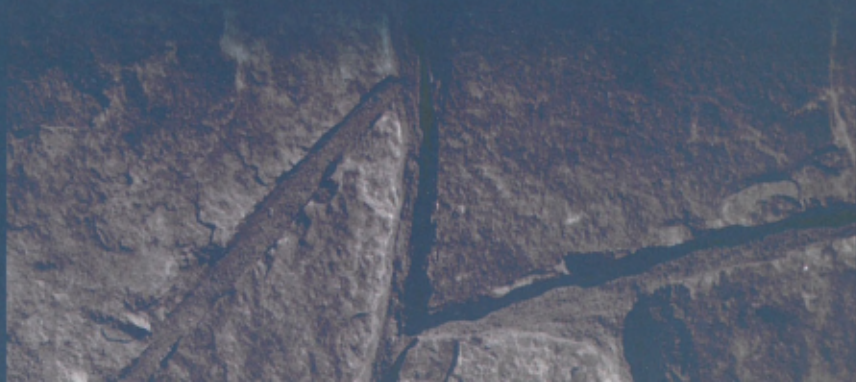

B. Kovács András

SZÉTSZABDALT SZÉKELYFÖLD

B. KOVÁCS ANDRÁS
SZÉTSZABDALT SZÉKELYFÖLD

Megjelent a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatásával

B. KOVÁCS ANDRÁS

SZÉTSZABDALT SZÉKELYFÖLD

Háromszéki helytörténeti írások

MENTOR KIADÓ
MAROSVÁSÁRHELY, 2006

© B. Kovács András, 2006

© Mentor Kiadó, 2006

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

KOVÁCS ANDRÁS B.

Szétszabdalt székelyföld/ B. Kovács András. - Târgu-

Mureș : Mentor, 2006

330 p.; 23 cm.

Bibliogr.

Index

ISBN 973-599-206-X;

94(=511.141 secui)(498.4)"1949/1989"

TARTALOM

I. MEGYESZÉKHELY A KÁRPÁT-KANYARBAN

IMPÉRIUMVÁLTÁS A DÉLKELETI VÉGEKEN

A román uralom berendezkedése Háromszék központjában (Tallózás a <i>Székely Nép</i> című sepsiszentgyörgyi lapban: 1918. november–1919. január és 1920. április–szeptember)	9
---	---

NAGYIDŐ KISVÁROSBAN

Sepsiszentgyörgy a 20. század harmincas és negyvenes éveiben	47
--	----

SZÉTSZABDALT SZÉKELYFÖLD

Közigazgatási átszervezések száztiz éve (1876–1989) különös tekintettel Háromszékre	118
---	-----

A TÖBBSZÓLAMÚSÁG KÜSZÖBÉN

A 2004-es helyhatósági választások Sepsiszentgyörgyön	162
---	-----

URNA ALAKÚ KORFA

Népesedési viszonyok Sepsiszentgyörgyön 1910 és az ezredforduló között	188
--	-----

II. A VISSZAROMÁNOSÍTÁS VITÁJA

EGY ERŐSZAKOS DISSZIMILÁCIÓS KÍSÉRLET KUDARCA

A háromszéki Lisznyó identitásviszonyai a 20. században	201
---	-----

EMBER VAGY BIOLÓGIAI TARTALÉK?

A visszazárománosítás elmélete és gyakorlata Háromszéken – áltudomány és politika flörtje	217
---	-----

AZ ELSŐ HÓRÁTÓL A VISSZAROMÁNOSÍTÁSIG	238
---	-----

III. A SZÉKELY ÖNRENDELKEZÉS KÖRÜL

MAGYAR AUTÓ – ROMÁN SOFŐR

Beszélgetés Vincze Gábor történésszel a Maros Magyar Autonóm Tartományról	257
---	-----

A „RÉGI SZABADSÁG” ÜZENETE

Interjú Garda Dezső történésszel, képviselővel	264
--	-----

MAROSVÁSÁRHELY HŐSE

Mikó Gábor vészőfutása. Az MNSZ érdekvédelmi illetékessége . . .	269
A SZÉKELYSÉG LÉLEKSZÁMA A 13. SZÁZADTÓL NAPJAINKIG	
Bálinth Gyula becslései	281

FÜGGELÉK

Az 1919 és 1939 közti háromszéki prefektusok és sepsiszentgyörgyi polgármesterek névjegyzéke	291
A Háromszék megyei magyar párti tagozat Ionel Brătianu miniszterelnöknek átadott memoranduma 1924-ből	292
Az Országos Magyar Párt 1937-es sepsiszentgyörgyi nagygyűlésének határozata.	298
Névmutató.	303
Tárgymutató	318

I.

MEGYESZÉKHELY A KÁRPÁT-KANYARBAN

IMPÉRIUMVÁLTÁS A DÉLKELETI VÉGEKEN

A román uralom berendezkedése Háromszék központjában

Tallózás a *Székely Nép* című sepsiszentgyörgyi lapban
(1918. november – 1919. január és 1920. április–szeptember)

Ami a székely társadalommal 1918 után megesett, utóbbi ezer évében nem analógia nélküli: például az osztrák (Habsburg) uralom kiterjesztéséhez hasonlítható abban, hogy nem magyar főhatalmat jelentett, és a későbbi kommunista diktatúrához abban, hogy egy keleti irányú térhódítás eredménye volt, egy más civilizáció és a dolgok egy más rendje oktrojáltatott akkor rá a székelységekre. Utóbbitól mégis eltér abban, amiben egy *késői* gyarmatosításra tett kísérlettel rokonítható, illetve inkább abban, ahogy a huszadik századi totális állam egész arzenálját felhasználva építette ki a nemzeti elnyomás gépezetét, ráadásul egy nem prekapitalista helyzetben, hanem erőteljes polgárosodásban lévő, évszázados nemzeti szabadságharcok kultusza légkörében élő népcsoport felett, mely elszakítását az anyaországtól a nemzeti egység felbontásaként, valamint a többségből kisebbségivé válás kettős kollektív traumaként élte meg.

A hátrányos megkülönböztetések szintjeinek egymásra rétegződését és egységes rendszerré válását tanulmányozni a történészek feladata. Mindazonáltal akiknek e folyamatok megélését sorsként mérte ki az idő, saját jövőjük perében a védelem tanújaként *nem* fellépniük bizony bűnös mulasztás volna. A valamikori tanúkat, az első világháború utániakat idézzük az alábbiakban az utókor elé – egy vidéki, de nem elhanyagolható hitelességű újság, a sepsiszentgyörgyi *Székely Nép*¹ hasábjairól. Szemelvényeinket az 1918-as, 1919-es és 1921-es évfolyam számaiból válogattuk, s bennük arról

¹ 1874-től jelennek meg lapok Sepsiszentgyörgyön, a *Nemere*, a *Székely Tanúgy*, a *Háromszék* után, 1882-ben jelenik meg hetente négy számmal a *Székely Nemzet*, mely 1906 júniusában címet vált, és egészen 1944-ig *Székely Nép* címmel fut. Szerkesztői sorrendben: Málík József 1903-ig, majd Málík Lóránd, Kelemen Lajos, dr. Damokos Ödön, dr. Bodor Tivadar, 1908 és '19 között dr. Zentai Leó, 1920-ban dr. Zentai Leó és dr. Keresztes Károly, 1921-ben dr. Keresztes Károly, 1922 és '33 között Keresztes István, majd Rákosi József és dr. Kabay Gábor, 1942 és '44 között pedig Kórész Ferenc. (Cserey Zoltán – József Álmós: *Sepsiszentgyörgy képes története*. Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 1999.)

van szó, hogyan indult meg a közelet egy stílusában is más, az eddigiektől merőben elütő főhatalom alatt a Székelyföld déli csücskén.

A RENDEZETT TANÁCSI JOGÚ VÁROS

Pár szót magáról az évszázados helyben topogásból, stagnálásból kinőtt városkáról, a megyeszékhelyről: ha a mai tömbháznegyedeket (Állomás, Szemerja, Olt) és a külső (a Brassói, az Illyefalvi, az Árkosi és Oltmező úti) gyártelepeket lehántjuk testéről, s képzeletben rekonstruáljuk a mai, 1984-ben (!) állított lovas szobornak (Mihály Vitéz és katonái) foglalatot nyújtó Gábor Áron teret², előttünk áll az 1920-as városkép. A Vártemplom körüli ősi városmag mellett akkor már a mai központi parkot övező épületek adták meg a település tulajdonképpen urbánus jellegét, az utcaképhez tartozó karakterisztikus épületek, intézmények, a Lásas Ház, a Székely Mikó Kollégium, a mai színház, a polgármesteri hivatal, a Bazár, az egykori megyeháza (a mai megyei könyvtár), a Ferenc József Kórház (a mai elmeorvosi intézet), a katolikus templom épületei; a valamikori óriási – összesen öt hektárra rugó – piacteret és parkot pedig már teljesen befásították, virágágyásokat és sétányokkal látták el, csak épp a lombkoronák nem takarták még annyira el a homlokzatokat, minek következtében a városközpont könnyebben átfogható, impozánsabb képet nyújtott a mainál. Az egykori székely határőrség székházaként szolgáló Lásas Házzal szemben már mai alakjában állt a katolikus templom, a központot övező kertes házak gyűrűjén keresztül vezetett ki az Olt régi vashídján az út a vasútállomásra. A városban már 1908 óta létezett áramszolgáltatás.

Kikből állt a lakosság foglalkozására nézve, miután a 19. században végre fejlődésnek indult a kis- és kézműipar? A legújabb összefoglalás csizmadia-mesterekről, vargákról, tímárokról, szabókról, asztalosokról, szekeresekről, kocsmárosokról stb. tesz említést, a pléhesek, szücsök, kovácsok, lakatosok, egy tucatnyi más mesterséget űzők valamint zsidó és nem zsidó kereskedők mellett. Az első pálinkafőző gőz- és sörgyár után megjelenik a gyáripar is, a kérdéses második évtized elején már 431 személyt foglalkoztat az Első Székely Szövőgyár – ehhez további félezer bedolgozó kisiparost kell hozzászámítani – írja Cserey Zoltán³, s javában üzemelt a város második nagy ipari létesítménye, a dohánygyár. Ha meggondoljuk, hogy a város összlakossága 11 ezer lélek volt, azt kell mondanunk, hogy a nagyipar – egy jóval kisebb településen – alighanem a mai arányokat megközelítő hányadnak nyújtott megélhetést a lakosságon belül. A városképre oly jellemző Kós Károly ter-

² 1992-ben még e nevet viselte, azóta – 1996-ban – a teret a szoborról keresztelték át, ezzel a szimbólumok cseréje befejeződött, a fennálló hatalom jelképe egyértelmű győzelmet aratott az őshonos lakossággal szemben.

³ Cserey Zoltán – József Álmós: *I. m.* 50.

vezte épületek közül már állott a Székely Nemzeti Múzeum és a vármegyei kórház több részlege (befejezésük évtizedekre elhúzódott, a Kós Károly-féle ún. régi épület a harmincas években készült el, egy másik Kós tervezte épületet pedig a hetvenes években végrehajtott bővítéskor bontottak le).

Pár számadat: érdemes összevetni az 1910-es és a kortársak által nagy kételyekkel fogadott 1920-as, a román hatóságok által sebtében elvégzett és az ország területgyarapítását igazolni hivatott népszámlálás adatait. Bogáts Dénes várostörténeti dolgozata⁴ és a Jakabffy Elemér által közölt számok⁵ a következők:

1910-ben az összlakosság 8665 főből állt, ebből 8361 volt magyar, 108 román és 158 német. Felekezeti megoszlás szerint a következő csoportok léteztek: római katolikus 2247, református 4953, unitárius 312, evangélikus 197, izraelita 383, görögkeleti 451 és görög katolikus 117, egyéb 5.

Az 1920-as összeírás szerint a románság száma több mint tízszeresére nőtt volna: a 11189-es összlakosság 9345 magyarból, 1334 románból, 198 németből és 280 zsidóból állt volna.

Megjegyzendő, hogy az 1910-es népszámlálás szerint írni és olvasni 6274 személy tudott, azaz majd minden felnőtt és hétévesnél idősebb gyerek.

Talán fényt vet az 1918 utáni kivándorlás méreteire is a következő, az 1930-as népszámlálás egy adata: akkor a városban 10 818 lélek élt.

Különben izgalmas növekedést tükröznek száz évre visszamenően a számok. Az 1848-as forradalom körüli kétezres összlakosság később így gyarapodott: 1880-ban, Szemerja falu városhoz csatolásakor állott 5268 főből, majd, tízévenként véve 1890-ben 5665, 1900-ban 7131, 1910-ben 8665, 1920-ban 11 189, 1930-ban 10 818 és 1940-ben 14 376 lakosból. (E viszonylag szervesnek nevezhető növekedés után a galoppba váltó túlfejlesztés az 1992-es 68 ezer lelket számláló tömegével már egy más kor minőségileg más terméke, melyhez többszörös hagyománybontáson és egyensúlyvesztésen keresztül vezetett az út.)

No de akkoriban a szemerjai és kültelki földművesek, az iparos és parasztpolgári, valamint gyári alkalmazotti rétegek mellett a kollégiumi és tanítóképzői diákság és a viszonylag népes tisztviselői, köztisztviselői és tanári kar, továbbá az úri társaság városa lehetett Sepsiszentgyörgy, több jómódú kereskedővel, orvossal, birtokossal, vendéglőssel, gyárossal, ügyvéddel. Ez utóbbiak (a „fiskálisok”) szemüvegét kell most felvennünk a helyieknek készült újság kollekcijának lapjait pergetve ujjaink között. Az újságíró különben egy kicsit mindig *outsider*. Ettől szabad és kiszolgáltatott egyszerre. Esetünkben azonban a felfokozódott kisebbségi szolidaritás légkörében élő,

⁴ Bogáts Dénes: Sepsiszentgyörgy története. In: *A Székelyföld írásban és képben*. 1941. 265–294.

⁵ *Erdély statisztikája*. Lugos, 1923.

a tájékoztatást ugyan mellékfoglalkozásként üző, de azt komolyan vevő szerkesztőkkel van dolgunk.⁶

Pár szót a település közigazgatási státusáról és helyhatósági irányító szerveiről: az egykori Sepsiszek központja az 1877-es közigazgatási reform nyomán az új Háromszék vármegye székhelyévé lépett elő, s ún. rendezett tanácsú városnak számított, a megye hat szolgabírói járása (Sepsisójárás) és négy országgyűlési választókerülete egyikének központja volt. 1910-es adatok szerint Sepsiszentgyörgy Erdély 27 rendezett tanácsú városa közé tartozott (a nála nagyobb Brassóval és Nagyszebennel együtt). Akkor az ország-részben törvényhatósági joggal – ez lévén a magasabb kategória – csak Kolozsvár és Marosvásárhely rendelkezett. A dualizmus korában a megye élén a kinevezett főispán állt, a megye és város közigazgatását azonban már választott tisztikar irányította, élén a megyei alispánnal, illetve a szolgabírákkal a járásokban, a városokban pedig a polgármesterrel. Az önálló helyi jogszabályalkotás jogával felruházott megyegyűlés (az ún. törvényhatósági bizottság) tagjait fele részben az országgyűlési választójogosultak (mai fogalmaink szerint eléggé szűk kört képeztek) választották, fele részben pedig ún. virilistákból álltak, azaz a legnagyobb adót fizető polgárokból.⁷

Még két megjegyzés:

1. az 1918 előtti világ rekonstruálásához, annak színével és fonákjával együtt, az akkor már negyedik évtizedét taposó helyi lapocska szintén komoly fogódzót nyújthat. A továbbiakban azonban másról lesz szó: egy más világ baljós beköszöntéről.

2. Válogatásunkat amolyan bevezetőnek szántuk a kötet többi írásához, ezért is nem terheltük meg fölöszen utalásokkal, lábjegyzetekkel.

EGY SZOMBATI NAPON TÖRTÉNT

Az akkor már 35 éves *Székely Nép* 1919. január végéig még megjelenhetett, minden további nélkül megírhatta hát 1918 novemberében, hogy a román csapatok a Tölgyesi-hágón átlépték a határt, és hozzákezdtek a Székelyföld megszállásához, s elsőként november 26-án Csíkszeredába vonultak be. A december 4-i lap tudósít arról, hogy Marosvásárhelyen még november 28-án megalakult a Székely Nemzeti Tanács, s hogy a sepsiszentgyörgyi szociáldemokrata párt, „melynek másfél ezer tagja van”, gyűlést tart, ezen egy kolozsvári kiküldött tájékoztat majd arról, mit tudott meg a csíkszeredai román parancsnokkal folytatott tárgyalásain.

⁶ Zentai Leó felelős szerkesztő pl., akiről még lesz szó, ügyvédi praxist az impériumváltást követően csak bajosan folytathatott a Consiliul Dirigent által a békekötés előtt elrendelt eskütételi kötelezettség és a sepsiszentgyörgyi törvényszék működésének évekre elnyúló szüneteltetése miatt.

⁷ Bicsok – Cziprián – Kozma – Székely: *Erdély közigazgatástörténete*. Sepsiszentgyörgy, 2003. 142.

A december 7-i vezércikk már a legjózanabb hangon figyelmeztet: fel kell készülni a román csapatok bejövetelére Sepsiszentgyörgyön is. Az esemény még aznap bekövetkezett. Erről írja a dec. 11-i szám: „Szombaton délután Tigojan kapitány vezetése alatt 120 főnyi román sorkatona szállta meg Sepsiszentgyörgy városát. Ebből 40 ember egy tiszt vezetése alatt a pályaudvart szállotta meg, 80 ember pedig a várost. A román fegyveres erő emberei – a tisztek kivételével – szerfölött gyengén vannak felszerelve. Tigojan kapitány ellenőrzése alá helyezte a postát, elrendelte a fegyverek beszolgáltatását, feloszlatta a nemzetőrséget, s az utazást igazolványhoz kötötte. A megszálló csapatok lefoglalták a katonai raktárakat. A megszálló csapatot a Hungária szállodában helyezték el. Incidens eddig nem történt, csak az utazó közönség panaszkodik, hogy az utazó poggyászok átvizsgálása körül kíméletlenül járnak el.”

Amiben a vezércikkíró reménykedett, önfegyelemre intve a lakosságot, nevezetesen hogy a „megszállás még nem hódítás”, azt a kezdeti fejlemények igazolni látszottak. Hivatalában maradhatott dr. Király Aladár főispán, akit pár nappal korábban kormánybiztossá nevezett ki a budapesti főhatóság, akárcsak dr. Török Andor alispán, nem nyúltak a városi polgármesteri hivatalhoz sem, mi több, a városi tanács több ízben ülésezett a lap betiltásáig, a városházán dr. Kovásznai Gábor polgármester-helyettes intézi az ügyeket, addig is, amíg Bálint Dénes polgármester nyolcheti szabadságát tölti. Az egészségügyi hatóság a spanyolnátha-járvány felerősödésének veszélyére figyelmeztet, a megüresedett városi állatorvosi állás betöltésére pályázatot írnak ki, mi több, készülnek a december 22-re, Kolozsvárra összehívott kolozsvári nagygyűlésre.

Mint ismeretes, Erdély magyarsága mintegy válaszként a december elsejéi gyulafehérvári román népgyűlésre, két nappal a város román megszállása előtt, ezen a tömegmegmozduláson nyilvánította ki a maga állásfoglalását a kardinális kérdés, az országrész hovatartozásának ügyében. A december 21-i számban olvassuk: Aznap gyűlt össze Háromszék vármegye Nemzeti Tanácsa a megyeháza nagytermében, és „szépen és reálisan megfogalmazott határozati javaslatot fogadott el, melyben tiltakozását jelentette be Erdélynek az anyaországtól való elszakítása ellen. Ugyanitt említjük, hogy a kolozsvári nagygyűlésre a vármegyéből nagyobb küldöttség utazott el”.

Nem valószínű, hogy mindez a román katonai hatóságok jóváhagyásával történt, de megtehették, annak ellenére, hogy december 17-én, a megyeszékhely főterén szinte fegyveres összetűzésre került sor. A dec. 18-i szám *Bűnös könnyelműség* című híre szerint „Másnak nem nevezhetjük azt a gyermekes puccsot, mit néhány meggondolatlan ember tegnap este megkísérelt. A román megszálló csapatokat próbariadóval esti 6 óra tájban felverték. Néhány meggondolatlan ember azt hitte, hogy a városban terjesztett alaptalan hírek tényleg igazak, és a megszálló csapatok távoznak. Valahonnan fegyvereket szereztek, s a piacon felkészültek a támadásra. A román fegyveres erő és a

felfegyverzett emberek közt már-már összeütközésre került sor, Király dr. főispán tapintatos közbelépése azonban megakadályozta a vérontást. A csapat vezetőjét, Mihály István végrehajtót a rendőrség letartóztatta, és ma reggel a román parancsnokság vette őrizetbe. Az éretlen csíny miatt a megszálló csapatok parancsnoka szigorú rendszabályokat léptetett életbe, így elrendelte az előzetes cenzúrát, a 8 órai zárórát, amikortól senki az utcán nem tartózkodhatik.” A hírből a magyar rendőrségről van szó, mely tehát továbbra is a főispánnak engedelmességgel végezte a dolgát, s januárban örvendhetett a budapesti kormány béremelési határozatának – miként arról az egyik 1919. januári szám tudósít.

December 25-én dr. Király kormánybiztos értesíti az olvasókat, hogy a román hadsereg kiáltványát szükségesnek látja fordításban is közzétenni. A pontokba szedett proklamációból kiderül, hogy tulajdonképpen ostromállapothoz közeli szigorításokat vezettek be, így kijárási és gyülekezési tilalmat, a heti vásárokat három hétre betiltották, előzetes cenzúrát és a magánlevelezés cenzúrázását is elrendelték, attól kezdve a városból ki és oda belépni csak katonai engedéllyel volt szabad, katonai egyenruhát pedig csak engedéllyel lehetett hordani, azaz gyakorlatilag civil ruhába kellett minden magyar tisztnek és katonának is öltöznie.

1919. január elején ennek ellenére még arról értesülünk, a városban a korábbi magyar adminisztráció vezetésével zajlik az élet – a tisztviselők három hónapra kikapták fizetésüket –, akárcsak Kolozsváron, ahol a kelet-magyarországi kormányfőbiztosság még a francia Berthelot tábornokkal, az Antant megbízottjával is tárgyal. A vezércikkek és kommentárok egyre nagyobb aggodalommal tekintenek Budapest felé, ahol az éleződő, mert élezett osztályharc rendjén a szociáldemokraták és bolsevikok teljesen magukhoz szeretnék ragadni a hatalmat. A helyi lap sérelmezi, hogy a megyegyűléseket úgy osztatták fel, hogy helyükbe semmi egyebet nem hoztak létre, ami a megszállás alatti területeken öngyilkos cselekedetnek hatott.

A nagyszebeni román Kormányzótanács helyzete viszont eddigre szilárdult annyira meg, hogy erőteljesebben beleszólhasson a dolgok alakulásába, így a december 11-i számból megtudjuk, hogy Erdély tíz román többségű megyéjébe a korábbi magyar főispánok helyére román prefektusokat nevezett ki. A Székelyföldet nem érinti az intézkedés, mi több, a Kormányzótanácstól székely önkormányzatra tett ígéretről is tudni vél a tudósító: A politikai megnyugtatósnak szánt, porhintésnek bizonyuló hírt így összegezi a lap elhallgatását megelőző utolsó előtti száma: „*Székelyföldi önkormányzat*. A nagyszebeni román kormányzótanács közlést tett arról, hogy miként kívánja Székelyföldön az uralmat átvenni, és milyen berendezkedést tervez a székelység számára. E szerint az iskolákat, a közigazgatást, a bíróságokat a magyar nyelv használatában meghagyná, s csupán a legszükségesebb mértékben kívánná meg a románnak mint új államnyelvnek az ismeretét. Persze

az alkalmazottaknak a román állam iránti hűségüket le kellene tenniük, de ennek feltételével minden alkalmazott a helyén maradna. A törvényhozásba csak székely képviselők lennének a Székelyföldről választhatók, főispánok is lehetőleg csak székelyekből válogatódna. Bukarestben a legfőbb törvényszék mellett egy magyar fellebbviteli osztály is lenne, Marosvásárhelyen pedig székely egyetemet engedélyeznének. Ilyen méretű önkormányzatot terveztek a szászok részére is, és azok hajlandók elfogadására.”

A fentiekhez annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy a kolozsvári Ferenc József Magyar Tudományegyetem még fennállott, bár utolsó heteit élte.⁸ Tény az is, hogy a Consiliul Dirigent és a manista Nemzeti Párt, akárcsak a román szociáldemokraták – ők különösen – Erdélynek több-kevesebb autonómiát szántak volna Románián belül, az őket előbb felhasználó, majd teljesen félreállító okiráltságbeli politikusok azonban az egységes és centralizált román nemzetállamban gondolkodtak, melyben minden erdélyi specifikum sorsa csak az elnyomás és elsorvasztás lehetett. A fentiekben tehát keverednek a manisták illúziói a szándékos félrevezetéssel. Első megszegett ígéretük az ostromállapot bevezetése, a lapbetiltás és a prefektus kinevezése lehetett. A *Székely Nép* utolsó száma 1919. január 22-én jelent meg, még hírt ad arról, hogy Budapesten megalakult Berinkey Dénes miniszterelnöksége alatt az új kormány, s hogy őszre földreformot ígér, hogy Brassóban is kinevezték az új román prefektust – a város akkor magyar többségűnek számított –, s hogy Szentgyörgyön két hónapja cukorhiány van.

A szerkesztő nem tudhatta, hogy az élelmiszerhiány csak súlyosbodni fog, hogy mihamar demokráciahiány tetézi a mindennapi nyomort, hogy a földreformot már más főhatalom hajtja végre, s merőben más érdekeket szem előtt tartva teszi azt. Illetve ha tudta vagy sejtette, sem tehetett többé szavát, mert a lap megjelenése tizennégy hónapon át, 1920 áprilisáig szünetelt.

AMIT NEM SZÁNTAK A NYILVÁNOSSÁGNAK

A tulajdonképpeni hatalomváltásról a helyi sajtó tehát már nem számolhatott be, mivel azt (a még fel nem oszlatott helyhatóság fölé rendelt) katonai adminisztráció és az ostromállapot lehetetlenné tették. A helyzet mégis sajátosnak nevezhető. Raffay Ernő kutatásai szerint: „A megszállók eleinte a székelyföldi színmagyar helységek közigazgatásába nem szóltak bele. Ennek az volt az oka, hogy a Romániát elhagyó német csapatok zöme a Déli-Kárpátok hágóin keresztül vonult vissza Németország felé, ezért a román megszálló csapatok csak a Keleti-Kárpátok szorosain át léphettek az ellenállás veszélye nélkül Magyarországra, így először a Székelyföldet szállták meg. Megfigyelhető, hogy itt sokáig még a városokban sem váltották le a magyar

⁸ 1919. május 12-én vették el erőszakkal a román hatóságok. L. Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002. 395.

hivatalnokokat, hanem parancsokkal utasították őket kiszolgáltatásukra. Ennek az az oka, hogy a lakosság hivatalképes része teljes egészében magyar volt, s nem volt értelme az egyik magyar hivatalnok helyébe másikat állítani. A megszállás első hónapjában még Romániából sem »importáltak« közigazgatási szakembereket, mint a későbbiekben tették.” 1918 decemberében és januárjában azonban már nem egy helyt katonai erővel iktatták be hivatalukba az új prefektusokat. Székelyudvarhelyen például, ahol a városi tisztviselők megtagadták a hűségesküt, emiatt 34-et letartóztattak, a többieket a hadsereg kényszerítette hivataluk ellátására. Az állásukból elmozdított köztisztviselőket az internálás veszélye fenyegette – sokan jutottak erre a sorsra –, ezért január végén menekültáradat indult meg körükből az ország belseje, Budapest felé.

Noha a magyar kormánynak a megszálló Antant erőkkel kötött egyezménye ezt nem engedte meg, „Január végén elérkezettnek látták Nagyszebenben az időt, hogy a Consiliul Dirigent szabályozza a közigazgatást. Rendeletet bocsátott ki, melyben tulajdonképpen szentesítette az addig történeteket, s utat nyitott a még hivatalban lévő magyar tisztviselők elbocsátására. A rendelet kimondotta, hogy a megyék élére prefekt kerül, más mindenki a helyén maradhat, ha leteszi a hűségesküt. Bevezették a román hivatalos nyelvet; aki nem beszélte, egy évet kapott megtanulására. A rendelet szerint csak az a személy választható tisztviselőnek, aki a hivatalos nyelven kívül beszéli az illető vidék lakóinak nyelvét. Ez a látszólag demokratikus rendelet a magyarságot hátrányos helyzetbe hozta, hiszen bármely törvényhatóság élére kinevezhettek magyarul még tökéletesen tudó erdélyi román, a magyar tisztviselők közül azonban még igen sokan nem beszélték az új hivatalos nyelvet. (...) Ezután rövidesen befejeződött a magyar közigazgatás felső rétegének megsemmisítése.”⁹

Noha a román politikusok másként gondolták, a budapesti – Antantbarát! – kormány, maga Károlyi Mihály is még úgy vélték, a román hadsereg a győztes Antant megbízásából lép Erdély földjére, s a tartomány sorsát döntő módon önmagában ez még nem befolyásolhatja. Az 1919-es év erdélyi eseményeire, az uralmi változásokra mégis leginkább két folyamat nyomta rá bélyegét. Az egyik a román katonai hódítás és a nyomában felállított katonai adminisztráció, ezzel párhuzamosan és annak félig alárendelten pedig a Nagyszebenben székelő Román Nemzeti Tanács törekvése, hogy saját kezébe vegye az országrész közigazgatását. A gyulafehérvári nagygyűlésen megválasztott nagytanács december 2-án a 15 tagú Consiliul Dirigentre ruházta át jogait. Ennek hatáskörét december végén szabályozták Bukarestben, a királyi kormány eleve a maga számára tartotta fenn a hadügyet, külügyet, a vasutak, a posta, a távírók felügyeletét, a vámügyek, a bankjegyforgalom, a

⁹ Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. Bp. Magvető, 1987. 225–226.

kölcsönügyek és az állambiztonsági szervek irányítását. A Kormányzótanács tehát, bár korántsem szuverén módon, de végül 1920 áprilisáig másfél éven át igazgatta az erdélyi közügyek jó hányadát, s elmondható, Maniuék eredetileg nem gondolták, hogy beleszólásuk a hatalomgyakorlásba csak intermezó marad a román hatalmi berendezkedés folyamatában, s hogy a Nemzeti Liberális Párt amolyan statisztia szerepet szán nekik egy nagyobb ívű játékban, melynek tétje tulajdonképpen Erdély alárendelése volt a bukaresti nemzetállami centralizmusnak. A Consiliul Dirigent a román hatalom szálláscsinálójaként hibátlanul működött ugyan a békekötésig, de saját szerepét és az erdélyi polgárosodottabb társadalom előnyei Románia javára való hasznosításának módját illetően a regátiakétól merőben elütő reményeket táplált. Hogy a békekötés (1920) után inkább a „katonai hódítás és alávetés” és kevésbé az „egyenlők egyesülése” logikája szerint alakultak a dolgok, az már főleg nem rajta múlt. (A Nemzeti Pártot utóbb kíméletlenül ellenzékbe kényszerítette az okiráltságbeli politikum. Az égbekiáltó választási csalások, teljes kisemmizése a hatalomból olyannyira elkésztették, hogy sem a király gyulafehérvári koronázásán (1922. szept.) nem vett részt, sem az 1923-as új alkotmányt nem szavazta meg. (Ezt rajta kívül – Sándor József révén – a legitim magyar érdekképviselőt utasította még el.)

No de egyelőre a királyság és a Nemzeti Párt együttműködése, mézeshetei korszakánál tartunk. A manistákra kettős szerepet osztottak ki. A Consiliul Dirigent – írja Bárdi Nándor – „Törvényhozó szerv hiányában rendeletekkel kormányzott. Meghagyták a régi magyar törvényeket, köztük az 1868-as nemzetiségi törvényt (a ‘magyar’ kifejezést románra változtatva), de felfüggesztették a megyei és községi önkormányzatokat, és a tisztviselőket kinevezett alkalmazottakká tették. Mindezt ideiglenesnek tekintették, arra az időre, amíg az erdélyi közigazgatást román nemzetiségű tisztviselői kar veszi át. Ebben is megmutatkozott a Consiliul Dirigent kettőssége. A regionális, különálló hatalmi szervnek az volt a funkciója, hogy még a békeszerződés aláírása és ratifikálása előtt érvényesítse a román nemzeti érdekeket a megszállt kelet-magyarországi területeken, ahol a helyi közigazgatásban, a városi lakosság körében döntő volt a magyar és német polgárság túlsúlya. Ekkor került sor – a békeszerződés aláírása előtt – a román királyra esküt nem tett tisztviselők elbocsátására, a kényszerbérletekre, lakásrekvirálásokra, az ostromállapot bevezetésére, a magyar állami iskolák elvételére. Közben – mint már említettük – az erdélyi román vezetők alapvetően az Osztrák–Magyar Monarchia közigazgatását és nemzetiségpolitikáját tekintették mértékadónak, a régióban magyar helyett román dominancia megteremtésével.”¹⁰

Mint látni fogjuk, erre tettek kísérletet a régió belüli sajátos régióban, a Székelyföldön is, s hogy e törekvés itt legalább akkora vagy még nagyobb

¹⁰ Bárdi Nándor: Az erdélyi kérdés mint közigazgatási probléma. In: *Magyar Kisebbség*, 1998/1

ellenérzést ébresztett, mint másutt, nem csoda. Ezzel a manisták a magyarságot mint potenciális partnert jó időre el is veszítették. Eme szembekerülést is tükrözi a helyi sajtó, mely azonban 1920 áprilisában jelenhetvén újból meg, részletesen már csak a manisták leszereplése – a Consiliul Dirigentet április 10-én szüntették meg – utáni időkről számolhatott be.

*

Szúrjuk még ide, hogy az Consiliul Dirigent után az erdélyi ügyek intézését bukaresti vezértitkárságokra, vezérigazgatóságokra bízta. „Ezek minisztériumi megbízottakkal együtt ún. Egységesítő Bizottságot képeztek, de ezen túl Bukarestben még működött a Csatolt területek Közigazgatási és Egységesítő Államtitkársága is. A több központú és változó közigazgatási irányításon túl külön problémát jelentett a magyar törvények érvényessége, amit az okiráltságban nem ismertek. S az összeviesszaságot még csak fokozta, hogy az ostromállapotra való hivatkozással a katonai hatóságok révén gyakorlatilag bármilyen helyi ügybe be lehetett avatkozni.”¹¹ A közigazgatási zűrzavar kedvezett a hatalmi visszaélésen alapuló uralom általánossá válásának. Hogyan épült ki mindez?

A BÜNTETÉS PÉNZNEME ÉS A CENZÚRA

A heti kétszeri megjelenésre berendezkedett sepsiszentgyörgyi *Székelv Nép* a korabeli liberális újságírás alapértékeit felmutatva szegődik az idők tanújaul. Noha a román csapatok már másfél évvel korábban megszállták az országrészt, az 1920 áprilisában *újraindított* újság arról tudósít, hogy fizetési eszközként még mindig forgalomban volt a korona, s hogy a legkülönbélebb spekulációk tárgyát képezte: a várható pénzbevéaltás vajon milyen kulcs szerint történik majd meg. Az új hatalom a pénzbírságok mértékét viszont már lejben szabta meg. A találgatások fő témája a még aláíratlan békeszerződés, s itt az időnként lábra kapó hírek táplálója az illuzórikusnak bizonyuló közösségi reménykedés volt, kezdve az erdélyi külön-állammal és befejezve az országrész vagy legalább a székelység autonómiájával a román nemzetállamon belül. Az első szám fölöttébb lakonikus a szerkesztői programot illetően: „*magyar lapot adunk a magyar közönségnek*” – írja, építve az újság több évtizedes múltjára, arra, hogy a helybeliek hozzászótkak saját lapjukhoz, s hogy az új viszonyok között még inkább rá vannak utalva a helyi sajtó tájékoztatására. A kis formátumú, négyoldalas újságocska fölöttébb tömötten tördelt hírvovatában meg is írja, hogy a román csapatok pár nappal korábban ürítették ki, Magyarországról kivonultukban, a Tiszától keletre eső területet.

¹¹ Uo.

Mivel célunk az új hatalom kiépülésének nyomon követése, idézzük az első számból egy, az új viszonyokra bizonyára jellemző rendelet szövegét. Hírek és rémhírek dolgában rendet tenni oly nehéz, hát még ha a rendőrség és hadsereg szempontjai az elsődlegesek a megítélésben. A 21. és 25. *Rendelet* című, heteken keresztül ismétlődő közlemény szövege így hangzik:

„Rendellenszegülőknek lesznek tekintve:

Akik rosszakarat nélkül [sic – azaz: tegyék bár rosszakarat nélkül] nyilvános helyiségekben, állomásokon, vonatokon, az utcán stb. közölni, elterjeszteni, beszélni fognak bármely módon igaz vagy beképzelt híreket vagy relatív meggyőződéseket a hadműveletekről, a csapatmozdulatokról és helyzetekről, a katonai hatóságok rendelkezéseiről vagy bármely más dologról a román hadseregre vonatkozólag.” Hadbíró bünteti az „ellenszegülőket” egy évig és 2000 lejig terjedő pénzbírsággal, „midőn a fentemlített tettek közül valamelyik kémkedési vagy árulási szándékkal lesz véghez vive, a háború alatt már életben levő törvények szerint lesz megbüntetve”. Aláírás: Marinescu ezredes.

Látnivaló, hogy az új hatalom új grammatikát is hozott magával (s ezzel az illetékesség kérdését), és megjelennek az első kacifántos fordítások, a nyelvrobolás dokumentumai, melyekről lerí a kétségbeesett és kétségbeesítő igyekezet, hogy szó szerint adják vissza az erő pozíciójában lévők parancsait. Hogy ezt külön nyelvvé lehet fejleszteni (lásd a „ceau-korszak” bikkfanyelvét, illetve annak magyar válfaját), akkor még nem sejtették. Abban viszont nem kételkedhetünk, hogy az akkori hatóság valóban meg akarta értetni magát a lakossággal, különben nem szólott volna annak nyelven.

Ott áll a lap utolsó oldalán szerzőinek neve is bekeretezve, emigyen:

„Felelős szerkesztő: Zentai Leó dr.

Cenzurat: T. Mahara.”

Utóbbi „szerző” fehér foltok formájában mond véleményt előbbi írásairól. Aki összeszámlálja az ügybuzgó közreműködés eredményeként tátongó üroket, egész kötetre való üres lapot állíthat belőlük össze.

KIADJÁK A VÁLASZTOTTAK ÚTJÁT

A *Székely Nép* új folyamának harmadik száma (1920. ápr. 8.) valóban sorsfordító helyi eseményről számolhat be. Előrebocsátom, hogy a várost és megyét, a huszonkét év alatt kivételesnek számító rövid időszakoktól eltekintve, végig ún. ideiglenes bizottságok (interimar) igazgatták, s ezek a minisztérium által kinevezett, csak neki felelős tisztviselőkből állottak. Amiről itt a lap tudósít, egyúttal búcsú a polgári demokrácia egy megszokott formájától is:

„Átvették a városi tanácsot – A tisztviselők megtagadták az esküt. A polgármester eltávozott.” – szól a drámai fordulatot sűrítő fő- és alcím, majd így folytatódik:

„Saját tudósítónktól – Az erdélyi román kormányzótanács tudvalevőleg rendeletileg visszaállította a községek, városok és törvényhatóságok autonómiáját, csupán a választott testületek megválasztását halasztotta további intézkedésig. A gyulafehérvári határozat szerint a kisebbségek jogai és autonómiája respektálandó.”

Itt „kifehéredik” a hasáb, az óvatlan tudósító talán részletezni merészelt a jogok mibenlétét, netán bírálni merte a fennálló viszonyokat, amit a cenzúra törölt.

„A város átvételéről szóló részletes tudósításunk itt következik:

Az első hír

Már délelőtt 10 órakor tudták a tanácsnál, hogy az átvétel, amiről hetek óta suttogtak, küszöbön van. Dr. Román Viktor alispán ugyanis telefonon felhívta a polgármestert, hogy 11 órára gyűjtse össze a város összes tisztviselőit és alkalmazottait. A polgármester a felhívásnak természetesen eleget is tett.

Délelőtt 11 órakor meg is jelent az alispán, dr. Olteanu Romulus járásbíró, Mazer rendőrfőnök, a brassói ügyész, a helyi szolgabíró, Palteanu, a vármegyéhez beosztott jegyző, a helyi tanfelügyelő és segéd-tanfelügyelő. Velük volt végül dr. Krisán kinevezett polgármester is.

Felhívás a polgármesterhez

A közgyűlési teremben összegyűlt tisztviselők előtt dr. Roman alispán közölte Bálint Dénes polgármesterrel, hogy a városnak román impérium alá helyezését a kormányzótanács elrendelte, és felhívta, tegye le a hűségesküt.

Bálint válasza

Bálint Dénes polgármester kijelentette, hogy a községi törvény, az 1886. évi XXII. t.-c. 85.-a, amely tudtával hatályon kívül helyezve nincsen, a városi tisztviselőkre csak a hivatalos esküt teszi kötelezővé. Ezt az esküt ő az arra jogosító fórum: a közgyűlés előtt letette. Hűségesküre pedig – nézete szerint – mert az állampolgári eskü is – nem kötelezhető, amíg a békekonferencia Sepsiszentgyörgy hovatartozása felett nem döntött. Ezért esküt nem tesz.

Az alispán

Kijelentette, hogy a kormányzótanács rendelete értelmében az eskü megtagadása folytán a polgármestert állásáról és minden szerzett jogáról lemondottnak tekinti.

A tisztviselők

Közölte az alispán azt is, hogy a kormányzótanács dr. Krisán Zakariást nevezte ki Sepsiszentgyörgy polgármesterévé, felhívta a polgármestert, hogy hivatalát és az összes értékeket adja át, majd felhívta a tisztviselőket, alkalmazottakat és szolgákat az eskü letételére, ezek azonban – a szabadságon levő dr. Kovásznai Gábor alpolgármester kivételével – azonosították magukat a polgármesterrel.

Az alispán kötelezte az összes tisztviselőket, alkalmazottakat és szolgákat, hogy amíg helyettesítésükről gondoskodás történik, teljesítsenek szolgál-

latot. A távozó polgármestert pedig felkérte, hogy ma délelőtt a hivatal átadása végett jelenjék meg.”

(Meg kell jegyezni: a városi tanács még hónapokig a régi emberekkel működött tovább, igaz, az új „primár” vezetésével. Kialakult az a morálisan korrumpáló helyzet, melyben a kisebbségi köztisztviselőtől szakmai hozzáértésen túl nagyfokú lojalitást, nemegyszer szolgálékúságot vártak el az elnyomó hatalommal és annak képviselőivel szemben, s melyben egzisztenciálisan bármikor megzsarolhatóvá vált.)

KI LESZ A FEJ, ÉS KIRE SÚJT A KAR?

Az újraindult *Székely Nép* érdeklődése hasonlít mai sajtónkra abban is, ahogy a nemzetközi analógiákat keresi. Íme, egy anyaország, amellyel legalább szóba állnak a győztesek: „Renner [osztrák] kancellár és Nitti miniszterelnök ma folytatták tárgyalásaikat. Ezek során Nitti közölte az olasz kormány azon elhatározását, hogy az olaszországi egész németységnek autonómiát ad.” (ápr. 13.) Jó hatvan év múlva lett belőle valami Dél-Tirolban, fő tehát a kitartás!

Helyben a megürült tisztségek újbóli betöltése a nagy kérdés: *Kombinációk az új prefekt személyére* – hívja fel a figyelmet a cím. „Vecerdea dr., Háromszék vármegye prefektje jelenleg Bukarestben időzik, ahová táviratilag hívták. Beavatottak szerint, a prefekt nem marad meg állásában. Utódjára nézve három kombináció van forgalomban. Emlegetik Muntyán dr. brassói főjegyzőt, Pap dr. abrudbányai ügyvédet és ugyancsak Pap nevű Szatmár megyei földbirtokost.” Megnyugodhattak viszont azok, akiket a másik hivatal sorsa izgatott: „A városi tanács átvétele jórészt befejezést nyert. Dr. Krisán Zakariás primár állását el is foglalta.”

Az új szavak – prefekt, primár – még megemésztetlenül, nyelvünkhöz igazító toldalék nélkül ékelődnek a mondatba. Jellemző, hogy az április 19-i következő szám még egy betűn változtat: „*megjött az új prefekt*” – adja hírül, de többet mondani nem tud, szerkesztői nem tartoztak a hatalom meghitt belső köréhez. A valamikori egységes jogásztársadalom – tessék megfigyelni a sok dr.-t a nevek előtt – kettévált, a még magyaros nevükön futó román jogászkollégákra nagy jövő várt.

Az április 22-i számban ismét szerepel a korszak egyik legfőbb városi méltósága, az államrendőrségnek ezúttal már Maierként megjelenő főnöke. Egyszerre három rendelet alatt is ott a neve. Az első kettő a közismert „egy édes – egy keserű” recept szerint van társítva. Felhívja ugyanis a sepsiszentgyörgyiek figyelmét a járdák tisztán tartásának kötelezettségére, büntetést helyezve kilátásba a hanyagoknak – fő ugye a civilizáció! –, majd rátér a tiltásra: a mai naptól kezdődően „gyűlések, összejövetelek és táncvigalmak tárgyában szükséges engedély iránti kérelmek a helybeli államrendőrségnél nyújtandók be, honnan kellő véleményel ellátva felterjesztetnek az illetékes

katonai hatóságokhoz. Egyszersmind kívánatos lenne a magyar nyelvi kérelmek román fordításának becsatolása is, mivel az illetékes hatóságok nem ismerik a magyar nyelvet, és a rendőrség nem rendelkezik kellő számú személyzettel, hogy lefordítását hivatalból eszközöltesse”.

A fölöttébb figyelemre méltó hirdetmény egy olyan irányítási stílus dokumentuma, melyben az állam a polgári és magánszféra minden apró részletét szabályozni kívánja, s melyet Erdélyben csak katonai megszállás körülményei közt és örve alatt lehetett meghonosítani. Hogy minderre a rendőrség az ellenőrzés fedőszerve, szintén nem véletlen, mi több, jellemző.

De egy még komorabb hangú harmadik rendeletet is kiadott a rendőrfőnök, mely a „*supuși ai statelor străine din orașul Sft. Gheorghe*” megszólítással veszi célba az „idegen államok alattvalóit”, és azonnali jelentkezésre hívja fel őket. Ekkor válhatott el, hogy ki „itteni” magyar és ki „ottani”, ki maradhat és kinek kell mennie. Hogy világosabb legyen a megkülönböztetés értelme, ott a hirdetményben a meghatározás: „*sub această categorie cad toți indivizii, cari nu aparțin după naștere vreunei comune sau orașe a teritoriului României Mari*” [e csoportba sorolandó mindenki, aki nem Nagy-Románia valamely városában vagy községében született]. A „jöttmentekre”, bevándorlókra – egy, a kisebbségeket számbelileg apasztani, társadalmukat lefejezni kívánó politika keretében – a többiekétől elütő sors várt.

KÜLÖNUTASOK?

Miközben a magyarság a párizsi békeszerződés küszöbön álló megkötése miatt drukolt, az ország a második nagyromán választásokra készül, ezúttal Averescu tábornok miniszterelnöksége alatt. Az elsőt a Vaida-Voievod Alexandru vezette kormány szervezte, és 1919. november 2-án tartották meg. Tudni kell, hogy az erdélyi magyarság mindkettőtől távol maradt, s engedélyezett párt híján a passzivitás álláspontjára helyezkedett. Nem úgy bizonyos egyének. Ez teszi érthetővé az 1920. május 17-i szám vezércikkét:

A magyar politikusok alkonya – szól a hangzatos cím. Alatta a főbb mozzanatok kiemelve: *A román nemzeti párt jelölteket állít – Ellentétek a választások körül* – *Averescu Sepsiszentgyörgyön*.

„Saját tudósítónktól – A román pártok ezúttal – mert hát voksokról és mandátumokról van szó – nagyon is favorizálják a magyarokat. Egyfelől az erdélyi román nemzeti párt kacérkodik a magyarokkal, már akik a történekm után is hajlandók még támogatni a Maniu-csoportot. Ez oldalon a gyulafehérvári határozat becsületes végrehajtását ígérik. Hogy azonban a gyakorlatban hogyan értik ezt a végrehajtást – arról az elmúlt másfél év történetének szomorú lapjai beszélnek. A politikai üldözésnek, amelyen a magyarságnak Maniu és társai uralma alatt át kellett mennie, példája nem akad. Ezzel a párttal tehát a magyarság együtt nem haladhat, és bármennyire is szimpatikusnak

látszik különben e pártnak Erdély különállására irányuló akciója – bizalmat Maniu úrék nem érdemelnek.

Averescu generális – mint hiteles forrásból értesültünk – megegyezett a volt bukaresti magyar képviselőkkel és szenátorokkal bizonyos engedményekben, amilyen a magyar közigazgatás, igazságszolgáltatás és népoktatás. Ám ez engedmények a választások előtt történtek, és oly távol állanak a Romániában élő magyarság életfeltételét képező intézményes autonómiától, hogy komolyan venni sem lehet. Nem egyéb ez, mint az Averescuval paktáló néhány erdélyi magyar önreklámja.

A magyarság eddigi passzív magatartása – eltekintve sok egyéb októl – már csak azért is indokolt, mert a jelenlegi és várható román politikai irányzattól semmi tekintetben nem várhat egyebet, mint e rövidlátó eddigi politika folytatását.

A vármegye eddigi magyar képviselői és szenátora tudvalevőleg siettek elhagyni a Maniuékat támogató pártot, mihelyt új nap tűnt fel az égen. E lépés külső indokául szolgál egy ideiglenes megállapodás Averescuval. E megállapodás, mely egy Fekete András dr. által szövegezett memorandum alapján létesült, amint azt már jeleztük, biztosítaná a magyar nyelvű közigazgatást, igazságszolgáltatást, népoktatást.

A végrehajtásra azonban nem került sor, jóllehet május elejére kellett volna megtörténnie. Ennek az az oka, hogy Bukarestben is rájöttek arra a rég ismert tényre, hogy a magyar urak nem képviselik a magyarságot, sőt, arra is, hogy a magyarság első politikai akciója éppen ezen urak elsöprésében jelentkezék.

Ehhez azonban még csak a magyarság akcióba lépése sem lesz szükséges. Elsőpriek őket maguk a románok, akik politikusokat csináltak belőlük a magyarság – ellenére.

Miután a vármegyei volt képviselők és Herepey dr. szenátor az Averescu-párthoz csatlakoztak – a román nemzeti párt elhatározta, hogy a vármegye valamennyi kerületében jelölteket állít. Ez a határozat megpecsételte a magyar politikusok sorsát. A magyarság – igen helyesen – nem vesz részt a választásokon, s így még csak a jelöléshez szükséges aláírók sem fogják megkapni.

Hogy a magyar urak milyen kétszínű játékot folytatnak – arra jellemző, hogy Tesleuan miniszter ittléte alkalmával elutasított minden, a magyarság politikai kívánságai tekintetében előterjesztett kérelmet, és azt ajánlotta a magyarságnak, hogy keresse a BEOLVADÁS útjait, és e végből keressen a román politikai pártokkal kapcsolatot.

Averescu tábornok, miniszterelnök egyébként – mint jelentik – e hó 25-én Sepsiszentgyörgyön lesz, és ez alkalommal politikai megbeszéléseket fog folytatni.”

A *Székely Nép* 1920. május 17-i, tizenharmadik száma közli az új prefektus két rendeletét, melyben már új hivatalos ünnep bevezetéséről van szó, méghozzá kötelező és „nemzetiségi különbség nélkül” megtartandó (?) tiszteletadásról. „A vármegyei prefektustól kaptuk az alábbi közleményt: Május 20-a (az új naptár szerint) – mint az elesett hősök emlékünnepé – nemzeti ünnepé avatattott. Az összes köz- és magánintézetekben és gyárakban szünetel a munka, az üzletek egész nap zárva tartandók, a városokban és falukban a zászlók kitűzendők. Az ünnepély műsora: reggel 9–10 óra között vallásos istentisztelet tartandó, onnan a hősöknek a helységben (a helység közelében) lévő sirjához felvonulás, a sírok feldíszítendők koszorúkkal, virágokkal (ghirland). Ezen ünnepélyek vallási és nemzeti különbség nélkül megtartandók.”

Hogy az utóbbi kitétel mit jelentsen, arra a jövő adta meg a választ, eme első formájában kissé homályos, sőt érthetetlen. A székelységnek mindenestre meg kellett tanulnia, hogy egy atyai gondoskodás szerepkörét felvállaló hatalom vette kezelésbe, mely pontosan megmondja, mikor kell örvendenie, szomorkodnia, ünnepelnie, hogyan kell öltöznie az alkalomra és illedelmesen viselkednie. A kiegészítés óta az ún. megengedő jog vonalán fejlődő magyar közéletet az etatisztikus szabályozás nem csillapuló lázában égő közigazgatás teljhatalma váltotta fel, mely a kiskorú felnőtteknek kiválóan megfelelt, de a máshoz szokottakat módfelett feszélyezte. Dr. Vasile Pop új prefektus szükségesnek tartotta egy központi utasításra is figyelmeztetni „alattvalóit”:

A jótékony egyletek ellen – vezeti be a szerkesztői cím az ismertetést, mely így hangzik: „A vármegyei prefektus közli velünk: Tudomásra hozatik az összes jótékony intézeteknek, hivataloknak és társulatoknak, vagy azon intézeteknek, melyek köznyilvánossági minőséggel bírnak, hogy a Monitorul Oficial 31-ik számában 1920. április 20-án közzétett, a munka- és közjóléti miniszter [sic!] szervezésére vonatkozó 2-ik t. c. 38. pontja értelmében nem szedhetnek a jövőben semmiféle díjat, sem nem folyamodhatnak közadakozáshoz a munka- és közjóléti miniszter jóváhagyása nélkül. Sft. Gheorghe, 1920. május 14. Dr. V. Pop prefect.”

Itt tehát a kiskorúnak tekintett polgárság „zavaros pénzügyeit” is ellenőrzés alá vonja a központ. Hogy a kisebbségi jótékonykodásra, az egész öntevékeny művelődési életre ez milyen hatással volt, el lehet gondolni. A végtelen étvágyú állami mohóság a civil szférát habzsolja itt a szemünk előtt. Megvizsgálandó lenne, hogyan hátráltatta a kisebbségi társadalom magára találását ez a magát a szervezkedést etatizáló túlzott „gondoskodás” és bénítóan féltő „szeretet”. Az intézkedés be nem vallott módon, de kiválóan alkalmas lehetett arra, hogy minden magyar kultúrcél érdekében szervezett adakozást megtorpedózzon, az önkéntes felajánlás formáját öltő önadók be-

szedését megakadályozza, s egy párhuzamos magyar nyilvánosság vagy egy-
leti-intézményi szerkezet létrejöttét csírájában megfojtsa.

IDEGENFORGALOM, ÁRAK

Az új körülmények között az új hatalom főleg a rendőrségen keresztül
kommunikál a lakossággal. Ezt az 1920. május 17-i lapszámban két új rende-
let jelzi:

Így Maier rendőrfőnök a nem helybeliek nyilvántartását átszervezi a kö-
vetkező indoklással: „Az 1879. évi XXVIII. és az 1903. évi V. törvénycikk,
valamint a C.D.R. 8272/1919. rendelete [Consiliul Dirigent Roman – Erdélyi
Román Kormányzótanács] folytán Sepsiszentgyörgy város területére érkező
minden idegen egyén köteles haladék nélkül az állami rendőrségnél
személyesen jelentkezni igazolás és nyilvántartásban leendő [sic!] bevezetés
végett.” Egyúttal beépíti saját embereit a szállodákba: „Feloldom a szálloda-
tulajdonosokat a szállodákba érkező idegenek nyilvántartási, illetve bejelen-
tési és kijelentési lapok vezetésének kötelezettsége alól, miután azok ezentúl
a rendőrség személyzete által lesznek vezetve.” Megszorít továbbá egy alap-
vető polgári szabadságjogot, azóta is sok rossz vért szülő módon: „A magán-
lakás- és szállodatulajdonosoknak tilos szállást adni az érkező idegennek,
mielőtt a bejelentési lapnak a rendőrség által kiállított másolatát elő nem mu-
tatja, még akkor is, ha az idegen rokoni kötelékben áll a ház- vagy szálloda-
tulajdonossal.”

A másik rendelet a kormányzótanácstól maximált árakra hívja fel a figyel-
met, szigorú büntetést helyezve kilátásba azoknak, akik az előírt árnál több-
et kérnek. A nagykereskedőknek eszerint a befektetett tőke 10–12 %-ával
egyenlő nyereség dukált.

AZ ÜRES HASÁB

Az 1920. május 21-i szám szerint beütött a krach, összeomlottak a ma-
radék remények, nyilvánosságra hozták a Magyarországgal megkötendő
trianoni béke feltételeit. Vajon jóváhagyja-e az országgyűlés? – spekulál a
szerkesztő, de hogy valójában miként vélekedett a békeszerződésről, valószí-
nűleg sosem tudjuk meg: a vezércikk másfél hasábjára üresen tátong, a cenzor
nem kegyelmezett az írásnak.

Közben a sorsunkat új vizekre hajtó szelek felerősödnek, választásokra
készül Nagy-Románia. Érdemes a beszámolót teljes egészében végigolvasni:

Jelöltek özöne a megyében

*Morvay Endre – szenátorjelölt. – Három jelölt Sepsiszentgyörgyön –
A szocialisták is jelöltet állítanak –*

„Saját tudósítónktól – Kedden tartotta meg ülését Román Viktor dr. sub-
prefect elnökletével a központi választmány, és a megyei választások határ-
idejét, június 3. és 4. napját tűzte ki.

A magyarság passzív magatartása folytán korteskedés a nyílt színen ugyan nem folyik, de annál erősebb a harc a kulisszák mögött. A két nagy román párt, az Averescué és a román nemzeti párt egyenként jelölteket állítanak. A nemzeti párt jelöltjei Kézdivásárhelyen Refiroi sósmezői lelkész és Sepsiszentgyörgyön Popovits József helyi lelkész [ortodox papokról van szó]. Az Averescu-párt szintén állít jelölteket.

Szenátornak Mosura volt szenátort jelöli a nemzeti párt, az Averescu-párt jelöltje pedig minden valószínűség szerint Morvay Endre lesz. Kézdivásárhelyen pedig Fekete András dr. eddig a párt hivatalos jelöltje.

A szocialisták minden kerületben állítanak jelölteket. Sepsiszentgyörgyön Barthalis brassói vas- és fémmunkás lép fel.

Miután a magyarság passzív magatartása alig nyújt reményt a »magyar« jelölt támogatására – el kell készülnie lennünk arra, hogy a volt magyar politikuskok fel sem lépnek, s nem veszik fel a kilátástalan harcot.

A helyzet azonban még nem tisztázódott teljesen, s végleges döntés Averescu tábornoknak e hó 25-re jelzett sepsiszentgyörgyi látogatása alkalmával következik be. A tábornok kíséretében lesznek Goga Oktavián és Tesleuan is [ipari- és kereskedelemügyi miniszter, a kormányfő bizalmasa volt].

Mint a Székely Nép már jelentette – a szociáldemokrata párt helyi vezetősége nem kíván részt venni a választáson. Ennek ellenére a brassói pártvezetőség hétfőre, pünkösd másodnapjára jelölő gyűlést hívott egybe a Kolczakertbe. Ezen a gyűlésen valószínűleg szakadásra kerül sor, és a párt azon része, amely a jelen vezetőséggel tart, kiválik.”

Első ízben szólal meg a lapban az új prefektus – és udvarias, sőt behízelgő hangot üt meg: „Elvállaltam a prefekti megbízatást, mert úgy láttam, hogy a magyarság szomorú és keserű helyzetében segítségére lehetek a népnek. Igyekezni fogok társadalmi úton érintkezést keresni és találni, hogy megismerjem a magyarok óhajait és kívánságait, és amennyire módomban fog állani, ezek teljesítésére szívesen közreműködöm” – nyilatkozta a szerkesztőségnek. „Pop László dr.”, ahogyan a lap nevezi. Az újságíró úgy véli, hogy a kaszinó tervezett újramegnyitása valószínűleg e célt szolgálja.

A MINISZTERELNÖK KORTESÚTJA

A lap május 27-i 15. száma *Averescu a kisebbségek jogairól* címmel számol be a látogatásról. Alcímek: *A keddi fogadtatás – A program részletei – Ragyogó ígéretek. Maga a szöveg:*

„A *Renașterea Româna* szerint kedden meg kellett volna történnie a magyarság csatlakozásának. E helyett egy méreteiben is felette szegényes politikai ünnepségen alig 200 ember fogadta Averescu generálist. A magyarság tüntető távolléte igazolta a *Székely Nép* által hirdetett azon tétel igazságát, hogy a magyar nép nem léphet alkura semmiféle román kormánnyal. Averescu generális rövid programbeszédben vázolta a nemzetiségi politikáját. Ígért

ebben minden jót, csak semmi pozitívumot nem. Mondotta, hogy ő a kisebbségek barátja, s ezért a békekonferencia által meghatározottnál több jogot kíván adni – valószínűleg! Ez az egyetlen kijelentés kívánta jelezni a megadandó jogok pozitív mértékét, de azt is kétséssé teszi az ominózus »valószínűleg«.

Ha Maniu és társai indokolatlan nacionalizmusa és hatalmi őrjöngése elfordított minden jó érzést e román párttal szemben, Averescu vérszegény ígéretei, minden konkrétum nélküli kijelentései csak igazolják a passzivitás helyes álláspontjának fenntartását.

Fekete András dr. üdvözlő beszéde, melyet a teljes hitelesség okából szó szerint közlünk, szintén jámbor, de ki nem fejezett óhajokról szól. Eklátáns bizonyítéka ez annak, hogy a híres megegyezés – amiről annyit beszélnek – csak a Holdban van. Legfeljebb az lehet megegyezés, hogy néhány magyar pártjához számíthat – Averescu.

Averescu román miniszterelnök fél tízkor érkezett különvonaton Csík felől. Eredeti szándéka szerint be sem akart jönni a híres »megegyezésre«. Tesleuan miniszter és Ocle automobilon kísietett román urak kérésére megszánta magát, hogy bejöjjön az állomásról.

A sűrű cseppekben hulló esőben a városháza előtt álló díszkapunál szórványos »setreace« [Să trăiască – éljen] kiáltások mellett Crisan Zakariás dr. primár fogadta. Averescu válasza után mintegy 200 ember kíséretében a városi díszterembe vonult.

Itt Tesleuan román miniszter üdvözölte. Majd Fekete András dr. tartotta a következő magyar nyelvű beszédet: Kegyelmes Uram! Örömmel vettük tudomásul, hogy kegyelmességed ide jött közénk – a Székelyföldre –, itt közvetlenül velünk közlendő reánk vonatkozó programját: a mi jövőendő sorunkat!

Egy hosszú világháború és az azt követő forradalom vihara után ezeréves állami lét romjain állunk, s ez az állapot a lelkeket a jövőendő ábrándos álmaiért a jellel szemben zárkóztatta tette.

Mi, akik világosan látjuk Keleten minden társadalmi és állami rend felbomlásának – a kommunizmusnak az eget elhomályosító véresen vörös lángjait lobogni –, tudjuk azt is, hogy az éj sötétjénél annak vörös zsarátnokai itt benn is felvillannak.

Épp ezért népünk és minden nép legelső és legfontosabb érdekének tartottuk az állami élet rendjének helyreállítása, a törvény és a rend elszokott békés uralmának, rendjének biztosítása érdekében minden erővel, becsületes munkával beilleszkedni az új állam rendjébe.

Ez a munka és ennek keretében minden nyilatkozat azonban erős és főként rosszindulatú kritika alatt áll, miért is nem érezzük hivatva magunkat népünk kívánalmait semmilyen irányban fixírozni.” Végül utal a szónok a már a miniszterelnök elé terjesztett sérelmekre, melyek azonnali orvoslását kérték (nem részletezi őket), s amelyekre most, reméli, mind választ kap

majd. A beszéd nem tagadja a kortársak által renegátnak tartott kollaboráns magyarok kiközösítettségét, a nemzetiségi szolidaritás felmondását pedig a bolsevik stb. veszéllyel mentegeti.

„Ezután Averescu tábornok tartott rövid, Fáy József által tolmácsolt programbeszédet. – Lesznek bizonyára – mondotta – e teremben, kik hazájukért katonáskodtak. Ezek megértik őt, aki szintén részt vett a háborúban. Mikor Románia évezredes álmait megvalósítja, mindenekelőtt a kisebbségek helyzetét kell rendeznie. Azt akarja, hogy a háború utáni békés konszolidáció és békés munka egy Európa elismerésére méltó országot teremtsen.

Ehhez azonban az állam összes polgárainak megelégedettsége és egybeforró munkája kell. Hogyan érjük el ezt? Ha megelégedetté és boldoggá tesszük az ország egész lakosságát. Az állam ereje az egyes részek erejében van.

Ő – folytatta – az egész Romániát ilyennek kívánja. Ismeri a kisebbségek jogait és igényeit. Minden erejével azon lesz, hogy azokat érvényre juttassa. A békekonferencia rendezi ugyan ezen kérdést, de ő ennél több jogot fog adni – valószínűleg.

Nem ismer nemzeti és felekezeti különbséget. Ezért – úgymond – ő lesz a kisebbségek legerősebb képviselője.

Ezután Bokor gelencei görög katolikus pap kérte a Romániában sínylődő székely foglyok hazabocsátását, amit a tábornok megígért.

Gyűlés után társasbéd volt, és Averescu továbbutazott.”

A tábornok tehát nem tért ki a jogokra külön is, miként az üdvözlőbeszéd sem tartotta fontosnak részletekbe menően ismertetni a kis csoport által összeállított emlékirat pontjait. Tegyük hozzá, hogy a két év múlva megalakult Országos Magyar Pártnak mindamellettt éppen az Averescu-féle Néppárttal sikerült a két világháború közti legkedvezőbb egyezséget megkötnie 1923 októberében, méghozzá Octavian Goga közvetítésével, s noha sok gyakorlati haszna nem volt, máig viszonyítási pont és dokumentum marad a politikai alkuk történetében az ún. Csucsai paktum. Különben a lapszám vezércikke nem túl hízelgően az Averescuval és Tesleuan miniszterrel akkor tárgyaló magyar urakat a már említett két néven kívül mint „néhány szeszgyárost és berendelt tisztviselőt” határozza meg.

VÁLASZTÁS ELŐTTI MANÖVEREK

A *Székely Nép* Barthalis brassói vas- és fémmunkást tartja a sepsiszentgyörgyi kerület legesélyesebb képviselőjelöltjének. Nem utolsósorban azért, mert unokája a városban kivégzett szabadsághősnek, Bartalis Ferencnek; kortesbeszédét is nagy érdeklődés mellett mondhatta el. Indult még a kerületben Popovici Iosif pópa a Maniu-féle nemzeti párt, valamint Pop Vasile dr. (a prefektus) és Bilciurescu Alexandru, az Averescu-féle néppárt színeiben. A kézdivásárhelyi képviselőjelöltek az Averescu-párti Fekete András dr., a

szocialista Vasas Károly és Popp Ghiță voltak. Utóbbi a nemzeti parasztpárt neves politikusa volt, aki a kerülethez tartozó Sósmezőn született volt. A harmadik megyei kerületben, a nagyajtaiban, Sturdza Constantint jelölte a kormánypárt. És indult volna ellene Székely Géza a szocialisták részéről. *Volna* – mert végül a helyzet a következőképpen alakult:

Visszautasították a szocialista jelölést – adja tudtul hírében a június 1-jei 16. lapszám „Passzív álláspontunkból kifolyólag nem szívesen foglalkozunk a román pártok politikai harcaival, és eddig is csak a tények regisztrálására szorítkoztunk. Most azonban olyan tények merültek fel, amelyek egyenesen kihívják a kritikát.

Az első tény a szocialista jelölt jelölésének visszautasítása tisztán formai okokból. A választási rendelet szerint tudvalevőleg állampolgári nyilatkozatot kell adni. Barthalis szocialista jelölt ezt a nyilatkozatot átadta, de akkor a jelölőívet kifogásolták. Eltávozott, otthagyva a nyilatkozatot. A szocialisták a már átadott nyilatkozat mellé újabb, szabályos jelölőívet nyújtottak be. Erre a jelölést visszautasították azon a címen, hogy e mellett nincsen állampolgári nyilatkozat szintén csatolva.

Miután a szocialista jelölttel szemben minden kísérlet hiábavaló lett volna – ezúton sikerült a veszedelmes ellenfelet eltávolítani, s így csak Popovici József Maniu-párti és Bilciurescu Averescu-párti fognak mérkőzni a kerületben a csekély számú román választó szavazataiért. Ez a zártkörű politikai verseny ezáltal érdekességét is elveszítette. [...] A szenátorjelölésnél ugyanez a tréfa ismétlődött. Morvay Endre összes ellenjelöltjei jelölését visszautasították.”

Hírben közli a lapszám, hogy a beszercei szászok kéri az elrománosított utcanevek helyett a régi elnevezések használatának engedélyezését.

A MAGYAROK NEM SZAVAZNAK

Az országos választások eredményeiről június 4-én számol be a lap. Miként azt később is megtapasztalhatták, Romániában a választást majd mindig az a párt nyerte meg, amelyik megszervezte, a harc tehát mindig azért folyt, hogy az király a országos választás lebonyolítása előtt kinek ad ideiglenes kormányalakítási megbízatást. A beszámoló alcímei: *Maniuék teljes kudarca – Averescu – az erőszak embere*; „Saját tudósítónktól – Az erőszak eddig nem ismert mértéke – így jellemezte a román választási kampányt egy politikus. Ennek a jellemzésnek igazságát nem tekinthetjük át, de Averescu győzelmét erősen elősegítette Maniuék lehetetlen politikája is. Ez a két tényező, ami a román választásokon többséget hozott. Főlényesen döntő győzelmet. Maniu és politikai barátai, miként a férges gyümölcs a fáról, buktak le.

Igaz, hogy Maniu túlzóan nacionalista, a hírhedett demokráciát meghazudtoló erőszakos politikája és uralmának jellemezhetetlen korrupciója után más eredmény várható nem volt, de a választás eszközeinek válogatás nélküli

használata, az ellenjelölteknek terrorral, pénzzel való visszaléptetése, a jelölések indokolatlan visszautasítása adták az eredmény alapját.

Le kellett ezt a tényt szögezniünk, bár minket nem túlságosan érdekel a román érdekesoportok harca. Egy szempontot mégis figyelembe kell venni, és ez az, hogy Averescu generális programja szerint a magyarság minden jogot megkap. Ezen ígéretet nyilván fogjuk tartani. Annál is inkább, mert a választások folytán a kormány megerősödött, s így semmi sem áll a program végrehajtásának útjában.

A megyében szavazás csak a nagyajtai területben volt. Itt három jelölt állt szemben. Az eredmény még ismeretlen.

Kézdivásárhelyen Fekete András dr. – mert ellenjelöltjeit visszautasították és Sepsiszentgyörgyön Bilciurescu Sándor dr., akivel szemben Popovics József visszalépett – egyhangúlag képviselők lettek.

Az egyhangúság természetesen a magyarság passzivitásának eredménye. A magyarság ugyanis egyformán nem bízik e két képviselőben, és egyformán nem tekinti képviselőjének.

A korábban lezajlott romániai választások eredményéről ezeket jelentik:

Bukarest, június 4. Az eddig ismert romániai választási eredmények szerint a régi királyságban 159 néppártit és 83 egyéb pártit választottak. Több helyen pótválasztás lesz. Besszarábiában szintén Averescu győzött, míg Bukovinában az arányok egyenlőek.

Bukarest, június 4. A szenátusi választásokon Bukarest valamennyi kerületében Averescu-pártit választottak meg. Az ország többi részében hasonlóan jó az eredmény. (...)”

Mikó Imre szerint igazi tétje nem volt a második nagyromán választásoknak, mindössze arról volt szó, hogy az ország legbefolyásosabb ereje, a Nemzeti Liberális Párt – amelynek miniszterelnöke 1919-ben azért mondott le, mert nem értett egyet a párizsi békeszerződés kisebbségvédelmi rendelkezéseivel sem – még nem látta elérkezettnek az időt a hatalomba való visszatérésre.¹² A magyarság különben a két évvel később sorra kerülő harmadik országos választáson vett részt először a politikai küzdelemben. Magyar Szövetség néven engedélyezett érdekvédelmi szervezete oldalán, ebből alakult ki az Országos Magyar Párt.

TÖRTÉNELMI HÉTKÖZNAPOK

A házelnök beszédének közlésével számol be a *Székely Nép* a budapesti parlament 1920. június 5-i gyászgyűléséről, amelyen bejelentették a párizsi béke aláírását. Ugyancsak a június 7-i száma hozza a román választások erdélyi és bánági eredményeit, mely szerint az Averescu-párt 56, a Maniu-párt 21, a szászok 4, a svábok 2, a szocialisták 5, a parasztpárt 4, a liberálisok 2

¹² *Huszonkét év*. A Studium kiadása, Bp. 1941.

embert juttattak be a parlamentbe, 21 helyre pótválasztást fognak kiírni. Megtudjuk, hogy Kolozsváron a magyar hitfelekezetek egyetem felállítását tervezik ösztől hat szakkal (róm. kat. és protestáns teológiák, a jog- és államtudomány, az orvosi, a bölcsészet-, nyelv-, történet-, a természettudományi, továbbá a gazdasági és kereskedelmi tudományok karaival – az olvasó nyilván érti, hogy a megszűnt magyar felsőoktatás visszaállítási kísérletéről lett volna szó, a tervet a hatóságok elgáncsolták (ki gondolta volna, hogy nyolcvan év múltán sem engedélyezik?) –, s csak úgy mellékesen, hogy Morvay megválasztott szenátort a kormány „subprefect”-té nevezte ki a felmentett Roman Victor dr. helyett. Mindamellet a „holnapi és holnaputáni cabaré-ra oly nagy az érdeklődés, hogy a jobb jegyek már csak korlátolt számban kaphatók Dézsinnél”, s a városháza nagytermében 12-én tánciskolai vizsgában és szépségverseny lesz, mely alkalommal a zenét a nagyborosnyói első zenekar fogja szolgáltatni. A *Székely Népet* különben a Jókai-nyomdában nyomják.

A június 10-i száma (a 19-es) hírül adja, hogy napirendre került a Szibériában rekedt magyar hadifoglyok hazahozatala, hogy [Sextil] Pușcariu román egyetemi rektor józan hangú cikkben hívott fel a magyarsággal való méltányos bánásmódra, hogy az unitáriusok Háromszéken amerikai vendégek fogadására készülnek, s végül, hogy Popescu tanfelügyelő a megye magyar ajkú tanítóságához intézett értesítésében új feladatokat állít a címzettek elé. Íme, miket:

„Tudomására hozom a Háromszék megye tanítóságának, hogy a vallás- és közoktatásügyi kolozsvári államtitkárság 1973/1920. kelt rendeletével Hosszúfaluban (Brassó vm.) a Háromszék és Brassó megyei magyar ajkú állami és községi elemi iskolai tanító, polgári, gimnáziumi és reáliskolai tanárok számára egy, a román nyelvet, román történelmet, földrajzot és alkotmánytant megismertető 6 heti (július 1-től augusztus hó 25-ig) tanfolyamot rendezett, melynek vezetésével dr. Baciú János brassói főgimnáziumi tanár bízott meg. A felekezeti tanítók és tanárok csak amennyiben főegyházi hatóságuk elrendelné, kötelesek ezen tanfolyamon részt venni, önként azonban jelentkezhetnek. Megjegyzem azonban, hogy jövő tanévre ezen tantárgyak mindennemű elemi népiskolába bevezetendő és az állam tantervében előírt terjedelemben adandók elő. A tanfolyam végén egy vizsga állandó ki, és a tanfolyam látogatásáról egy bizonyítvány fog kiállítatni. Az előadások a román nyelv tantárgyának kivételével magyar nyelven tartatnak. A tanfolyamon résztvevők a hosszúfalusi polgári iskola internátusában fognak ingyen szállást kapni, kötelesek azonban a szükséges ágyneműt magukkal vinni. Kötelesek továbbá a szükséges evőedényeket és evőeszközöket ú. m. kanál, villa, kés, pohár, 2 tál, kávé csésze, ágytakaró, egy üres szalmazsákot is magukkal vinni. Az étkezés mérsékelt áron egy vendéglőben fog történni. Minden, a tanfolyamon résztvevő tanító vagy tanár havi 1300 lei segélyt fog kapni.”

Egyelőre tehát az állami iskolák tanszemélyzetének kellett táborba szállnia, hogy a nemzeti tárgyak kemény valóságával megismerkedjék. Sok és messzeható fejleménye lesz a dolognak. Új hatalom lépett fel, új múlt- és jövőszemléletet kíván terjeszteni – a beszéd és gondolkodás nyelvét előírni később fogják.

SZERELVÉNYSZÁM MENEKÜLTEK?

A sok apró-cseprő vagy nagyon is fontos hír közt – mi lesz a volt magyar tisztviselők nyugdíjigényével; hogyan módosítják a földreformtörvényt; hány holdat hagynak meg a birtokosoknak; milyen magyarországi földrajzkönyvet tiltanak ki a romániai iskolákból; kell-e az utazási igazolványokat a térparancsnokságon láttamoztatniuk a férfiaknak stb., stb. – megtudjuk, hogy megindulóban a normális vasúti forgalom Románia és Magyarország között, s mindjárt egy mellbevágó értesítés:

„Kitelepülők figyelmébe! A brassói prefecturán nyert értesülés szerint a háromszéki kitelepülőket a brassói telepítő vonathoz nem sorozzák be. Az eddigi megbeszélések szerint Sepsiszentgyörgyön lesz egy telepítő vonat összeállítva. – Felhívatnak mindazon kitelepülők, kik Sepsiszentgyörgyről óhajtanak indulni, hogy nyilvántartásba vétel végett a sepsiszentgyörgyi prefecturán saját érdekükben jelentkezzenek.” (jún. 21.)

Nem csoda, hogy a következő 23-as szám vezércikke leüti az erdélyi sajtó (azóta is rezonáló) alaphangját: *Itt élned, halnod kell!* Kiegészítve mindjárt egy felháborító hírrel: az amerikai unitáriusok látogatása sajnálatos módon botrányba fulladt, a Himnusz eléneklése miatt száznál több embert vett őrizetbe a rendőrség.

A KOLLÉGIUM ÉLNI KÍVÁN

Miközben a román parlament két házában viharos üléseken igazolják vagy semmisítik meg a mandátumokat, egymás szemére hányva a legkülönbébb visszaéléseket, a Székely Mikó Kollégium közzéteszi a beiratkozás azon évi feltételeit. Érdeemes teljes egészében idézni, keresztmetszetét adja a korabeli iskolai életnek és létfeltételeknek.

„Beíratások a Székely Mikó-kollégiumban

I. BEÍRÁSOK:

1. A főgimnáziumba július 1-én és 2-án beírjuk a városi tanulókat, július 3-án és 5-én a vidékieket.

2. A tanítóképző-intézetbe¹³ s annak gyakorló elemi iskolájába július 5-én és 6-án beírjuk a fiú magántanulókat is, de nekik a tanórák látogatását csak

¹³ A volt magyar állami tanítóképzőt kilakoltatta épületéből – ma is román líceum, a Mihai Viteazul főgimnázium (școala normală) székel benne – 1919-ben az új hatalom, a Székely Mikónak kellett befogadnia pár évre, míg Kézdivásárhelyre nem költözött.

akkor engedhetjük meg, ha oly számban jelentkeznek, hogy párhuzamos külön fiú osztályok nyitása lehetséges lesz.

3. A polgári fiú- és leányiskolába július 5-én és 6-án beírjuk a városi és vidéki leánynövendékeket. A beírás mindennap de. 8–12 óráig tart a kollégium igazgatói irodájában. A beírásnál minden tanuló köteles szülőjével vagy annak helyettesével személyesen megjelenni, és a szükséges okmányokat magával hozni. A gimnázium és a polgári iskola első osztályába belépő, valamint az újonnan belépő magasabb osztályú növendékek a következő okmányokat kötelesek beadni: 1. értesítő-könyvecske vagy iskolai bizonyítvány; 2. állami anyakönyvi kivonat; 3. oltási, illetve újraoltási igazolvány és 4. református tanulók részéről keresztelési igazolvány. 5. A tanítóképző-intézeti tanulók a fentiekén kívül új keletű és erre az alkalomra kiállított hatósági (tisztí-, községi-, kör-) orvosi bizonyítványt arról, hogy a folyamodó ép testű és érzékszervű, egészséges és a tanítói pályára alkalmas. 6. Hatósági erkölcsi bizonyítványt azok, akik a folyamodás évében iskolába nem jártak.

Javító-, felvételi-, pótló- és magánvizsgálatok mindenik tagozatban szeptember 1–4-én lesznek. Javítóvizsgálatok díja tantárgyanként 10 K.

II. DÍJAK.

A künnlakó tanulók csak ún. iskoladíjat, a bennlakók pedig: 1. Iskoladíjat; 2. Internátusi díjat és 3. Konviktusi díjat fizetnek.

Az iskolai díjak összegét az egyházi főhatóság még nem állapította meg, de ezek a díjak a múlt évinél természetesen magasabbak lesznek. A főhatóság intézkedése alapján a beiratkozáskor előlegképpen minden tagozatban (gimnázium, tanítóképző, polgári iskola) az egész díjasok 200; a kedvezményesek 100; és a díjmentesek 50 K-t tartoznak befizetni.

Az internátusi díjak összege egész díjfizetőknél egész évre 1000 K; – a háromnegyed díjasok 800; a féldíjasok 500; az I. díjasok 300; a díjmentesek 100 K-át fognak fizetni. – Az I. félévi internátusi díjak szeptember 6-án és 7-én; a II. féléviéik 1921. február 1–5-én fizetendők.

3. A tápintézeti (konviktus) ellátásért a készpénzben fizetendő díjon felül minden növendék köteles természetbeni élelmi cikkeket beszolgáltatni. a) A konviktusi díjnak készpénzben fizetendő összege egész évre az egész díjfizetőknél 2000 K; a 3/4 díjasoknál 1500 K; a féldíjasoknál 1000 K; az I. díjasoknál 500 K; a díjmentesek részéről 40 K. Ezen összegek négy részletben éspedig az első részlet szeptember 6–7-én; a II. részlet november 1–5-én; a III. részlet 1921. február 1–5-én s a IV. részlet április 1–5-én fizetendő. b) A konviktusi díjnak élelmiszerekben beszolgáltatandó mennyisége a következő: 1. 120 kg. búza; 2. 4 kg. zsír és 3 kg. szalonna; 3. 12 kg. vagy 15 liter hüvelyes (paszuly, borsó v. lencse). Ezen mindenkire kötelező élelmiszer-beszolgáltatás alól felmentést kivételes méltánylást érdemlő esetben előterjesztett kérésre a kollégium elöljárósága adhat. A kötelezőleg beszolgáltatandó élelmiszercikkekért a kollégium semmiféle megtérítést nem ad, sem

pedig azokat pénzben megállapított díjakba nem számítja be. c) Minthogy a kollégium előjárósága a tápintézet zavartalan működését s különösen a szegény sorsú jó tanulók előhaladását az élelmiszerek drágasága s a beszerzések nehézsége miatt még a fenti készpénzfizetés és természetben való élelmiszer-beszolgáltatás mellett sem tudja biztosítani, ezért felhívja az összes termelő szülőket, hogy a beiratkozás alkalmával az igazgatói irodában feltétlenül jelentkezzenek a végből, hogy a kötelezőleg beszolgáltatandó élelmiszer-mennyiségen felül eladásra kerülő terményfölöslegükből megfelelő mennyiséget a folyó évi szeptember 1-én Sepsiszentgyörgyön érvényes hatósági árkért a kollégiumnak felajánljanak, s esetleg más szolgáltatások (pl. tűzifa és más anyagok fuvarozása stb.) mennyisége és a szállítás időpontja tekintetében az igazgatósággal megállapodjanak.

Az étkezés az évnytás napján délben kezdődik. Minden tanuló köteles az eddigi terítékhasználati díj helyett tartós minőségű, lapos és mélytányért, kést, villát, kanalat, vizes poharat, asztalkendőt magával hozni. Egyes tanulók indokolt esetben külön díjfizetésért vagy természetben való szolgáltatásért a tápintézetben uzsonnát is kaphatnak.

A gimnáziumi tanulók részére szolgáló internátusba, amennyiben üres hely lesz, képzőintézeti és polgári iskolai fiú tanulókat s a tanítóképző intézeti leányinternátusba polgári iskolai leánytanulókat is felveszünk. Ugyan-ezen tanulóknak tápintézeti ellátást is adunk.

Kedvezménykérés módozatai. Iskolai, internátusi és tápintézeti kedvezmények egy folyamodványban kérendők július 1–10-ig. Később beérkező vagy hiányosan felszerelt kéréseket figyelembe nem veszünk. A kéréshez csatolandó okmányok a következők:

1. Iskolai bizonyítvány vagy értesítő;
2. Szegénységi bizonyítvány;
3. Az illető lelkésztől családi kimutatás, melyben a családtagok száma és kora kitüntetendő;
4. A folyamodó tanulónak, valamint apjának és anyjának hiteles kataszteri birtokíve, vagy esetleg előjárósági bizonyítvány arról, hogy nevezetteknek ingatlan vagyona nincsen;
5. Előjárósági bizonyítvány arról, hogy a tanuló szülői folytatnak-e részes művelést vagy bérleti gazdálkodást, s ha igen, milyen terjedelemben s esetleg melyik más községben fizetnek adót;
6. A kollégium előjárósága fenntartja magának azt a jogot, hogy amennyiben a fenti díjakért a rendkívüli viszonyok miatt az iskola zavartalan működését nem tudná biztosítani, úgy az iskolai, mint az internátusi és konvikтусi díjakat időközben felemelje, és méltán elvárja az összes szülőktől, hogy amikor a jelentkező gimnáziumi, tanítóképző-intézeti és polgári iskolai tanulók tanulmányi előhaladása érdekében anyagi erején felül is áldozatot hoz:

ugyanakkor a szülők az iskolát hivatásának teljesítésében kivétel nélkül támogassák.

Sepsiszentgyörgy, 1920. június 24-én.

A REF. SZEKELY MIKÓ-KOLLÉGIUM ELŐLJÁRÓSÁGA ÉS TANÁRI KARA”

A VÁROSI AUTONÓMIA

A *Szekely Nép* 1920 júniusa folyamán több, a helyhatósági autonómia visszaállítását kérő cikket közöl, összefoglalva a kor felfogását a kérdésről. A XXXVIII. évfolyam – 1882-ben indult lapról van szó! – 28-as számában (júl. 29.) így érvel ez ügyben:

„Két éve lesz idestova, hogy városunk önkormányzata szünetel. Azt az érzést kell keltse ez az állapot bennünk, sepsiszentgyörgyi lakosokban, mint-ha valami távoli, külföldi városban lagnának, ahol semmi közünk a város ügyeihez nincsen, ahol mindent úgy kell tudomásul vennünk, ahogy van. – Ez azonban nincs így. Sepsiszentgyörgy a szülővárosunk, munkánk helye, szorgalmunk és igyekezetünk eredménye. Idevaló polgárok vagyunk, s az ez-zel járó polgári jogokat gyakorolni akarjuk.”

A pár héttel korábbi, július 1-i szám a korszerű demokrácia-eszményből indul ki: „A törvényhatóságok [megyék, városok] autonómiájának szünetelése nemcsak a gazdasági szempontból hátrányos, hanem elsősorban a demokrácia szempontjából, mert modern államalakulat modern városi élet és város-politika nélkül el sem képzelhető. Ezt az álláspontot elismerte Goga miniszter is, aki erdélyi útjában több alkalommal kijelentette, hogy a városok autonómiájának helyreállítása elsőrendű és sürgős szükségesség. Értesüléseink szerint Bukarestben már dolgoznak a tervezeten, amely a városi önkormányzati szervek visszaállításának alapjául szolgál.

Ezzel ellentétben olyan rendelet életbeléptetése is készülöben van, amely arról intézkedik, hogy a polgármestereket a kormány nevezi ki. Ez az intézkedés minden tekintetben szöges ellentétben áll a demokratikus rendszerű városigazgatással, amelynek szelleme megköveteli, hogy a törvényhatóság első tisztviselőjét a legszélesebb körű szavazással a városi polgárság válassza. Értesülésünk szerint ez a rendelkezés csak ideiglenes, s a városi autonómiák rendezéséről szóló intézkedés tisztázni fogja a tisztviselők kérdését.” E derűlátást a fejlemények nem igazolták. Semmi sem bizonyult állandóbbnak az ideiglenességnél, a demokrácia-hiánynál.

A FELIRATOK, A BEADVÁNYOK NYELVE

Az egyházi hatóság értesíti iskoláit, hogy ősztől kezdve heti két órában kell tanítani a román nyelvet az iskolákban, lehetőleg saját tanárok által, ha nincsenek, óraadókat kell alkalmazni. Közli a lap az új minisztériumi határozatot a feliratokról a *Nagyvárad* *Napló* nyomán:

„1. Az utcanevék, az utcák megjelölése, valamint mindenféle állandó jellegű nyilvános felirat román nyelven és azonkívül a helyi lakosság nyelvéen is alkalmazandó. 2. Az üzletek feliratainál a román nyelv a kötelező, és ezenkívül alkalmazható a tulajdonos által kívánt nyelv azzal a feltétellel, hogy a két felirat méretei egyenlők legyenek.”

KI AZ ANONYMUS? CERUZA ÉS CENZÚRA

Újságírósors? Nem tudok jóformán semmit Zentai Leo dr.-ról, aki mind-
eddig a lap felelős szerkesztője volt, sejtem, hogy az írások, hírek zöme is az
ő tollából került ki, hiszen a szerkesztőség maga alighanem egy-két emberből
állhatott csupán. Annnyira, hogy aláírás nélkül jelentek meg jóformán az
összes belsőleg szövegezett cikkek, állásfoglalások és a rengeteg hír, ami a
lap fő erősségét jelentette. El kell ismernem, hogy a leghelyiérdekűbb házas-
sági, adásvételi stb. hírektől a világpolitikai és sorskérdésekig – elég ügyesen
és arányérzékre valló módon mozgott a széles skálán a szerkesztői ceruza. Az
erdélyi magyar sajtó másodvonalában becsülettel teljesítette feladatát. Július
végén örömhírrrel lepi meg a sajtóvilágot a felsőbb hatóság:

„A kormány rendeletére a sepsiszentgyörgyi cenzúrahivatal kedden fel-
oszlott. Tegnaptól kezdve tehát sem postai, sem újságencenzúra nincs. Ez a ren-
delkezés végre lehetővé teszi, hogy a Székely Nép a magyarság védelmére
minden lehetőt megtegyen, s amit eddig az ostromállapot és a cenzúra belénk
fojtott, a jövőre szabadon megírassuk.”

Újságírósors? A felelős szerkesztő nem élvezhette az újsütetű sajtósza-
badságot. Az augusztus 2-i 29-es lapszám 37 éves korában bekövetkezett hir-
telen haláláról számol be. A szerkesztő súlyos szívbajban szenvedett, és a
végzetes roham Marosvásárhelyen egy vendéglőben érte. A gyászkeretes el-
ső oldalon ez áll róla:

„Zentai Leó dr. jogtudományi tanulmányait a kolozsvári egyetemen vé-
gezván, már ottan megkezdte journalistikai működését. Az ügyvédi okleve-
let egészen fiatal korában megszerezvén, ügyvédi irodáját Sepsiszentgyör-
gyön nyitotta meg, s itten a Székely Nép szerkesztését 1908-ban vette át,
mely idő óta lapunknak állandóan felelős szerkesztője volt.

Journalisztikai működését éles judícium és igazságosság jellemezték, nem
támadott soha igazságtalanul, de a méltánytalan támadásokat éles tollal és
helyesen alkalmazott szatírával verte vissza.

»Tollhegyen« című cikkeiben találó gúnnnyal tudta ostorozni a közélet
ferde kinövéseit.

Dr. Zentai Leó mint ügyvéd, a békekötés előtt kívánt hűségesküt nem
téven le, ügyvédi gyakorlatot nem folytathatott. Ezen időre esik lapunknak
majdnem egy évig tartó szünetelése is [tk. több mint egy évig]. A folyó év ár-
pilis 1-én újból megindult lapunk szerkesztését lelkesedéssel karolta fel, és
igaz örömmel töltötte el a hírlapirodalom szárnyait korlátozó cenzúra meg-

szűnése, sajnos ezen szabadság élvezetétől megfosztotta őt a váratlan halál, mely 37 éves korában ragadta el közülünk.”

Újságírórsors? Sebtében papírra vetett mondatokban – a megrendültség öszinteségében okunk kételkedni nincs – parentálják el – az idő, a sürgető idő cenzúrája alól kibújni nem lehet, a lapzárta kényszere kicselezhetetlen, a holnapi lereagálás már utánlövés. Ha a tollat végleg letettük, stilszerű a mai nap hírévé váltan távoznunk a nyilvánosságot teremtő betű világból.

A névtelen bajvívás e műfajában egy másik ügyvéd, dr. Keresztes Károly¹⁴ lép a pástra, átvévén a lap szerkesztését (szept. 9.).

FELEKEZETI VAGY ÁLLAMI ISKOLA?

Az erdélyi tradíciótól élesen különböző módon Romániában a fő iskola-fenntartó nem az egyház, hanem az állam volt. Az impériumváltás után ölébe hulló erdélyi állami iskolahálózatot átvette és benne százszám nyitotta meg a román tannyelvű tanintézeteket. Elemiket és főleg a hiányzó középfokú iskolákat. Miként a Consiliul Dirigent határozata alapján a kolozsvári román egyetemet is a kiebrudalt magyar egyetem épületeiben rendezi be, annak felszerelését, gyűjteményeit valamilyen ember- és művelődésseljes hadijog alapján úgy megörökölve, mint aki törvényes jussot vesz át. Mindazonáltal kompakt magyar vidékeken az állam kezdetben és átmenetileg nem idegenkedett a magyar tannyelvű elemik felállításától sem. Lásd az alábbi nyilatkozatot, melyet a kortársak rendkívüli ellenérzéssel fogadtak, s nem indokolatlanul. A román állam különben az ún. *Kisebbségi szerződésben* (1919) vállalta: polgárai anyanyelvű iskoláztatásáról gondoskodik, a székelységnek ráadásul „vallási és tanügyi kérdésekben helyi autonómiát”¹⁵ ígért. Alább közöljük a megyei tanfelügyelő történelmileg és jó tíz év távlatában valóban amolyan szíréneknek bizonyuló „csábdalát” (aug. 30., 31. szám) és a tanítóság rá adott válaszát (aug. 30., 37. szám). Tény marad, hogy az állami iskolákból rövid tíz év alatt úgy eltűnt a magyar tannyelv – hogy a nevelés hagyományos közösségi szelleméről most ne beszéljünk –, mintha sosem lett volna.

Mire kapott utasítást Popescu úr? Íme:

„*Állami magyar tannyelvű iskolák a székely nép számára*

Több helyről panasz ment a közoktatási minisztériumhoz az iránt, hogy a róm. kath., ref. és unitárius hitfelekezetek a múlt tanévben tandíj címen tekintélyes összegeket szedtek be az iskolákba beiratkozott tanulók szüleitől, amit a jövő tanévre is szándékoznak tenni. Ezen eljárás törvényellenes, mivel úgy a volt magyar állam, mint a román állam törvényeibe beiktatott népoktatás ingyenességéről szóló törvényébe ütközik. Ezen, a szegényebb népre oly megterhelő, sőt elviselhetetlen tandíjakat a hitfelekezetek azon ürügy alatt

¹⁴ Lásd a *Nagyidő kisvárosban* rá vonatkozó lábjegyzetét.

¹⁵ Mikó Imre: i. m. 270.

róják a népre, hogy ti. a román állam nem gondoskodnék a magyar nyelvű polgárainak oktatásáról. Ezen valótlan állítások és rágalmozások elosztatása céljából szükségesnek látom a következőket közölni:

Románia a népoktatást egy állami feladatnak tekinti, és elhatározta, hogy a nép oktatásáról a polgárok anyanyelvén fog gondoskodni. Ezen elv alapján még a múlt tanévben számtalan magyar, német és rutén tannyelvű nép- és középiskolát tartott fenn, melyekben a magyar, német és rutén anyanyelvű polgárainak gyermekei saját anyanyelvükön nyertek oktatást, és csak ott nem működtek a magyar nyelvű állami iskolák, ahol a tanítók megtagadva a szolgálatot, a múlt tanévben ezt lehetetlenné tették, mint a vármegyénkben is.

A jövő 1920–21. tanévre gondoskodás történt valamennyi állami iskola megnyitása iránt, és minden iskolának a tanulók anyanyelvének és vallásának megfelelő számú tanító fog kineveztetni, megfelelő tankönyvek fognak nyomtatni, és a gyermekek vallásos és erkölcsi neveléséről saját hitoktatóik által fog gondoskodni.

Ily formán a román állam az igazság és egyenlőség érdekében a nemzeti oktatás elvét a tekintélyes számú kisebbségek részére az állami iskola keretén belül megvalósítja, ami a románok részére a volt magyar állam kereteiben annak idején megtagadtatott.

Az állami iskolában a tanítás teljesen ingyenes lesz.

Sepsiszentgyörgy, 1920. évi augusztus hó 5.

Popescu,

Háromszék m. Tanfelügyelője.”

A célba vett fél válasza:

„Az ingyenes állami oktatás

Mi fáj a revizor uraknak – Sajnálják a szülők megterhelését

Az erdélyi iskolai revizorok a közoktatásügyi minisztérium egy rendeletét teszik közzé, s azt bevezető sorokkal látták el, melyben azt hangoztatják, hogy a felekezeti iskolákban meg nem engedett magas iskoladíjakat szedtek a szülőktől, holott az érvényben lévő törvény szerint az elemi iskolai oktatás ingyenes. Minden vármegye iskolaügyi revizora publikálta a kormánynak a magyar nyelvű iskolák felállításáról szóló rendelkezését, és jónak látták a felekezeti iskolákat a törvényellenes tandíjszedéssel megvádolni. Ez arra készítette a Brassói Lapok munkatársát, hogy illetékes helyen érdeklődjön a valódi tényállás felől. Az egyik felekezeti iskola iskolaszéki elnöke a következő felvilágosítást adta:

A mi felekezeti elemi iskolánknál tandíjat egyáltalában nem szedtünk. A tehetősebb szülők önként adományoztak kisebb-nagyobb összegeket az iskolafenntartási alapra, mert belátták a felekezeti iskola feltétlen szükségességét, és lehetővé akarták tenni ennek létesítését és fenntartását. Ez nem ütközik törvénybe, és ez ellen senki nem emelhet kifogást. Tudomásom szerint

így történt ez a többi brassói és az összes erdélyi felekezeti magyar elemi iskoláknál.

A revizornak nem az fáj, hogy a szegény magyar lakosságot megterhelték a felekezeti iskolák, hanem az, hogy a gyermekek 99 százaléka a felekezeti magyar iskolákba járt. Mert szeretnék onnan elcsábítani, és azt hiszik, hogy a vádaskodással és az ingyenes állami oktatás kilátásba helyezésével ez sikerül. A közönség azonban tisztában van azzal, hogy ez az úgynevezett ingyenes állami oktatás a valóságban hogy fest. Minden falusi ember tudja, hogy ha megszűnik a felekezeti iskola, gyermeke még drágábban fogja a betűvetést megtanulni, mert bár az állami elemi iskolában nem szednek tandíjat, és ott önkéntes adománnyal sem kell az áldozatkész tehetős szülőknek önmagukat megterhelniük, de majd iskolaadó címén fizetniük kell, mint a köles. Azzal is tisztában vannak a szülők, hogy a felekezeti elemi iskolák ellen intézett revizori offenzíva nem a szülők tehermentesítését célozza, hanem egészen mást. Egyébként mi eddig sem befolyásoltunk senkit, és ezentúl sem tesszük ezt. Mindenki abba az iskolába járattja gyermekét, amelybe neki tetszik. Mi felekezeti iskoláinkat mindenesetre fenntartjuk, és meg vagyunk győződve arról, hogy a vidék sem nyeli le a megcukrozott keserű labdacso, hanem mindenütt fenn fogják tartani a magyar felekezeti iskolákat, és a magyar szülők gyermekeiket kizárólag ezekbe az iskolákba fogják járatni.”

Mint látni fogjuk, a válaszadók gyanúját az idő messzemenően igazolta.

AZ UTCÁK ÁTKERESZTELÉSE

A sajátosan kelet-európai kisállami nyomorúság megnyilatkozása, ahogy az impériumváltások a helység- és utcanevekkel bánnak, ahogy a győztesek azokat saját dicsőségük amolyan fogasaiként használva fel, közszemlére teszik egész történelmi mitológiájukat is. A névadás a hatalmon lévő nemzet kizárólagos előjoga – mást nem illet meg még abban az esetben sem, ha a települést teljes egészében egy más nemzet más történeti hagyományú tagjai lakják – mint történt ez 1920-ban Sepsiszentgyörgyön is. Hogy mekkora trauma a postacímekben, személyazonossági iratokban folyton előjövő, a mindennapokból száműzhetetlen idegen név a kisebbségi elnyomás körülményei közt, hogy a lelki nyomásgyakorlás milyen eszköze, amellet, hogy politikai propagandaeszköz és a hatalom nyers fitogtatása, arról az otthonosságérzetükből kiforgatott kisebbségi milliók beszámolóját egyszer már meg kellene hallgatni.

Nos, Sepsiszentgyörgyön az új hatalom a „ki van otthon?” kérdésére a nyelvi dominancia instaurálásával együtt az új impérium úgy kívánta megoldani, hogy új névtáblákat tétetett mindenfelé. A főútvonalak – a névadás joga azé, akié a hatalom – egyik napról a másikra átkereszteltettek. Az addigi Gábor Áron tér a Carmen Silva, a Major utca a Plevnei nevet vette fel, a legelőkelőbb helyre a Regina Maria (volt Megyeháza utca), General Moşoiu

(volt Mikó Imre utca), Regele Ferdinand (volt Sétatér utca), a Regele Carol I (volt Posta utca), Avram Iancu (volt Kovács Gábor tér), a Cuza Vodă (volt Olt utca), a General Averescu (volt Kossuth Lajos tér, Libóc és Gróf Mikó Imre utca), a Regina Elisabeta (volt Templom utca), a Lascăr Catargiu (volt Váradi József utca) nevek kerültek. Nem kegyelmeztek az évszázados, hagyományos elnevezéseknek sem, az Eregéből így lett Romana, a Palló utcából Dimitrie Cantemir, a Vojkánból Călugăreni, a Vásármezőből Bogdan Vodă, a Székely utcából Mihai Eminescu, a Lakatosból Războieni, a Csíkből Ștefan cel Mare, a Rétből Simion Bărnuțiu, a Daczó utcából Vasile Lupu, sőt még a trónöröklésről lemondott Prințul Carol is kapott egy szerényebb, sáros utcát a külvárosban, a Vasút utcát pedig sürgősen I. G. Ducáról és I. C. Brătianuról kellett elnevezni, miként Jókai Mórt is a történelmi orákulumnak tekintett Nicolae Iorgával helyettesíteni. Minderre a koronát pedig azzal tették fel, hogy a Szabadság teret összevonva az öt határoló egyik utcával a trianoni békekötés körül külön érdemeket szerzett királynéről Regina Mariára keresztelték. (A felsoroltak, és nem csupán a királyi család tagjai, jó hányada még életben volt, mi több középkoriak is akadnak köztük. Hiába, a fiatal nemzet legfeljebb élő klasszikusokkal, hősökkel stb. szolgálhat! Több az utca, mint a klasszikus.) A történelmi lecke fel volt adva, a totális idegenség a városra ráaggatva – s ha a tananyag máig emészthetetlennek bizonyult –, az bizony a névadókon múlt.

PANAMÁZÓ URAK

A *Székely Nép* 1918–1920-as évfolyamaiból készült válogatásunk végére érve, az összeállítás záró anyagául, korántsem véletlenül, álljon itt egy riport a szeptember 16-i 42. számból. A háromszékiekre rátelepített új közigazgatás belső természete tárul fel benne egy olyan pillanatban, mikor a választások és a hatalmi harc rendjén egy percre megszűnik az új politikai eliten belüli szolidaritás, és napvilágra bukkan, a közvélemény elé kerül – némileg megsűrten bár – a belső korrupció titka. Fellebben a fátyol egyúttal a lakosság mindennapjait megkeserítő sok visszaélésről, melyekről az ostromállapot és félelem légkörében ími korábban nem lehetett. A riport kivételszámba menő átvétel a *Keleti Újság*ból, a jól menő kolozsvári lapból. Létezett a helyi sajtó fölött egy nívós, nagyobb ívű erdélyi magyar hírlapirodalom, ennek konzultálása és a többi forrással való egybevetése nyilván elkerülhetetlen.

Román Viktor volt subprefektus és társai „eredményes” működéseai vármegyénkben:

„(...) Háromszék vármegyét a szó szoros értelmében elközigazgatták. A magyar megye közigazgatási életének a folytonosságára nem sok gondot fordított annak idején a kormányzótanács, néhány oda nem való ember megszállotta a magas hivatalokat, s amit ezek elvégeztek, annak eredményeit most nagyobb igyekezettel akarják visszacsínálni. A bevezetett túlkapások a

kormányzás iránti bizalmat elrontották, az emberek meg vannak félemlítve, a régi magyar vezető tisztviselőkkel tortúrát járattak végig, sokat közülük súlyosan megverettek, a visszaélésekről sokáig suttozva, de széltében beszéltek. Ha hozzávesszük, hogy az idei termés a lehető legrosszabb, a háromszéki közhangulatot könnyű megérteni. Pedig ha valahol sürgös a tiszta helyzet teremtese, akkor Háromszéken elérkezett ennek az ideje, Morvayt¹⁶ pedig, aki a magyar polgárság szolidaritását megtörte s ezért a legnagyobb ellenszenvet hívta ki maga ellen, románellenességgel igazán nem vádolhatják.

A rendcsinálás adataiból álljon itt egynehány a következőkben:

A CSALÁDI KLIKK

Román Viktor dr. ügyvéd volt Sepsiszentgyörgyön, Oláh Viktornak írta magát ezelőtt, az idők változása megváltoztatta a nevét is. Subprefektnek nevezték ki, s ő az apósát és sógorait vitte be a többi vezető hivatalokba. Az ő módszere jellemezte a berendezkedéseiket, amelyekben szinte jelszóként hangzott a szó: rekvirálni. Amint egyik előkelő sepsiszentgyörgyi polgár mondotta:

Ha éjjel felébredt valamelyik úr és eszébe jutott, hogy éjjeli szekrényre van szüksége, nyomban elküldött rekvirálni.

Most nem subprefekt már Román Viktor. Nemrég megjelent a megyeházán özvegy Szacs vay Gyuláné úriasszony, és azt kérdezte, hogy a bútorait nem kaphatná-e vissza? Kiderült, hogy a Román alispáni lakása egy szoba kivételével – az ő bútoraival van berendezve. Szabályszerűen elrekvirálta, de mégis furcsa és jellemző. Azóta Román Viktor a belügyi reszortnál van besorozva. Kolozsváron lakik, és a rekvirált bútor még mindig a szentgyörgyi lakásában van.

A rendcsinálás azzal kezdődött, hogy Román helyébe Morvayt nevezte ki az Averescu-kormány. Román protektora nem nyugodott bele, s az Averescu tudta nélkül visszanevezette Román Viktort. Ez most nyáron volt, senki nem tudta, hogy ki a subprefekt Háromszéken. Averescu tábornoknak tudomására jutott a dolog és intézkedett. Román Viktort Kolozsvárra osztották be. Apósa és sógorai ottmaradtak, de csak egy ideig. Mert a vizsgálat megindult ellenük.

A SEPSI FŐÚR

Voda János falusi jegyző volt Fogarasban. Román Viktor subprefektnek az apósa. Háromszék megyében vármegyei aljegyzőt csináltak belőle, s a Seps-i járás főszolgabírája lett. A szükséges rokonsági összeköttetés meg volt ehhez az elhelyezkedéshez. A maga tudása alapján ebben a magyar vármegyében s annak is a legelőkelőbb járásában megcsinálta a nemzetiségi politikáját, aztán amikor azt látta, hogy viselt dolgairól szabadabban kezdenek be-

¹⁶ Az újságíró információi Morvay Endre alprefektustól származnak. Az avereszkánus magyar renegát itt a korábbi nemzeti párti tisztviselők szennyését teregeti ki.

szélnei, kurtán búcsút intett a megyeháza kapufélfájának és odébb állott. Nem olyan régóta mernék Háromszéken beszélni az emberek. Sőt most is félnek még, ami érthető azok után, amik ott történtek. Csak most kezd fény derülni az ökrörekvirálásoknak azokra az ügyére, amellyel zaklatták a fél vármegyét hosszú időn keresztül. Az 1918 végén feloszlott erdélyi hadseregtől és a németektől a háromszéki hatóságok sok ökröt vettek át. A magyar nemzeti tanács intézkedésére ezeket az ökröket nyílt árverésen a falusi gazdák között elárvereztették [ti. még a román hadsereg és hatóságok bejövetele előtti napokban], minden vevő megkapta a szabályszerű igazolványt és marhalevelet. Voda főszolgabíró megkezdte ezeknek az ökröknek az összerékvirálását. Kiadta a rendelkezéseket, hogy a ki akkor vásárolt, egy esztendei, sőt több idei tartás után, tekintet nélkül a marhaárak időközi horribilis emelkedésére, tartozik ugyanazon az áron, a hogyan vette, a főszolgabírónak beszolgáltatni. Megkezdődött ezeknek az ökröknek a felkutatása, amivel feldúlták a falvak nyugalma. Hogy ez hogyan történt, arra igen érdekes példákat lehet találni a Morvay Endre új alispán irodájában felhalmozódott vizsgálati akták között. Jegyzőkönyvek állapítják meg például a következő esetet:

Demeter József és Kovács György kilyéni lakosoknak azt mondta a főszolgabíró egy szép napon:

– Holnap reggel hozzátok be a négy ökröt, mert különben az egész vagyontokat zár alá veszem.

Az ökrök nem voltak meg. A gazdák időközben eladták. Vagyonukat tényleg zár alá vette a főbíró. Ahogy ez megtörtént, másnap reggel megjelent a gazdánál Ráduly György falusi bíró. Azt közölte velük, hogy ha vesznek a főbíró úrnak egy jó fejőstehenet, akkor nem követeli az ökröket, és feloldja a zárlatot. A két gazdának nem volt készpénze, s vásáros idő sem volt, a bíró azonban talpraesett ember kell hogy legyen; fölajánlotta a segítségét. Maga vette meg a jó fejőstehenet Bikfalván, a gazdák kölcsönt kaptak, kifizették s a főszolgabíró úrnak behajtották. Nyolcezer koronájukba került az üzlet ket-tőjüknek, azt se tudták, miért fizették. Azaz, dehogyis nem tudták. Ráduly bíró szigorú intelmek alatt hagyta meg nekik:

– Aztán az egész dologról egy szót se merjetez szólni, mert rosszul jártok.

Amikor Voda elfoglalta a megye főtisztségviselői állását, akkor még vőlegény volt Román subprefekt. A lakodalomra készültek, s az utolsó napokon eszébe jutott a főszolgabírónak, hogy a vejének szánt hozományt egy fejős bivallyal kiegészíti. – Szilágyi Ferenc nyolcvanéves kilyéni gazdának volt egy jófajta bivalya. Egyszerűen berendelte, hogy a lakodalom napján reggelre a bivalyát, borjával együtt, hajtsa be hozzá. Az öreg székely gazda próbált köntőrfalazni, védekezni, de a végén nem volt mit tennie: a bivalytól elbúcsúzott, s borjával együtt beszállította. A főbíró meg volt elégedve, köszönte, dicsérte, igen barátságosan fogadta, még borral is megkínálta. Még fizetett is érte, adott az egész szállítmányért ötezer koronát. De hozzátette:

– Elégedjen meg vele, mert ha megelégszik, akkor a licitáción vásárolt ökröt nem fogom magától elrekvirálni.

Nem is rekvirálta el. Állotta a szavát. A bivaly az alispáné lett. Az öreg kilyéni gazda még a nyár elején látta a szentgyörgyi csordában.

A vizsgálat ki akarta deríteni, hogy hova lettek ezek az összerekvirált ökrök. A hivatal iratai nem adnak arra felvilágosítást. Pedig azt kellene pontosan megállapítani. Egy párat a főszolgabíró ott helyben adott el, s ezeknek azután a nyomára akadtak. Így vásárolt tőle egy Axente nevű, nemrégiben beköltözött kávé is.

Voda főszolgabíró helyébe mást neveztek ki, őt mint aljegyzőt berendelték a megyeházára, központi szolgálatra. Így vették el tőle a főbírói hatalmat. Egy délelőtt valami eszébe jutott, vette a kalapját, otthagyta a hivatalt. Levelet hagyott hátra Pap László prefektus címére, amelyben szemrehányásokkal búcsúzik, s rossz néven veszi a prefektustól, hogy őt nem méltányolta. Azóta nem látták Háromszék megyében. A fegyelmi vizsgálat vezetője nem tudta kihallgatni, mert hiába táviratoztak, leveleztek utána, nem jelentkezett. Azt hiszik, visszatért Fogaras megyébe.

AZ AJTAI SZOLGABÍRÓ

Rimbetin Miklós a sógora Román Viktor subprefektnek. A nagyajtai járás főszolgabírája lett, azelőtt szintén Fogaras megyei jegyző volt. Fegyelmi útján Morvay alispán most felfüggesztette állásából. A fegyelmi vizsgálat adatai ilyesmiket állapítottak meg:

Órlési vám fizetése körüli szabálytalanság címén vagy miatt lefoglalt és elrekvirált nagyobb mennyiségű lisztet. Fizetett kilójáért 1 korona 80 fillért. Ugyanezt a lisztet ugyanazokban a falvakban áruba bocsátotta, és eladta különként 3 kor. 20–40 fillérért. A különbözetről senkinek el nem számolt, senkinek felvilágosítást nem adott.

AZ ÁRVÁK ELNÖKE

Súlyos fegyelmi akták gyűltek össze Popa Radu Áron, az árvaszékhez ki-nevezett elnök ellen. Jelenleg huzamosabb idő óta szabadságon van. A vizsgálat adatai között első pontként áll a zavaros lakásügye. Amiről ezeket állapítják meg a felvett jegyzőkönyvek: amikor megérkezett Sepsiszentgyörgyre, hogy állását elfoglalja, a lakáshivatal Neumann Miksa szeszgyárosnál kiutalt a számára egy kétszobás lakást. A gyáros a szüleivel és gyermekével – ő maga özvegyember volt – a másik két vagy három szobában húzódott meg. Egy idő múltán lakója felszólította, hogy mindenestől költözzék ki a házból, mert neki az egész lakásra szüksége van. A családnak nem volt hova mennie, s úgy látszik, ezt látta be az árvaszéki elnök, s mikor kijelentette, hogy nem követeli az egész lakás átadását, ha fizet Neumann neki tizenkétezer korona kártérítést. A kíváncsi érdeklődésre, hogy milyen kára van, ami megtérítésre vár,

azt a felvilágosítást adta, hogy Brassóban neki lakása van, amiért évi tizenkétezer korona bért fizet, s ha nem tud egészen átköltözködni, a brassói lakását is fenn kell tartania. Neumann hajlandónak mutatkozott a tizenkétezer korona megfizetésére, de azt kérte, hogy adja át cserébe azt a bizonyos brassói lakást, ő átadja az egész házat. Erre azt a feleletet kapta, hogy az lehetetlen. Alkudtak és megegyeztek hatezer korona kártérítésben, amit Neumann ki is fizetett, s az elnök megelégedett a két szobával. A háztulajdonos a saját házában lakbért fizetett – az első évre hatezer koronát. Az alispáni hivatal adatai szerint az elnöknek Brassóban nem volt lakása, s a brassói lakbérek nem is olyan magasak.

Morvay alispán nemrégiben elrendelte, hogy a lakáshivatal gondoskodjon a Popa Radu Áron számára más lakásról, mert Neumann házasodik, s elrendelte azt is, hogy az elnök a felvett hatezer koronát fizesse vissza.

Az akták szerint nem tartotta be a törvénynek azt az intézkedését, mely szerint az árvák ügyében helyszíni szemlét tartani csak a legelkerülhetetlenebb esetben szabad, ekkor is lehetőleg a szolgabíró vagy a helyi hatóságot kell a lehetőség szerint megbízni, mert az árvák vagyonát nem szabad utazási költségekkel megterhelni. Sok helyszíni szemlét tartott az elnök. Egy ilyen helyszíni szemlének a históriájáról hosszú jegyzőkönyveket írtak össze.

Csomakőrösön Szabó Lenke kiskorú árva erdőrészét megvásárolta Vajna András gőzfűrésztulajdonos. Az árvaszék hozzájárult a vásárhoz, de a határozat kézbesítését a kitört forradalom megakadályozta. Az idő eltelt, az erdő értéke megsokszorozódott, a vevőnek érdekében állott, hogy a szerződést az árvaszéknél jóváhagyassa, ügyvéd útján az árvaszéki elnökhöz fordult. Popa Radu Áron azt mondta, hogy előbb helyszíni szemlét kell hogy tartson. A szemle megtartását Vajna később megsűrgette. Azt a választ kapta, hogy az eljárási költséget meg kell fizetni. Hogy mibe kerül? – arra kérdésre nem adott feleletet. Vajna postán beküldött ezer koronát. A nyár előtt a helyszíni szemlét az elnök megtartotta, minek lefolyásáról a fegyelmi során Vajnáat kihallgatták. Arra a kérdésre, hogy a helyszínen fizetett-e még eljárási díjat, azt mondta, hogy nem emlékszik könyv nélkül. Arra a kérdésre, hogy mennyit fizetett, azt mondta:

– Nálam nem voltak, csak egyesek.

A végén is jegyzőkönyvre adta, hogy egy ezrest átadott Popa Radu Áronnak, aki vissza akart adni – úgy emlékszik – négyszázat. Nem tudja ugyan, hogy ebből az ezresből-e, vagy az előbbiből. Tény, hogy ő azt mondta, tartsa meg az egészet, és az elnök meg is tartotta.

Az erdővásárt jóváhagyták, az eljárási díjak az aktában nem szerepelnek. Megállapították azonban azt, hogy a vásárról a régi árvaszék már meghozta a jóváhagyó határozatot, csak a forradalom miatt nem kézbesítették kézhez a végzést.

Krizsán Zakariás ügyvédjelöltet közéleti megfigyelési kormánybiztosnak küldötte ki a kormányzótanács. Amikor a kormányzótanács megbukott, utolsó intézkedései között rendelte el, hogy Sepsiszentgyörgy közigazgatását a régi városi tanácstól átvegyék. Ez meg is történt, mégpedig úgy, hogy Krizsán fiatal ügyvédjelöltet kinevezték polgármesternek, s ő vette át a polgármesteri széket. Rövidesen leszerepelt, szabadságot kapott, s azóta nincsen Sepsiszentgyörgyön. Mint polgármester átvette a város számára érkezett nagyobb mennyiségű 4 korona 59 filléres hatósági cukrot. Özv. Ferenc Lajosné üzletében raktározta el, s mikor berakták, Dézsi János üzletvezetőnek azt mondta, hogy tíz métermázsát kéz alatt adjanak el, kilónként negyven koronáért. Dézsi nem vállalkozott erre, azt mondta, hogy ő ilyesmivel nem foglalkozik. Hát akkor szerezzon valakit, aki eladja. Dézsi egy Rosenthal nevű ügynököt utasított hozzá, aki viszont egy Kende József nevűnek adta át a megbízatást. Amikor az eladás megtörtént volna, a csendőrök rajtuk ütöttek, rájöttek, hogy valami panamaüzletről van szó, Rosenthalt, Kendét is elfogták, a cukrot lefoglalták, az alispáni hivatalnak beszolgáltatták, a két ember pedig a csendőrségen olyan bűnhődésen ment keresztül, hogy Kende sietett eltávozni a városról s őt a fegyelmi vizsgálat rendjén máig nem tudják kihallgatni(…).”

A mai riporter csak méltányolni tudja a valamikori kolléga teljesítményét: a tisztségváltás kapcsán támadt ellentét miatt a felülkerekedett fél abban vált érdekeltté, hogy elődje üzelmeibe bepillantást nyerjen a közvélemény s benne az igazságosztót, rendteremtőt üdvözlje. Hogy a kollaboránsnak tekintett új alispánnak mennyire sikerült tekintélyre szert tennie, nem tudjuk – utóbb Udvarhely megyébe nevezték ki alprefektusnak, volt Kézdivásárhely polgármestere is –, a riport tényanyagában viszont alighanem hitelesnek tekinthető, megerősíti a mai történeti kutatás is, hogy hasonló természetű visszaélésekre sok lehetőség nyílt az ostromállapot és cenzúra, a véget érni nem akaró demokráciahiányos átmenetiség korszakában. Az új uralom instaurálása dolgában pedig eddigi észrevételeink mintegy összegeződnek az újságírás nagy-műfaját képviselő eme riportban.

*

Válogatásunk nagyszámú analógiára derített fényt a román uralom 1920-as bevezetése és a század során egymást váltó diktatúrák – tulajdonképpen a két világháború közti korszak sem volt egyéb a magyarság szempontjából, mint nemzeti diktatúra, azaz elnyomás – működése között, eszközrendszerükben egészen megdöbbentő hasonlóságok és azonosságok mutatkoznak a királyi, a fasiszta és a proletárdiktatúra vagy a ceausisza-zsarnokság között. Nem túlzás talán azt állítani, hogy a kisebbségek elnyomásának az a húszas években kiépített politikai, jogi és rendőrállami rendszere, mely egy jól kiraj-

zolódó, belüleg kidolgozott terv alapján bontakozott ki, bizonyos értelemben közös nevezője az összes hatalmi szisztémának, s mind arra a felfogásra vezethető vissza, mely a kisebbséget belső ellenségként kriminalizálja és demonizálja. Tévedés csak beolvasztási szándékkal jellemezni e hatalomgyakorlási módot, itt inkább arról van szó, hogy a kisebbségek eltüntetésének valamennyi eszközét egyszerre kívánja alkalmazni. Az egyszerre erkölcsi, politikai gazdasági stb. nyomás egyaránt szolgálta e kisebbség elüldözését, erőszakos beolvasztását, létező közösségei felbomlasztását, kollektívumának sorvasztását, egyénei elszigetelését, mégpedig a totális függés és kiszolgáltatottság állapotának gondos kidolgozása útján. E méltatlan törekvéseért nagy árat fizetett a román politikai élet, saját demokratikus tartalékait áldozta fel miattuk, cinkosává téve a román elit és a haszonélvező kisemberek jó hányadát. Tulajdonképpen saját demokratikus fejlődését hátráltatta vagy vetette vissza. Ami a szorosabban vett közigazgatást illeti, a következő éveket Bárdi Nándor így jellemzi: „Az erdélyi románság nem tudta feltölteni a megüresedő közigazgatási állásokat megfelelő felkészültségű szakemberekkel, illetve az Averescu- (1921–22), majd a Brătianu- (1922–28) kormányzat révén tömegesen érkező, a kormánypártokhoz kötődő, óromániai, alulképzett, a helyi viszonyokat nem ismerő tisztviselők miatt a régió igazgatásának színvonala jelentősen visszaesett. A közigazgatás zavarosságát növelte, hogy számtalan, különböző jogkörű rendelettel (miniszterek, osztályvezetők, prefektusok, szolgabírák, hadtestparancsnokok, csendőrparancsnokok...) próbáltak meg úrrá lenni a helyzeten a polgári és katonai hatóságok”¹⁷

E konklúziót alátámasztják e kötet további írásai is.

1994, 2004.

¹⁷ Bárdi Nándor: i.m. *Magyar Kisebbség*, 1998/1.

NAGYIDŐ KISVÁROSBAN

Sepsiszentgyörgy a 20. század harmincas és negyvenes éveiben

Szűkebb hazánk, a Székelyföld mint európai peremkerület történelme sajátos vonásának is nevezhető, hogy az ezer év alatt viszonylag gyakran érte főhatalomváltás. A huszadik században ezek ritmusa felgyorsult, ráadásul oda-vissza jelleget öltött, és világégésekkel, nagyhatalmi érdekszférák kialakításával, nemzetállami törekvésekkel, rendszerváltásokkal kombinálódva (1914, 1918–19, 1940, 1944, 1947–48, 1989) teremtett merőben új létkereteket a székelységnek.

A villámcsapásszerű impériumváltások egyéni sorsok tükrében is vizsgálhatók, különös erővel idézhető fel ezáltal, ami a lecsapó istennyila fényében láthatóvá válik, majd tűzében elhamvad. Narrátoraink nagy lokálpatrióták, olyan értelmiségiek, akik életpályája átfogja a 20. század jó kétharmadát. Felkérésünkre szalagra mondták ifjúságuk és férfikoruk település- és kortörténetbe ágyazódó részét. A sort Kónya Ádám nyugalmazott múzeumigazgató kezdi, majd Cziko Árpád közgazdász, Albert Ernő volt középiskolai igazgató és Bálinth Gyula statisztikus folytatja. A jegyzetanyag feladata pontosítani az utalásokat, kitölteni a hézagokat s a szubjektív véleményben és emléken tükröződő valóságot szembeesíteni a kor közléte híreivel, dokumentumaival és sajtószemelvényeivel, tehát tényeivel és azok kommentárjaival, egyúttal a mai tudományos állásfoglalásokba engedve bepillantást. Mindez együtt a város huszadik századi története harmincas és negyvenes éveinek publicisztikailag lekerekített, hiteles képét kívánja nyújtani.

IN MEDIAS RES: SÉTA A HARMINCAS ÉVEK SEPSISZENTGYÖRGYÉN

Rövid sétára invitáljuk az olvasót a harmincas évek kisvárosa, Sepsiszentgyörgy utcáin. A főtér és a belőle nyíló pár utcán végighaladva, ha csak az üzletek feliratait, cégtábláit olvassuk le, némi fogalmat alkothatunk magunknak az akkori település jellegéről, az idők változandóságáról: KLEIN ÉS FÄHNDRICH / PAPÍR, JÁTÉK ÉS KÖNYVKERESKEDÉS vagy COLONIALE / SIPOS BARABÁS / FÜSZER ÉS CSEMEGE vagy KOLCZA GYULA / SZÖVET ÉS RÖVIDÁRU vagy KOZMA LAJOS / VASÁRU vagy VERESTÓY JÁNOS / BÖRKERESKEDŐ vagy VIKÁRIUS ÁRPÁD / PÉKSÉG ÉS KENYÉRBOLT vagy BLASKÓ LAJOS / DELICATESSE ÜZLET vagy MÁRKOS DEÁK ISTVÁN / ILLATSZERKERESKEDŐ / DROGÉRIA vagy ALIMENTE SI

COLONIALE / JAKAB TESTVÉREK / ÉLELMISZER ÉS GYARMATÁRU vagy KOLCZA / NŐI ÉS DIVATÁRU / MAGAZIN DE MODE. Gyógyszert a KORONA vagy MEGVÁLTÓ PATIKÁBAN lehetett vásárolni, mindkettő cégtábláján ott állt a tulajdonos neve is: FÉDER MIKLÓS volt az egyik, STĂNESCU LIVIUS a másik. Korabeli fényképről betűzőm ki a mai képzőművészeti bolt helyén működő vendéglő homlokzati feliratán a DEÁK és BIKFALVI családneveket. (A történelmi hűség kedvéért tesszük hozzá a fentiekhez, hogy a hatóság jogszabályban kötelezte a tulajdonosokat a román megnevezések feltüntetésére a cégtáblákon, s azoknak büntetés terhe mellett azonos nagyságú betűkből kellett állniuk.)

SZINTE A VÁROS JELLEGADÓ ÉPÍTÉSZE LETT: KÓS KÁROLY¹

Az életvitelben és épületekben szerény urbánus hozományú, évszázadokon át egy helyben topogó mezőváros a polgárosodás hajnalán lendületet vett fejlődése új középületek felhúzását igényelte. Itt szerencsésen találkozott a lakosság és a helyi hatóságok igénye egy felívelő építési pálya, az erdélyi talajban gyökerező, a huszadik századi európai megújulással is lépést tartó Kós Károly-i alkotóművészet kibontakozásával. Kós Károly eszményi befogadóközegre lelt itt, s ha az impériumváltás nem támaszt közéleti hátrányokat, ha nem akasztja meg a polgári lakosság anyagi gyarapodását, annál is többet tudott volna nyújtani a városnak, mint amennyi végül sikerült neki –, de így is jellegadó műépítészévé lett. *Kónya Ádám*², a helyi Kós-kultusz fő képviselője meséli:

– Jó ismeretségben voltunk a Fogolyán családdal, melynek kisajátított szép eklektikus stílusban épült palotájába utóbb a hatalom költözött, ma a prefektúra székháza. Megütött még a ‘70-es években is, valahányszor felhívtak a pártbizottsághoz, a nagy bőrfotelek látványa, mert gyerekkoromban azokon mászkáltam. Anyám teniszezett a Fogolyán Kristóf lányával, aki Bécsben városi teniszbajnokságot nyert. Amikor Kós megtervezte a városházát, az a mai megyei könyvtáron innen állt volna a mai szobor előtt. (Anekdota: Az épületről hiányzik Merkúr, a tolvajok istene. Az egy külön történet,

¹ Kós Károly (1887–1977), a budapesti műegyetemen végzett műépítészetet, úttörő művész és közéleti ember, a transzilván gondolat apostola, a Székely Nemzeti Múzeumnak évtizedeken keresztül munkatársa.

² Kónya Ádám, tanár, helytörténész, városi tanácsos, múzeumigazgató, a Székely Nemzeti Tanács tagja, Széchenyi-díjas. Született 1935-ben Sepsiszentgyörgyön, édesapja tisztviselő, édesanyja tanítónő. A Székely Mikó diákja, elvégzi a Bolyai Tudományegyetem földrajz-földtan szakát, 1956-tól szülővárosában, majd Kőkösön tanár, 1962–72 között pionírház-vezető, majd népművészeti iskolai igazgató, ismét tanár, 1990-től a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója. Szerkesztett településlexikont, írt számtalan helytörténeti és néprajzi tanulmányt, cikket. Kötete: *A Mikóból indultak*. Sepsiszentgyörgy. 2002, Médium Kiadó. (Lásd még Sylvester Lajos: Szellemi garabonciás Háromszéken. In: *Háromszék*, 2002. júl. 19–26.) Korábban helytörténeti dolgozatban foglalta össze, amit az alábbiakban némileg kiegészítve elmond. L. Kónya Ádám: *Kós Károly-épületek Sepsiszentgyörgyön*. Tanulmányok és közlemények. (Aluta). Sepsiszentgyörgyi Múzeum kiadása, 1973. 219–239.

mert az államosítás után a kommunista párt költözött oda. És a néphumor rákezdte: „Ott van az istenük. A tolvajok megkapták az otthonukat.” Erre leszedték. Sajnos. Ezért máig is csonka az épület.)

Nos, Kósra térve, Fogolyán Kristóf³ kérte fel Kós Károlyt már 1912–13-ban, hogy a fejlesztés előtt álló megyei kórházat tervezze meg. Ebből elkészült a hidegház, ahol a mostani törvényszéki orvos működik, csak sajnos hozzáépítettek, ráadásul fenyőfákkal eltakarták, és nem lehet látni. A kétemeletes nagy épület (ma „réginek” mondják a 70-es években épült még újabbal szemben), az tulajdonképpen Kós terve alapján készült, csak a lényeg hiányzik, a tetőszerkezet, erre már nem futotta a közbejött világháború miatt. Ezért a 30-as években egy lapos bádogtetőt – „anti-Kós” megoldás – tettek rá, s az van rajta a mai napig. Létezett továbbá a harmadik épület, ahol Képiró dr.-nak működött a bőrgyógyászata, és megvolt pirosban az emeletes adminisztratív épület. Az is a Kósé. Az ötödik épületnek viszont neki se fogtak, az lett volna az uralkodó, tehát a város felől a legelső, egy olyan Székely Nemzeti Múzeum nagyságú, sőt nagyobb, tornyos, szép épület, mely megadta volna az egésznek az arculatát.

– *Ez tehát torzóban maradt, nem úgy a város büszkesége, a Székely Nemzeti Múzeum épülete. Fogolyánékon keresztül került kapcsolatba Kós Károly a városházával?*

– Nem. Fordítva. 1911-ben a város élén Gödri Ferenc⁴ állt, két évvel halála előtt történt. Gödri nemcsak polgármester volt, hanem a történettudományokkal is foglalkozott, s bedolgozott a Múzeumba. A Múzeum kérdése az 1890-es évektől megoldatlannak számított. 1903-ban megvették a telket. Mind újabb tervek készültek, újabb építészekről, de ejtették valamennyit. Akkor épp egy Hütl Dezső nevezetű készített egyet, ez sem nyerte meg a választmány tetszését. Nos akkor felkérték a Vallás- és Közoktatási Minisztériumot,

³ A sepsiszentgyörgyi Fogolyán család jómódú, örmény eredetű kereskedő família, élénk magyar közéleti szerepet is vitt, idősebb Fogolyán Kristóf és testvére, Endre üzlet-, vendéglő és szállodatulajdonosok voltak a 19. század hetvenes éveitől, ifjabb Fogolyán Kristóf főorvos nevéhez fűződik a Ferencz József Kórház (ma ideggyógyászat) bővítése, az új kórház (ma megyei kórház) alapjainak lerakása, utóbbinak igazgatója is volt. Maga építtette, magánklinikának szánt épületében – mely végül a második világháború miatt nem nyílhatott meg – ma a megyei tanács hivatalai működnek. (Csere Zoltán – József Álmos: *Sepsiszentgyörgy képes története*. Médium, Sepsiszentgyörgy, 1999. 80.)

⁴ Gödri Ferenc (1862–1913), Sepsiszentgyörgy „nagy polgármestere”, a Székely Mikóban, Nagyszebenben, Nagyenyeden tanult, majd jogot végzett Budapesten. Nagy elődje, Császár Bálint hívására tért haza a fővárosból, 1891-től városi főjegyző, 1895-től 18 éven át polgármester, vezetése alatt Sepsiszentgyörgy az ország legdinamikusabban fejlődő városai közé emelkedik. Iskolákat építtet, új utcákat nyit, állandó színpadot létesít, megszerzi a dohánygyár létesítési jogát, számos közérdekű egyesület tagja, Csutak Vilmossal és László Ferencceel megépíttetik a Székely Nemzeti Múzeum együttesét. Heraldikai tanulmányokat, levéltári kutatásokat folytat, tízezer oklevelet gyűjt, feldolgozni nem tudja, mivel időnap előtt, 51 évesen vérmérgezésben meghal (l. *Múzeumi Arcképcsarnok*. Pulszky Társaság, Tarsoly Kiadó, Bp. 2002. Boér Hunor szócikke itt és a továbbiakban).

innen Szentgyörgyről, hogy Kós Károlyt bízzák meg vele. Valószínűleg ebben szerepet játszott, hogy itt élt a magát régésszé átképző dr. László Ferenc⁵, aki korábban Kolozsvárott, a református kollégiumban tanított, és diákja volt egy Kós Károly nevű kisfiú. És igen valószínű, hogy László Ferenc és társai – járt ide a *Magyar iparművészet*, más folyóiratok –, tehát ezek tudtak arról, hogy van egy művész, aki új dolgokkal jelentkezik. Születőben volt a népi fogantatású modern magyar építészet. A gondolat a levegőben volt, megújult az egész magyar művészet: Ady, Móricz, Bartók, Kodály... A Kós művészete szembefordulás a szecesszióval, eltünteti a subadiszeket, a tulipánokat stb. Ha úgy vesszük: ott a magyar nóta a maga cifrázataival – s akkor jön az éles hangzású népdalfeldolgozás, a Bartóké. Az építészetben is nagyjából ugyanez történt. Nos, innen kéri fel, és Hütl átadja vázlatait tanítványának. Nagy dolog! Megsértődhetett volna, de nem. Kós pedig nekifog és épít. A Múzeum mellé kerül – mivel Csutak Vilmos és László Ferenc egymástól távol laknak, ergo van még pénz – az egyik múzeumőri lakás. Ez Kóst, első vázlatos munkáitól elkezdve, szintén érdekli: az otthon, a ház mint olyan. Tehát egy földszintes és egy emeletes variánst megtervez oda.⁶ Már van három Kós-épület, illetve épületegyüttes Sepsiszentgyörgyön. És jön Keresztes Károly,⁷ a művészlelek a maga igényével. Így épül fel a Mikó utcában már 1913-ra szintén Kós tervezésében a Keresztes-ház. Akkorra már az új megyei kórháznak is megvan a területe. Nem sűrűn beépített, hanem egy napfényes, meleg, nem fagyzugos, tehát eszményi helyen – és a doki bácsi, Fogolyán Kristóf igazgató felkarolja az ötletet. Kós kidolgozza az öt épületből álló megyei kórház tervét. Egy évre rá már a városháza tervén dolgozik. A Mostani Mihai Viteazul

⁵ László Ferenc (1873–1925) tanár, iskolaigazgató, régész, néprajzkutató, meteorológus, múzeumőr, múzeumigazgató, a Székely Mikóban és a kolozsvári református kollégiumban tanul, majd az itteni egyetemen szerez természetrajz–földrajz szakos oklevelet, 1987-ben hazatér, impériumváltáskor szakmai tekintélyével biztosítja a Székely Nemzeti Múzeum átmenését.

⁶ Székely Nemzeti Múzeum: alapította özvegy Cserey Jánosné Zathureczky Emília, aki rendkívüli értékű családi gyűjteményeit 1877-ben a székelység közvagyonául ajánlotta fel. A múzeum anyaga a húszas évek közepére 24 ezer darabról másfél százazernél többre gyarapodott. Gyűjteményének öt osztálya volt akkor, könyvtárának és levéltárának egyik nevezetessége az Apor-kódex volt, szépművészeti gyűjteményében Barabás Miklós és Gyárfás Jenő 21 eredeti festményével. Régiségtárában az erődi leletek, néprajzi gyűjteményét az egész Székelyföld területén végzett kutatás gyarapította, természetrajzi osztálya fő értékei az őslátszontok és a madárgyűjtemény voltak. A hatalmas anyag a Kós Károly tervezte, 1912-ben emelt épületben van elhelyezve. Az intézmény a Székely Mikó Kollégium előjáróságának gondozása alatt állt (Osvát Kálmán: *Erdélyi lexikon*. 2. kiadás. Mentor, Marosvásárhely, 2002. 328.).

⁷ Keresztes Károly (1891–1945), ügyvéd, zeneszerző és előadóművész, lapszerkesztő, politikus, tanulmányait Székelyudvarhelyen, a jogot Debrecenben végzi. Sepsí járási szolgabíró, impériumváltás után az Országos Magyar Párt háromszéki tagozatának főtítkára, a választott megyei adminisztráció tagja több ízben. Testvére, István a *Székely Nép* szerkesztője a húszas években.

tér déli oldalán állott volna, tehát a Vármegyeháza (mai megyei könyvtár) utáni harmadik épületnek szánták. Egy erőteljes toronnyal a sarkán.

– *Csak nem a mai Mihai Vitéz lovas szobor⁸ helyén?*

– Ott, attól egy kicsit délebbre. Ismert egy olyan levelezőlap, amit Kós Fogolyán Kristófnak ajánlott, és úgy rajzolta meg, ahogy Fogolyán fogja látni a városházát a személyi orvosi rendelőjének ablakából, mely a mai megyeháza telkén állott volna. A tervezett városháza sajnos nem készült el. És akkor jön a másik orvos – sajnos Trianon után már –, Csulak Samu bácsi a szomszédból, és ő is családi villát tervezett magának, így kerül ide a Konsza Samu utcába a negyedik Kós-mű. Egyike a legszebb nagyméretű villaépületeknek. A következő úgy születik meg, hogy 1920-ban kitiltják a magyar leányiskolát az óratornyos Bazár épületéből...

– *Kitiltják?*

– Ki. A főtéri Bazárt⁹, ugyan, kérem alázattal, Szentgyörgy városa építette a város céljaira, csak nem tudjuk visszakérni, mert a város már 1890 táján lemondott a tulajdonjogáról azzal a feltétellel, hogy mindig iskola lesz benne, és a magyar állam gondoskodik az iskolai felszerelésről. Tehát állami tulajdon és ennek következménye, hogy a román városvezetés se szó, se beszéd, 1920-ban kiadhatja az iskola útját. A magyar leányiskolát ideiglenesen befogadja Csutak Vilmos a Mikó épületébe. Elkerítenek két és fél méter magas deszkafallal egy részt, de a román tanfelügyelőség így is állandóan zaklatja a kollégiumot, hogy erkölcsstelen stb., egy épületben tartani a fiukat és lányokat. Így határozzák el, hogy az Újvárossy-kertben új iskolát építenek. Dr. Újvárossy József¹⁰ ref. kollégiumi főgondnok volt, óriási erdőterületet ad el, és annak az árából felvásárolja azokat a telkeket, amelyek a mostani Babeş utca jobb oldalán vannak, a textiliskolától fel egészen, ameddig az óvoda és a tanfelügyelőség van. Az mind az Újvárossy-kert, amit végrendeletileg a Mikóra

⁸ A lovas szobrot 1984-ben a bekeményedett nacionálkommunista diktatúra állíttatta a maga dicsőségére, hamarosan az itt alighanem belülig megrendezett ún. szoborrobbantási kísérlet nyomában kibontakozó kisebbségellenes terror jelképe lett.

⁹ A város főterének legjobb épületei közé tartozik. Jellemző a középületek nagy hiányára, hányféle intézmény használatára. A városi tanács 1867–1869-ben építtette, hogy kisipari vásárcsarnoka legyen a településnek, de emeletén végül 1874-ben állami leányiskola nyílt, ez négy év múlva polgári leányiskolává alakult, földszintjén városi rendőrség és a tűzoltó lakatanya működött a 20. század elején, borkereskedés, fodrászat, szövőgyári mintaüzlet, borbélyműhely is volt, mi több, szeszraktár és fogyasztási szövetkezeti árucsernok is a másik szárnyban, az első világháború után az állami épületek sorsára jutott, itt rendezkedett be a megyei törvényszék jó negyedszázadra, ma a Székely Nemzeti Múzeum képtárának székhelye. (Cserey – József: *i. m.* 78.)

¹⁰ Újvárossy József királyi tanácsos, református egyházmegyei és Székely Mikó kollégiumi főgondnok, a telket 60 ezer koronás adományából vásárolja a kollégium, a világháború kitörése miatt a Mikó számára tervezett új tágasabb épület felhúzása elmarad, sportpályákat létesítenek a telken, majd 1927-ben leányiskolát építenek rajta, hozzá 1935-ben internátust is, mindkettőt Kós Károly tervezi. (Cserey – József: *i. m.* 87.)

hagy. Oda a Székely Mikó kollégium korszerű pavilon-épületekből álló, sportpályákkal kiegészített nagy épületet emeltetett a lánygimnáziumnak. Ezt is Kós tervezte. Erről még annyit: a 20-as években a város felszólítja a kollégiumot, hogy mivel a birtokában lévő területen a megyeházáig nincs épület, s az városképileg foghíj, csúnya: vagy beépítik vagy ők építenek. Az ortodox templomot eredetileg talán oda tervezte a román városvezetőség, hogy egészüljön ki az utcafront, ugyebár. És tényleg óriási dolog, amikor még nem tért magához a magyarság, gazdaságilag is nehéz a helyzet: Csutak Vilmos elkezd pénzt gyűjteni. Akkor már a főgondnok Kónya Kálmán, nyugdíjas vasúti mérnök Nagyborosnyóról. Ügyes, szép ívet adnak ki, megindul a gyűjtés, Kóst felkéri a megtervezésre. Híre megy a városban, a Mikónak új épülete lesz. Felépül, s a város csalódik: ilyen kicsike? Rajta marad a mai napig, hogy a „kicsi Mikó”. Nem is volt annyi pénz, de nem is kellett akkora, hiszen csak négy gimnázium volt, azaz négy osztály.

– *Mikor adták át?*

– 1927-ben. És így épült két újabb Kós-mű, mert elkészült maga az iskola (amit aztán elrontanak építésetileg, mert nyaktag beiktatás nélkül egy olyan kínai falszerű folytatást építenek hozzá az 1950-es évek végén, a déli irányban), és hátul egy internátusi épület is, mindkettő a Kósé.

– *Valamikor a 80-as években felhúztak egy kantint mellé. Lestyán Fruzsina műépítész igyekezett a kósi ihletésből meríteni, szerintem, nem sikertelenül.*

– Közben a 30-as években a magyar elemi oktatás céljaira a vártemplomi gyülekezet kezdeményezésére – akkor Imre Dezső a lelkész –, a református elemi iskolát is megtervezi Kós. Négyosztályos elemi iskola, benne tanítói szakterem és mellette kis igazgatói terem, lenn egy szoba, az iskolai altiszt lakása. Később pionírház lesz, most tanulók házának nevezik, de visszakapta az egyház, s ott beindul majd a református iskola. Időközben Csutak Vilmos is házat tervezet magának, az állomás környékén épül fel, a Csutak-féle homokbánya szélén. (Aminek a gödrében most a műanyaggyár van.) A Csutak-ház megvan, de sajnos elvettek belőle, hozzátoldtak stb., az ún. Siló utcában, annak végében, eléggé elzártan áll. Anthony Gall, a nagy Kós-monográfia¹¹ ausztrál szerzője visszarájzolta, leszedte, amit hozzáadtak.

– *Anthony Gall mikor járt itt?*

– 1991-ben a Múzeumnak adta az első, még Brisbane-ben készült angol nyelvű államvizsga-dolgozatát! És kiállítás volt itt 1994-ben, és ragaszkodott ahhoz, hogy a Kós-épületben csak magyarul hajlandó beszélni, nem angolul.

– *Ennyi lenne a Kós-örökség?*

– Nem, még épített egy tanári házat a '30-as évek végén, ahol legutóbb Salamon Sándor író és Nemes Antal lakott, a Mikó tözsomszédságában. Kívülről semleges, mert pénz nem volt.

¹¹ Anthony Gall: *Kós Károly műhelye*. Nemzeti Kulturális Örökség Múzeuma, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp. 2002.

Kósnak viszont jó néhány terve nem valósult meg: a városháza és mozi, az teret megszabó épület lett volna. A mai Bălcescu és Olt utca sarkán nem valósult meg egy nagy kereskedelmi iskolakomplexum, ezt ő a Hangya Szövetkezet égisze alatt akarta elkészíteni, szövetkezeti iskola lett volna. Akkor Kabay Gábor lapszerkesztőnek – akinek Kóssal váltott vagy 30 levele maradt fenn, s aki a Múzeumnak is jogtanácsosa lett – tervezett egy családi házat a Domb utcába, az sem valósult meg. De megépült még kettő: kis fizetésű kolégiumi tanárnak családi házat tervezett a Váradi József utcában, ez a Benedek-ház.

SZENTGYÖRGYI RAVATALOZÓK

– És életének az utolsó előtti alkotása, valamikor 1960 táján, a református ravatalozó a Vártemplomnál. Az a ‘60-as években épült fel. Azért tudom, mert Eugenia Greceanu asszony a műemlékvédő hivataltól aggódva jött: „Vai, domnul Kónya, Kós!?” [Jaj, Kónya úr, hát Kós kellett ide?] Ő szegény azt hitte, valami nagy tornyos dolog, ami az ősi Vártemplomot el fogja nyomni. Aztán végtelenül megnyugodva ment el, amikor meglátta a tervrajzot: „Vai, ce splendid, un arhitect adevărat!” [Jaj, de csodálatos, egy valódi építész műve!], aki képes visszafogni magát! Nem magát fitogtatja.

– *Tehát van egy Kós és egy 2003-as Makovecz Imre tervezte ravatalozónk. Két nagyformátumú építész műve a városban.*

– Igen, bár jobban szerettük volna, ha a városi tanács határozata értelmében – csak az evangélikus püspökség ezt kijátszotta – a Lázár Mihály utcai evangélikus templom is Makovecz-terv alapján épül fel. Ez külön történet. Visszatérve Kósra: van két vitatott alkotás. Anthony Gall a nagy Kós-kötetbe beveszi a megyei tanács használatában lévő mai négyemeletes épületet, ami Fogolyán Kristóf magánklinikájának épült. Én anyától úgy tudom, hogy az inkább koprodukció. Fogolyán, aki nagy csodálója volt az irányzatnak, ezt a házat ebben a formában, az eredeti Kádár János-féle tervtől eltérően, az épület javára, Halász Kálmán mérnökkel – Brassai, a világhírű francia fotós testvére – közösen tervezte át. Tehát Kálmán bácsi tervezte, Fogolyánnal együtt. Mert az tény, hogy azért épült olyan lassan, mert építés közben is állandóan változtatott rajta Fogolyán. A negyedik emeleten operációs termek sora következett volna, erre berendelte az apácákat, hogy az a kis ablak megfelelő magasságban legyen, a legkisebb tehertétel elvét követve, ő visszabontott, és a falat átrakatta. És van egy gyanú, hogy a mezőgazdasági iskola a Csíki utcában szintén Kós-mű lenne: az tényleg aszimmetrikus, van egy tornya, és abban a kövek kicsit kiállnak –, de azt hiszem, ez is csak utánérzés.

Új koronatanunk, Cziko Árpád¹² gyermekkor a II. világháború előttre esik, felnőtt a magyar négy év alatt érett, hogy önállóan a saját lábán már egy olyan harmadik rezsim uralma idején kelljen megállnia, melyre az előző két korszak nem készítette fel. Hasonlóképpen további narrátorainkhoz, akik épp ezért nem akármilyen összehasonlítási alappal rendelkeznek distanciátereptés, tárgyilagos értékelés céljából. Személyes emlékeik mélyén kirajzolódnak a történeti események körvonalai is.

– Szóljak pár szót családomról. Középosztálybeli familiából származom, édesapám a Háromszéki Takarékpénztárban dolgozott, és abban az időben a bank udvarán laktunk, a Csiki utca torkolatával szembeni épületben. Ott nagy volt a jövésmenés, rengeteg ember fordult meg mind nálunk, mind a bankban, mert szüleim nagy társadalmi életet éltek, s én érdeklődő, egyetlen gyermekként is az események középpontjában éltem, olyan értelemben, hogy mindenről tudomást szereztem, és sok minden megragadt a memóriámban.

HŰSÉGESKÜ

– A korra térve, abból kell kiindulnunk, hogy az erdélyi magyarság, öszszetörve a trianoni béke okozta országcsontítás és az anyanemzettől való elszakadás miatt, a húszas években lassan felocsúdott letargiájából, és megkezdte gazdasági, politikai és kulturális intézményrendszerének kialakítását. Meg kell jegyezmem, hogy az oktatásban és állami közigazgatásban dolgozó sok magyar nem tette le a hűségesküt, ezeket állásaikból menesztették, és más megélhetés után kellett nézniük. Közülük sokakat ismertem Sepsiszentgyörgyön, volt soraikban kereskedő, ügyvéd, borvízforrás-gondnok, biztosítóügynök, vendéglős, szódavizes. Akinek kisebb birtoka is volt, azt művelte. Érdekes dolog, és tulajdonképpen pozitíve befolyásolta a társadalmi életet, mert rengeteg olyan diplomás ember, aki korábban állami szolgálatban állt, most önálló egzisztenciát teremtett magának, például üzletet nyitott, az kiválóan ment, nagy vevőkörre tett szert. Így a dr. Barabásé és Siposé – azelőtt mindkettő tisztviselő – volt Szentgyörgy legjobban menő élelmiszer- és csemegeüzlete.

OSZTÁLYOK ÉS RÉTEGEK

– A megye lakosságának társadalmi szerkezete, persze, kihatott a megyeközponttra. Legnagyobb létszámúnak a földművesség számított (a korabeli

¹² Cziko Árpád, született 1927-ben Sepsiszentgyörgyön, közgazdász, édesapja, Árpád banktisztviselő, édesanyja Cserey Magdolna tisztviselő. Tanulmányait a Székely Mikóban és a Bolyai Tudományegyetemen végezte (1950), szaktanár szülővárosában a Szövetkezeti Kereskedelmi Középiskolában, 1955–59 közt a beruházási bank városi fiókjának, majd kis megszakítással a Nemzeti Bank megyei fiókjának igazgatója 1987-es nyugdíjazásáig, közben a megysítés után megyei néptanácsi alelnök, pártfunkciókat tölt be, 1991 és 1995 között a Hyperion magánegyetem helyi tagozatán tanít, egyetemi jegyzetek, dolgozatok, cikkek szerzője, a *Pénz és Piac* gazdasági hetilap szerkesztője. Lásd még e kötetben a vele készült demográfiai tárgyú interjút.

Románia lakosságának 80 százaléka ezzel foglalkozott), a lakosság nagy része kis-, törpe-, illetve középbirtokos volt. A nagybirtokos ritka kivételnek számított, alig akadt belőlük néhány, azok földje is csak száz-százötven hektár körül mozgott. A kisebbeké pedig egy-két holdtól pár hektárig terjedt.

– *Mertek ezek kölcsönért a bankhoz fordulni?*

– Persze, megmondom, miért. Mert a Háromszéki Takarékszövetkezet jelzálogra. Hitelt tehát csak abszolút biztos garanciák mellett nyújtott. Kinek milyen fedezete volt, olyan mértékben kapott hitelt. Aki adósságát nem törlesztette, annak házát, állatait, birtokát a bank saját tulajdonába vette.

A MUNKÁSOSZTÁLY

– Rendkívül kis létszámú a városban és környékén, mert a székely ipar gyenge volt, erre még kitérek a továbbiakban. Ami érdekes: a szentgyörgyi munkások jó része saját családi házzal, kerttel, földparcellákkal rendelkezett, munkából kijövet gazdálkodott, földet művelt, állatot tenyésztett, tehát nem amolyan „tisztá” proletariátus volt ez, mivel mellékjövedelme sem volt elhanyagolható.

– *Olvasom,¹³ hogy az ún. székely szövőgyár – a város ipara a 19. század végén köztudomás szerint ezzel, továbbá a dohánygyárral és pár élelmiszeripari, pl. szeszgyártó, valamint fafeldolgozó céggel veszi kezdetét – közel fél-ezer alkalmazottja mellett ugyanannyi bedolgozó kisiparosnak biztosította 1920-ban a megélhetését, s több százakat foglalkoztatott a dohánygyár¹⁴ is...*

– A textilgyárban a fejlesztés nyomán megnőtt a létszám, lehetnek olyan nyolc- kilencszázan is.

¹³ Az Első Székely Szövőgyárat 1879-ben alapították, 1900-ban Klinger Henrik lett a tulajdonos, a belső gépi termelés mellett 1901-ben mintegy 500 házi szövőszéket osztottak ki Háromszék-szerte, a gyár kötelezte magát a háziiparosok nyersanyaggal való ellátására. Bedolgozott továbbá még 108 varró háziiparos, aki főleg vasutas-zubbonyokat készített. A gyár a vámvédelmet kihasználva, nagyarányú exportba kezdett, konfekciós részleget hozott létre, részben a háziipari bedolgozókra építve. Ebben az időben paplanhuzatok, lepedők, férfi és női szövetek, Oxford kanavásznak, esernyőanyagok, szalmazsákvásznak, vitorlavásznak, köpenyeganyagok, festővásznak stb. készültek itt. A második világháború után fonodával bővült a gyár, teljesen gépesítették a szövődét, kikészítő és cérnázó üzemmel egészítették ki a telepet. „A részvények egy része politikai személyiségek, más részük svájci és amerikai tőkeérdekeltségű üzletemberek kezébe került.” A második világháború alatt hadiüzemmé nyilvánították, 1948-ban pedig államosították, ekkor 1246 alkalmazottja volt. (Cserey Zoltán – József Álmos: *i. m.* 50., 51.) Érdekes, hogy az ezredvégi rendszerváltást követő reprivatizáció után, amikor sikerült évtizedes válságából kilábalnia, felére apadt alkalmazotti létszáma 1200 körüli volt (2003), de ezzel ismét a város legnagyobb ipari üzeme lett. Időközben az őt a hetvenes-nyolcvanas években leköröző gépgyár, bútorgyár stb. elsorvadt és megszűnt.

¹⁴ A dohánygyárat Gödri Ferenc polgármester közbenjárására 1897-ben létesítették, Erdélyben a kolozsvári mellett másodikként, az első világháborút megelőző években már 550–600 alkalmazottja volt. (Cserey Zoltán – József Álmos: *i. m.* 51.)

A KISPOLGÁRSÁG

–Nagyobb volt a jelentősége a város és a megye életében a kispolgárságnak. Igen sokan tömörültek a három nagy kisiparos központba, Szentgyörgyre¹⁵, Kézdivásárhelyre és Barótra. Kovásznán kisebb számban éltek, az különben nagyközségnek számított akkoriban, és járási székhely volt. Eléggé jelentős létszámú volt

A KÖZÉPOSZTÁLY,

mely Szentgyörgyön és Kézdivásárhelyen alakult ki. És komoly szerepet vitt a társadalmi és gazdasági életben. Kik? Tisztviselők, szabadfoglalkozású értelmiségiek, orvosok, ügyvédek, tanárok. Állami tisztviselő, főleg az utolsó, 1940 előtti időszakban, nagyon kevés maradt, de sok magánintézmény tiszta magyar volt.

Pár szót

A KULTURÁLIS ÉS TÁRSADALMI SZERVEZETEKRŐL.

A kisiparosok életében központi helyet foglaltak el az iparos otthonok. Ezek keretében az ipartestületek biztosították tagjaiknak a szórakozást, segédeknek, inasoknak a képzést. Inasiskolák voltak, de tágabb értelemben a művelődést és a sportolási lehetőséget is jelentették. Összefogták tehát az iparos réteget egy meghatározott cél érdekében, és a szakma művelésére, a becsületre, a tisztességre nevelték azt.¹⁶

A KISIPAROSSÁG MINT ELIT RÉTEG

fejlődött ki abban az időben. Olyan mesteremberek voltak, kérem szépen, Szentgyörgyön, akik előtt a kalapját bárki tíz lépéssel előre levehette. Olyan tekintéllyel is bírtak.

–*Főbb szakmák?*

–Rengeteg. Volt például egy Szabó Sándor nevezetű géplakatos, akkor Gecse Ferenc vízvezeték- és gázszerelő, aki csatornaépítéssel is foglalkozott, meg lakatosmunkát is végzett. Volt egy Pánti nevezetű szabó, kiváló mesterember. Akkor egy Tímár nevű cipész, akinek üzlete volt. Mikor Tímár Jóska bácsi az utcán az ő térdnadrágjában és vadászkalapjával megjelent, őt mindenki ismerte és köszöntötte. Voltak kiváló pékek, például egy Lurtz Gyula nevű, vagy Vikárius Árpád, a város talán legjobb pékmestere. Lehetne sorolni.¹⁷

¹⁵ Az Iparosotthon 1929-es felavatásán Lurtz Gyula ipartestületi elnök szerint a szervezet 400 szentgyörgyi kisiparost képvisel. Családtagokkal 2–3 ezer vagy még több főt kitevő rétegről lehetett hát szó. (*Székelly Nép*, 1929. márc. 10.)

¹⁶ A sepsiszentgyörgyi Iparosotthon 1929-ben költözött (a Debren-patak hídjá mellett álló) Csíki utcai épületébe, ahol az államosítás éri. Itt ipartestületi iroda, színházterem, vendéglő és borpince, udvarán tekepálya állt a testületi tagok rendelkezésére.

¹⁷ *Sepsiszentgyörgyi kisiparosok szép napjai* címmel a Háromszék 2003. jan. 17-i száma valóságos névsorolvasást nyújt, szakmák szerint csoportosítva e népes réteget.

– Szóval a legnagyobb tekintélyű osztály volt, leszámítva bizonyára a középosztályt...

A KÖZÉPOSZTÁLYBELIEK

közül anyagilag jól álltak az orvosok és az ügyvédek. Mert a magántisztviselőknek – például a Háromszéki Takaréknál – rendkívül kis fizetésük volt, nem engedhette meg a bank, hogy többet adjon. Szorították a törvények és a gátló intézkedések, melyek a kisebbségi intézményeket fokozottabban sújtották.

– Létezett egy magyar bankszindikátus Erdélyben, nyilván ez is oda tartozott.

– Igen. Ki fogok térni rá, milyen örült harc dúlt körülötte. Apámnak betekintése volt az ügyekbe, mert perfekt beszélt románul, és gyakran ő képviselte a bank érdekeit a bukaresti pénzügyi központban. De beszéljünk

A KERESKEDŐKRŐL.

Szentgyörgyön és Kézdivásárhelyen működtek. Az erdélyi magyarság képviselői létrehoztak Kolozsvár központtal egy kereskedői szövetséget, annak vezetőségi tagja volt a mi dr. Barabás Andorunk is, aki különben 1940-ben a vármegye alispánja lett. Igen agilis, tehetséges ember, a Magyar Párt megyei tagozatának is alelnöke. E körökben a szakmai problémák megtárgyalása mellett megvolt a szórakozás lehetősége is, a kereskedő ifjúságot, segédeket, tanoncokat oktatták egyúttal, s összefogták a szakmát.

A KASZINÓ

a középosztály találkozóhelye volt. A mai színház stúdiótermének helyén működött. Ott tanárok, magántisztviselők, ügyvédek, orvosok, papok találkoztak, beszélgettek. Annak könyvtára volt, az újságokat járatott, lehetett falatozni, kártyázni, biliárdozni, ott megtárgyalhatták mindennap az eseményeket.¹⁸ Meg kell jegyezmem, hogy a nagyobb vállalatok tisztviselői részére kaszinót építettek. Kaszinója volt az Erdélyi Erdőiparnak Kovásznán, vagy a szentgyörgyi Klinger Textilgyárnak, amit ma Dózsa György-klubnak neveznek. Az direkt a szövőgyáriaknak készült, ott saját zenekart, színháztermet tartottak fenn, ahol rendezvényeket lehetett tartani, s ahol a nagyszámú tisztviselőréteg a szabadidejét töltötte. A szakszervezeteknek semmi közük nem volt hozzá, az épületet úgyszólván elbitorolták a későbbiekben...¹⁹

¹⁸ Az 1855-ben alapított városi kaszinót bezáratta 1919-ben, majd 1922-ben ismét a román hatóság, s újbóli megnyitását csak úgy engedélyezte, ha annak vezetőségébe és tagjai közé románokat is beválasztanak. Ez utóbbi védelmet is biztosított az intézménynek. (l. *Székelty Nép*, 1922. július 13. és október 19.)

¹⁹ A kommunizmus idején a kulturális intézmények e kategóriáját a szakszervezetek tulajdonába adták és ügykezelésére bízta.

SZÍNHÁZ HELYETT MŰKEDVELÉS

– Állandó színtársulat végül csak a második világháború után telepedett meg a városban. De a korábbi évtizedekben állandóan látogatták Sepsiszentgyörgyöt a létező magyar társulatok Aradtól Kolozsvárig. Helyi amatőrökről szóló hírekkel is tele van a helyi lap.

Kónya Ádám:

– Fogolyán Kristóf is tagja volt a Keresztes-féle vonósnégyesnek, mely hangversenyeket adott.

– Volt vonósnégyese a városnak?

– Így van. Amatőrökből. Bár az első hegedűs, dr. Keresztes Károly zeneakadémiát végzett. Nála Bartók Béla is megszállt, ő Kodály Zoltánnal levelezett és népdalokat gyűjtött. Sőt a Múzeumba behozta a nótafákat, és élőben mutatta be a székely népdalokat. Ő volt az, aki megírta Nyíró József szövegére a *Júlia szép leány* című operáját, és a '30-as években úgy üdvözölték, mint a székely opera megteremtőjét dr. Keresztes Károlyt. Jogászként a két világháború között a megyei tanács egyik eszének számított. A Múzeumnak is ő volt a jogásza.

– A világháború előtt?

– És Keresztes István, a *Székely Nép* szerkesztője volt a második hegedűs, nagybögös vagy csellós volt Fogolyán Kristóf, és a negyedik vagy Dániel Viktor, vagy valamelyik másik mikós tanár.

Czikó Árpád veszi vissza a szót:

– Térjünk ki a

SPORTÉLETRE.

Amit mondok, az mind magyar vonatkozású. Három sportklubja volt a városnak. A Sepsiszentgyörgyi Munkás Testedző Egyesület állt a középpontban, lévén a legnépszerűbb. A munkás sportklub vezetője egy Klein Sándor nevű szobafestő, aki minden keresetét erre áldozta, de az értelmiség is támogatta. Szakosztályai közül a futball volt a fő. A mostani zöldses piac helyén terült el az SMTE pálya, ott folytak a nagy mérkőzések.

– Egy alig pár ezres városkában?

– Így van, tízezres²⁰ lakossága volt. Külön sportegyesületbe tömörültek a kisiparosok, annak Korvin volt a neve, s futball-, atlétikai és tekecsapatot állítottak ki. Aztán létezett a Klinger Sportegyesület, melynek tagjai közt pro-

²⁰ Sepsiszentgyörgyön az 1930-as népszámlálás alkalmával 10 818 főt írtak össze, ebből 7826-on magyarnak, 2181-en romának, 203-an németnek, 281-en zsidónak, 187-en cigánynak, 61-en ukránnak, 4-en szerbnek és 17-en szlováknak vallották magukat. 1941-ben már 14 365 volt az összlakosság lélekszáma, ebből 13 910 a magyar nemzetiségű és 90 a román, a többi csoport együttvéve 365 főt tett ki. (Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. I. Teleki László Alapítvány. Pro Print Könyvkiadó, Budapest, Csíkszereda, 1998. 123.)

fesszionista sportolók is voltak. Őket a gyár alkalmazta, számára reklámot jelentettek.

– *Klingerék szászok voltak-e?*

– Nem, egy nagy zsidó konszern, svájci székhellyel. E tőkecsoportosuláshoz tartozott a bolgár ruscsuki gyár, aztán gyárakkal rendelkeztek Budakalászin és Szlovákia területén. Alkalmaztak tehát profi játékosokat, de úgy intézték, hogy ezeknek legyen azért a gyárban is tennivalójuk. Mai szóval: fél normával futballoztak, fél normával dolgoztak. A román válogatott kapusát hozták ide edzőnek, a játékosok közül épp a múltkorokban emlékeztek meg egy Czinczér István nevezetűről, aki Aradról származott, ügyes, jóvágású férfi, innen nősült végül... Aztán nagy esemény volt a városi teniszkлубok egymás közti versengése, például a Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely vagy Gyergyószentmiklós mérkőzés!...

– *Hogy elenyésztek ezek, szinte nyomtalanul!*

– Édesapám volt a teniszkлуб titkára. Rátermetten versenyzőink voltak, és sok „csodagyerek” labdaszedőből lett kiváló játékos. Így Fekécs Béla nagyszerűen játszott, de egy gyógyszerész is remekelt: Neumann Ernő, zsidó ember. Régi család, tősgyökeres, ahogy mondani szokás, mert a szülei is itt éltek. Dr. Barabás fiai is jól teniszeztek, akkor egy Schustek nevezetű a szövőgyárból. A kézdiiek közül Gábor Laci, aztán egy Séra nevezetű. Szóval élményt jelentett, mikor kimentünk a teniszversenyre drukkolni. Komoly férfi- és női csapatok mérkőztek egymással. A pálya a mai központi parkban feküdt, a katolikus templom mögötti cementplató helyén. A másik a mai textiliskola bentlakása fölött, az ún. Újvárossy-kertben. Utána építtetett a Klinger-gyár egyet a maga számára a mai piac szomszédságában. Külön pályával rendelkezett viszont a dohánygyár. Szóval egészen másként élt és érzett az akkori tízezer, mint a mai hetven!

– Nagyszámú tagsága volt továbbá az Erdélyi Kárpát Egyesületnek. Turisztikai klub, kimondottan amatőrökből. Természetismereti kirándulásokat szervezett, természetvédelmi előadásokat tartott. A művelődési élet központja a

SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM

volt, melynek nemcsak múzeumi jellegére, hanem tudományos kutatóintézmény voltára is nagy súlyt fektettek, s amelyben előadásokat tartottak az azóta felszámolt – nagy kár! – különteremben. Sok tudós, egyetemi tanár, sőt, külföldi előadó fellépésére emlékszem. Így például egy Faragó nevezetű népesedési kérdésekről értekezett nagyon érdekesen. Emlékszem dr. Tulogdy János egyetemi tanárra Kolozsvárról, aztán Xántus Jánosra vagy Vámszer Géza néprajzosra. Komoly tudományos munka folyt.

– *Ki vezette akkor a Múzeumot?*

–Csutak Vilmos, aztán Herepei János egészen 1944-ig, majd Szabédi László, ezt követően pedig Székely Zolti bácsi²¹. A muzeológusi tisztségeket a Székely Mikó Kollégium tanárai töltötték be, akik kutatómunkát is folytattak. Három részleg volt akkoriban: a néprajzi, a természetrajzi és a történelmi – még lesz róluk szó.

Két tanintézet uralta a terepet a megyében:

A SZÉKELY MIKÓ ÉS KANTAI RÓMAI KATOLIKUS GIMNÁZIUM, utóbbi Kézdin. A Mikó²² megmaradt abban a szellemben, melyben alapították, tehát egy konzervatív, de abszolút népi jellegű iskolának, erre mondták, hogy az ún. mikós szellem uralta. Jelentette ez a hitet, a szülőföld és népe iránti határtalan tiszteletet. Amit be is oltottak az emberbe. A Mikó rengeteg embert formált és tehetséget csiszolt. Legutóbb, az 1991-es Mikós Világtalálkozón el is nevettük: annyi egyetemi tanár került ki innen, hogy egy egész tudományegyetemet el lehetett volna látni velük. Sok újságíró, közéleti ember, képzőművész, nem beszélve a sok mérnökről, orvosról és másokról. A Mikónak főgimnáziuma mellett leánygimnáziuma is volt, a koedukációt ugyanis csak később, a magyarok vezették be 1940-ben.²³

Működött a Magyar Dalárda. Mikor az hangversenyt adott, rengeteg ember gyűlt össze meghallgatásukra. A dalos mozgalom annyira elterjedt, hogy majd minden falunak volt dalárdája, és azok állandóan dalostalálkozóra jártak. A társadalmi szervezetek közül kiemelném még a Jótékony Nőegyletet. Kérem, az olyan tevékeny volt, fagyalt- meg teadélutánokat rendezett, bálakat adott, sok pénzt szedett össze, amit aztán karitatív célokra fordított. Mind jellegzetes, az önszerveződés útján létrejött szociális szervezet, melynek komoly tekintélye volt akkoriban, mert mindenik pontosan tudta, kit kell vezetőnek megválasztania. Nagyon érdekes! A választás úgy történt, hogy az illetőt az egész közösség elfogadta! Nem pedig úgy, mint a minapi újságban

²¹ Csutak Vilmos 1923-tól haláláig, 1936-ig áll a múzeum élén, Herepei 1938-tól igazgató, Székely Zoltán 1947-től ügyvezető, majd 1949–1990 között az államosított intézet igazgatója. (I. *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*.)

²² Tanulói és tanári létszám a *Magyar Kisebbség* 1927-es évfolyamából (9. szám): az 1930–31-es tanévben 7 osztály, 16 tanerő és 215 tanuló, a református leánygimnáziumba: 3 osztály, 8 tanerő és 78 tanuló járt.

²³ A Mikó két világháború közti történetét is összefoglalja dióhéjban a Magyar Múzeumi Arcképcsarnokban Csutak Vilmos szócikke (Csutak különben 1916 és 1936 közt volt az intézmény igazgatója): „Vezetése alatt a Székely Mikó Kollégium a két világháború közti legjobban működő romániai magyar középiskola. Mivel a román főhatalom 1919-ben az összes sepsiszentgyörgyi állami magyar középiskolát beszünteti, bementik a főgimnázium épületébe a polgári fiúiskolát és leányiskolát, de a református elemi és tanítóképző intézetet is (utóbbi az egyetlen, melyet 1923-ban átengednek Székelyudvarhelynek, míg a polgári fiúiskolát csak beolvasztják.) Leánygimnáziumuknak és internátusának épületet emelnek, a tornacsarnokot kibővítik, tanári szolgálati lakás épül. Káderpolitikájának alapelve: saját növendékekből kinevelt tanári kar, múzeumőrök.”

olvastam, hogy egy szűk körben forog a jelölés, és tulajdonképpen ugyanaz a társaság jelöli és választja meg mindig önmagát! Pontosan ki lehet köbözní, hogy kitől indult ki, és hogyan fog kinézni a végső felállás. Abban az időben olyan tekintélyek álltak a szervezetek élén, akik az egész város tiszteletét bírták.

– *Természetes tekintélyt alighanem csak szerves közösség adhat, egyiknek sem vagyunk bővében.*

– Utolsónak említem – nem mintha szerepük nem lett volna döntő – az

EGYHÁZAKAT.

Súlyuk rendkívüli volt. Szentgyörgyön a protestáns felekezetek vezettek, a római katolikusok száma akkoriban 2300 körül mozgott, református kétszer annyi volt.²⁴ Ahogy mondani szokták: a történelmi idők megfelelő vezetőket produkáltak. A római katolikus plébános egy Szallay Mátyás nevű pap volt, aki Párizsban a Sorbonne-on végezte a filozófiát. Költő, több kötete jelent meg. Az 1919-es kommün után került ide, méghozzá Zebegényből. A reformátusok élén egy Imreh Dezső nevű komoly, felkészült pap állt, akit annak idején a románok úgy megverték, hogy elveszítette a hangját – ezüstgégéje volt. Szallay alacsony ember, a szószerkekre mindig sammerlit kellett tenni, hogy látszódjon. Az a tréfás mondás járta Szentgyörgyön: Szallay Mátyást nem lehet látni, de lehet hallani, Imréht lehet látni, de hallani alig. Nagyon halkan beszélt szegény. Az unitárius egyházban József Lajos volt az esperes, akit aztán a legnehezebb időkben a későbbi püspök, dr. Kovács Lajos követte. A vallási különbség nagyon kihangsúlyozódott, de a három magyar felekezet között adott esetben mégis teljes szolidaritás működött. Teológiai és elvi kérdésekben éles vita folyt, de amikor szükség volt rá, teljes volt az egység.

– *A románok?*

– Multkorokban szó volt Popovici Jóska bácsiról, akit képviselőnek választottak volna meg 1922-ben. Ez a Popovici Jóska bácsi úgy beszélt magyarul, mint mi. Amikor olyan görögkeleti hívője halt meg, akinek a családja nem tudott románul, ő magyarul temette el.

– *Az illetőket ortodox vallású magyaroknak tekintették, s okkal.*

– Persze! Popovici bácsi amolyan összekötő kapocs volt a magyarok és románok között. Tagja volt a Magyar Kaszinónak, és rendszeresen eljárt preferanszozni oda.

²⁴ Sepsiszentgyörgyön az 1930-as népszámláláskor 2424 római katolikust és 512 reformátust írtak össze, 201 volt az evangélikusok, 399 az unitáriusok, 378 az izraeliták száma, 26 az egyéb kategóriában szerepel, ebből kettő baptista volt. Az ortodox felekezet az 1910-es 451 főről 1865-re növelte lélekszámát, ebből 1941-re csak 141 maradt. A görög katolikusok 1910-ben 117-en, 1930-ban 405-ön, 1941-ben 145-en voltak. Az 1941-es népszámlálás szerinti felekezeti megoszlás a következő: római katolikus 5199, református 8491, evangélikus 430, unitárius 738, izraelita 400, egyéb 22, ebből baptista 22. (Varga E. Árpád: *i. m.* 123.)

– *Egyedüli ortodox pópa a városban?*

– Nem, létezett egy főesperes is. Popovici bácsi a felső, a baromhegyi templom pópája volt, ott is lakott. A másik, Nistor nevezetű,²⁵ árapataki születésű pap, nagyon szimpatikus ember. Nagy magyarbarátnak nem lehet nevezni, de azt se állíthatom, hogy rosszat tett volna valakinek. Nos, a román-ság olyan kilencven százaléka nem idevalósi volt, hanem behozták. Főleg a hadsereg, mert itt ezred állomásozott, mégpedig egy kiképzőezred.

A KIKÉPZŐEZREDBEN

elsősorban tiszték átképzése folyt, és nyaranta sokszor ezer-ezerötszáz tiszt tartózkodott Szentgyörgyön, ki lehetett adni nekik egy-egy szobát. Rendkívül jól fizettek. Fellendítették Szentgyörgy vendéglátóiparát, mert vendéglőben étkeztek, nemigen szerették a tisztí étkezdék kosztját. Jó részük jól szituált család gyermeke lévén, megengedhette magának.

– *Hol székel a központ? A mai Mihai Viteazul Liceumban?*

– Nem, másutt. A Mikes Kelemen Középiskola régi épületében. A líceum magyar királyi tanítóképzőnek épült eredetileg, és tanítóképző is maradt egészen 1936-ig, de 1918 után már állami román intézetként. Akkor Károly király létesített benne egy ún. sträjer-központot. Így hívták a hivatalos ifjúsági szervezetet, mely első elemitől 14 éves korig fogta át a gyerekeket, félkatonai nevelést nyújtott, abszolúte román nacionalista szellemben. Nos, ennek a vezetőit képezték itt ki. Akkoriban épült ki, kisajátították mögötte a kerteket, gyönyörű udvart építettek, sportpályát, mindent, teraszosan fel a tetőig. A felső sportpályát azóta felszámolták. Volt ott céllövészet, minden! Maga a király is többször meglátogatta.²⁶

²⁵ Aurel Nistor (1882–1974) későbbi görögkeleti esperes Árapatakon született, egy évet a Székely Mikóban végzett, majd a brassói Șaguna Liceumba járt, elvégezte a szebeni teológiát, 1916-ban revizionizmus vádjával Sopronba internálják, 1918-ban tért haza Árapatakra, Erdély Romániával való egyesüléséért agitál, 1922-től ideiglenes, 1927-től kinevezett esperes Sepsiszentgyörgyön, városi és megyei tanács tag több ízben, a mezőgazdasági kamara elnöke, az Astra elnöke, román egyesületek vezetője, tagja, népi hitelbankot alapít (Banca Populară de Credit și al Cooperative Agricole), nevéhez fűződik 1920 és 1940 között 41 új ortodox parókia felállítása, 30 új templom, 22 kápolna, 32 papi lak építése, 29 „troița” és ugyanannyi harangláb felállítása, egyebek közt a szentgyörgyi katedrálisé is. Írásai több kötetre rúgnak, azon a véleményen volt, hogy állampolitikai kérdéssé kell tenni a székelyföldi románság különtámogatását. 1940 végén elhagyja Szentgyörgyöt, Avrighon, Brassóban lelkészkedik, 75 évesen visszatér Árapatakra, itt hunyt el 92 éves korában. (Ioan Lăcătușu: *Personalități românești din Covasna și Harghita*. Editura Carpatica, Cluj-Napoca, 1998.)

²⁶ A tisztí továbbképzőt, majd tüzérségi lövéiskolát a két világháború között a Mikes Kelemen Liceum mai Kriza János utcai épülete régi szárnyában tartotta fenn a román hadsereg, az egykori állami magyar polgári fiúiskola helyén. (Cserey – József: *i. m.* 179.)

II. KÁROLY ²⁷ LÁTOGATÁSA

nagyon egyszerűen zajlott le. Egyetlen sportkocsival érkezett, maga vezetett, a szárnysegéd hátul ült, egy nagy kutya pedig mellette.

– *Egyetlen nagy kutya?*

– Senki más! Nem fogadta úgyszólván senki, esetleg a prefektus vagy a polgármester, ha előre értesítették. Semmi cirkusz, tamtam, semmi! Jött, rövid vizit – és ment tovább.

– *A prefektúra, gondolom, román kezekben volt?*

– Százszázalékosan. A közigazgatásban is sok volt a betelepített tisztviselő.

– *Erdélyiek? Regátiak?*

– Fele-fele. Sokan tökéletesen tudtak magyarul. De például a rendőrség, az tiszta román volt. Olyasmi, hogy magyar rendőr, az ki volt zárva! Érdekes, hogy a rendőrségen volt, egy

ÁLLAMBIZTONSÁGI KOMISSZÁR.

Állambiztonsági hivatal azonban csak Brassóban. Tehát a sziguranca megbízottja. A komisszár, egy fogarasi román ember, perfekt beszélt magyarul, neve nem jut eszembe. Vele esett meg a következő: ténfergett itt nálunk az utcákon három-négy ún. város bolondja, s egy Kálmán nevű boldogtalan ember ott fecsegett állandóan az utcasarkon. Arra jár a komisszár, és hallja, hogy Kálmán szaval magában: „Mindent vissza! Mindent vissza!” Szépen behívattja, megkínálja cigarettával és kérdi: „Te Kálmán, ezt és ezt ismételtetted: kitől hallottad?” Kálmán ránéz és rávágja: „Hallgass, Jóska! Hát nem te mondtad!? Nem te mondtad!?” Nem tudott kihúzni belőle semmit! Ki kellett rúgja a végén, mert csak azt hajtogatta: „Nem te mondtad!?” No de hogy összegezzem a kérdést:

AZ ITT ÉLŐ ROMÁNOK

nagy része behozott ember volt, köztük sok az erdélyi, főleg Fogaras és Szeben környéki román, de nem voltak kevesen a regátiak sem. Kitérőt kell tennem: milyen is volt a viszony románok és magyarok között? Érdekes, mert jöttek olyan törvényszéki bírók, akik Párizsban végeztek, és jómódú bojárcsaládok gyermekei voltak. Ezek itt igyekeztek nyugati módi szerint viselkedni. Ő tudta, ha itt él, neki egy jelentősebb ügyvédnél le kell vizitálnie. Meg is tette, méghozzá úgy, ahogy a spanyol etikettben meg van írva: sötét ruhába vágta magát, névjegykártyát küldött, minden, és természetesen meg is hívták. Tehát igyekeztek nem éreztetni az ellentétet, mely különben megosztotta a világunkat – erre is volt példa. A hadsereg tisztikarában is akadtak az

²⁷ Trónörökösként többször is lemondott a trónról, de visszatér, és 1930-tól Románia királya, 1940-ben a bécsi döntést követően lemondadják, helyét fia, I. Mihály foglalja el.

osztrák–magyar Ludovika Akadémiát végzett erdélyi románok, akik magyarul jól beszéltek. Egy jó ismerősünket, a Gyulafehérvár melletti Sárdról származó fiút Dumitreanu Valernek hívták, századosi beosztásban szolgált a hadkiegészítőnél, ludovikás tiszt volt korábban, aki 1919-ben átállt. A beszédén nem is lehetett érezni, hogy nem magyar, Gyulafehérváron végezte a Majláth Gimnáziumot. Hát kérem, egy bizonyos pontig lehetett tárgyalni vele, azon túl pontosan olyan volt, mint a többi. Különleges összetűzésekről nem tudok. Nagy barátkozás nem folyt, de teljes elzárkózás sem állt fenn. Megmondom őszintén: ma nagyobb az izoláltság, és rosszabb a hangulat. Igaz, 1939–1940-re itt is kiéleződtek az ellentétek, már nem volt meg a közvetlenség.

– *Még*

A PREFEKTUSOKRÓL:

– *Hány volt belőlük?*

– Mint kinevezettek persze kizárólag románok voltak, s ha ötször változott a kormány – márpedig gyakran váltották egymást –, akkor öt prefektust neveztek ki.²⁸ Bizalmi emberek, regátiak, de akadt köztük, aki perfekt beszélt magyarul, például a gazemberként emlegetett dr. Bidu Valer. Talán Kolozsváron és Budapesten végezte az egyetemet.

– *Nagy közutálat övezte?*

– Kérem, azt művelte, ha műtött, sterilizálta mind a férfit, mind a nőt. Elkötötte az ondóvezetékét vagy a petevezetékét.

– *Ezt beszélték róla a városban?*

– Dehogya! Tanú volt rá, orvostanhallgató, aki látta, mikor műtéten benn volt nála.²⁹ Mások is alaposan megszedték magukat, a szomszéd házat például egy Moldovan nevű fogarasi közjegyző építette, miután eladta a betegségyelőnek a másik házat, ahol most a vérközpont székel. 1940-ben ezt is cserélte. Magyarul jól beszélt, Pesten végzett.

– *A bírák mind románok voltak?*

– Mind, egyetlen kivétellel: dr. Tana Gyula volt 1940-ig az egyetlen magyar köztük. A perek románul folytak, a regáti bírák tolmáchoz folyamod-

²⁸ Lásd a Függelékben a háromszéki főtisztviselők névjegyzékét, köztük a román prefektusok és alprefektusok listáját.

²⁹ Valeriu Bidu (1895–1967), született Brassóban, orvostanhallgató Budapesten, 1916-ban átszököik Romániába, és önkéntesként harcol a román hadseregben, majd a kolozsvári egyetem orvosi karán befejezi tanulmányait, 1920–1921-ben Párizsban nőgyógyászatot tanul, 1922–1924-ben Dicsőszentmártonban főorvos, 1924-től Kézdivásárhelyen kórházigazgató, 1934-től 1937-ig liberális párti prefektusa a megyének, a visszarománosítás keménykezű bajnoka, 19 román iskolát és 79 tanítói állást hozott létre, 10 új ortodox templomot építtetett, 7-et tataroztatott stb. Az ő idejében a megye 106 községéből 97-ben működött liberális párti szervezet. Sepsiszentgyörgyi kórházigazgató 1937 és 1940 között, majd Tg. Neamț-i főorvos, megpróbál visszatérni Szentgyörgyre, de másfél év után, 1948 áprilisában elűzik. Brassóban perbe fogják, kényszermunkára ítélik, 1952–1954 között a Duna-csatornánál tölti büntetését, utóbb szülővárosában zöldségesüzleti eladó, üzemi orvos stb. (Ioan Lăcătușu: *i. m.* 21–25.)

tak. A beszívárgott román orvosok és ügyvédek is beszéltek magyarul, különben nem tudtak volna megélni.

– Nagy különbség a mai állapotokhoz képest, jele a román térhódításának.

ZSIDÓK

– Éltek zsidók is Szentgyörgyön. Egy részük nagyon rég telepedett itt le, főleg a Klinger-gyárban dolgozott, tisztviselők, a többiek kereskedők vagy orvosok és ügyvédek voltak. Akadt köztük kisebb gyáros, szesz- és sörgyártulajdonos is. A legrégebbi szentgyörgyi zsidó családnak a Kupfeschlicheket és a Neumannokat tartották. Aztán éltek

ÖRMÉNYEK.

Így a Fogolyán és Mélik család, valamint a Bogdánok. A mai prefektúra Fogolyán-ház, s a megyeháza mögötti magas épületet Fogolyán Kristóf szanatóriumnak építette. Ő tervezte, mert mániája volt a tervezés. Az övé volt, ahogy megyünk ki a Kórház utcán, a jobb oldali egész terület fel a Koleczakerthig. Beépítetlen, Fogolyán-kertnek nevezték. A Bogdán-ház pedig a mai Bodok szálló helyén állt, dr. Bogdán-Rajcs Zsolt öröksége. A tulajdonos, a Háromszéki Takarékszövetkezet vezetője, dr. Bogdán Artúr örmény származású ember, egyben a Magyar Párt megyei szervezetének elnöke is volt.

Élt még egy kisszámú szász, német közösség is, mely rendkívüli módon aktivizálódott, amikor a Volksbund megalakult, de a korszakban a magyarság demográfiaiailag teljes mértékben uralkodott a városban.

BESÚGÓRENDSZER

– Ha már ezt kérdezi, több személyt azonosított a lakosság. Például azt a fényképészt, aki különböző társasági összejöveteleken készített felvételeket, és mindent leadott a szigurancának. Erre épp az imént említett román katonatiszt ismerősünk figyelmeztetett, mert őt a parancsnoka elővette, hogy mit keresett ezen és ezen az összejövetelen. Szólt, hogy tartózkodjunk az illetőtől. A politikai pártoknak mind képviselőjük volt, lévén megyeszékhely a város. Elsőnek az

ORSZÁGOS MAGYAR PÁRTOT

kell említenem, mely kimagasló szerepet vitt, és nem volt olyan választás, melyen ne aratott volna elsőprő győzelmet³⁰. Az utóbbi időben sok bírálat látott napvilágot róla, én azt hiszem, ideje lenne, hogy a történészek az őt meg-

³⁰ A tagság kérdését érdekes módon oldotta meg e „politikai párt formájában való nemzeti szervezkedés”: „Az Országos Magyar Párt tagjának tekint minden külön felvétel nélkül is minden 20. évét betöltött román állampolgárt, ki akár származásánál, akár születésénél, akár anyanyelvénél vagy műveltségénél fogva magát magyarnak vallja.” (*Erdélyi magyar évkönyv*. 1918–1924. Juventus Kiadó, Kolozsvár, 1930. 11.)

illető helyre állítsák. E párt kiválóan tudott szervezni. Utcánként felállította pl. az ún. tízes rendszert, a megbízottak mindenről tájékoztatták a tagságot. Bármilyen esemény történt, a Magyar Párt azonnal lereagálta, és megtette a megfelelő intézkedéseket. A bécsi döntést például délután hozták nyilvánosságra, és másnap reggel, a nemzetőrség pontosan a tizedeseken keresztül, már meg volt szervezve. A tagdíjkérdésnek nem volt akkora súlya, mint manapság. Igaz, becsületbeli kötelességünknek tartottuk, hogy azt a minimális összeget befizessük. Jelentős személy állt haláláig a megyei szervezet élén, dr. Bogdán Artúr, a Háromszéki Takarékszövetkezet vezetője és az Előpataki Gyógyfürdő Birtokosai Szövetkezetének elnöke. Szentgyörgyi örmény család sarja, elvégezte a bécsi Keleti Akadémiát, tudott németül, franciául.³¹ Al-elnöke dr. Barabás Andor, szintén nagy tekintélyű ember, aki 1918-ig a közigazgatásban dolgozott, az esküt nem tette le, és kereskedő lett.³² Ki kell emelnem, milyen rendkívüli tekintéllyel bírtak, mindenki tisztelettel bánt velük, még a prefektus is, mert egy nemzetet képviseltek, és megjelenésük is tiszteletet parancsolt.

A SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT

itt központtal nem rendelkezett, Brassó viszont erős magyar szociáldemokrata centrumnak számított. Vezetői főleg Kolozsvárról és Brassóból kerültek ki. Egy Bagoly János nevezetűre emlékszem, aki kijárt Szentgyörgyre, és megszervezte a helyieket. Több gyárban volt szervezete. Nekem Ráduly Mihály bácsi jut eszembe, nagyon érdekes ember, lakatos a dohánygyárban, vagy Nagy Viktor, aki utóbb 1946-ban prefektus lett itt. Tevékenységükről azonban nemigen vettünk tudomást, nagy súlyuk nem volt. Háromszéken nem sok vizet zavartak, ahogy mondani szokás.

A ROMÁN PÁRTOK

közül az ún. történelmi pártok uralkodtak: a liberálisok és a nemzeti parasztpártiak. Ezek megnyilvánulásait, létét azonban nem lehetett úgy érzékelni, mint manapság lehet helyi viszonylatban. Mindig képviselőik közül kerültek ki a prefektusok vagy polgármesterek, attól függően, hogy épp melyik volt kormányon. A helyi adminisztráció élére ők nevezték ki a vezetőket, lásd az ún. interimár bizottságokat. A törvényhatósági bizottságok kinevezett tagokból álltak, helyi autonómia úgyszólván nem létezett.

– Úgy tudom, külön státusa volt az egész régiónak, a székely megyéknek különösen, végig fennállott egyfajta rendkívüli, sőt ostromállapot.

³¹ Bogdán Artúr (1859–1939), bank-elnökigazgató, 1890-től a Háromszéki Takarékpénztár vezérigazgatója, 1926-tól a bank elnökségének tagja. (*Ki kicsoda?* Lexika Kiadványalat, Timișoara–Arad, 1931.)

³² Barabás Andor (1880–1952), Nagyborosnyón született, szolgabíró volt Háromszéken, az impériumváltás után gyarmatáru-kereskedést nyit. (Osvát Kálmán: i. m. 25.)

– Valóban, különben magyar polgármestere kellett volna legyen a városnak.

– *Beszéljünk róluk!*

POLGÁRMESTEREK

– A városi tanácsról közelebbit mondani nem tudok, a polgármesterről viszont beszélgettek a felnőttek. Érdekes, egy időben orvosok váltották egymást a polgármesteri székekben. Erdélyi román orvosok, akik ismerték a magyar nyelvet. Így egy Stanciu nevezetű, majd egy Popa. Az övé volt a ház, amelyben a Piros bár található ma. Stanciu pedig szép villát építtetett a mozival szemben, nemrég bontották le, a Nemzeti Bank új épületének helyet készítenő. Hogy városi tanácsosok lettek volna, nem hallottam.

– *Hogyan nyilatkoztak az emberek a polgármesterekről?*

– Beletörődtek abba, hogy erővel románokat neveztek ki. Igaz, ezek nem viselkedtek olyan kihívóan a lakossággal szemben, mint utóbb nem egy tisztviselő, például első titkár. Ráadásul beszéltek a nyelvet, sokaknak magyar kultúrájuk volt, ők Kolozsvárt, Bécsben, Budapesten, Berlinben végeztek. Főleg a mérnökök és jogászok, hogy másokra is utaljak. Egyszóval: nem volt annyira kiélezett az ellentét. A prefektusokkal volt több baj, azok rámenősebbek voltak, és talán a mainál nagyobb jogkörrel rendelkeztek.

– Volt-e a városházán

MAGYAR TISZTVISELŐ?

– Magyar beosztottak dolgoztak ott, például az anyakönyvvezető az volt, de vezető állásokban, pláne kulcspozícióban vagy amolyan kényesebbnek tekintett osztályokon már nem. A megyei számvevőszéken viszont már többre emlékszem. Visszatérve, a liberális és nemzeti parasztpárt itteni szervezeteit ugyanaz jellemezte, mint az országos vezetőséget. Középpártoknak számítottak, se túl jobboldaliak, se túl baloldaliak nem voltak. Tradicionális pártnak a liberális számított, a parasztpárt viszont közben nagyon kinőtte magát.

A VASGÁRDÁRÓL

– A Vaszgárdának az ifjú nemzedék volt a híve, és az értelmiség körében is hódított, de kerültek más kategóriájú tagjai is. Brassó híres vaszgárdista központnak számított. Érdekes, hogy a Vaszgárda ottani vezetői mind tudtak magyarul és németül. Szélsőséges nacionalisták. A Háromszék megyei Vaszgárda vezetője nekem tanítóm volt az elemiben. Az történt ugyanis, hogy én az első elemi magyar osztályban jártam, három további elemi románban, mielőtt apám a Mikóba vitt volna át. A tanítómat a sziguranca ott, az osztályban tartóztatta le mint vaszgárdistát. Pisztollyal jöttek be, és vitték el. Aztán Csík-szeredában a Hargita alatt nyírták ki sok más társával együtt.

– *Mikor történt ez?*

– 1938 őszén végezheték ki. A hegy alatti volt gazdasági iskolába zárták be őket. S tudtommal, legépfegyverezték valamennyit.³³

– *A magatartásán lehetett érezni?*

– Elmondhatom, hogy a román tagozaton akkor román tanuló volt a legkevesebb. Ahogy ma is megесik. Tanultak ott magyarok, zsidók, szászok, németek, mindenféle.

– *A nem magyar, az ún. román vallású vagy a román nevűnek tekintett gyerekeknek, bármi lett legyen is az anyanyelvük, törvény tiltotta, hogy magyar iskolába járjanak.*

– Úgy van. No de a tanítónk – érdekes! – nem érezte velünk az ellen-szenvét. Az ember nem mondhat olyant, ami nem igaz. Apám is rendkívül csodálkozott ennek a tanítónak a magatartásán. Viszont állandóan zöld ingben járt, fekete vasgárdista nyakkendővel és nagy, vasgárdista jelvénnel. Persze, voltak neki megnyilvánulásai, mert ő volt a vezér ugyebár.

– Két másik emlék: Szentgyörgyön 1940 nyarán a parkban összetűzött a csendőrség és a Vasgárda. A dolog Előpatakon kezdődött, ott egy nagyobb vasgárdista társaság tengelyt akasztott a csendőrökkel, ezek egyike lelőtt egy vasgárdistát, mire ők azt megsebesítették. Az illető bent feküdt a sepsiszentgyörgyi kórházban, s kijöttek Brassóból megtorolni a rajtuk esett sérelmet. Akkor a sebesült lerohant a mostani elmeógyógyintézetből, hogy az életét mentse, és a parkban megkezdődött a tűzpárbaj. Nagy ribillió támadt, természetesen. A másik: a bécsi döntést követő napokban, miután a király elmenekült, a Vasgárda járőrei cirkáltak Szentgyörgyön. Atrocitások nem történtek. Elismerték a magyar nemzetőrséget, és olyan értelemben együttműködtek

³³ 1927-ben megalapítják a Mihály Arkangyal Légióját, 1930-tól felveszi a Vasgárda nevet, melyet I. Gh. Duca miniszterelnöksége alatt, 1933. dec. 10-én feloszlattak. Ezért dec. 29-én a miniszterelnököt meggyilkolják a vasgárdisták. A szervezet 1937-ben választási megegyezést köt a parasztpárttal stb. 1938 márciusában a királyi diktatúra a többi párttal együtt betiltja, nov. 29. és 30. között kivégzik C. Z. Codreanut más vasgárdista vezetőikkel, több száz légionáriussal együtt. 1939. szept. 21-én legionáriusok gyilkolják meg Armand Călinescu miniszterelnököt. 1940 nyarán a Vasgárda vezetője, Horia Sima belép a Grigurtu-kormányba, de ez sem tudja már megmenteni a királyi diktatúrát. II. Károly a második bécsi döntés után Antonescut bízta meg kormányalakítással, aki másnap, szeptember 6-án lemondja és kiáltatja a nemzeti legionárius államot. Horia Sima miniszterelnök-helyettes lesz, a Vasgárda a kormányban 5 miniszteri tárcát kap. 1940. nov. 27-én Nicolae Iorga esik vasgárdista merénylők áldozatául. Antonescu október 10-én behívja a német csapatokat, s kétszeri tárgyalás árán megkapja Hitler beleegyezését, hogy leszámolhasson a teljhatalomra törő legionáriusokkal. A legionárius miniszterek, prefektusok stb. leváltása nyomán 1941. jan. 21–24 közt kitör a szervezet kudarcra végződő fegyveres felkelése, melynek leverése után Ion Antonescu bevezeti a katonai diktatúrát. Január 22-én éjjel Hitler Horia Simának is megüzeni, hogy Antonescut támogatja, mire hajnalban a legionáriusok leteszik a fegyvert. A német hadsereg 700 legionáriust titokban Németországba menekít, 8000-et a román hadsereg letartóztat, ezeket börtönbüntetésre ítélik, aki életben maradt közülük, 1964-ben szabadult (Vlad Georgescu: *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*. Humanitas, București, 1992. 226–231.).

vele, hogy nem gátolták egymást a járőrözésben. Külön felügyelt tehát a magyar nemzetőrség, külön a hadsereg és külön a Vaszgárda is. Nagyon érdekes helyzet, pár napig tartott.

1938 márciusában

A KIRÁLYI DIKTATÚRA³⁴

felszámolta az összes politikai pártot, és decemberben megalakítja az egyetlen politikai szervezetet, a Nemzeti Újjászületés Frontját. Ennek minden köztisztviselő tagja kellett, legyen. Valami támogatást kaptak, mert formaruhát kellett varratniuk világoskék anyagból, s azt bizonyos alkalmakkor kötelesek voltak viselni, függetlenül attól, hogy magyarok vagy románok voltak-e. Hogy az alakulatnak az ideológiája pontosan miben állott, arra nem emlékszem, tény, hogy kimondottan fasiszta nem lehetett, de megnyilvánulásai az olasz fasizmusra emlékeztettek, karfelemeléssel köszöntek például, és kezdtek megszervezni, miként Mussolini tette, a céheket. Az egy foglalkozásbeliket tömörítették, a szakszervezeteket tehát felszámolták. A banktisztviselők céhének elnöke a brassói Albina Bank vezérigazgatója, egy Curca nevezetű lett, aki kijött ide, és mivel ismerte apámat, mind győzködte, vállalja el a helyi szervezet talpra állítását. Apám erről hallani sem akart. A szervezés nálunk nagy ellenállásba ütközött, mert senki sem akart beállni.

HELYI POLITIKA

–Ha gyermekként nem is lehetett betekintése a politikai élet kulisszái mögé, később tisztázhatta, hogy a már említett dr. Bogdán Artúron és dr. Barabáson kívül kik voltak még a magyarság jelentősebb politikusai. Szentkereszthy báró itt lakott Árkoson a kastélyában, szenátora volt az Országos Magyar Pártnak, a megyei szervezetnek elnöke. Másfelől a korabeli sajtóból kiderül, hogy voltak különutas magyarok is, lehet, egységbontóknak nevezték őket akkoriban, akik például Averescu miniszterelnökkel és néppártjával keresték a megegyezést (Fekete András, Morvay Endre), vagy liberális listán jutottak be a parlamentbe (Balás Ernő, aki 1922 és 25 között, lemondásáig volt szenátor). Averescuval és néppárjával különben egy páratlanul érdekes paktumot a Magyar Párt vezetői is kötöttek 1926-ban Csucsán.

–Léteztek, hogyne. Akkor tűnt fel a MADOSZ például. Igazság szerint Háromszéken nagy sikere nem volt. A Magyar Párt annyira erősnek számított, hogy itt befolyásra más hiába pályázott. A madoszisták hiába indultak talán 1936-ban koalícióban a parasztpártnal, olyan vereséget szenvedtek, hogy semmilyen szerepet nem játszhattak.

³⁴ A királyi dekrétum 1938. február 11-én ostromállapotot rendelt el, február 24-i népszavazással hagyta jóvá az új alkotmányt, általánossá tette a hadbíráskodást, ezrével ítélte el ellenfeleit. Így a vaszgárdistákat és sok kisebbségit, magyart is. (Mikó Imre: *Huszonkét év*. A Studium Kiadása, Budapest, 1941. 204.)

– Ami ifjabb Szentkreszthy Béla bárót illeti, tény, hogy ő rendkívül képzett politikus volt. Az első világháború előtt különben titkár az Osztrák–Magyar Monarchia bécsi nagykövetségén, végső fokon hivatásos diplomata. Nagyon jól beszélt angolul, franciául, németül. Érdekes, hogy bár édesanyja román nagybojár család leánya volt, ő románul nem tudott. A baj az volt, hogy nem tudta kellő módon a magyarság érdekében kihasználni a román arisztokráciához fűződő rokoni kapcsolatait. Regáti rokonai révén különben örökölt négyszáz hold diófaerdőt Argeş megyében. Hatalmas vagyon! Sajnos, az öreg szeretett inni. Bukarestben is nagyon sokszor, amikor felszólásra készült – mindig franciául beszélt a parlamentben –, meghívták az ismerősök, román bojárok, politikusok, és egy-egy nagy muri alatt az öregot meggyőzték, megdolgozták, elvették hozzászólása életét. Vele kapcsolatban azonban mégis el kell mondani: sokat küzdött a magyarság érdekében. Különösebb eredményeket felmutatni nem tudott.³⁵ Igaz, más szenátor vagy képviselő sem. A magyar párti képviselőcsoport, akikről oly szépen ír Mikó Imre a *Huszonkét évben*, olyan nagy eredményeket nem produkált. A többség nyomása akkora volt, hogy felszólalni és kisebb dolgokat elintézni még lehetett, de elvi és jogvédelmi kérdésekben sokra menni nem. Szentkereszthy báróról még annyit: ő alaposan tájékozott volt és külföldön is ismert, ámbátor külföldre nemigen járt. 1939-ben vagy 1940 tavaszán magyarországi utazást tett, és fogadta őt Horthy, aki megjegyezte, hogy sokkal többet tehettek volna a magyarság javára. Mármint a Magyar Párt. Ez nagyon rosszul esett a bárónak, és amikor 1940 őszén Horthy Háromszékre látogatott, nem jelent meg a fogadáson. Hatalmas sértésnek számított. Emiatt, habár ő lehetett volna az új főispán, nem őt nevezték ki. Különben aggregényként élt, egy nővérével, aki Ausztriában volt talán férjnél, azzal tartotta a kapcsolatot. Pontosan 1944 júliusában halt meg a szegény báró, ahogy mondani szokás, az utolsó percben. Nagy hibája a féktelen alkoholfogyasztás volt.

– *En azt hittem, ő számított itt a legfőbb magyar vezetőnek!*

– Nem ő volt. Habár ha nem épp képviselő, akkor társadalmi helyzeténél fogva, úgyszólván hivatalból volt tagja a felsőháznak. Mint báró. Végső fokon rendkívül jó viszonyban volt a királlyal, aki többször meglátogatta in-kognitóban. 1944 után mesélték az ottani alkalmazottak, hogy jött a király, II. Károly, és nekifogtak pókerezni az öreggel, természetesen németül be-

³⁵ Szentkereszthy (Szentkereszt) Béla báró (1885–1944. júl. 28.) idősebb Szentkereszt Béla br. fia, a Magyar Párt megyei szervezetének vezetői tisztét 1925-ben meghalt édesapjától örökölte. Édesapja korábban megyei főispán is volt. Ifjabb Sz. B. földbirtokos fontos egyházi tisztséget töltött be, a Vöröskereszt székelyföldi kirendeltségének volt vezetője, Háromszék megye törvényhatósági bizottságának tagja, a Háromszéki Takarékpénztár Rt. igazgatóságának tagja, a Székelyföldi Villamosművek Rt. elnöke, a Székely Nemzeti Múzeum igazgató választmányának alelnöke stb. (*Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*)

szélgettek, hallatlan mennyiségű italt elfogyasztottak, negyvennyolc órán át le sem feküdtek. Volt az öregnek egy sziklatusolója az árkosi kastély kertjében, romantikus hely, s hogy felfrissüljenek, beálltak anyaszült meztelen a hideg víz alá, s utána folytatták az evés-ivást. Azt akarom ezzel érzékeltetni, hogy mennyire ismerték, s ha valakit a szenátusba magyar részről be kellett hívni, akkor az öregúr feltétlenül köztük volt. Mindamellett ne gondolja senki, hogy nem volt abszolút lojális a magyarsághoz, de nem számított vezető egyéniségnek.

– *Ismert-e még más képviselőt?*

– Egy Tóth Balázs nevű ügyvédre emlékszem Kézdivásárhelyről, de inkább az 1940 utáni időket ismerem.

– *Magyar avereszkánusnak is lennie kellett itt.*

– Dr. Kovásznai Gábort³⁶ tartották annak, de aztán visszatért a Magyar Párt vonalára.

*

– No de most a harmincas évek gazdasági életéről szeretnék beszélni, a helyi vonatkozásokra szűkítve a kört. Tudni kell, hogy a két világháború között minálunk

AZ IPAR

igen jelentékeny szerepet játszott. Nagyobb súllyal a fakitermelés és a fűrészüzemek rendelkeztek. A legjelentősebb az Erdélyi Erdőipar Részvénytársaság volt, német nevén a SWAG, azaz a Siebenbürgische Waldindustrie Actiongesellschaft, amely a báró Groedel-féle nemzetközi faipari érdekcsoporthoz tartozott, telephelye Kovászna és Komandó volt.³⁷ A főrészvényesek máramarosi zsidó bárók, akik kb. ezeröttszáz embert foglalkoztattak fenn a telepen és lenn Kovásznán. Létezett továbbá rengeteg apró fűrészüzem és fakitermelő egység. Nem kis jelentőséggel bírt a megyében a Klinger Henrik tulajdonát képező szövőgyár, mely tulajdonképpen az Első Székely Szövőgyár Rt.

³⁶ Kovásznai Gábor, eredeti nevén Gocz (1887–1956), a Székely Mikóban végzett, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen jogot tanul, Brassóban és Szentgyörgyön folytatott ügyvédi gyakorlatot, Sepsiszentgyörgy helyettes polgármestere 1917 és 1923 között, 1926-ban választott polgármester ugyanitt, 1942–44 között a Székely Nép felelős kiadója, székely közbirtokossági perek védőügyvédje, emiatt háromszor is letartóztatták, éles sajtópolémiaák középpontjában állt. (*Románia Magyar Irodalmi Lexikon*. 3. Kritikon Könyvkiadó, Bukarest, 1994. 180.)

³⁷ Az alapító Horn Dávid volt, aki 1888-ban létrehozta Háromszék első nagyarányú fűrésztelepét Gyulafalván, mellyel Komandó településtörténete kezdődik. A három Groedel fivér 1905-ben kapott bárói címet Ferenc József császártól ipartelepítő érdemeiért. Lásd Kádár Zsombor és Pál-Antal Sándor: *A székelyföldi erdészet és faipar*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002. 116, 117 és 142. Ugyanitt bővebben a többi fűrészüzemről.

jogutódja volt, azt vásárolták meg Klingerék. Eredete tehát múlt századi előzményekre megy vissza. Érthető, hogy jelképes értéke folytán, nem mindegy, ki kezébe került, a legutóbbi fordulat (1995. január), mely egy Funar-barát igazgatót hozott az élére, akinek gazdasági elképzelései megérnek egy elemzést, ugyancsak felkavarta a közvéleményt.³⁸ Akkoriban olyan 800–900 embert foglalkoztatott a gyár. Léteztek még élelmiszeripari kisvállalkozások Szentgyörgyön és Kézdivásárhelyen, de sok községben is működött kisebb szesz-, sör- vagy ecetgyár, valamint malom is.

– *Szeszgyárak, sörfőzdék tudommal tucatjával.*

*

Beékeljük ide a másik kortárs városlakó, Bálinth Gyula³⁹ vallomását. Ő, amíg élt, a számok embere volt, alkatának e vonzalom felelt meg a leginkább, természetes hát, hogy a város múltjához fűződő emlékei is valahogy mennyiségileg determináltak. Sepsiszentgyörgy története paradoxonának tartom, fejlődése és elmaradottsága fokmérőjének, hogy mikor másutt, nyugatabbra – már bomlanak fel a céhek, itt akkor alakulhat meg az első... A szászok, igaz, iparúzési monopóliumuk birtokában, fegyveresen ütöttek rajta a városon a középkorban, mikor az megpróbált kézművesipart alapítani.

– Kézdivásárhely volt a céhes város meg Brassó, főleg az utóbbi, mely Szentgyörgyöt ráadásul elnyomta. Az 1830-as, 1850-es években a malom és szeszipar kezd el megkapaszkodni a városban, 1880-tól a sörgyárak, ebből kettő is volt: egyik a mai Székely Nemzeti Múzeum helyén, a másik pedig a mai Bazar háta mögött. Szeszgyár működött a mai Gyárfás Jenő utcában, mely az Olt utcából nyílik. És több malom: a Debren patakán a Borvíz utcában három malom állott, a felsőnek a maradványai húsz éve még látszottak a

³⁸ Az utolsó állami igazgató amolyan pünkösdi király volt, a cég magánosítás útján hamarosan egy belga befektető tulajdonába került (Drapanex, Anvers), s máig állja a sarat a nem túl könnyű versenyben. Helyileg némileg háttérbe szorult, mert közben Háromszék vezető könnyűipari ágává a nadrágyártás lett, teljesen új, zöldberuházás útján létrejött hét erre szakosodott gyár – összesen nyolc van – a megyében, melyek külföldi anyagból és kizárólag nyugati piacra bémunkában dolgoztatnak. Fele Sepsiszentgyörgyön működik, hasonló központnak számít Kézdivásárhely és környéke is. A jövedelmi viszonyokra jellemző, hogy a három váltásban dolgozó munkásnök átlagbére egy nadrág áránál alig nagyobb, azaz 2003-ban olyan 70–80–90 euró körül mozgott. (*Háromszék*, 2004.)

³⁹ Bálinth Gyula (1925–2002), tisztviselő, statisztikus, történeti demográfus, helytörténész, helynévkutató, édesapja városi tisztviselő, középiskolai tanulmányait a Székely Mikóban végezte, a Kézdi rajoni fogyasztási szövetkezet tervosztályának főnöke, utóbb a rajoni statisztikai felügyelőség, a megyei statisztikai igazgatóság, a kereskedelmi igazgatóság alkalmazottja 1986-os nyugdíjazásáig. 1892-től az RMDSZ Revíziós Bizottságának tagja. Sepsiszentgyörgyi stb. levéltári kutatásai alapján írott demográfiai dolgozatai a *Korunkban*, a *Statisztikai Szemlében*, a megyei múzeumi évkönyvekben stb. jelentek meg. Lásd még e kötetben a vele készült demográfiai tárgyú interjút.

város határában, a másik a Malomgát utcában, harmadik a mai Híd utcában. Kilyén felé menet állott a Schwarz műmalom az Olt partján, mely vízimalomként működött, bent a faluban a Veresmalom. A Szépmező rengeteg búzát termett. Azt mondják, az árkosi patakon 11 malom állott. A nagyipar a dohány- és szövőgyárral kezdődött, de mindenekelőtt kispolgári városka volt a mienk, sok műasztalossal például. Kisiparosok 2–4–5 segéddel. Aztán a csizmadia és külön a suszterok.

Ismét *Czikó Árpádé* a szó:

– El kell mondanunk, hogy a mainál nagyobb hangsúlyt fektettek a megyében

A BORVIZEKRE ÉS A FÜRDŐHELYEKRE.

Ezek jó része közbirtokosságok tulajdonát képezte. A közbirtokosság érdekesen helyi, sajátosan székel, falvak szerinti gazdasági szervezkedés. Így például sok erdő, az altalajkincsek közbirtokosságok tulajdonában voltak. A bodoki vagy málnási borvíz is így számított egy faluközösségének. A bodoki Matild borvíz fogalom volt! Hírnevét komolyan vették, szélteben-hosszában reklámozták, és megbízhatóan dugaszolták. Nem préseltek bele szénsavat, mint ma, hanem úgy palackozták, ahogy a földből kijött. Értékét éppen az adta, hogy dugaszolásakor nem preparálták. A bodoki ún. asztali víznek számított, a málnási Mária-víz viszont kimondottan ásványvíznek. Nagy keresletnek örvendett, akárcsak az előpataki, melyet szintén gyógyvízként hoztak forgalomba. Mind Málnás, mind Előpatak borvízforrásainak köszönhetően nagy közkedveltségnek örvendő fürdőhely volt. Előpatakon olyan fürdőélet virágzott, hogy aki ma jár arra, el sem hiszi. Pontosan emlékszem, hogy ott, akárcsak Karlsbadban, megvolt a promenád, azon délutánonként elegánsan öltözött férfiak és nők sétáltak, ott szólt a térzene, ott a szentgyörgyi vendéglátóiparnak kihelyezett cukrászdái, vendéglői működtek, ott kaszinót lehetett látogatni, egyszóval minden szórakozást és gyógykezelést megkaphatott a vendég. Gyakran mondták, és tény, hogy a román bojárság kedvenc határon túli üdülőhelyének számított már az első világháború előtti békeidőkben. Rengeteg villa volt regáti tulajdonban. Nem mintha Előpatak román lakosságú település lett volna, hanem a környezet, a gyógyhatású fürdők vonzása miatt. A fürdőhely adminisztrálásával egy külön részvénytársaság foglalkozott, annak dr. Bogdán Artúr volt az elnöke, s román részvényesek is beszálltak. Alakult egy másik részvénytársaság a borvízkutak kezelésére, a célszerű funkciómegoszlás szerint. Málnás már nem volt azon a szinte világszínvonalon mozgó fürdőhely, mint Előpatak, ahol különben – elfelejtettem mondani – kiváló orvosi szolgáltatást is nyújtottak. Mára a villák fele sincs meg Előpatakon, bontásnak estek áldozatul. Halála 1940-ben áll be, mikor az országhatárt a közvetlen közelében húzták meg, ott metszette az utat a második kanyarban. Attól kezdve oda senki nyaralni nem járt. A határ, a háborús idők,

a két ország csak kiegyensúlyozottnak nem nevezhető viszonya... Előpatakra beköltözött a határőrség, az előjáróság, a közigazgatás – és más senki. 1943-ban német gyerekeket hoztak Hamburgból, Drezdából, Hannoverből, a bombázások előtt menekítve, árvákat és idegileg megviselteteket. Tanítókkal, orvosokkal, teljes személyzettel érkeztek, velük népesítették be a villákat. De a tönkretételt nem lehet nekik tulajdonítani, utánuk viszont, a görög polgárháborút követően, görög kommunista menekültek kolóniája lett a telep, és azok kinyírták a fürdőhelyet. Jött az államosítás (1948), beköltöztették a görögöket, akik a szoba közepére raktak tüzet, és szörnyű állapotokat teremtettek. Dr. Bogdán–Rajcsot kell megkérdezni, hány pokolian primitív ember élt ott három éven át... Kovászna nagyon keresett fürdőhely volt, de szervezetlenebb. Szép strandja a város közepén feküdt, azóta eltűnt, a medence és kabinok helyén ma szállodák állanak. Külön részvénytársaságok kezelték ott is a fürdőt és a borvizeket.

– *Magyar kezekben?*

– Nem, kimondottan bukaresti román részvénytársaság volt az egyik. Különben Málnáson is román kézben volt sok villa, és maga a fürdővállalat is. Ha érdekli, elmondhatom pontos adatok alapján: az előpataki borvízforrásokat az Általános Kereskedelmi Rt. kezelte, székhelye Brassó, elnöke dr. Ferenczy Géza volt, alelnök dr. Szele Béla, vezérigazgató dr. Debreczi Béla, tagjai dr. Benedek Géza, Kolumbán Sándor stb. A bukaresti Creditul Carbonic a kovásznai fürdő-, ásványvíz- és szénsav kiaknázására létesült részvénytársaság volt. A Radiana Málnásfürdőt üzemeltette – szintén bukaresti székhellyel. Aztán itt van az Előpataki Gyógyfürdő Birtokosainak Szövetkezete – erről beszéltem az előbb. A tagok közt Arsenie Vlaicu, Iosif Munteanu, tehát románok is.

A megyében léteznek helyi jellegű fürdők, például Sugás- vagy Bálványosfürdő (a Csiszár), ezeket a kispolgárság karolta fel és töltötte meg élettel a hétvégeken. Kellemes, patriarchális élet folyt bennük. Szóljunk még

A NYOMDAIPARRÓL,

mindenekelőtt a Jókai Nyomda Rt-ről. 1882-ben alapították, tulajdonképpen a Háromszéki Takarékpénztár épületében működött, és annak gyámsága alatt fejtette ki tevékenységét. A részvények nagyobb része is a Takaréknak tartozott. A mai házasságkötő terem mögött fekvő épületben álltak a gépek, mely épületet ma a Székely Mikó használja. Vezetősége azonos volt a Takarékéval: dr. Bogdán Artúr, Demeter Ferenc stb. Öt kiváló nyomdászta mindehhez értett. Az üzemvezető egy Serester nevezetű, aztán Imreh mint gépmester, valamint Szabó József, Bokor András és Bán József. Már csak Bokor András él, nemrég, kilencvenéves korában halt meg Szabó József. A szegény Bán József 1944 nyarán szabadságra jött haza a frontról, a kiadott parancs szerint a helyőrségnél kellett jelentkeznie, kiküldték harcolni az Őrkőhöz, és

ahogy a Sugási út utolsó házát elhagyták, egy golyó kioltotta az életét. Miután végigharcolta a háborút a keleti fronton! Nos, a nyomda rentábilis volt, adataim szerint 1913 és 1915 között évi tíz korona osztalékot adott minden részvény után. 1925-ben az osztalék a részvények névértékének huszonöt százalékát tette ki. 1930-ban alaptőkéje százezer lejre rúgott, nagy összeg abban az időben, százalékos névértékben ezer darab részvényt jelentett.

ÚJSÁGOK

– A helyi *Székely Népet* mindenki olvasta.

– *Mi egyebet olvastak még a városban?*

– A *Brassói Lapoknak* volt még olvasótáborra és a kolozsvári *Ellenzéknek*.

– *Helyi szerkesztők?*

– A *Székely Nép* dr. Kabay Gábor⁴⁰ volt akkoriban, akit felségsértésért perbe fogtak és bebörtönöztek. Nem tudom, hogyan került ide, de dolgozott itt Tamás Gáspár,⁴¹ Tamás Gáspár Miklós apja. Főállásúak kevesen lehettek, alkalmi bedolgozók, fiatal tanárok, ügyvédek annál többen.

– *Oknyomozó vagy botrányokat kiszimatoló riporter?*

– Olyan nemigen. A *Székely Nép* 1940-ben napilappá alakult, Kolozsváról rotációs és szedőgépeket hoztak, kibővítették a nyomdát és új szerkesztőség alakult. Átjött ide Kóréh Ferenc,⁴² aki később az Amerika Hangjának volt főszerkesztője. Emlékszem Jakab Antalra.⁴³ Sokan jöttek át a *Brassói Lapok*-tól. Riporter-szerkesztő volt Kovásznay Ádám, aztán egy Bujdosó Gyula nevezetű, aki valahonnan Magyarországról került ide. Izgalmasabb riportokat Kóréh írt, panamákról is talán...

– *Látom, a pénzügyekről is szólni kíván, a gazdasági organizmus mellett foglalkoztatja. Szúrjunk ide mégis amolyan pihentetőül egy fejezetet, melynek azt a címet adnám:*

⁴⁰ Kabay Gábor (1910–1984) ügyvéd, jogtanácsos, elvégezte a Székely Mikó gimnáziumot, és a kolozsvári I. Ferdinánd Egyetem jogi karát, Szentgyörgyön ügyvéd, 1935 és 1938 között lapszerkesztő, a hadbíróság másfél évi börtönbüntetésre ítéli, utóbb szövetkezeti jogtanácsosként megy nyugdíjba. A Székely Nemzeti Múzeum munkatársa, jogi képviselője (*Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*).

⁴¹ Tamás Gáspár (1914–1978), író, korábban a *Brassói Lapok* belső munkatársa, utóbb színigazgató Kolozsváron, szerkesztő.

⁴² Kóréh Ferenc (1910–1996), Sepsimagyaróson született, a Székely Mikóban végzett, a *Székely Nép* szerkesztője, riportere, a háború után az Amerika Hangja Rádió munkatársa.

⁴³ Jakab Antal (1914–1997), született Szatmáron, érettségizett Debrecenben, a *Brassói Lapok* riportere, 1941 és 1943 között a *Székely Nép*, 1943-tól a marosvásárhelyi *Székely Szó* belső munkatársa, a háború után a bukaresti *Romániai Magyar Szónál* dolgozik, tisztogatás áldozatául esik, az 50-es években köműves, vasesztergályos, technikus. (*Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. 2. 460.)

– *Tudom, az első elemít magyarul végezte, a többbit románul. Hogy is történt mindez?*

– Én római katolikus vagyok, és az első osztályt a Ferenc-rendi nővérek zárdájának elemi iskolájában jártam ki a mai komisszáriátus [hadkiegészítő] épületében. Azt sem adták még vissza az egyháznak. Ott működött a zárda és az elemi iskola is. Volt egy szervezetünk, az elemitől fel, az ún. Szívgárda. E gyermekszervezet újsággal rendelkezett, amit Gyulafehérváron vagy Kolozsvárt szerkesztettek. Piros tengerérszapkát viseltünk – a Szívgárda színe volt –, és ünnepekkor saját egyházi zászlónk alatt vonultunk a templomba. A középiskolákban, mind a magyar, mind a románokéban a cserkészlet volt elterjedve. Aztán II. Károly király hozott létre egy szervezetet *Străjerii țării* [kb. országvédők] néven, ami elnyomta a cserkészletet, egyedüli szervezetté lett. Az elemitől 14–15 éves korig ölelte fel a gyerekeket, egyenruhája, a nyakkendőt leszámítva, pont olyan volt, mint a későbbi kommunista pioníroké: sötétkék nadrág és szoknya, fehér ing és blúz, kék vagy fehér sapka és megfelelő nyakkendő, ezek területileg változtak, én kékre és szürkére emlékszem. Rendszeres foglalkozásokat tartottak. Sepsiszentgyörgyön ráadásul – a mai Mihai Viteazul Liceumban, mely eredetileg magyar királyi tanítóképzőnek épült az első világháború előtt, legutóbb pedig a kilencvenes évek elejéig egy vegyes magyar–román középiskola székhelye, míg a magyar tagozat Mikes Kelemen néven ki nem vívta önállósodását, és át nem költözött – létesítettek egy străjer-parancsnoki kiképző központot. II. Károly azt többször meg is látogatta, akkoriban sajátították ki hátul a kerteket, és építettek nagy udvart, sportpályát a központnak. E szervezet átfogott mindenkit, de adott pillanatban a kisebbségieket kizárták belőle, és csak a román állami iskolák diáksága maradt benne. Meglehetősen szélsőséges szellem jellemezte, akkoriban volt a leghangosabb a »Nici o brazdă!« [egy barázdát sem! ti. adunk fel] jelszóval folyó propaganda, az ún. Antirevizionista Ligáé. Köszöntésük a Sănătate! [Egészséget!] volt, kézfelemeléssel tisztelegetek. Ha nem ismerném II. Károly egész tevékenységét, akár fasisztának is nevezhetném, de ő inkább egyeduralkodó diktátor volt, nem fasiszta. E mozgalomra sokat áldoztak.

– *Barátai, társai, gondolom, főleg magyarok lehettek.*

– Barátaim csak magyarok voltak. A három további elemít állami román iskolában jártam, s amikor át akartam jönni a Mikóba, felvételit kellett tenni magyar nyelvből és helyesírásból. Egy egész nyáron át tanított engem Timaru Titi nagynénje, aki tanítónő volt. Igen ám, de nem akarták kiadni az okmányaimat az elemiből, mivel magyar iskolába szándékoztam átiratkozni. Apám emiatt nagyon összeveszett a Marinescu nevű iskolaigazgatóval. Számon kérte, hogy milyen jogcímen tagadja meg az iratok kiadását. Hát hogy ők nem a Mikónak készítik fel a gyermekeket! „Maga ne akarjon abba beleszólni, nekem jogom van akárhova beadni!” – érvelt apám.

– Kisgyermekkor, elemi osztályok... Ott az elemiben, kérem, a többség magyar volt vagy szász. Utcánkbeli volt például Vogler Lili, akinek az apja szászországi német, a textilgyár hozatta volt ide mint technikust. Vagy Tites Grati, szintén szász, édesapjának nagybani lerakata volt Szentgyörgyön. A román tanügyi törvény megtiltotta a nem magyar származásúak – névelemzés, származáskutatás – magyar iskolába íratását. Vagy ott volt Tihanyi Palika, tehetséges zsidó fiú, aki később, 1940-ben iratkozott át a Mikóba, mellénk, és onnan deportálták 1944-ben.

BANKOK

A két világháború között a megye területén a városokban és községekben huszonnégy bank vagy -fiók működött. Szerepük felmérhetetlenül fontos volt. Közülük tizenkettő önálló banknak számított, ezek 44,505 millió lej alaptőkével rendelkeztek. Legjelentősebb a Háromszéki Takarékpénztár Sepsiszentgyörgyön és a Kézdivásárhelyi Takarékpénztár volt. Rajtuk kívül működött még tizenkét hitelszövetkezet. Valamennyien tagjai az erdélyi magyar bankszindikátusnak. El kell mondanom, hogy az erdélyi magyar pénzügyi intézetek az impériumváltás előtt nem látták szükségesnek a külön szervezkedést, hanem egyes budapesti bankok érdekszférájához tartoztak. 1922-ben alakult meg az erdélyi bankszindikátus, mely a magyar pénzügyi intézetek közös érdekeit volt hivatva képviselni. Az első években meg kellett küzdeniük a bukaresti pénzügyi körök ellenszenvével. A bankszindikátusnak különben százhat részvénytársaság és száz hitelszövetkezet volt a tagja... Dicsőszentmártonban tartott fenn központi irodát. Az 1927. december 31-i mérleg alapján a tagok alaptőkéinek összege 430 733 650 lej – hatalmas összeg abban az időben. A tartalék-alapok 212 624 000 lejre rúgtak, tehát az összes saját tőke 643 357 650 lejt tett ki. Magyarán hatalmas tőkeerővel rendelkező, erős bankszövetség volt. Az intézetek 3 430 000 000 lej takarékbetétet kezeltek, vagyis ennyi volt a számlákra letett pénz. A váltó- és folyószámlahitelek 4 357 000 000 lejre rúgtak, vagyis ennyit helyeztek ki. Az erdélyi magyarság megélhetése és jövője szempontjából e bankhálózat létét nem lehet túlbecsülni. Általuk a magánkezdeményezés és a gazdasági élet fejlődése biztosítva volt, akinek nem volt elég tőkéje, e bankokhoz folyamodhatott. Jelentős mezőgazdasági hitelt nyújtottak, hasonlóképpen a kisiparosoknak és a magánkereskedőknek.

– *Kapiskálom, hogy a relatív gazdasági autonómiát valahol velük kellene kezdeni. Ne de előnyben részesítették-e a magyar kérelmezőt?*

– Igazság szerint magyarok magyar bankhoz folyamodtak. Máshoz nemigen, bár rengeteg bank működött Erdély-szerte.

– *És a románnak tartott bankok hogyan álltak a megyében?*

– Azok mind megbuktak. Egyszer tőkeerejük nem volt, másodszor ügyfeleik is hiányoztak.

– *Nem bíztak bennük az emberek?*

– Nemcsak azért! A lakosság valóban a magyar bankokat részesítette előnyben, de azok voltak az erősebbek is.

– *Különben kamatláb stb. tekintetében bizonyára azonos feltételekkel adtak kölcsönt...*

– Azonosakkal, ámbátor nem mindig. A kamat mellett szerepet játszott a bizalom is. Annak tudata, hogy ez a mi bankunk. A mienk! Kimutatható, hogy e bankok öt év alatt megduplázták saját tőkéjüket, és megduplázódott a náluk letétbe helyezett tőke is. Ennek két oka volt: 1. – a bizalom, amivel viseltettek a bankok és vezetőik iránt, és 2. – a megfelelő szakmai képzettség. A bankvezetők jó része a bécsi Keleti Akadémián vagy Budapesten végzett, s ott a bankélet világszinten mozgott. A világ pénzügyintézeteivel került kapcsolatba, aki ott tett szert gyakorlatra, s ez nem kis előnyt jelentett.

– *Az Országos Magyar Párt és bankélet összefonódottsága közismert volt, Kacsó Sándor sokat hadakozott a kiuzsorázó bankokkal a Brassói Lapokban. Maga Gyárfás Elemér,⁴⁴ a politikus...*

– ... elnöke volt a bankszindikátusnak. De minálunk is a megyében a Háromszéki Takarékszövetkezet vezetője elnöke volt a Magyar Párt megyei szervezetének, tagozatának, ahogy akkor mondták. Ami nem véletlen. Meghatározott jelleget adott az egész tevékenységnek. Annak ellenére, hogy kisebbségi sorban éltünk, a bankok prosperáltak. Igaz, a válság során sok megbukott, de a Háromszéki Takarékszövetkezet végig megmaradt jó pár vásárhelyi, váradi és kolozsvári pénzügyintézettel együtt. Fiókja működött itt pl. az Általános Magyar Hitelbanknak, az Erdélyi Banknak és másoknak. A kiuzsorázásról más a véleményem, a játékszabályokat azonban be kellett tartani. Ha hiteledet törleszteni nem tudtad, a bank a törvény alapján követeléseit behajtotta rajtad.

– *Mennyit keresett egy banktisztviselő?*

– Nagyon gyengén fizették a kisebbségi bankok alkalmazottait, apámnak például háromezer lej volt a fizetése, azaz keveset kapott. Emiatt a banktisztviselők egy része másodállást vállalt, magáncégeknek könyvelt, akár csak apám, aki hites könyvvizsgáló volt. Szakvéleményeket írt például a törvényszék felkérésére, és ebből éltünk meg.

– *A tanári fizetés mennyi volt?*

– Nagyobb, olyan öt-hatezer. Sokkal jobban fizettek viszont a magáncégek. Apám emiatt ment át 1941-ben a textilgyárba, ahol majdnem két és fél-szer többet kapott. Vagy nézze e szobabútort: ezt apám úgy tudta huszonöt-ezer lejért megvenni, hogy felkérték könyvszakértőnek egy perben, mely a közbirtokosság és a borvízforrások bérlői közt folyt. Fél évig délutánonként

⁴⁴ Gyárfás Elemér (1884–1945), tanulmányait Kolozsvárt, Budapesten és Párizsban végezte, ügyvéd, Kis-Küküllő megyei főispán, az I. világháború után magyarpárti politikus, szenátor, a katolikus Státus igazgató-tanácsosa, bankszakember. Egyházi jogi, történeti, pénzügyi munkák szerzője. (*Magyar Életrajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1967.)

dolgozott rajta, a per a bukaresti Legfelső Törvényszéken dőlt el, mégpedig a könyvszakértői véleménynek tulajdoníthatóan. Ezért kapott harmincezer lejt, csakis így tudtunk „flottul” megélni, ahogy akkoriban mondták. Mások, így a főpénztáros, komoly saját birtokkal rendelkeztek.

– A szövetkezeti hálózat, a számottevő magántulajdonosi pozíció, a bankok és a nagyipar szervezetei mind-mind egy tulajdonképpen létező gazdasági függetlenség támpillérei lehettek, minden különös politikai láрма nélkül is. Ámbátor az egymástól gazdaságilag elkülönült osztályok ezt elütő módon érzékelték.

A PUSKAPOROS HORDÓ

– Térjünk rá a második világháborút megelőző eseményekre, ahogy mi innen láttuk azokat. Európában puskaporos hordó felrobbanásának veszélye fenyegetett, főleg Hitler uralomra jutása után. Európa politikai egyensúlya megbomlott, hatalmas tüntetések voltak Németországban, minálunk is nyugtalanná vált a légkör. Az egész világ háborúra készülődött, ezt onnan is látni lehetett, hogy az iskolában komoly légoltalmi kiképzés folyt. A Mikóban például összegyűjtötték a tanulóiifjúságot a tornateremben, és hetente egyszer alapos előadásokat hallgattunk a gáztámadások elhárításáról stb.

Hogyan pörögtek fel az események: 1938-ban II. Károly bevezette saját diktatúráját. Februárban királyi rendelettel hatályon kívül helyezte a régi, 1923-as alkotmányt, felszámolta a parlamentáris monarchiát, és megalakította az ún. Koronatanácsot. Ez egy konzultatív testület volt. Betiltotta a politikai pártokat, s ugyancsak 1938-ban az új alkotmány alapján új közigazgatási beosztást vezetett be, ún. tartományokra (ținuturi) osztotta az országot. Háromszék vármegye a Ploiești székhelyű

BUCEGI TARTOMÁNYHOZ

tartozott, ami természetesen nagy visszatetszést szült. A három székely megyét eltépték egymástól. Régi módszer, 1968-ban is megismételték volna. A tartományok élén királyi helytartók álltak. Nem emlékszem pontosan, a mienk ki volt, de furcsa, természetellenes helyzet alakult ki. Az év végén létrejött az új politikai szervezet, a Nemzeti Újjászületési Front.

– Olvashattunk nemrég a hazai sajtóban elemzést róla, s ennek kapcsán Bánffy Miklósék kísérletéről az új erőviszonyok politikai hasznosítására.

– Kitérnék a hangulatunkat befolyásoló külföldi fejleményekre.

A VÁRAKOZÁS LÉGKÖRÉBEN

éltünk. 1938 szeptemberében a Hitler, Mussolini, Chamberlain és Daladier közötti müncheni találkozónak a célja a felforrósodott helyzet lehűtése volt. Aláírták a müncheni szerződést, mely kimondta, hogy Csehszlovákia azonnal köteles a Szudéta-vidéket átadni Németországnak. A másik jelentős megállá-

podás az volt, hogy minden vitás kérdést kétoldalú tárgyalásokon kell megoldani, s ha ez nem sikerül, akkor a négy aláíróhoz lehet fordulni döntőbíráskodás végett. Németország azonnal megszállta a Szudéta-vidéket, és ez felbátorította a magyar kormányt, hogy lépéseket tegyen a Felvidék kérdésében. Tárgyalást javasolt, ami Komáromban zajlott le 1938 őszén. A két küldöttség álláspontja, természetesen, ellentétes volt, a tárgyalás megszakadt, és a magyar kormány felkérte a müncheni egyezmény aláíróit, hogy döntőbíráskodással határozzanak a vitás ügyben. Megszületett az első bécsi döntés (nov. 2.), melyben a német Ribbentropp és az olasz Ciano gróf külügyminiszterek hoztak ítéletet. A magyar csapatok rövidesen megszállták a Felvidéket, mégpedig november folyamán. Nagy érdeklődéssel követtük az eseményeket, világossá vált, hogy a közeljövőben Erdély kérdése is napirendre kerül. Éjjel-nappal a rádiót hallgattuk, tudósított részletesen a csapatok bevonulásáról Ipolyságra, Kassára stb., természetesen, egy pozitív, reményteljes légkör alakult ki, az emberek bizakodni kezdtek. Igen ám, de mindez lefolyt, s

A FESZÜLTÉG NEMHOGY ENYHÜLT VOLNA EURÓPÁBAN, inkább fokozódott. 1939 márciusában a német csapatok egyik napról a másikra megszállták Csehországot, és német protektorátussá tették, német helytartót neveztek ki élére. Románia ennek hatására részleges mozgósítást rendelt el. Rengeteg embert hívtak be, a magyarokat főleg Dobrudzsába és Besszarábiába vitték, fegyvert nem adtak nekik, a tartalékosokat főleg földmunkákra és erődítmények építésére használták. Akkor épültek az ún. Károly-vonalak minden határővezetben, így a Dnyeszternél, Dobrudzsában és Nagyváradtól pár kilométerre a magyar határ mentén is. Meg kell jegyeznem, hogy akkoriban szállták meg a magyar csapatok Kárpátalját az erdélyi magyarság figyelmét ez is a területi követelések megoldására terelte. Ungvár, Beregszász, Munkács visszakerülése az anyaországhoz jelentős sikernek számított. Augusztus 23-án aláírták Berlinben a sokat emlegetett Molotov–Ribbentrop-paktumot, a németek és a Szovjetunió meg nem támadási egyezményét. Pontosan augusztus 23-án. Sejtteni lehetett, hogy a következő lépések miben állnak majd. A németek étvágya megnőtt, és új követelésekkel álltak elő. Ilyen volt a kelet-poroszországi ún. korridor kérdése, amit a lengyelektől kértek. 1939 szeptemberében lerohanták Lengyelországot, és gyakorlatilag megkezdődött a második világháború.

Pár emlékem: nagy érdeklődéssel követtük a Lengyelország elfoglalását követő eseményeket – de bizonyos fokig kettős érzéssel. Rokonszenvünk a lengyeleknek szólt, a hagyományos lengyel–magyar barátság szomorúságra hangolt, hogy pont velük bántak el ily durván és rámenősen a németek. Itt is észlelhattük, hogy megindult

Odáig jutottak a hadműveletek, hogy lengyelek hatalmas tömege özönlött be Romániába. A hadsereg jó részét Románián keresztül próbálták megmen-
teni. Innen aztán Észak-Afrikába és Angliába kerültek a lengyel katonák.
Szentgyörgyön át is rengetegen vonultak. A román kormány külföldi nyo-
másra vagy más célból leszerelte a csapatokat. A Mikó-kollégium udvarán
tette le összes fegyverét egy alakulat, még vadonatúj egyenruháikat is kicse-
rélték, aztán autókkal szállították őket tovább, a fegyverzetet pedig a román
hadsereg vette birtokába. Szentgyörgyön haladt keresztül az a gépkocsiosz-
lop, mely a menekült lengyel kormányt szállította. Nagy szenzáció volt a kis-
városban, mikor áthaladtak Brassó és Bukarest fele utaztukban. Meg kell
jegyeznem, hogy a Székelyföldön lengyelek nem telepedtek le, inkább Buko-
vinában, Moldvában vagy Argeş megyében, Ploieşti környékén élt sok len-
gyel menekült. Kitört ezt követően a finn–szovjet háború (nov. 30.), minden
rokonszenvünk a finnek mint rokon nép felé fordult, nagy izgalommal hall-
gattuk a finn hősiességről szóló tudósításokat. Az egyenlőtlen küzdelemben
a kis nép kivívta az egész világ együttérzését.

– *Nos, a korabeli Székely Nép minden száma megfontoltságra inti olva-
sóit: „beszélni ezüst, hallgatni arany” – idézi többször is. Ilyenkor szokott a
hatóság a „rémhírterjesztők” ellen fellépni...*

– Erre nem emlékszem, de akkor történt meg annak a bizonyos boldog-
talan embernek az esete, akit behívtak a szigurancára. Ezt már meséltem a
„Mindent vissza!” jelszóval kapcsolatban, amit ő úgy védett ki: „Hát nem te
mondtad!?” De ebben az időben tanultuk meg a *Székely himnusz*t társasági
összejevetelen. Zongora több helyen volt, zongorakísérettel hamar ment.
Nem beszélve arról, hogy a *Horthy Miklós katonája vagyok én* kezdetű csár-
dást húzták a vendéglőben.

– *Nocsak!*

– Nem mindenki tudta, hogy az micsoda, ugye. Egyáltalában a várakozás
légkörében éltünk. Rendkívül optimista emberek még az órát is megmondták,
mások nem bíztak benne. 1940-ben a feszültség nőtt. Németország megtá-
madta Hollandiát, Belgiumot és Franciaországot, minden arra vallott, hogy
kelet felé is terjeszkedni fog. A régi jelszavuk is úgy hangzott: irány a kelet!
Előbb mindenki úgy hitte, hogy Indiát kívánják elérni, s az Angol Birodalmat
támadják meg. De nem, a kőolaj-kitermelésekre akarták előbb rátenni a
kezüket. A bécsi döntést megelőző legfontosabb esemény az volt, amikor a
Szovjetunió ultimátumot intézett Romániához június 26-án, és két nap múlva
megszállta Besszarábiát és Észak-Bukovinát. Ez jelzés volt Magyarország
felé is, hogy lépni lehet. Hallottuk, hogy a magyar kormány mozgósított, és
nagy csapatösszevonások történtek a határ mentén. Akkor a román hadse-
reget is fölvonultatták. Nagy nyomást gyakoroltak a bolgárok is a déli határ
mentén.

HARAPÓFOGÓBA KERÜLT.

– Úgy van. Világossá vált, hogy itt minden oldalról bekerítve vagy egy általános támadás áldozatául esik, vagy megpróbál kiegyezni. A veszélyt felismerték a németek is. A magyar kormány kezdeményezését a területi kérdés tárgyalásos rendezésére a románok visszautasították, ezért a magyar kormány úgy döntött, támadni fog – arra az eshetőségre számítva, hogy ez megindítja a német és olasz közbelépést a kérdés békés rendezésére. Ez így is történt.

– Konkrét támadási terv létezett volna?

– Egész komolyan! Nem tudom, hány hadosztály állott készen. A történészek nem adtak még választ, hogy milyen konkrét manőverekre került sor a Szovjetunió és Bulgária vonatkozásában, tény, hogy nagyon szoros volt a magyar–bolgár és az orosz–bolgár viszony. Nos, megindulnak a tárgyalások a románok és a magyarok között augusztus 16-án Turnu Severinben. Hogy semleges legyen a terep, a Zsófia sétahajón érkezett a magyar delegáció, ennek fedélzetén folyt a tárgyalás. A magyar küldöttséget Hory András rendkívüli követ vezette, a korábbi bukaresti és varsói nagykövet. (Bukarestben akkor Bárdossy László⁴⁵ volt a nagykövet.) Két javaslatot terjesztettek elő. A magyar javaslat Erdély nagyobb részére vonatkozott, a románoké egy határsáv átengedésére és lakosságcserére.

– Mekkora határsávéra?

– Magában foglalta Nagyváradot, Aradot, Szatmárt. Ezt valóban egy sáv volt csupán, s a tömbmagyarságot is oda kívánták áttelepíteni.

– A magyar igény?

– Egész Erdélyt nem kérték, követeléseiket a lakossági arányszámokkal támasztották alá. Teljesen román területeket, mint Fogaras stb., ahol túlnyomórészt románok éltek, eleve nem kérték.

– Írtak erről a korabeli lapok?

– Nem írtak. A követeléseket pontosan nem lehetett ismerni, csak nagyvonalakban.

– Szóval a magyarok kevesebbet kaptak volna, mint amit kértek?

– Ó, lényegesen! Ugye Brassót, Aradot, Temesvárt nem csatolták át. Különben itt is, mint minden területi tárgyaláson, szakértő volt gróf Teleki Pál, aki kimondottan erre specializálta magát. A gazdasági földrajz tudósa volt, de foglalkozott az etnikai megoszlással is, és pontos adatai, térképei voltak. Meg kell jegyezni, hogy a Turnu Severin-i tárgyalás idején itt a hangulat már annyira fel volt forrósodva, hogy mindenki tudta: vagy-vagy! Ha békésen

⁴⁵ Bárdossy László (1890–1946), Teleki Pál öngyilkossága után lett miniszterelnök, mely tisztséget 1942. márciusáig viselte. 1930 és 1934 között bukaresti követ volt. Háborús bűnősként végezték ki. (Magyar Nagylexikon. Magyar Nagylexikon Kiadó, Bp. 1990.)

nem megy, akkor fegyverrel fogják eldönteni. A tárgyalás augusztus 24-én megszakadt, és még mindig nincs tisztázva: végül is ki kérte a nagyhatalmak döntőbíráskodását. Sokan adatszerűen bizonyítják, hogy a románok voltak azok, ők viszont azt állítják, hogy a magyar fél tette. Tény, hogy augusztus 30-án összeült a döntőbíráóság, és a bécsi Belvedere palotában meghozta a maga ítéletét, a második bécsi döntést.⁴⁶ Az emberek egész éjszaka fennültek és

A PESTI RÁDIÓT

hallgatták. Egy délután, talán harmincadikán – pont ugyanilyen rosszul lehetett fogni, mint most – bementék a hírt. El sem tudom mondani, milyen hangulat uralkodott el a városon.

– *De tessék elmondani!*

– Azt az érzést, hogy valaki másodrendű állampolgárból elsőrendű állampolgárrá válik – nem lehet leírni. Mert az olyan nagyszerű érzés. A városban futótűzként terjedt el a hír. A bukaresti rádió, szokása szerint, mint kellemetlen, csak este mondta be. Ám a nyugati adókat sokan hallgatták. Londont például jól lehetett fogni, és magyar adása is volt. Természetesen London értékelése más volt, a tengelyhatalmak döntéséről lévén szó, nem kísérték szimpátiával. De a pontos részleteket mégis innen lehetett legelőbb megtudni. A magyar külügyminiszter nagy fogadást adott, s a románok kétségbe voltak esve. A rádió pontosan bementa a határokat, mégpedig így:

„BÖLÖNTŐL NYUGATRA – ZÁGONTÓL DÉLRE”.

Milyen szomorú érzés volt, hogy Aldoboly oda esik, mert így részletezték: „Illyefalvától délre” – azaz Aldoboly, Árapatak, Hídvég, ezek elestek. Igen, bementa Kökös és Zágón után, hogy „Kommandótól keletre”. Nagy elkésesedés volt a brassóiak körében. Megkezdődött a magyarok hatalmas népvándorlása, rengeteg ember jött Dél-Erdélyből és Románia más területeiről is. Megindult a román tisztviselők, katonatisztek költözése. Szemben laktunk a Csiki utca sarkával, végignéztük, ahogy a csikszeredai helyőrség gyalog végigvonult a városon Illyefalva irányába. A városon hatalmas eufória lett úrrá. Apámék egyik barátjuknál jöttek össze hajnalig tartó nagy murira, mindenki várta az új híreket. Akkor bementék, hogy megegyeztek a bevonulási sorrendben. Háromszék vármegye utolsónak maradt, szeptember 13-ára esett az átadás napja. Már az első éjjel megalakult a nemzetőrség, amit a Magyar Párt szervezett. Az első világháborús katonákat, altiszteket és tiszteket felhívták, hogy jelenjenek meg. A tagok fehér karszalagot tettek, a tiszteken egy fekete csík, az altiszteken két fekete csík volt. A nemzetőrség járőrözött, és érdekes,

⁴⁶ A német–olasz döntés szerint Romániának mintegy 43 000 km²-nyi területet, Erdély északi részét át kell engednie Magyarországnak. A román koronatanács augusztus 29–30-án aláveti magát a bíráskodásnak, 30-án aláírják a döntést, a magyar csapatok szeptember 5 és 13-a között vonulnak be a visszaszerzett területekre.

hogy a román hatóságok elfogadták az együttműködést, és vagy együtt, vagy külön-külön, de felügyeltek a rendre, s mint meséltem, még a Vaszgárda is ki-
jött Brassóból, és vigyáztak, hogy semmilyen túlkapás ne történjék.

– *Ezek persze egymás ellensúlyát képezték. Atrocitások történtek-e?*

LESZÁMOLÁSOK?

– Tudtommal nem történtek, legalábbis azokban a napokban. Ellenben a renegát magyarokkal szemben a bevonulás után nagyon kegyetlenül járt el a lakosság. Nemcsak itt, Csíkszeredában is. Szentgyörgyről példát nem tudok mondani, de Uzonban egy pénzügyi percseptorral [végrehajtóval] szembenit igen. Megtámadták, a fia pisztollyal riasztólővéseket adott le, erre őt agyonverték, a végrehajtó pedig elmenekült. De az átmeneti időszakot rendkívüli rend és fegyelem jellemezte, noha a menekültek jöttek, a románok mentek. Mindenki készült a fogadtatásra. Végighallgattuk a rádión, hogyan vették át Nagyváradot, Kolozsvárt, és mindenki szervezetten igyekezett részt venni a készülődésben. A nők hatalmas kosarakkal sütötték a kürtöskalácsot, székely ruhában jelentek meg a fogadtatáson. Most is emlékszem, szeptember 13-án 9 órakor adták át Sepsiszentgyörgy városát a román

PARLAMENTEREK

a magyar parlamentereknek. A sepsiszentgyörgyi kávéház ablakában – a mai színház épületében – írták alá a jegyzőkönyvet. Megjelent a magyar parlamenti kocsi fehér zászlóval. Egy tiszt ült benne, egy altiszt vezette. Kérem, amikor a tiszt kiszállt, ölben vitték be a kávéházba, hatalmas ünneplésben részesítették. Aztán a román parlamenti elkísérte a kocsit a város széléig. Amire jött vissza a Csíki utca végéről, már az egész város piros-fehér-zöld zászlókkal volt feldíszítve, s ahogy a Csíki utca sarkán befordult, látva a kitódult tömeget, felállt – őrnagy volt –, és végig tisztelegve hagyta el a várost. Emlékezetes gesztus, a lakosság megtapsolta.

PÁR SZÓT A BEVONULÁSRÓL

– A Mikó-kollégiummal szemben emelvényt állítottak fel – beépítetlen telek feküdt ott – a fogadóbizottságnak, melyet a város választott meg, s a Magyar Párt vezetőiből, az egyházak képviselőiből és a város polgárságát vezető tekintélyes emberekből állt. Én a Mikó-kollégium diákjai közt az emelvény mellett voltam. Tizenkét órakor megjelent egy katonai gépkocsi, és kiszállt egy tábornok, Dálnoki Miklós Béla,⁴⁷ a későbbi miniszterelnök

⁴⁷ Dálnoki Miklós Béla (1890–1948), politikus, katonai vezető, a hadiakadémia elvégzése után vezérkari tiszt, 1938–40-ben a 2. lovasdandár, 1940–1942-ben a gyorshadtest parancsnoka, az 1944. október 15-i kiugrási kísérlet után törzsével átmegy a szovjetekhez, december 22. és 1945. november 15-e között az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöke. (*Magyar Nagylexikon*)

(1945), akkor a gyorshadtest parancsnoka. Elfoglalta helyét az emelvényen. Számtalan üdvözlőbeszéd hangzott el. Nem tudom leírni a hangulatot... Én sok fogadtatáson vettem részt, de ilyenre nem volt példa az életemben.

– *Hangszóró?*

– Nem létezett, kérem, abban az időben hangszóró!

– *Olyan kevés volt az ember?*

– A tömeg, kérem, hatalmas volt! Azok hallották, akik közel álltak. De ott olyan kiabálás volt, olyan örömmámor!... Sok tömeggyűlésen és „tömegösszeröffenésen”, ahogy mondani szokás, vettem részt, de olyat azóta sem láttam! Azok a spontán jelszavak! Azok a nem vezényelt megnyilvánulások! Megható volt, amikor megjelent a tábornok, hogy engedélyt kérjen Dálnoki Miklós Bélától a bevonulásra. Ő megadta, és akkor megjelentek a bőrruhás, motorkerékpáros előőrsök és páncélautók, a Rába Botondok, ahogy a magyar csapatszállító kocsikat hívták. De rengeteg! És olyan ordítás volt, olyan ünneplés! A csapatok egy része Illyefalva, másik azonnal Előpatak felé vette az irányt, mások Uzon felé távoztak, helyben egy kis helyőrség maradt.

VIRÁGESŐ

A másik szemtanú, *Kónya Ádám*, aki kisgyermekként érte meg az eseményt, meséli:

– Emlékszem a bevonulásra, hogyne, meg tudom mutatni azt a helyet, ahol álltam. Én könyörgöm, már ötéves voltam. Azzal kezdődött a dolog, hogy óriási pofont kaptam apámtól. De miért? Nehéz volt feldolgoznom, hogy amikor kibújok egy asztal alól, ahova engem bezavartak, hogy kártyákból építsek, én kiszólok: „Apu nézd meg, a kártyavár”, és akkor kapok egy nagy nyaklevest: „Fogd be a szád”. Mert aug. 30-a vagy 31-e volt, és rádió nem lévén minden házban, mi a Palló utcába mentünk át egy ismerőshöz. Mindenki várta, hol húzzák meg a határt. Az akkori rádió nem volt kristálytisztá és recsegett. És alig lehetett hallani. Ott valószínűleg többen ültek térképpel, ceruzával, én pedig „üztem az eszemet”, és nem tudtam felfogni, miért kell csendben ülnöm egymagamban. Akkor olvasták fel az új határmente településeinek nevét, és nagy riadalom támadt, mert egy adott pillanatban úgy nézett ki, hogy Marosvásárhelynél megszakad, volt egy bekanyarodás. Megkönnyebbültek, mikor ismét ment délirányban. Különben fél Kökös átmene-kült a következő napokban ide, mert úgy volt, hogy Kökös odaát esik. Mint ahogy Aldoboly is odaát esett. Aldobolyt nem hozták ide, de Kökös esetében, talán ezért, mert nagyobb százalékban volt magyar, a pontosító biztosság a határkiigazítást utólag végrehajtotta. Anyám tanította nekem a magyar himnuszt és a székely himnuszt, én üvöltve énekeltem, és akkor megint potyogtak a pofonok. (Anyám tanítónő volt, de nem dolgozott, a tisztviselői fizetés mellett megengedhettük magunknak.) Az ablakokat állandóan csukták, manisták jártak, és az ablakokon be-belóttek itt-ott, ha magyar beszédet hallot-

tak, pláne ahol a himnusz énekelték. A bevonulás napja: szeptember 13-a. Hát rengeteg volt az ősziróza, a virág, emlékszem, egy nagy szakajtó ruhás kassal vittük a virágokat azon a pénteki napon le. Az átadás a színház előtt volt, de mi már csak a Mikó sarkán, a kollégium épületénél kaptunk helyet, és sokáig kellett állnunk. Bejött egy motorkerékpáros, és felzúgott az éljenzés, dobálták a virágot, aztán kiderült, hogy ez csak egy biztosító... Kifogyott a virág, és a háztartási alkalmazottal hazaküldtek, futottunk fel, hogy mindent leszedni és vinni vissza. Az átadás után pedig fél kettőkor futottunk át a park másik felére, ahol a megyeháza volt, mert híre ment, hogy megérkeztek a csendőrök. Az a látvány! A kakastollas, elegáns egyenruha!

SZERVEZÉS

Czikó Árpád folytatja: – Az ünnepség végén az utcasarkokon már magyar rendőrök álltak, és irányították a forgalmat. Ahol most a kultúrpalota és a Mihai Vitéz-lovas szobor áll, oda érkezett meg a magyar csendőrség, nem tudom, hány autóbusszal, és onnan rajzott szét vidékre. Nagy tér terült ott el. Kérem, kettőkor már működött a Magyar Királyi Posta! Délután a Nemzeti Bank is megérkezett Sepsiszentgyörgyre! Egy Gombos nevezetű volt az igazgató, bankost keresett, és hozzánk irányították. Mondta, hogy ő az igazgató, és hogy pénzzel, mindennel érkezett. Este befutott, az egyezség alapján, Székelykocsárdon át az első magyar vasúti szerelvény. Megjött a pénzügyőrség, este hatkor átvette székházát az épületben, ahol laktunk. Az a tökéletes szervezés, kérem! Nos, utána egy ideig katonai közigazgatás állt fenn, a városparancsnok egy ezredes, a megyéé pedig egy nyugalmazott tábornok volt. A közigazgatási tisztviselők tiszti rangban, de mind közigazgatási szakemberek voltak. Egy tartalékos tüzérfőhadnagyra emlékszem, mindig egyenruhában járt, amíg a katonai közigazgatás tartott, úgy körülbelül négy hónapon át.

– *A kivonulók nem szereltek le semmit?*

– De igen, a textilgyárból vittek el bizonyos anyagokat.

– *De hát az magánvállalat volt!*

– Nem számított. Hadiüzem volt már abban az időben, az is maradt. Emiatt volt nekik oda bejárásuk. Sok mindent elvittek a dohánygyárból, mert az állami jövedék volt.

– *Elakadt a termelés?*

– Ó, mindent nem tudtak elvinni! S a magyarok rögtön felleltározták, mi hiányzik, és pár nap múlva beindult minden. Tökéletesen tudtak szervezni. Igaz, gyakorlatot szereztek a Felvidéken és Kárpátalján. Úgy működött minden, mint egy olajozott gépezet.

*

– Beszélgetésünk célja kettős volt, egyfelől a két világháború közti idők, a harmincas évek valóságáról kívántunk beszámolni, másfelől arról, ahogy a város lakossága az eseményeket megélte. Úgy vélem, adósak vagyunk még az 1940 előtti időszakra vonatkozóan pár dologgal, térjünk hát vissza ezekre. Így a

A KOLLÉGIUM HANGULATA ÉS A TOVÁBBTANULÁS

kérdéseire. *Se diák, se tanár nem lehetett közömbös a politika iránt...*

– Politizáltunk, hogyne! Minden március 15-ét megünnepeltek a bennlakók. Nagy titokban. Még hozzá a legszigorúbb tanár szervezte meg mindig. Aki különben román nyelvet tanított, és akinek köszönhetően sok mikósnak sikerült az érettségije. Tudni kell, hogy hatalmas problémát jelentett a vizsga, idegen bizottság előtt kellett letenni és románul, nagy előszeretettel buktatták meg a kisebbségeket.

– *Hogy hívták az illetőt?*

– Andrási Tivadar⁴⁸, különben református lelkész Árkoson. Rendkívül szigorú ember, a bentlakás vezetője.

– *Évente hányan végeztek és érettségiztek akkoriban? Egy-egy osztály?*

– Tíz-tizenöt ember.⁴⁹

– *Továbbtanulók román egyetemeken?*

– Nagyon sokan. Rengeteg jogász például. Orvosira már inkább Magyarországra mentek ki.

– *No de visszajöttek-e?*

– Mind. Akkoriban nem is lehetett kinn maradni. Trianon után annyian árasztották el az országot, hogy nem bírt befogadni többet. Sok orvos végzett ott, és mindnyájan hazajöttek.

– *Trianon után akkor lehetett diplomát honosítani?*

– Igen, például Iași-ban történt a nosztrifikálás. Érdekes, hogy a iași-i professzorok jó része tudott németül, és megengedte, hogy németül vagy franciául vizsgázzanak. Nem volt tehát kötelező a román nyelvű vizsga. Például I. C. Parhonnál⁵⁰, a későbbi akadémikusnál, államelnöknél mindkét nyelven lehetett vizsgázni. Sőt, kimondottan örvendtek annak, ha németül és franciául

⁴⁸ Andrási Tivadar (1893–1941), tanár, lelkész, szótárkészítő, múzeumőr. A Székely Mikó román nyelvtanára, az ún. nemzeti tárgyakat is oktatta, az alkotmánytant, Románia földrajzát és történelmét. (*Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*)

⁴⁹ 1925-ben fogadtatta el C. Anghelescu liberális közoktatási miniszter az érettségi törvényt, mely szerint idegen bizottság előtt és románul kellett mindenkinek vizsgáznia. Emiatt visszaesett a sikeresen érettségizők száma, 1925 júliusában például a Székely Mikó 25 végzettjéből a brassói Andrei Șaguna Liceumban tartott írásbeli után 10-et engedtek szóbelire, végül kilenc ment át, egy pótvizsgára utasított. (*Székely Nép*, 1925. júl. 5.). 1928-ban jelentkezett 20 új és 4 régi diák a Mikóból, átment 10, ezzel a Mikó az ide beosztott középiskolák közt a maga 50%-val az első helyre került. (*Székely Nép*, 1928. júl. 8.)

⁵⁰ I. C. Parhon (1874–1969), gerontológus, endokrinológus, a háború után államfő is volt.

beszélhettek a vizsgázóval. Iași-ban élt a másik híres akadémikus, Grigore Moisil professzor, a matematikus. Kolozsváron pedig képeztek magyar tanárokat is, a magyar katedra végig megvolt a Ferdinánd Egyetemen. A Mikó fiatal tanári kara mind az ottani bölcsészkaron végzett.

– *No de tizenhárom-tizennégy évesen bizonyára a diákok is „politizáltak” valamilyen módon...*

– Hogyne! Nálunk a politika ez volt: Erdély kérdése. Akkoriban ragasztották ki az Antirevizionista Liga „Nici o brazdă!” feliratú plakátjait. Külön bélyegek jelentek meg, hatalmas propaganda folyt. Nicolae Iorga és mások állandóan szították a magyarellenességet.

– *Nem szóltunk arról, amit a kultúrzóna jelentett a román közigazgatási terminológiában, s amely végső soron a betelepítési politika eszköze volt. Tanárok, tanítók, papok kiemelt fizetést kaptak, egyéb előnyökben részesültek stb.*

– Mit mondjak:

A ROMÁN TANÍTÓK, TANÁROK

száma itt viszonylag kicsi volt. Tulajdonképpen a román polgári iskolában – elemin felül csak ez létezett, ámbátor liceumnak nevezték – a tanárok egy része is magyar volt, például Benedek Tivadar, Gábos Győző, Balázs Jolán, akik az ún. Liceul de băieți-ben és a Liceul de fete-ben [Fiú- és Leányközepiskola] tanítottak.

– *Milyen épületben?*

– A katolikus templommal szemben, a későbbi szövetkezeti (ma C. Brâncuși Szakliceum) iskola székhelyén. Létezett továbbá a román állami elemi a mai Kossuth Lajos utcában, ma szintén iskola (Művészeti Liceum), 1-es számú eleminek nevezték, és volt magyar tagozata is fel talán egészen a hatodik-hetedik osztályig. Nos, ott működött vagy öt-hat román tanító, alig lévén több az egész városban. Igaz: Szemerján is létrehoztak erőszakkal egy román tagozatot az ottani iskolában, további egy-két tanító ott is lehetett. Szóval sokan éppen nem voltak.⁵¹ Papok? Az ortodox főesperes és a román templom pópája a régi Barompiacon fenn – ennyi.

– *A nagy ortodox katedrális a Lábas Ház mellett?*

– Azt erőltetett menetben építették a harmincas évek végén, és a bécsi döntés után (!) szentelték fel, hogy ne lehessen hozzányúlni. Emlékszem, hogy azonnal kijött a szebeni vagy gyulafehérvári püspök, és felszentelte.

– *Lerombolták aztán?*

– Nem, de az épület leromlott. Magyar időben a legmagasabb épület lévén

⁵¹ A főhatalomváltáskor 1919-ben Sepsiszentgyörgyön a következő középfokú iskolák jutottak a román állam tulajdonába: a polgári fiúiskola (9 tanár, 193 tanuló), a polgári leányiskola (9 tanerő, 195 tanuló), a tanítóképző (12 tanerő, 117 tanuló). (*Magyar Kisebbség*, 1927/7–8)

a városban, a megye légoltalmi központja lett. Hatalmas betonozott pincéje van, ott volt a központ, és fenn a toronyban a légoltalmi megfigyelő.

– *Akkor lerombolásról szó sem volt?*

– Persze hogy nem, de leromlott, mert a háború után zöldségraktárnak használták.

– *Újabbán vette vissza az egyház?*

– Nem, az ő tulajdonában maradt, bért fizettek neki.

– *Nos, a*

BETELEPÍTÉSI POLITIKÁRÓL,

kiemelt fizetésekről, földjuttatásról stb. nem hallott, Czíkó úr?

– Volt, kérem, de megmondom őszintén, itt városon nem lehetett annyira érezni. Székely falvakban gyakori volt, hogy román tanítót hoztak az állami iskolába, épületeket koboztak el a magyar felekezeti iskolától stb. Konkrétan tudom, hogy például Kászonújfaluban ilyesmi történt. De a kihelyezettek nemigen tudtak megmaradni, annyira izoláltak voltak, ha nem tudtak alkalmazkodni, nem állt senki szóba velük, s akkor elmentek. A hadsereg: Szentgyörgyön mindig nagyszámú katona volt, egy békebeli ezred és annak a tisztikara. Utóbbi azonban nem jelentett több száz embert, legtöbb harminc-negyenet. A rendőrség pedig nagyon kis létszámú volt a maihoz képest. Az különben francia stílusú dolog, hogy a rendőrség sorkatonákat használ járőrözéshez. Másutt rendőrnek lenni, az egy külön hivatás, foglalkozás. Aztán sok tisztviselőt hoztak például a postára. A vasútnál megint sok román volt, de azért magyarok is, ezek száma fokozatosan épült le. S 1940-ben a volt magyar tisztviselők jó részét visszavették, csak egypár ember jött az anyaországból.

– *Két kérdésem maradt: az első a*

SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM SZAKOSZTÁLYAIRA

vonatkozik, a másik a bankok és a bukaresti központ viszonyára.

– Mondottam, hogy a Székely Nemzeti Múzeumot erős szálak fűzték a megye másik fontos magyar intézményéhez, a Székely Mikó Kollégiumhoz, a tanárok részt vettek a kutatómunkában és a gyűjtésben nem egy múzeumőr lett. Csutak Vilmos idejében a tanárok jelentős mértékben hozzájárultak a gyűjtemények gyarapításához és rendszerezéséhez. Korábbiól például László Ferencet⁵² említeném, aki az erődsí ásásokat végezte. A későbbiek közül dr. Debreczy Sándort,⁵³ aki Kőrösi Csoma Sándor munkásságát kutatta, vagy

⁵² Lásd fennebb.

⁵³ Debreczy Sándor (1907–1978) tanár, pedagógiai szakíró, múzeumőr, egyetemi tanár, a középiskolát a Székely Mikóban végezte, Csutak Vilmos a Mikó költségén járattja a kolozsvári és egy párizsi egyetemre, ahol francia szakos tanári diplomát szerzett, 1929-től a Mikó tanára, 1942-től tanfelügyelő, 1943-tól kolozsvári tanár, 1949-től a Bolyai Tudományegyetemen pedagógiát, didaktikát ad elő.

dr. Konsza Samut⁵⁴, aki néprajzi gyűjtést végzett. Dr. Székely Zoltán⁵⁵ régész is régóta tevékenykedett ott, vagy Gödri Ferenc⁵⁶ képzőművész és rajztanár – a nagy polgármester fia –, aki a képtárnak volt gondnoka. A képtár már rendelkezett értékes Barabás Miklós- és Gyárfás Jenő-képekkel. A múzeum előadásokat szervezett, jelentős tudományos személyiségeket hívott meg. A Mikó diákjait is ösztönözték a gyűjtésre, különben a megye egész lakossága örömmel adományozta a helyi hagyományokra vonatkozó emléktárgyakat. Szerkezetileg nem volt annyira differenciált a Múzeum, mint ma, megvolt a történeti, néprajzi és természetrajzi szakosztálya, a történetin az őskori anyag volt a leggazdagabb. Nem emlékszem, hogy a diákok természetrajzi gyűjtést folytattak volna, de aztán dr. Kovács Sándor lett a múzeumőr. Neves biológus, feldolgozta a Rétyi Nyír stb. növény- és állatvilágát is tudommal.

ÁLLAMI TISZTVISELŐ A MEGYESZÉKHELYEN

Kónya Ádámnak adjuk át a szót, családja körülményei felől kérdezzük:

– Itt született, a család itt élt. Hány nemzedékre visszamenően?

– Anyai ágon vagyok szentgyörgyi, három nemzedéken át.

– Az édesapja mi volt?

– Postatisztviselő. Ő még az Osztrák–Magyar Monarchia idején kezdte 1912-ben.

– És román időben nem tették ki?

– Nem tették ki.

– Ilyen eskütételi gondjai nem voltak?

– Mindent letett, itt megvan eredetiben a Ferenc Józsefre, IV. Károlyra, az 1918-es Magyar Népköztársaságra, a Károlyi-félére letett hűségeskü szövege aláírva, és utána a többi. Tehát nem tették ki. Ő Brassóban kezdte a postán, ott voltak román kollégái, és noha nagyborosnyói volt, és egy vak hangot sem tudott korábban románul, ott azon kívül, hogy a nyers paradicsomot is lehet enni felvágva, románul is megtanult. Ez volt az előnye.

– Nagy leépítés volt 1919-ben?

*– Ő nem volt itt a postán, akkor jó pár évig Gyulafehérváron dolgozott, és azért vette meg a kolléga, Tamási Áron *Címeresek* című könyvét. A kollégáét*

⁵⁴ Konsza Samu (1887–1971) folklórkutató, tanár, iskolaigazgató, múzeum-igazgatóőr, elvégezte a székelyudvarhelyi református kollégiumot, a budapesti egyetemen szakvizsgázott, 1916-ban doktorált, 1925-től 1948-ig a Székely Mikó tanára, 1943–1944-ben igazgatója.

⁵⁵ Székely Zoltán (1912–2000) tanár, múzeumőr, múzeumigazgató, régész, a kolozsvári I. Ferdinánd Egyetemen klasszika filológia és történelem szakán végzett, 1937-től a Székely Mikó tanára, 1947-től nyugdíjazásáig igazgatója a Székely Nemzeti Múzeumnak, mely az 1948-as államosításkor a Megyei Múzeum nevet veszi fel.

⁵⁶ Gödri Ferenc (1890–1975), a nagy polgármester, Gödri Ferenc fia, tanár, hegedűművész, festő Szentgyörgyön, majd a budapesti képzőművészeti főiskolán tanult, 1921-ben tért haza Sepsiszentgyörgyre, 1955-ig tanár, az SZNM könyvtárának őre. (*Magyar Múzeumi Archépcsarnok*)

ugye, aki banktisztviselő volt Gyulafehérváron. Utána hazajött, és itt nősült meg.

– *S itt kezdték az életüket ebben a villában?*

– Nem, a Gábor Áron téren lebontották már azt a házat. Ő eladta az apai örökséget Borosnyón, abból épített. A bátyja nem örökölhette, mert Zabolán volt református lelkész, és ki kellett mennie 1922 táján Magyarországra. Bezörgettek az ablakán, hogy: Tiszteletes úr, tessék futni az erdőbe, mert megjött a távirat, hogy őrizetbe kell venni. Szószéki prédikáció miatt... nem egyedüli eset volt. Rögtön államellenes felforgatás vádjával illették mindenkit. És kiment. Az öccse javára lemondott, a borosnyói belsőséget eladták kerttel, mindennel, ez volt az alapja. És besegített a kereskedő nagyapám, akinek üzlete volt a Csiki utcában.

– *Egy tisztviselői fizetés tisztességes jövedelemnek számított.*

– A házépítéshez nem lett volna elég. De különben valóban az volt. A gazdasági válság idején, a '30-as évek elején néha fél évekig elmaradtak a fizetések, áldozati görbék, nem tudom, mi, de a postai alkalmazottak kapták rendszeren, mert az amerikai Morgan konszern érdekeltsége volt, és az nem engedhette meg...

– *A román állami posta?*

– Apámtól így tudom, ők ezért kapták a fizetést. Apámtól hallottam, hogy „Morgan, az úriember”.

– *Milyen hatással volt a postára az impériumváltás? Román volt bizonyára a főnök.*

– Igen, néhány éve halt meg, kilencvennégy évesen. Ioan Anton, magyar felesége volt. Ő már a két világháború között postafőnök volt, és még 94 évesen is előre köszönt nekem magyarul: „Jó napot, Adika.” Én mondtam: „Bună ziua, dl. Anton.” Ezt így szoktuk meg. Mikor a bécsi döntés után csomagoltak, és mentek el, még búcsulátogatást tettünk, itt a Május 1 utcában laktak, és akkor gyermekszáj: „Ion bácsi, miért megy el, hát ő magyar?” Ő egy olyan légkört tudott teremteni... rendkívül megfontolt ember.

– *Nemzetiségileg milyen összetételű volt a személyzet?*

– Hát magyar világban is húszan lehettek kb., mint korábban. Magyar világban a posta új épületet kapott. Magkapta az egykori Hungária Szálló épületét, ahol most is székel. Mert addig a mai városi kultúrház épületében volt, az udvarán a raktár, kis istálló, lófogattal szállítottak, és srég vis a vis, ahol ma a Transilvania Bank⁵⁷ új épülete áll (korábban Nemzeti Bank), ott állt az utcasarkon egy régi épület, melyben a telefon és távíróközpont székel. Az is ide tartozott. A két világháború közt a húsból felénél több magyar lehetett.

⁵⁷ Időközben, 2004 márciusában a bank elköltözött, és az épület két alsó szintje megyei kezelésbe került. A Székely Nemzeti Múzeum képtárának új kiállítási termeit szándékoznak itt megnyitni. (*Háromszék*, 2004. márc.)

– Nagypám, Kozma Lajos (született 1863-ban) kereskedő volt. A Csíki utca 7 szám alatt megvette a Vadászkürt vendéglőt, és átalakította. Korábbi üzlete a mai Tribel vendéglő helyén működött, mert ott 1945-ig a földszintet kereskedők egész sora bérelte. A Vadászkürt előtt mára beépített kis terecske feküdt, azon apró benzinkút. Ott fűszerkereskedést rendezett be, amit az államosításkor, 1948-ban úgy elvettek, hogy még a lakásából, amely mögötte húzódott, is kitétték. Még egy megjegyzés: a Baross Szövetséget antiszemita szervezetnek feltüntetni súlyos dolog. Az a magyar kereskedők, iparosok és rokon szakmájuk érdekvédelmi szervezete volt, az a '30-as évek második felében megjelenő zsidótörvényeket figyelembe kellett hogy vegye, mint országosan bejegyzett szervezet. Városunkban régtől fogva létezett a Sepsiszentgyörgyi Kereskedők és Kereskedő Ifjak Szövetsége, és ez automatikusan átvedlett a Baross Szövetség háromszéki fiókjává. Ennek az elnöke volt a nagybátyám, Kozma Antal, titkára, Verestői János és főtitkára, Lapikás Béla, akinek a mai Túrinfó városháza alatti irodája helyén volt a könyvesboltja, a Lapikás-féle papír- és könyvkereskedés. Lapikást inkább baloldalinak, mint antiszemitának tartották. Tudom, hogy nekem a másik, a Székely Mikó Könyvesboltjába kellett járnom vásárolni, mert nálunk lakott Simon Gábor mint legényember, aki azt vezette. Emlékszem, 1943-ban óriási viták voltak a családban, valahányszor a nagypám testvére, Kozma Lajos, volt világháborús főhadnagy, aki a Székely Hadosztályban is szolgált és önként jelentkezett a második világháborúba, akkor már századosként, kifejtette nézeteit. Különbözik önkéntes jelentkezésének köszönheti, hogy életben maradt. Mert a feleségét átpasszolta Budapestre rokonokhoz, és amíg ő kinn volt a fronton, jött a szolnoki vasúti bombázás, ottani családi házuk helyén egy gödör maradt. És ezért nem lett nekem flóbertpuskám. Mert azt én örököltem volna tőle, de az odaveszett a bombázáskor. Csak a Károly Csapatkeresztet örööm kitüntetései közül. Utóbb tudtam meg, azt tízezerrel osztogatták.

A BANKSZINDIKÁTUS KÜZDELMEIRŐL

Visszatérünk a harmincas évekbe, a szó ismét a *Czikó Árpádé*:

– Annyit, hogy a bukaresti pénzügyi központ nem állami szerv volt, hanem a magánbankok egyeztető fóruma. Állami tulajdonban csupán a Nemzeti Bank volt akkoriban, az is független a kormánytól. (Amit ma nehezen értenek meg, pedig nem is lehet, nem is szabad alárendelni a kormánypolitikának!) Az 1929–1933-as gazdasági világválság nagyban sújtotta a bankéletet, rengeteg pénzintézet ment csődbe, sorra buktak meg a gazdasági egységek is, ez fizetéseképtelenséget idézett elő. A gazdasági pangás miatt sok kinnlevőséget, adósságot nem lehetett behajtani. A kormány elrendelte a konverziót, az adósságátváltogatást, amellyel az adós számára kedvező feltételeket teremtettek a fennmaradáshoz. Az adós és hitelező közti viszonyt meg-

próbálták kormányrendelettel szabályozni, úgy, hogy a kisemberek és az adósok oldalára álltak, és azok javára oldották meg az ellentéteket. Jelentette mindez elsősorban az alacsonyabb törlesztési kamatokat és a terminusok kitolását. A bankokra nézve, persze, súlyos következményekkel járt, de tulajdonképpen nem kirívóan szokatlan intézkedés.⁵⁸ Másfelől a román pénzügyi központban nem nézték jó szemmel a magyar bankokat, gyakran gáncsolták fejlődésüket. Például igen kevés refinanszírozási hitelt nyújtott nekik a Nemzeti Bank, így ha valamelyiknek pénzre volt szüksége, kénytelen volt a másik magyar bankhoz fordulni. A gazdasági válság után megnövekedett a hitel-igény, annak kielégítésére nem volt elég a rendelkezésre álló pénztőke, a Nemzeti Bank pedig segélyeit diszkriminatíve osztotta el. Ráadásul a pénzügyi központ gyakran követelt meg tőkeemelést, ami új részvények kibocsátásával járt, és nehezen ment. Ilyen ügyekben szállt állandóan harcba szegény apám a Háromszéki Takarékpénztár védelmében. Sok esetben a bankok üzletpolitikájába is bele kívántak szólalni. De a magyar bankok java fennmaradt. Így a mienk, vagy az Általános Magyar Hitelbank, melynek erdélyi fiókjai Kolozsváron és Brassóban működtek.

– *Szóval a magyarországi kapcsolatok fennmaradtak?*

– Csak nagyon kis mértékben.

– *A titkosak is?*

– Titkosokról nem tudok. Tény, hogy Magyarország rossz gazdasági helyzetben volt, messze nem jelentette azt, amit Trianon előtt. Azelőtt a budapesti nagy bankok védőszárnyai alatt működött az összes erdélyi bank.

– *Főleg közművelődési célokra ma is folyósít támogatást a kisebbségeknek például az Illyés vagy az Apáczai Közalapítvány. Olvasom, hogy a háború*

⁵⁸ Az első és legfontosabb konverziós törvényt Nicolae Iorga miniszterelnöksége (1931. jún.–1932. május 31.) idején hozták meg. Mikó Imre szerint „A gazdasági bajokon Argetoianu császármetszéssel akart segíteni, s ezért az ország népességének nyolcvan százalékát kitevő földműves lakosság adósságainak konvertálására dolgozott ki javaslatot. A Magyar Párt szócnokai helyeselték a kormánynak azt a törekvését, hogy a gazdátársadalmon segíteni akar, de ugyanakkor a városi adósságok konvertálása érdekében is szót emeltek, mivel máskülönben ez utóbbiak amúgy is elviselhetetlen terhei még jobban megszaporodnának. (...) Az első konverziós törvény 1932 áprilisában lépett érvénybe, s a magyar gazdátársadalomnak komoly segítséget nyújtott, amennyiben kimondotta, hogy azoknak a hűsz holdon aluli birtokosoknak az adósságai, akik vagyonának legalább 30%-a falusi ingatlanból áll, 50%-kal leszállítatik, a fennmaradó tartozást pedig az adós 30 év alatt törlesztheti le, s utána csak 4%-os kamatot köteles fizetni. De a törvény lehetővé tette a hűsz holdnál nagyobb birtokosok bírói szanálását is, amennyiben adósságaik legalább 60%-a földvásárlásból vagy mezőgazdasági beruházásból ered.” A kisebbségi bankok azért kerültek nehéz helyzetbe, mert a Solidaritatea román bankszövetség veszteségeit az állam fedezte, később külön törvénnyel kártalanították a román egyházakat is, e két támogatást sem a magyar bankok, sem az egyházak nem kapták meg. „Ez volt a fő oka a sorozatos bankbukásoknak, s bár az erdélyi bankok közül sajnos alig egynéhány teljesített nemzetpolitikai hivatást, bukásuk magukkal rántotta sok kisember takarékoságai tőkét.” (Mikó Imre: *i. m.* 111.)

előtt a nemzeti jövedelem négy százalékát fordították ilyen célokra, jóval többet, mint ma. Hogyan ment ez?

– Fantomvállalkozásokon keresztül, mert a segélyezés tiltás alá esett. Minden támogatást revizionista célzatúnak kiáltottak ki ugyanis, és emiatt kellemetlenségek voltak. Konkrét eseteket tudnék felhozni arra, hogy miután magyar embereket letartóztattak, és különböző címeken hadbíróság elé állítottak, névtelen támogatók a családnak komoly anyagi segítséget nyújtottak. Az a pénz valahonnan jött. Általában az egyházakon keresztül. Közművelődési célokra? Az iskolák valószínűleg kaptak, habár saját vagyonuk mellett sok gazdag ember, földbirtokos adományaira is támaszkodhattak. A román kormány legfeljebb alkalmoszerűen nyújtott valamit.

EGY MÁSIK GYERMEKKOR – ÉS MÉGIS UGYANAZ

Bálinth Gyula, mint fentebb jeleztük, eddigi narrátorainkhoz hasonlóan tősgyökeres sepsiszentgyörgyi. Származásáról, iskoláiról, eszmélése éveiről meséli:

– Én úgy 1935-től emlékszem a dolgokra. Kedves kispolgári városka volt. Mi a Palló utcában laktunk, mely a mai statisztikai hivatalon túl kezdődik. Áll még mellette a ház, melyben nagyanyám szerint az 1880-as években óvoda és iskola működött, ma cigányok lakják. Édesapám tisztviselő volt a városnál, az adóhivatal főnöke. A háborúba nem vitték el, mert talán 1918-ban érettségizett Kézdivásárhelyen, noha a Mikóba járt. A román hadseregben tisztiiskolába vitték Craiovára, azt hiszem, ott tanult meg románul, annak hasznát vette később.

A Kálvin téren én még láttam a régi falusias városháza helyén álló zsindeyes épületet, kocsma, élelmiszerüzlet működött benne. Három fűszerüzlet is nyílt a téren, a Bordás, a Dancs, a Három Rózsa, vendéglő is volt vagy kettő-három. Minden egyes kocsmának kuglipályája volt, ahol fogadni lehetett egy üveg borban, ugye. Összeszámoltam a múltkor, rengeteg kocsmája volt a városnak, minden harminc lakosra jutott egy.

Iskolába a központi elemibe jártam, a Kossuth utcába, a mai zenei líceumhoz tartozó épületbe. Ez állami volt. Római katolikus vagyok, a felekezeti magyar iskola a mai Körösi Csoma Sándor utcában pedig református volt. A magyar tagozatot végeztem, ami különben végig megvolt. Ezt követően román gimnáziumba íratott apám, mert ha a Mikóba ad, kitették volna az állásából. Apám megpróbált már negyedik elemiben a románba adni, de anyyira nem ismertem a nyelvet, hogy a tanító azt tanácsolta, vigyen vissza, mert nem szólalok meg. Könyvecskét vett apám, abban szótár, az első szó, amit megjegyeztem, az „amar” (keserű) szó volt. A gimnázium az ötödik osztálynak felelt meg, ott legalább hatvanan voltunk, annak 70%-a magyar. A Szent József római katolikus templommal szemben, a mai Művészeti Iskola épületében működött, de akkor egészen a sarokig ért. Külön fiú- és külön

leánygimnázium. Kerítés választotta el őket. Az iskola bentlakásának akkor a megyei kórház mai tébécések számára fenntartott épülete nyújtott szállást.

1940-ben negyedikes voltam, átíratkoztam a Mikóba. Magyar világban rengeteg iskola nyílt Szentgyörgyön. Kereskedelmi, mezőgazdasági, nagyon sokan végeztek bennük, nem is beszélve az ipari iskolákról.

Románok? Gyermekkoromban egyetlenegy lakott az utcában, Simának hívták, pék volt, szerették a magyarok. A fia osztálytársam volt. A Borvíz utca egy részét valamikor állítólag Románszegnek hívták, de gyermekkoromban már nem románok laktak. Amikor 1948-ban feloszlatták a görög katolikus egyházat, a hívek egy része a római katolikusokhoz kezdett jámi, emlékszem, a templomban jobb oldalt egy ikont tettek fel nekik, ahol imádkozhattak. De jártak misére is, többen áttértek. Édesapámékkal együtt legalább 80%-a magyar volt a tisztviselői karnak, igaz, fő helyeken mindenütt románok vezettek. Igazgató, aligazgató, főtanácsos... csak román lehetett.

A NYELV ÉS AZ ISKOLA

Ismét *Czikó Árpád*hoz fordulunk:

– Nemi fogalmat alkothattunk magunknak az iskolákról, elmondta ön és Bálinth Gyula is, hogy az állami elemiben és feljebb, egészen a nyolcadikig az állam megtartotta a magyar tagozatot is. Erdélyben a legtöbb helyen e tagozatokat a húszas évek végére elsorvasztották, a Székelyföld számtalan falujában is a kiemelt fizetéssel kihelyezett román tanítókhoz igazodott a tan nyelv, a mai öregek, akkori nebulók egybehangzóan erről számolnak be. Nos, Szentgyörgy, mint szem előtt fekvő település, kivételnek számított. Hány és milyen iskolája volt a városnak?

– Én jártam a római katolikus elemibe, amely a zárdában működött (a mai hadkiegészítő épületében) és a román állami elemibe, az a mai Kossuth Lajos utcában volt. A másik állami elemi, a szemerjai, szintén két tagozattal működött. Magyarul tanulni még a református elemiben lehetett a mai Körösi Csoma Sándor utcában, a mai Tanulók Házában. A Kossuth Lajos utcai elemi a mai Mihai Viteazul Líceum épületében működő román tanítóképzőnek volt a gyakorlóiskolája. Impériumváltás előtt persze magyar tanítóképző volt ott, látszik az épület stílusán, hogy annak készült. 1937-ben átalakították strájerközponttá, rossz nyelvek szerint a lányok hetven százaléka terhes lett a tisztektől, s nem utolsósorban emiatt számolták fel.⁵⁹ 1940-ben az állami magyar tanítóképző visszafoglalta a régi székhelyét.

⁵⁹ A sepsiszentgyörgyi román tanítóképzőt, akárcsak a megfelelő székelyudvarhelyi, gyergyószentmiklósi vagy csíki román középiskolákat, a románosítás hídfőállításának szánták, nagyrészt más, gyakran regáti vidékekről származó ösztöndíjas diákokkal töltötték fel őket, feladatuk volt a betelepített tisztviselőréteg utánpótlásának biztosítása, asszimilációs célt is követtek, a sovíniszta usztás támaszául szolgáltak, ami pedagógiailag hatalmas teherként volt számukra, a kiépítendő párhuzamos román társadalom pilléreiként a nemzeti küldetéstudat

Felekezeti magyar középiskola volt a Székely Mikó és a református leány aligmnázium, a „leány-Mikó”, a mai textilipari líceum épületében. Ezen kívül létezett még két román állami aligmnázium: egy a fiúknak és egy a lányoknak, ezek a régi székely tanalap épületében kaptak helyet a római katolikus templommal szemben. A tanulók jó része magyar nemzetiségű, még a tanítóképzőt is sok magyar lány végezte el.

– *Vegyük sorra*

A FŐBB ÁLLAMI INTÉZMÉNYEKET – A NYELVHASZNÁLATRA KÜLÖN KITÉRVE.

– Ezek élén a megyefőnökség állott, a *prefektúra*. Alacsonyabb beosztásban osztályvezető alatt, magyar tisztviselőt is alkalmaztak, de kis létszámmal működött. Mellette a mai művészeti felügyelőség épületében (a román múzeumnak ítélték 2003-ban) a főszolgabíróság, a *pretoria*. Ez a járási (plasă) közigazgatás központja volt, mely kezdetben Uzonban székel, majd behozták Szentgyörgyre és akkor épült a székháza. Kis személyzettel, de az román volt. Akkor a *rendőrség*: hasonlóképpen nagyon kevés alkalmazottal. Legtöbb tíz altiszt, rendőr és három-négy detektív, vezetőjük pedig egy ún. komisszár. Brassóban székel a „*direcția poliției*”, talán három megyére – Brassó, Fogaras, Háromszék – kiterjedően. Az állambiztonsági hivatal (*siguranța statului*) a rendőrség keretében működött, tulajdonképpen nem is volt külön szerve, hanem egy-két detektív tölthette be a feladatkört.

– *Ismerte-e őket a város?*

– Persze, megmondom, miért. A rendőrkomisszár hosszú ideig egy Comșa nevezetű fogarasi illető volt, aki tökéletesen beszélt magyarul. De ahogy megindult a magyar és bolgár revizionista propaganda, és közeledtünk a háborús évekhez, ahogy folytak a magyar föld alatti szervezkedések, ahogy tehát feszült a húr, nem is a rendőrség, hanem a titkosrendőrség állományát szaporították, s akkor már a komisszárnál magasabb rangú questort helyeztek ide, egy jogvégzett embert. Ő is tökéletesen beszélt magyarul, akárcsak a felesége, nevüket már elfelejtettem. Szimpatikus emberpár, nem sovíniszta, mi több, magyar társaságba is jártak. 1940-ben, Besszarábia orosz megszállása után még több rendőrt és detektívet hoztak onnan Szentgyörgyre, lehettek kb.

hordozóinak számítottak. Alapfunkcióikon utóbb az változtatott némileg, hogy Sepsiszentgyörgyön és Csíkban a nyolc évtizedes betelepítési politikának főleg a hetvenes-nyolcvanas években sikerült tízezres nagyságrendű román „civil” lakosságot is meghonosítania, azóta az elrománosított irányítói struktúráknak némi népi háttere is van, s az ebből származó ifjúság továbbtanulása eme középiskolák (Octavian Goga, Mihai Viteazul, valamint a többi székelyföldi román középiskola és tagozat) felé irányul. Eme intézménypolitika mindamellett nem állt le, részben civil vállalkozásként, a magánszféra kezdeményezésére folytatódik, a kilencvenes években egyes brassói, szebeni, kolozsvári stb. egyetemek, főiskolák hoztak létre olyan román tagozatokat még a kisebb székely városokban is, melyek diákságuk nem kis részét máshonnan vonzzák. Sepsiszentgyörgyön pedig a középiskola moldován ösztöndíjasokat „importál”.

harmincan. Megkezdődtek a házkutatások, nálunk is tartottak. Talán '40 nyarán egyesítették a rendőrséget a csendőrséggel – utóbbi a falusi rendőrség neve volt. Egy csendőrezredes parancsnoksága alá helyezték mindkét intézményt, s a csendőrség készenléti alakulat szerepét töltötte be, a házkutatásokban is részt vett. Mindenki előtt világos volt, hogy Erdély következik... Az állandó katonai behívók, a rekvirálások légkörében éltünk.

Az igazságszolgáltatás a *járásbírószékből* és az *ügyészségből* állt. A törvényszéki elnök mindig román ember volt, az Ókirályságból hozták. A bírák szintén, közülük nem egy nagyon intelligens jogász, de tipikus regáti, akinek egy kis „figyelmesség” elfogadása nem esett nehezeire. Egyetlenegy magyar vizsgálóbíró volt, Tana Gyula bácsi, aki aztán a magyar világban törvényszéki elnökké lépett elő. (A sepsiszentgyörgyi köztemető keleti oldalán található sírfelirat szerint: „Bölöni dr. Tana Gyula, ny. törvényszéki elnök, táblabíró 1890–1976 és neje, etédi Jakab Piroska 1897–1974”.) Bölöni földbirtokos családból származott, nem tudott ugyan tökéletesen románul, de abszolút korrekt ember, s ezt a román hatóság is becsülte benne. Emlékszem, délelőtt megtartották nálunk a házkutatást, s este Tana bácsi kihívatta apámat, hogy közölje vele, mi vár rá. „Tana úr, már megvolt” – közölte apám. „Hát délelőtt nem tudtam eljönni, hogy figyelmeztessen...” Létezett egy magyar–örmény járásbíró is, egy Verzár nevezetű, nem sok vizet zavart. Emlékszem még egy Zakariás nevű magyar ügyvédre, aki később Marosvásárhelyre került. A többiek románok voltak. Az ügyészségen például egy Picu nevezetű volt az utolsó főnök.

– *Nyelvismeretük megvolt-e? Tolmáccsal folytak a tárgyalások? A székelység tömegében akkor még nem beszélt románul?*

– Tolmáccsal. De még Picu is ismerte valamelyest a magyar nyelvet, s nem egy erdélyi járásbíró kimondottan jól beszélt magyarul. Egyikük – romantikus történet – beleszeretett egy itteni szép magyar lányba, annak udvarolt. A nyelvismeretről jutott eszembe. A családja ellenezte a házasságot, ez okozta a drámát. A lány megírt egy búcsúlevelet, kerített egy pisztolyt, megvárta a Mikó sarkán a cukrászdában (a mai önkiszolgáló helyén), míg arra haladt a járásbíró – a járásbíróság a Lábás Házban székelt –, hátulról két lövést adott le rá, s utána föbe lőtte magát. Ő meghalt, a férfi nem, de a gerincébe hatoló golyó egész életére megbénította. Első gimnazista voltam, nagyon felkavarta az eset a várost. A telekkönyvet viszont mindig magyarok vezették, nagyon alaposan ismertek mindent. Bardócz bácsi például. A fia osztálytársam volt.

– *De a perek milyen nyelven folytak?*

– Románul, tolmács segítségével. A jegyzők tolmácsoltak nemegyszer, akárcsak ma. Fordítottak az ügyvédek is. A magyar ügyvédek egy része rosszul beszélt románul, akadt, aki félig így, félig úgy adta elő mondókáját. Tökéletesen tudott viszont dr. Zentai Ernő, aki az impériumváltás után hat

hónap alatt sajátította el a nyelvet. A munkaügy korábbi székhelyét a Kőrösi Csoma Sándor utcában ő építtette családi villaként. Az ügyvédek zöme magyar, de nem egy román is köztük, például Roșu, akié a mai vérközpont épülete volt a gróf Mikó utcában, vagy a Rauca–Răuceanu testvérek, akikből polgármester és prefektus is lett. Budapesten végeztek, akárcsak Bidu. A ki-nevezett városi polgármesterek közül – mind románok voltak – még Stanciura emlékszem: elegáns ember s rendes pasas tulajdonképpen.

A hivatali tisztviselők túlnyomó részét magyarok alkották, például az anyakönyvvezetőség – tizenötön lehettek – mindenki az volt.

A PÉNZÜGYI IGAZGATÓK

mind románok, s nem idevalósiak, a funkciót ugyanis szabályosan vásárolták Bukarestben. Hosszú ideig egy Zăinescu nevű töltötte be az állást, velünk egy udvaron laktak, nem beszéltek magyarul. Zăinescuék egy kofferrel jöttek, és öt teherautónyi holmival távoztak. De hogy azok mit műveltek, az nem igaz! Őnagysága például délután sétálni ment, be egy üzletbe, rámutatott arra, amit megkívánt: „Ezt küldd a lakásomra!” Apám banktisztviselő volt, de a kisebbségi bank gyengén fizetett, s emiatt hites könyvvizsgálóként szakvéleményeket is készített, adóügyi tanácsokat adott például az Erdélyi Erdőiparnak, adóbevallást is állított össze. Ezért kaptunk évente két vagon fát, telefont és kétheti nyaralást Kommandón. Külön kabaré, amit a pénzügyi főnökről mesélt. Amikor belépett az irodába, és beadta az adóbevallást, Zăinescu már húzta ki a fiókot, és apám betette az első borítékot. Kezdődött a vitatkozás. „Imposibil!” [Kb: Lehetetlen] – így Zăinescu. „Dar e posibil, domnule inspector!” [De lehetséges, inspektor úr!] Apám hosszasan érvelt. Jó félórát vitatkoztak, Zăinescu hangosan válaszolt, hallják a túlsó irodában is a beosztottak, milyen kemény legény ő. Végül apám ajánlott a két összeg közt egy középárányost. Zăinescu már húzta ki a fiókot, s apám beletette a második borítékot is. Zăinescu, mintha olvasna, megszámlolta a fiókban a pénzt, és végül ráírta: „Se aprobă” [Jóváhagyva] – s mellé az összeget. Ez így folyt minden évben. Nagyszerűen járt Zăinescu, jól járt az adózó – károsult a román állam. Olyan rutinszerűen végezték, hogy, mondom, Zăinescu még kiabált is műfelháborodásában. Magyar adóinspektorra is emlékszem, volt köztük egy különösen kegyetlen ember Uzonban, aki nyúzta a népet, a magyar bevonulás után meg akarta a nép lincselni. Meséltem már róla.

A *tanfelügyelőség* pár emberből állt csupán. Az erdészet akkor is román kezekben volt.

Vegyes volt viszont az ún. *mezőgazdasági kamara*. Amolyan tanácsadó szerv, illetve a mezőgazdasági jogszabályok betartásának a felügyeletét látta el. Vezetője Agârbiceanu Ilie, az ismert író, Ion Agârbiceanu rokona, aki még az Osztrák–Magyar Monarchiában Keszthelyen végezte a kertészeti egyetemét, gyermekei is tökéletesen beszéltek magyarul, igaz, mindkét felesége

magyar asszony. Évfolyamtársa volt Bánffy Dániel földművelésügyi miniszternek. Bánffy meghallotta, hogy egyetemi társa Szentgyörgyön él, felhívta Pestre, felajánlotta neki, kinevezi a Dunántúlra gazdasági felügyelőnek, mindössze a nevét változtassa meg. Ott élt és halt meg Agárdi néven Kaposváron. Csendes, szerény ember volt.

A kereskedelmi és iparkamara: újabb találmány vidékünkön, korábban Erdélyben különben csak Brassóban, Kolozsváron, Nagyszebenben volt ilyen – és slussz! A mi cégeink Brassóban jegyeztették be magukat különben, a törvényszéken, természetesen.

Mint meséltem, sok román bank nyílt, nagyobb részük megbukott. A Nemzeti Bank fiókja 1932-ben létesült Sepsiszentgyörgyön, nem lehetett több ott három-négy embernél. A román állam hosszú ideig fenntartotta az osztrák–magyar rendszert, mely szerint nemzeti bankfiók Brassóban, Segesváron, Kolozsváron, Nagyszebenben, Nagyváradon és Aradon működött.

A választásokról annyit: leginkább kinevezett közigazgatási vezetőkkel irányítottak, II. Károly hajlamos volt a diktatori fellépésre, nemegyszer feloszlatta a kormányt, ezredeseket nevezett ki a megyékbe prefektusoknak, azok levezették a rendkívüli választásokat, jött egy civil kormány, amit hamarosan menesztettek. De helyhatósági választásokat nem tartottak⁶⁰. Itt a jegyzők mind románok.

A NÉGY ÉV (1940–1944)

alatt viszont az egész gazdasági és közélet áthangelődött. Megjelentek olyan új intézmények, mint az árvaszék vagy a más stílusú pénzügyi igazgatás, amit eddig nem ismertünk. Sok embert, akit 1918 után kitétek állásából, igyekeztek visszavenni. A közigazgatásba ezek kerültek be. Természetesen Magyarországról is jöttek emberek, mert a huszonekét év megcsonkította a magyar társadalmat. Meg kellett ismerkedni az új magyar jogrendszerrel. Sokakat rehabilitáltak.

–Járt kárpótlás, jóvátétel a sérelmekért, károkért?

–Akadt, aki anyagi kártérítést is kapott, a huszonekét évet beleszámították a nyugdíjba, s kártérítés is járt az állami tisztviselőknek.

GAZDASÁGILAG

a négy évre rányomta bélyegét az európai háborús helyzet. A nagyobb üzemekbe bevezették a katonai parancsnoki rendszert. A megbízottak a személyzeti, lélogalmi stb. kérdéseket intézték, megszervezték a védelmet, felmentést adtak. Az üzemek nagy része alá volt rendelve a háborús gazdálkodásnak. A szövőgyár (textilgyár) gyapotra rendezkedett volt be, a háború miatt viszont a kikötőktől el lévén vágva, át kellett állítani termelését műrostra.

⁶⁰ A korszámú kivételek közé tartozik az 1926-os vagy az 1929-es évi választás.

Mivel azonban a magyarországi műrostgyártás kezdetleges volt, emiatt egy milánói cég elégítette ki a szükségletet, mégpedig érdekes csere formájában: Háromszéken mi lent természetünk, azt Székelykeresztúron és Komáromban feldolgozták, és azt adták cserébe a műrostért az olaszoknak. A minimális gyapotmennyiséget szintén Olaszországon keresztül kaptuk, és kizárólag hadicélokra használtuk fel, ebből készült a kötszer, ágynemű, s amire még a hadseregnek szüksége volt. A lakosság igényeit műanyagból készült áruval próbálták meg kielégíteni, de a lent és kendert is szőtték. Gépi felújításra nagy lehetőség akkor természetesen nem nyílt, de a meglévő gépeken zavar-talanul folyt a termelés.

– *Akkor elbocsátásra nem került sor?*

– Nem. Mi több, nagyszerűen megszervezték a munkásellátást, maga a gyár osztott a munkásoknak időnként húst, konzervet, szalonnát, lisztet stb. Ráadásul minden munkásnak joga volt bizonyos mennyiségű terményre, élel-miszerre, amit a gyár mint prémiumot vagy fizetés-kiegészítést adott. A tisztviselők tizennégy havi fizetést kaptak, egy pluszfizetést az őszi eltevésekre, egyet pedig karácsony előtt. Apám végül itt helyezkedett el, feladata volt a megyei lentermesztés megszervezése, melyben kiváló eredményeket értek el – a kormánysegítségnek tulajdoníthatóan is.

A LENTERMESZTÉS

fellendülése motiválta a rétyi lenüzem alapítását, az építkezést magyar időben kezdték el, mégpedig az országos Nép- és Családvédelmi Alap irányításával – ez volt az ún. ONCSA, amely többfelé épített telepeket Erdélyben –, befejezni azonban a háború miatt már nem tudták. A lenfeldolgozásnak a megyében komoly lehetőségei nyíltak, a termesztés kiterjedt Alcsíkra is, a klíma- és talajviszonyok alkalmasak rá. Jól meg is fizették. Megvan most is apám igazolványa, mely szerint egyedüli felhatalmazottja a kormánynak a lentermesztés irányítására, illetve forgalmazására, ami egybeesett textilgyári cégvezetői feladatkörével is. Nagyot változott a kereskedelmi ellátottság.

ÚJ ÁRUK

jelentek meg, nagy újdonságnak számítottak. A régi kereskedők – mert azok maradtak – sok szép textilárut, főleg habselymet hoztak be. Nem állítom, hogy az ellátás tökéletes lett volna, a háború éreztette hatását, ellenben nagy szenzáció volt a sok finom konzerv, kompót, dzsem, amit Magyarországról hoztak be. Tele voltak az üzletek kiváló minőségű magyar borokkal, italokkal, sok édes ital érkezett. Akkor létesült Kézdivásárhelyen a Csavar Emil-féle likörgyár, azt reklámozta egy kisfilmben – Pesttől Szentgyörgyig látni lehetett a mozikban – Tompa Pufi, a népszerű színész. A Bálványosi Gyógyszerűről van szó. Különben füvekkel édesített italféleség.

Pár szót

Bizonyos mértékig változott meg csupán, a tradicionális mikós szellem ugyanis továbbélt. Negyedik gimnazista voltam, már nagyobbak számítottunk, a légvédelmi kiképzésben is részt vettünk. A hazafias nevelés kiemelt helyre került, most már nem burkoltan és titkos összejövedeleken, hanem nyíltan és felhasználva a magyar irodalom, történelem és földrajz tárgyait. Ezek keretében sok, a nemzeti múltat felelevenítő lecke hangzott el. Irodalomórán bevezették, hogy mindenkinek meg kellett tanulnia a magyar klaszszikus költészet bizonyos verseit. Megvolt a lista, és minden órán a lecke ki-kérdezése előtt egy-két verset elszavaltunk. A Himnusz, a Szózatot, a Magyar Hiszekegyet, a Nemzeti dalt, Petőfi, Arany sok költeményét, a Toldiból egy részletet, szemelvényt a Zrínyiaszból... szóval nagyon ügyesen belénk csepegtették az ízig-vérig magyar szellemet az irodalmon és történelmen keresztül.

– *Ami azelőtt nyilván korlátozás alá esett!*

– Emiatt éltük meg lelkiileg és szellemileg felszabadulásként. ... Újdonság volt, hogy bevezették az iskolákban az alternatív tankönyveket, azaz egy adott tárgyból a iskola a neki megfelelő tankönyvet rendelte meg. A román érával szemben szokatlan szabadságot jelentett, mert addig az „egy, de az üdvözítő” tankönyvhasználat divott. Másik újdonság a koedukáció bevezetése volt, és feloldották a tilalmat, mely addig a nem magyar származásúakat vagy nevűeket illette, s az annak „kinevezetteket” megakadályozta abban, hogy iskoláinkba beiratkozzanak.

KOMOLY FELKÉSZÜLTSGŰ TANÁROK

oktattak, így például a magyar–francia szakos dr. Debreczy Sándor később felkerült a kolozsvári egyetemre, ő különben utóképzésben a Sorbonne-on részesült. Akkor Bodó Jenő – szintén magyar–francia szakos. Vagy Bányai László, aki történelmet adott elő, ő vette el Bányai János, a neves geológus leányát. (Nem azonos a később MNSZ-es és kommunista Bányai Jánossal, a mienk egy Szolnok-Doboka megyei földbirtokos fia volt.) Akkoriban csak versenyvizsgával lehetett bejutni a tanári karba, előbb óraadóként és segédtanárnaként alkalmazták a pályázót, később lett belőle, ha megfelelt, rendes tanár. Bányai rendkívül kedves ember volt, később sajnos az alkoholizmus végzett vele. Tanárom volt Bágya András, a zeneszerző, aki a háború után a Magyar Rádió zenei igazgatója lett, rengeteg slágert szerzett. Az iskolában kiváló kórust vezetett, annak műsorával – Kodály és korábbi művek – hatalmas sikert arattak Debrecenben és Budapesten is.⁶¹ A zenei élet komolyan fellendült a

⁶¹ Bágya András (1911–1992), tanár, zeneszerző, 1931-ben diplomázott a kolozsvári zeneakadémián, 1932–1944 között a Mikó tanára. 1945-től Budapesten telepszik meg. (*Magyar Műzeumi Arcképcsarnok*).

Mikóban, zenekara, énekkara sokat szerepelt. Egyetemre kerültek kiváló tanárok, mint dr. Szabó Árpád, a fizikus, bibarcfalvi születésű különben, vagy Szabó József, a természetrajzos. Ő cserkészparancsnok is volt, mert újból megalakultak a csapatok a kényszerű szünet után. Igaz, a négy év második felében leépült a cserkészlet, mert a nevelésnek ezt az ágát a levétemozgalom vette át. Kedves emlékeim fűződnek az őrsi összejövetelekhez, fogadtuk a magyarországi cserkészek regős csoportjainak látogatását, szavaltak, énekeltek, hazafias műsort adtak elő.

Fellendült az önképzőkori élet, hatalmas érdeklődés nyilvánult meg a népi írók iránt, olvastuk Móricz Zsigmondot, Veress Pétert, Sinka Istvánt. A Mikó önképzőkori tevékenysége e mozgalmat kedvelte, Illyés Gyulát például, akinek akkoriban jelent meg a *Petőfi*, s az üzleti kirakatokban a fő helyre került.

A SPORT

hatalmas lendületet vett. A lehetőségek is megváltoztak, nagyobb volt a mozgási szabadság. Román időben például futballozni és azt oktatni nem volt szabad a középiskolában. Nem tudom, miért, de a kézilabda és az ojna voltak a fő sportágak az iskolában, ezeket kötelező módon oktatták. Futballesapata nem is alakult a Mikónak, de mindenki futballozott. Ellenben komoly kézi-labda- és röplabdacsapata volt a Mikónak. Az ojnát, hogy ne így hívjuk, „kifutónak” nevezte a tornatanár, és mindenki kifutózott. Jó sport volt, megmozgatta a társaságot. Ezt volt szabad – ezt üztük. Hanem magyar időben a kézilabda háttérbe szorult a futball mögött. Országos futballbajnokságot rendeztek a gimnáziumok, kereskedelmi és felső ipariskolák között, az ún. KISOK-bajnokságokat (Középiskolások Országos Kupája). A Mikó majdnem bejutott a döntőbe. Mérföldtünk a kolozsváriakkal, nagyváradiakkal és szolnokiakkal. Szolnokon estünk ki az elődöntőben, ugyanis a csapat az artézi víztől gyomorrontást kapott, s annyira legyengült, hogy nem ment a játék. Jó kis epizód! Aztán a símozgalom! A mikós versenyzőket Gyergyóban és a Hargitán vagy a felvidéki Mencsulon edzették külön táborokban, sok érmet hoztak síugrásból, lesiklásból, sífutásból, biatlonból. Nagy hangsúlyt fektettek az atlétikára, a dobó- és futószámokra, a céllövészetet pedig honvédelmi sportágként támogatták. Mondjam el, hogy

KATONAI FEGYELEM

jellemezte akkoriban még a leányiskolákat is. A jelentésadás, a tanárokhoz való viszonyulás alkalmazkodott az időkhöz. A vigyázállás, ahogy nem volt szabad mozdulni sem, amíg a jelentésadás folyt, a sorban állás és éneklés, ha mentünk valahova, mind-mind a katonás rend részei voltak. Mindamelletts felszabadult vidámság jellemezte az egész időszakot az előző korhoz képest, s az iskola belső életét is. De nehogy azt tessék gondolni, hogy minden héten

„bulik” voltak! Nem. Viszont megtartottuk a tradíciót, hogy a Mikóban egyetlen egyetlen közös műsoros ünnepség volt: Mikuláskor. Ettől függetlenül jó hangulat uralkodott a diákok között. Mint érdekességet említem: a négy év alatt végig tanultuk a román nyelvet is. De főleg a beszélgetésre fektették a hangsúlyt, irodalmat kevesebbet tanultunk, a társalgást gyakoroltuk. Másik tantárgyunk a honvédelmi ismeretek, már a harmadik gimnáziumtól kezdve. Valamelyik nap járt a kezemben – első része történelem, a második katonai ismeretek –: szenzációsan összeállított tankönyv! Elmondhatom, hogy aki érettségizett, legalább altiszti (tiszthelyettesi) szintű tudással rendelkezett. Gyakorlatokat is végeztünk, egy-egy iskolai kirándulás alkalmával számháborút vívtunk, vagy meg kellett az Eröss oldalt – Sugásfürdő felé terül el – szállni például, más-más pontról indulva.

1940. novemberében

HATALMAS FÖLDRENGÉS

rázta meg a vidéket, a Mikó épületét nagyon megrongálta. A kormány utasítására a mostani román líceum épületét, a korábbi magyar állami tanítóképzőt a hadsereg kiürítette, és átadta a Mikónak. Két évig oda jártunk iskolába, amíg a sajátunkat sikerült tataroztatni, kijavíttatni.

– *A hivatalokat, gondolom, új emberek töltötték meg az eltávozottak helyett. Így a polgármesterit, a pénzügyieket, a rendőrséget pláne...*

– Igen.

A RENDŐRSÉG, CSENDŐRSÉG

teljesen magyarországiakból állt, nem emlékszem, hogy idevaló rendőrtiszt lett volna köztük.⁶² Viszonyuk a lakossághoz normális, természetes volt. Egy Sztrókai nevű rendőrségi fogalmazó – századosi rangnak felelt meg –, a politikai rendőrség helyi vezetője nem örvendett a legnagyobb szimpátiának. Rendkívül gonosz, rosszindulatú és durva ember volt, s ezt mindenki tudta. Összetűzés a rendőrség és a lakosság között nem volt, tény, hogy a közbiztonság nagyon megszilárdult. A mondás szerint – egy rendőr nem rendőr – éjjel mindig ketten járőröztek, s akit egyszer megszólítottak, hogy álljon meg vagy ne lármázzon, az biztos megállt, vagy nem zajongott tovább. A háború miatt statárium volt, a rendőrségnek, csendőrségnek joga volt éjszaka a járőr felszólításának nem engedelmeskedőkre rálőni. Sose tudtad, melyik kapualyból lép ki a rendőr. Mindenütt érezni lehetett a rendőrség jelenlétét, s ez biztonságot jelentett.

– *Megváltozott*

⁶² Pótlandó a hiányokat azonnal külön csendőr- és rendőrképzés indult Nagyváradon például, erdélyi származásúak számára, végzettjeit már 1941-től az országrészen helyezik el. (B. Kovács András: *Vargabetűs idők*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2004. 41.)

– Meg. Megmondom őszintén, nehezünkre esett megszokni az ún. anyaországi stílust, emiatt ellentétek is kialakultak a bejöttek és az itteniek között. Rengeteg felfogásbeli, mentalitásbeli különbség, az elütő szokások ellentétekhez, sokszor szóváltáshoz vezettek, emiatt hívták sokszor ejtőernyősöknek az anyaországiakat. Leginkább mégis az előző korszak úzusától különbözött az új. Rendkívüli pedantéria és szervezettség jellemezte a közigazgatást, nevezetes volt arról, ahogy működött: mint egy pontos óramű. A legnehezebb pillanatokban is érezni lehetett, milyen tökéletes nyilvántartást vezettek. Például a boríték, amit egy esetleges kiugrás esetén kellett kinyitni: pontosan le volt benne írva, kik, mit és hova szállítanak és milyen járműveken. Hány órákor jelentkeznek és hol. Az adóügyek, a közszolgáltatás megszervezése nagy és pozitív újdonságot jelentett az előző időszakhoz képest.

A magyarok iparkodtak – és sikerrel – meghonosítani

A RÉGI TÁRSADALMI ÉRINTKEZÉSI FORMÁKAT.

Ezek abból álltak: ha megismerkedtél valakivel, az kötelességének tekintette, hogy nálad tiszteletét tegye, tehát levizitelt. Ha az illetőnek volt családja, a vizitet kötelező módon viszonznod kellett két napon belül – ez volt a szabály. Ha nem volt családja, akkor vagy egy ebédre vagy egy vacsorára hívtad meg. Meghatározták, hogyan öltözz fel a különböző alkalmakra. Egy szóval az 1945 után kiirtott viselkedési szabályok akkor még nagyban dívtak. Úgy tessék megnézni, hogy a lakásunk nagyszobája Árpád-napon negyven vendéget is befogadott egyszerre. Nagy társadalmi élet folyt akkoriban. Nem létezett, hogy hetente ne lett volna nálunk egy-két vacsora. Mert folyton jöttek vizitelni, s a szüleim összegyűjtöttek egymár obligációt, és meghívták az illetőket. Később polgári csőkevénynek nevezték, pedig nem volt benne semmi rossz.

FŐTISZTVISELŐK

Itt két polgármester volt a négy év alatt: dr. Koncz Árpád és dr. Virányi Árpád. Koncz udvarhelyszéki, de Magyarországról tért vissza, Virányi kimondottan odavalósi. Kinevezett polgármesterek, akárcsak a főispánok vagy az alispán, dr. Barabás Andor. Főispán három váltotta egymást: báró Apor Péter, majd dr. Kászonyi Richárd Magyarországról és egy helybéli, dr. Szentiványi Gábor. Ő valóban szentiványi földbirtokos, nagyon ügyes, erélyes, agilis ember, aki dr. Bogdán Artúr halála után a Háromszéki Takaréknak is elnöke lett. Egy kicsit furcsa, de tevékeny ember, aki 1945-ben hazajött a menekülésből, jelentkezett a néprendőrségnél, és azt mondta: „Dr. Szentiványi Gábor vagyok, Háromszék megye főispánja.” Őt, ugye, nem váltotta le senki. Azonnal letartóztatták, és mindennap kihozták, kérem szépen, sepregetni. De az ellenkezőjét érték el annak, amit akartak, mert aki arra járt, hatalmas ka-

lapemeléssel köszönt: „Jó napot kívánok, főispán úr!” Háborús bűnösként ítélték el, hogy miért, nem tudom. Hat évet ült, és Nagyenyeden halt meg az ötvenes években. Fia a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt a Rákosi-időkben is, tudós állatorvos, a FAO magyarországi képviselője: Szent-Iványi Tamás⁶³.

BÍRÓSÁG, TÖRVÉNYSZÉK

A bírák nagy része jövevény volt, egyetlen ittenire emlékszem, dr. Tana Gyulára, akiről volt már szó. Rengeteg tanácsjegyző volt – a mai „greffier-nek” megfelelő beosztás –, de ezek jogvégzett emberek, akik tulajdonképpen a gyakornoki idejüket töltötték, és bírói vizsgát készültek tenni. Emlékszem például dr. László Sándorra vagy Kiss Jenő édesapjára, dr. Kiss Kálmánra. A törvényszéki elnök négy halálos ítéletet hozott, a statárium következtében szigorúbbak voltak az ítéletek. Gyermekgyilkosságért végeztek ki egy férfit, Gelencén fogták el. Halálra ítélték három cigányt, akik Dobollóról éjszaka Uzonba mentek, és ott lovakat kötöttek el. A csendőrség és határőrség kerítette be őket. Hármat felakasztottak, a negyediket börtönre ítélték, mert kiskorú volt. Amikor a tárgyalás megkezdődött, már lehetett tudni, hogy halálos ítéletet mondanak ki rájuk, mert az egyik gyilkolt, a másik három besötétedés után rabolt, épp ezért a bíróság nem kezdte meg munkáját, amíg a hóhér meg nem érkezett segédeivel. A perrendtartás szerint ezeknek a helységben kellett tartózkodniuk. A megyei főügyész, dr. Sikó szintén idevalósi volt, de Magyarországról került vissza. Nagyon eredeti férfi. Vele esett meg egyszer, hogy egy szentgyörgyi származású nemzetközi szélhámós volt benn nála, s míg ő telefonált, az illető felragadta a perdöntő iratot az ügyész asztaláról, és lenyelte. Az ügyész tombolt dühében, de nem tehetett semmit.

A törvényszék a mai képtár épületében székelt, a Bazár épületében, a járásbíróság pedig a mai Lábas Házban, akárcsak a román világban. A szomszédságunkban, a Gödri Ferenc utca nevezetessége, a későbbi megyei első titkári rezidencia, a mai bölcsőde épülete – nos, ott 1944-ben a Gestapo üttötte fel hivatalát. Egy kis gépelt cédulán kitették, hogy Geheimspolizei. A nyilasok székháza pedig a mai Pap-kertészet helyén állt az utca túlsó végén. Szemközt a kisipari Unió székháza melletti épületben – ma vendéglő – pedig azelőtt a román alispán lakott, magyar időben pedig a vármegyei főjegyző, Bartha Jenő.

MŰVELŐDÉSI ÉLET

A könyvellátás lényegesen megjavult, sok jó magyar könyvet lehetett kapni. Megsokasodtak a kulturális rendezvények, neves muzsikuskok, mint

⁶³ Szent-Iványi Tamás (1920–1994), a Székely Mikóban és a kolozsvári mezőgazdasági főiskolán végzett, mikrobiológus, az MTA tagja. (Kónya Ádám: *A Mikóból indultak*. Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2000.)

Zathureczky Ede vagy Dohnányi Ernő, hangversenyeztek itt, színdarabreszleteket adott elő Kiss Ferenc, a Nemzeti Színház tagja, volt Mécs László-est kétszer is, ellátogatott ide Móricz Zsigmond és Veress Péter, találkoztak az ifjúsággal. Erről Beke György egy egész könyvet írt.⁶⁴ Azt hiszem, a kormányzat maga is elősegítette a művészek kiszállását. Ami a színházat illeti, Marosvásárhelyről és Szatmárról jöttek egészen színvonalas vándortársulatok, és főleg a Janovics-féle kolozsvári társulat szerepelt gyakran itt a két világháború között is szép sikerrel.

Megelevenedett a Múzeum tevékenysége is, s miként már meséltem, a diákoknak ajánlott volt az előadások látogatása. Nem beszélve arról,

MILYEN ÉLMÉNY VOLT A SOK MAGYAR FILM!

Az elsőre jól emlékszem, Szeleczi Zitával, címe: *Az utolsó vereckei*. Nem tudom, naponta hány előadást kellett tartani, akkora volt az érdeklődés. Örvendtünk, hogy végre hozzájuthatunk mi is. Szenzáció volt, amikor itt forgatták *Az emberek a havason* című filmet vagy a nemrég a Duna TV-ben vetített *Leányvásárt*, amely a Gyimesekben játszódik. Sok hasonló film készült. Magyarországon akkor adták az operettszínházban *A gyergyói bált*, hatalmas sikere volt a *Mária főhadnaggyal* együtt. Szövegük, dallamaik olyanok, hogy bolondult értük a közönség.

Térjünk vissza arra, hogyan reagált a lakosság

A NAGY TÖRTÉNELMI ESEMÉNYEKRE.

A németek 1941 tavaszán lerohanták Jugoszláviát.⁶⁵ Ismeretes, hogy 1940 decemberében Magyarország megnemtámadási egyezményt kötött a déli szomszédal, ezt Teleki Pál miniszterelnök és Csáky István gróf külügyminiszter írták alá. Amikor ennek megszegése miatt Teleki öngyilkos lett,⁶⁶ halála nagyon meghatotta az embereket. Ezt megelőzően Szentgyörgyön járt, és hatalmas rokonszenvtüntetést rendeztek mellette az emberek. Kitért az első kisebb háború Bácska elfoglalásakor, annak szentgyörgyi születésű áldozata is volt, egy főhadnagy, akit csetnik nők lőttek le. Mikor a virágcsokorral álló csoport mellett megállította a harcokosít és kiszállt – pár méterről pisztollyal megölték. Jött a reváns. S ez utóbbit torolták meg Tito katonái 1944 őszén negyvenezer magyaron.

Nagy sokkhatása volt a Szovjetunió megtámadásának, mely 1941. június 22-én hajnalban következett be. Magyarország belépésével – Kassa bombá-

⁶⁴ Beke György: *A Haynal-ház kapuja*. Albatros Kiadó, Bukarest, 1981.

⁶⁵ 1941. április 6-án Németország – magyar és olasz részvétellel – megtámadja Jugoszláviát és Görögországot, 11-én a horvátok kikiáltják a horvát területek elszakadását, 17-én kapitulál a jugoszláv hadsereg, 27-én a német csapatok bevonulnak Athénba. (*Történeti kronológia*. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1976. 2. köt. 116.)

⁶⁶ Teleki Pál április 3-án lett öngyilkos, utóda Bárdossy László.

zása – a helyzet megváltozott⁶⁷. Habár 1941-ben még nem vezették be az elsőtétítést, de a hús-, kenyér- és lisztjegyeket kiosztották már. Kezdték adagolni az élelmiszereket. Sok embert behívtak katonának. Első menetben átképezték, utána vitték a frontra. Néha hallgattuk Bukarestet, emlékszem, mikor nagy diadallal birtokba vette a román hadsereg Transznisziát és Odesszát⁶⁸ azzal, hogy örökös tartományt hoznak ott létre. (Annak isszák most az ott élő románok a levét.) Kitört a japán–amerikai háború.⁶⁹ 1942-ben bevezették a hústalan napokat. Kedd, szerda és péntek hústalan nap volt a vendéglőkben és étkezdékben, tilos volt húst felszolgálni. 1942-ben Horthy Istvánt megválasztják kormányzó-helyettesnek. A Mikóban több rádiót kitétek az ablakba, úgy hallgattuk a közvetítést a megválasztásról és eskütelről. Bárdossy után, aki nem volt egy rokonszenves ember, jött Kállay miniszterelnöknek⁷⁰, ő sokkal rátermettebbnek, ügyesebbnek tűnt. Akkor 1943-ban az olaszok egyik napról a másikra kiugrottak.⁷¹ Mussolinit a hegyekben tartották fogva, ahonnan a németek szabadították ki. Nagy szenczió volt. Aztán a Hitler-ellenes merénylet 1944-ben.⁷² Először csak suttogva beszéltek róla, utána nyíltan.

–*Hogyan?*

–Az emberek itt egy „középpolitikát” folytattak, hogy úgy mondjam. Tehát nem húztak sem a jobb-, sem a baloldalhoz. Inkább voltak Hitler-ellenesek, mint németellenesek. Az angol adókat állandóan hallgatták, tudták tehát, mi történik... Megkezdődtek a letartóztatások mind a német, mind a magyar tisztikar körében.

A NÉMET MEGSZÁLLÁS

–Március 19-éről, Magyarország német megszállásáról nem aznap szereztünk tudomást. Az történt, hogy a március 15-i ünnepség kiegészítéseként a Mikó diáksága rendezett egy spontán tüntetést 19-én délután három órakor. Országzászlósan kivonultunk a parkba, és ott egy rövid beszéd hangzott el, szavatelok, Kossuth-nótákat is énekelünk. Megjelent a karhatalom, s felszólított, hogy oszoljunk. De az nem ment olyan egyszerűen, erre bekísértek az

⁶⁷ Olaszország, Románia, Szlovákia és Finnország után Magyarország június 27-én csatlakozik a támadó erőkhöz. (*i. m.* 121.)

⁶⁸ Az odesszai csata augusztus 10. és október 16-a között folyt le. (*i. m.* 121.)

⁶⁹ Japán 1941. december 7-én hadüzenet nélkül megtámadja a Pearl Harbor-i kikötőben az amerikai flottát.

⁷⁰ Kállay Miklós 1942. március 9-e és 1944. március 19-e – a német megszállásig – volt miniszterelnök. (*i. m.* 126.)

⁷¹ Olaszországban Mussolini őrizetbe vételével 1943. július 25-én összeomlik a fasiszta rendszer, az ország szeptember 3-án aláírja a fegyverszüneti megállapodást, ezt követően németek szállják meg az ország jó részét, kiszabadítják Mussolinit, aki megalapítja szept. 12-én az észak-olasz ún. salói köztársaságot, de a szövetségesek már szept. 8–9-én partra szállnak Salernóban, és megkezdődik az ország felszabadítása. (*i. m.* 128.)

⁷² 1944. júl. 20-án hiúsul meg. (*i. m.* 137.)

iskola területére, hívták az igazgatót, dr. Konsza Samut. Megfeddtek minket, de csak másnap tudtuk meg, mi történt aznap.

– *Német csapatmozgások?*

– Ide nem vonultak be, őket a Szovjetunió és Budapest felé vezető főútvonalak érdekelték, a déli utakat szállták meg, mi kívül estünk e körön.

AZ 1943–1944-ES TANÉVET

már április első napjaiban befejeztük. Akkor jelentek meg a németek először, és a Mikó-kollégium épületét hadikórháznak akarták elvenni. De erre a sorsra a többi iskola jutott végül, a Mikóban magyar hadikórházat ütöttek föl. 1944 nyarán Szentgyörgy valóságos kórházvárosnak nézett ki, minden iskola tele sebesültekkel. A front közeledését onnan lehetett érezni, hogy német híradós kocsik álltak be a központi park fái alá, emlékszem a felszerelt antennákra. A diákságot hadimunkára mozgósították. A Mikóból egy nagyobb csapat repülőtér építésén dolgozott Görgényszentimre mellett, Görgénysóánán, a vidékiek a mezőgazdasági idénymunkálatokban vettek részt, mások a textilgyárban dolgoztak, engem a festődébe osztottak be. Kötelezően teljesítendő feladat volt.

A ROMÁN KIUGRÁS

váratlanul ért, nagy meglepetés volt mindenkinek⁷³. Minket a szomszéd figyelmeztetett késő este, hogy azonnal kapcsoljuk be a rádiót. A botfalusi adón hallgattuk meg Mihály király kiáltványát. Az illető szomszéd, a város alpolgármestere azonnal értesítette a főispáni hivatalt. Késő este jött meg az első reagálás Budapest részéről, bizonyos intézkedéseket foganatosítottak. Az események gyorsan kezdtek peregni, felmerült a kiürítés vagy maradás kérdése. Mivel a textilgyár hadiüzem volt, élelmet kellett hozni a munkásoknak, s egy tehergépkocsit irányítottak Budapest felé. Augusztus 26-án megtudtuk, hogy aki akar, ezzel eltávozhat. Egy egész éjszaka vitatta a család a kérdést, s úgy döntöttünk, hogy megyünk. Augusztus 27-én délután fél négykor hagytuk el Szentgyörgyöt. Kerülővel Gyöngyösre mentünk. Úgy volt, hogy édesapám visszajön, el is jutott Szamosújvárig. De akkorra Szentgyörgy elesett⁷⁴, vissza kellett térnie. A nyilas rémuralmat és az ostromot⁷⁵ Pesten éltük át, ott találkoztunk először a „dicsőséges” Vörös Hadsereggel. Különleges helyzet volt, a teljes kiszolgáltatottság és félelem nyomta rá bé-

⁷³ Antonescu marsallt augusztus 23-án a királyi palotában letartóztatják, az ország átáll a szövetségesek oldalára, a német csapatokat kiűzik. A szovjet csapatok már 21-én elfoglalták Iași-t.

⁷⁴ Sepsiszentgyörgyre, a kiürített városba szeptember 8-án vonultak be a szovjet, majd a román csapatok.

⁷⁵ Szálasi Ferenc 1944. október 16-án veszi át a hatalmat. Budapest körül 1944. december 26-án zárul be a gyűrű, előbb Pest, majd február 13-án Buda is elesik. (*i. m.* 132.)

lyegét. Sok minden beigazolódott abból, amit híreszteltek az orosz katonákról, szemtanúi voltunk rablásoknak, fosztogatásoknak, a nőkkel szembeni besztális bánásmódnak.

Persze hogy nem lett volna szabad elmenni, de akkor úgy gondoltuk jónak. Szegény apám, mindig mondta, ha egy piccsen fogunk aludni, akkor is hazamegyünk. A házunkba beköltöztek, a bútorok egy részét elvitték, alig tudtuk visszaszerezni. A földszinten egy népbíró lakott, az emeleten pedig egy népügyész. Az jogvégzett ember, emez lemhényi munkásember. Előbb az emeletet kaptuk vissza 1947-ben, a házat teljesen csak akkor, amikor a fiam is megvolt, mert időközben katonatiszteket is elszállásoltak nálunk. El lehet képzelni, min mentünk keresztül...

*

Itt zárójelet nyitunk Czikó Árpád krónikájában. A szó továbbra is az övé, ezúttal azonban másodkézből származó értesüléseit közli a város történetének ama fordulatáról, melyet személyesen nem élhetett meg, de melyekről szemtanúk számoltak be neki. Itt maradt ismerősei, barátai, szomszédai, rokonai az események közvetlen érintettjei.

AZ OROSZ ÉS ROMÁN BEVONULÁS

–Sepsiszentgyörgy magyar helyőrsége egy utászs századra korlátozódott, ráadásul nem is rendes, hanem ún. pótszázadra, melynek állománya idevaló és környékbeli fiatal fiúkból állott. A katonai hatóság megkapta a kiűritési parancsot, és az intézményeket kiűritették. Vonattal szállítottak el sok mindent, így a Múzeumból is kétvagonnyi anyagot, amit nem lett volna szabad megmozgatni. Olyan túlbuzgóság volt, aminek sok érték, így festmények és az Apor-kódex estek áldozatul. Ezek elpusztultak⁷⁶. A katonai parancsnokság felszólította a szabadságon lévő katonákat azonnali jelentkezésre, mozgósították a levantealakulatokat is. Tulajdonképpen ezek az „erők” fogták fel az első támadást, mely Előpatak felől jött, mégpedig egy román hegyivadász alakulat részéről. A behatolókat több ízben visszaverték. Szemtanúkkal beszéltem, ott harcoló katonákkal, s mesélték, hogy szeptember első napjaiban

⁷⁶ Erről írja a Múzeumi Arcképcsarnok: „.... amikor Herepei János igazgató a múzeum anyagának jelentős részét felsőbb parancsra evakuálja, a dunántúli Lengyelbe irányított szállítmány nagyobb részét (több mint 50 láda) [Székely Zoltán] Árvay Józseffel Kolozsvárra téríti. Idáig is csak ügyességének köszönhetően jutnak el, vasúti kocsijuknak előbb Csíkszentkirályon, majd Szeretfalván kell szerelvényt szereznie, hogy prédára ne maradjanak a holtvágányon. A ládák Roska Márton igazgató segítségével az Erdélyi Nemzeti Múzeum alagsorába kerülnek, de a budapesti hatóságok gépkocsin Keszthelyre szállíttatják, ahonnan az anyag Zalaegerszegre kerül, és megsemmisül vagy nyoma veszik.” (Múzeumi Arcképcsarnok. Székely Zoltán-szócikk.)

járőrök mentek fel Sugásfűrdőig, hogy felderítsék az ottani helyzetet. És akkor Sugás felől kezdtek lassan benyomulni a román hegyivadások. A város területére nem tudtak behatolni, oly nagy ellenállást fejtettek ki e tulajdonképpen nagyon szerény erők. Igen kis létszám, részben leventék, tehát csak céllövő puskákkal felszerelve, állította meg a támadást. A szentgyörgyiek magukat védték, kérem! Ellenben jött egy hatalmas új nyomás Uzon felől, mert a bodzai szoroson betörték az orosz csapatok, velük egy szovjet páncélos és lovasalakulat. Erre már ki kellett a várost üríteni, nehogy bekerítsék az ittenieket. Addig pár német harcokcsi – talán kettő – és német légelhárító ágyúk tartották úgymond a frontot e kis magyar erővel együtt. Sőt, még Aldobolyba is benyomultak egy kis időre, mely ugye, a határon túl feküdt már⁷⁷. Aldoboly alatt azonban kezdett felfejlődni a Tudor Vladimirescu hadosztály. Ennek román parancsnoka volt Cambrea tábornok személyében, de az orosz hadsereg kötelékében harcolt. Nos, akkor ürítették ki a várost a magyarok, és nyomultak be következő napon az oroszok és a románok együtt, különböző irányokból. Felmerült az Olt fölötti közúti híd felrobbantása, melyen az álmásra lehetett jutni. A régi vashídról van szó. A szentgyörgyi utászok azt javasolták a főhadnagynak: ne robbantsuk fel, úgyis át tudnak kelni a folyón. Igazuk is volt, az Olton úgy jöttek át a harcokcsik, ahogy akartak. Átvonult a front, és szabadsapatok jöttek a nyomában. Az atrocitásokat igazából nem a frontharcosok, hanem ezek követték el.

*

Illesszük be a krónikába egy szemtanú vallomását is. Szopos Béla bácsi túl volt a nyolcvanon, emlékeinek élt, aki megnyerte bizalmát, annak el is mesélte őket⁷⁸. Tisztviselő volt egész életében, főleg a szövőgyárban, ama kritikus órákban azonban épp a városnál, s ahogy tréfásan mondta:

„ÉN ADTAM ÁT A VÁROST!”

– A városi vízművek vezetője voltam, szeptember 8-án jóformán egyedül tartózkodtam a polgármesteri hivatalban, mert az anyaországiak mind elmenekültek, mások nem jöttek be. A vízművek, az ugye más, azt nem lehetett hagyni, s én a vízműveket vezettem. Nos, akkor reggel engem a városházán

⁷⁷ Előbb a délről visszavonuló németek haladtak át a falun. Aug. 19-én bejött a román hadsereg, majd aug. 27-én Illyefalva, azaz észak felől egy német egység, hogy fedezze a németek visszavonulását, mindkettő túszoikat kívánt szedni a polgári lakosság köréből, e kísérleteket Deák József református tiszteletes sikeresen hárította. Őket követte pár hét múlva az Olteanu Gavrila vezette Manista-gárda, mely kis hezitálás után – a faluban a nemzetiségi összefogás erősebbnek bizonyult – vérengzését végül nem itt kezdte el. (Lásd B. Kovács András: *Végvidék*. H-Press Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 2000. 22.)

⁷⁸ Szopos Béla 2003-ban hunyt el Sepsiszentgyörgyön.

kapott az az orosz ezredes és a Tudor Vladimirescu hadosztály egy román kapitánya, akik oldalkocsis motorkerékpárral a csapatok mögött bevonultak Sepsiszentgyörgyre. Tőlem a két tiszt ácskapcsokat kért. Még szerencse, eszembe jutott az egyik kereskedő, beültettek a motorkerékpár csónakjába, és fel kellett kísérjem őket oda. Találtunk is az illetőnél kapcsokat. A szemerjai hidat a visszavonuló németek felrobbantották, azt kellett újraácsolni. Na, engem elengedtek, s ahogy mentem hazafelé, a Múzeum előtt egy orosz tank-egység jött velem szembe, vagy négy-öt páncélos, de Sherman típusú, amerikai gyártmányú tankok. Menet közben tüzeltek, rettentő nagyot szólt. Egy ilyen lövedék, azt hiszem, több kilométerre is elrepül. Nem tudom, kinek szólt. Szóval harc a város bevételéért nem folyt – nem volt rá szükség, egy nappal korábban elmentek azok, akik ellen tudtak volna állni.

HAZATÉRÉS

– Kettős érzés uralkodott rajtunk – meséli tovább *Czikó Árpád* –, az otthon utáni vágy, és félelem az új állapotoktól. 1945. április 4-én értünk haza. Az első látványosság, mely a sepsiszentgyörgyi állomáson fogadott: a népőrök. Mint valami sivatagi harcosok, úgy néztek ki, olyan egyenruhájuk volt. Ahogyan gyalog a városba bejöttünk, láthattuk, hogy habár húsvét másodnapja volt, és a város s lakossága ünnepelt, végig sarló-kalapácsos vörös zászlók lengtek.

– *A népszerűségről, a korabeli rendőrségről ironikusan szólt. Jegyezzük azért meg, hogy jórészt magyar nemzetiségűek voltak a tagjai.*

– Jaj, a népőrök mind magyarok voltak, egy-két román tisztet leszámítva. Egy Roşu nevezetűre emlékszem. No, kérem, a háborúból összeszedett aknavetőkkal, nehézfegyverzettel vonultak fel, ha szükség volt rájuk! Parancsnokuk egy Pila nevezetű zabolai volt, egyesek nem tekintették teljesen... szóval tény, hogy terrorizálta az egész megyét. Vele történt meg a következő: hazajött gróf Mikes Hanna, hogy szétnézzon Zabolán. Pila mikor meghallotta: „Le fogjuk tartóztatni, mese nincs!” Jön a grófnő hivatalos kocsival, férje, Teleki Géza ugyanis (a volt miniszterelnök fia) közoktatási minisztere volt az ideiglenes magyar kormánynak. No, valaki szól Pilának, ne csináljon butaságot, az államközi kapcsolatokban támadhat bonyodalom. „Igen!” Erre a terrorszázad átalakult díszszázaddá, s amikor a grófnő megérkezett, tisztelegve fogadták. Szegény azt sem tudta, mit szóljon ilyen fogadtatás láttán. A népőrség aztán lassan leszerelődött, egy részét átvette a román rendőrség és csendőrség. Mindez zavarmentesen történt, fegyveres ellenállást nem tanúsítottak. Inkább politikai ellenszegülést lehetett érezni, hogy „ne jöjjenek vissza!” stb., de bejöttek. Kezdték visszaszállingózni a régiiek, és bevonultak az újonnan kinevezett személyek. Bidu volt prefektus is megjelent, megkísérelte átvenni a kórházat, de nem engedték, aztán letartóztatták és elítélték. Mindez korábban történt, a mi érkezésünkkel már Demeter volt a megye-

főnök.⁷⁹ Jaj, de szokatlanok voltak a megszólítások! A sok „testvér” és „elv-társ”! Még az előbbi volt az uralkodó.

A SZOVJET HADSEREG

jelenlétét tulajdonképpen nem lehetett érezni, ami megnyugtató volt. Az egész vármegyében három-négy szovjet katona ha tartózkodott. Egy Sajev nevezetű őrnagy, egy őrmester és a sofőr. Ezek hárman képviselték a szovjet megszálló hatóságot. Feladatuk főleg abból állt, hogy a jóvátételi szerződésben előírt anyagokat összeszedjék és elszállítsák. Így például a textilgyár és cigarettagyár termékeit, mezőgazdasági terményeket, húst stb. A román állami jóvátétel fejében. Ennek begyűjtése különben minden vonalon a leglázasabb igyekezettel folyt. A visszatért

MENEKÜLŐK HELYZETE

mostoha: egy részüket azonnal lágerbe vitték, mely a vártemplom fölött a közös temetővel szembeni lőtéren volt a magyar katonaság által visszahagyott barakkokban. Sokan teljesen szubjektív megítélés alapján kerültek oda. Miniket is elvittek volna, de akadt, aki garanciát vállaltjon értünk, hogy úgymond: nem voltunk fasiszták. Gyakran megtörtént, hogy az állomásról egyenesen a lágerbe irányították a szerencsétlen menekülőket. A hazatért orvosok nagy része a lágerben kötött ki. Ha valaki meg kívánta vizsgáltatni magát, akkor az orvost kikérték a lágerből egy órára, kettőre. Aztán normalizálódott a helyzet, május 9. után a lágert felszámolták. De sok embert összeszedtek a megyéből, s még örvendhetett, hogy ide és nem Földvárra vitték, ahol ezrek pusztultak el, és ahonnan még többen kerültek többéves hadifogságba ki a Szovjet-unióba is.

Meg kellett azt is szokni, hogy a régi világ helyett egy új politikai-társadalmi rend alakul ki, melyet

KÜLÖNBÖZŐ JELSZAVAK SZERINT KORMÁNYOZNAK.

Ilyen volt például a „Le a fasisztákkal!” vagy a „Le a horthystákkal!” Még nem horthystáztak annyira, akkor még inkább fasisztáztak. A menekülők általában a „fasiszta” és a „reakciós” jelzőt kapták meg. A közigazgatásban, a karhatalomban és igazságszolgáltatásban olyan emberek jelentek meg, akik mesterségükben is a legrosszabbak voltak. Gyengén képzett, műveletlen „ele-

⁷⁹ A korábbi román uralom restaurációs kísérlete 1944. szeptember 8-tól november 14-ig tartott. A bevonuló hadsereg és csendőrség arra panaszkodott, hogy egységeit a lakosság lefegyverezte és kiűzte, a visszatért Eugen Sibiianu kinevezett liberális primár és Vicențiu Rauca-Răuceanu prefektus Prázmárra húzódott vissza. A szerző – levéltár-igazgató – sajtóságos módon nem említi, hogy Észak-Erdélyben 1944 novemberétől 1945. március 6-ig szovjet közigazgatás állt fenn. (Dan Baicu: Județul Trei Scaune în contextul instaurării administrației românești în Ardealul de Nord. In: *Angustia*, 1996/1.)

mek”, akiket a korszak dobott fel, és akik azonnal funkcióba kerültek. Kivételek akadtak, így a megyefőnökök közül egyiket sem nevezhetem nem értelmesnek, függetlenül attól, hogy munkás, földműves vagy kisiparos eredetűek voltak-e. Demeter András bölöni származású volt, aztán főispán lett Kisgyörgy Tamás⁸⁰, utána Nagy Viktor és Gaudi József – végső soron mind ügyes emberek, tudtak beszélni és jó benyomást kelteni.

– *Kacsá Marci nem itt tündökölt?*

– Csikban. Nos, kérem, a primitív és műveletlen emberek ügyködése rendkívül zavaró volt. Mikor például a Sepsí járás főszolgabírója csizmanadrágban – csizma nélkül –, zsebre dugott kézzel és félrecsapott kalappal sétált a városban – az nem volt a legfőlemelőbb látvány! Ők építették az új világot. Amit az jellemzett – hogy a lakosság zömére térjünk –, hogy az emberek felismerték: ismét másodrendű állampolgárokká lettünk, és ezért arra kell törekedni, hogy minél több jogot biztosíthassunk magunknak. E helyzetben a néperthető okokból

A TÖRTÉNELMI EGYHÁZAK FELÉ FORDULT,

körük tömörült. Az egyház rendkívül tevékeny az 1945–1946-os időszakban. Megszilárdul a vallási élet. Külső megnyilvánulásaiban is láthatóvá vált, a római katolikusok például rengeteg körmenetet rendeztek. Olyan hatalmas sokaság gyűlt össze, amekkorát Sepsiszentgyörgyön nemigen lehetett azelőtt látni. De azóta sem – leszámítva a könyves-gyertyás tüntetést 1990 februárjában. Szintén egyházi rendezésben szabadtéri előadásokat tartottak vallásos tartalommal, emlékszem a *Jairus leánya* címűre, a bibliai zsidó főpapról szól, akinek lánya megkeresztelkedik. Hatalmas színpadot építettek a zárda udvarán, a mai hadkiegészítő (comisariat) beltelkén, rengeteg műkedvelőt és még több nézőt mozgató meg, nagy sikerek örvendett, többször előadták.

A lakosság saját erejében bízott, mert rájött, hogy másra nem számíthat. A nép, a sokat emlegetett, saját véleményének

NÉPGYŰLÉSEKEN

adott hangot. Érdekes intézménye a kornak! Spontánul verődtek össze a főtéren, a mai színházépület erkélye alatt, onnan szónokoltak. Ha tető alá kellett vonulni, a mai színházteremben – akkor mozi – tartották meg. Kialakult az, amit mai szóhasználatnál szóvivőnek nevezünk. Vagy inkább néptribun. Mint például a Balogh bácsi nevezetű, idősebb, szónoki tehetséggel rendelkező, nagyon értelmes asztalos, aki általában vezérszónoka volt a tömeggyűléseknek, és minden közügyben felszólalt.

⁸⁰ Kisgyörgy Tamás (1900–1964) asztalos, polgármester (1945), főispán (1947), a Székely Nemzeti Múzeum ig. választmányának elnöke (1945), szakszervezeti, néptanácsi vezető, kisipari igazgató. Az SZNM védelme terén nagyok az érdemei. (*Múzeumi Arcképcsarnok*)

– *Politikailag nem volt elkötelezett?*

– De igen, Magyar Népi Szövetség vonalon. Ki kell emelnem, hogy az MNSZ jelentős tényező mind a politikai, mind a jogvédelem szempontjából, ráadásul komoly kulturális rendezvényei voltak és nagyon sokágúak.

– *Mikor az egyházakat emelte ki az előbb, arra gondoltam: vajon nem az MNSZ-szel szemben fordultak-e az emberek öhozzájuk?*

– Érdekes, de akkoriban még nem érződött annyira a kommunista befolyás az MNSZ irányításában. Még nem harcoltak az „elvtelen magyar egység” ellen, sőt a jelszó így hangzott: „Minden magyar helye az MNSZ-ben van!” Az egyházak és az MNSZ közti viszony sem éleződött ki, senkit nem szóltak meg, ha templomba járt, és az MNSZ rendezvényein is ott volt. Viszszatérve a népgyűlésekre: a nép kért és követelt. Sok közérdekű ügy közt állandó napirendi pontként szerepelt a nemzetiségi kérdés. Érdekesen mutatott példát

NEMZETI ÖNTUDATBÓL SEPSISZENTYGÖRGY MUNKÁSSÁGA.

1946-ban, március 15-e megünneplését megszokták, 1946-ban maguk kezdeményezték. A munkások kivonultak az utcára, és felszólították a lakosságot, hogy csatlakozzék hozzájuk. A Mikó-kollégium előtt tüntettek, követelték a diákság kivonulását. Mivel az késett, benyomultak az épületbe, és valósággal kikergették a diákokat az osztályokból.

– *De ugyan miért nem követték őket önként a diákok?*

– Mert kezdetben az igazgató nem adott engedélyt rá. No de ezután mi is kivonultunk, fel a hősök temetőjébe, az 1848-as és a I. világháborús elesettek emlékműve elé. Beszédet hangzottak el, szavalatok a közös temetőben. Ma sajnos gyalázatosan elhanyagolt állapotban van az emlékmű, helyre kellene állítani. Kérem, a textilgyár járt az élen akkor is, mint annyiszor. A megye fontos egysége, mindig megtartotta a maga eredeti jellegét: az első székely szövőgyár volt. Még akkor Hideg Zoltán kommunista igazgató állt az élén, ő is tiszteletben tartotta a munkások akarátát és nemzeti érzését.

Érdekes eset történt egy népgyűlés alkalmával, amikor Csákány Béla⁸¹ MNSZ-vezető látogatott ide. Valaki élesebb hangon találta felvetni a nemzeti követeléseket, székely rámenősséggel, mire a vendég azzal vágott vissza: vigyázzanak, nehogy úgy járjanak, mint a szlovákiai magyarok, akiket húszkilós csomaggal tettek át a határon. Ettől a perctől kezdve Csákány Béla persona non grata volt a megyében, ezt Balogh bácsi meg is mondta neki a szemébe.

Átmeneti időszak volt,

⁸¹ Csákány Béla (1911–1997?), ügyvéd, politikus, közgazdász, lapszerkesztő, egyetemi tanár, Brassóban született és járt középiskolába, az I. Ferdinand Egyetemen jogot végzett, a Népi Egység egyik alapítója, 1946 és 1952 között nagynemzetgyűlési képviselő, 1944 és 1947 között az MNSZ főtitkára, a kommunista mag tagja.

A békét még nem kötötték meg. Tulajdonképpen kétfelé folyt a harc. Egyfelől állt Bukarest és az ő ágensei, másfelől a nép próbálta meg a maga jól elképzelt akaratát, céljait érvényesíteni. Rendkívül bántó és sértő volt: ha valaki nem értett egyet a hatalommal, azonnal megkapta a „fasiszta” és „reakciós” jelzőt! Abban az időben a helyzet bizonytalanságából kifolyólag nagyon súlyos vádnak számított. Sok embert letartóztattak. Tulajdonképpen bizalmatlan volt mindenki, habár még nem alakult ki a későbbi, állambiztonságilag kontrollált, besúgáson alapuló rendszer. Az értelmiségre egyre nagyobb nyomást gyakoroltak. Semmibe vették, és hamar lereakciósozták. Nagyon kellett vigyázni. A megbélyegző jelzők köre bővült a „nacionalista”, „horthysta”, „soviniszta” stigmákkal. Érdekes, hogy mindezt 1948 őszén a kolozsvári diákházban hangadó egyetemi tanár szájából (Gáll Ernő) tovább fokozva hallottam ismét, amikor nagy kirohanást intézett a „revizionista-horthysta” elemek ellen.

AZ 1944–1945-ÖS CSONKA TANÉV

volt. Egy évre a tanítóképzőt összezsúpták a Székely Mikóval, vegyes osztályokban folyt a tanítás, hogy ne veszítsen évet senki. A menekülésből visszatértek – én is – magánvizsgát kellett, tegyenek. Rengeteg diák volt, mert a körzetben csak a Mikó működött, még Brassóból is érkeztek. Sok nehézség árán a tanévet sikerült visszanyerni. A tanári kar nagyon vegyes összetételű volt, rendezettebb oktatás csak 1945–1946-ban alakulhatott ki. A tanítóképző Marosvásárhelyre költözött, az osztályok pedig kiegészültek azokkal, akik leventeként vagy rendes katonaként évet mulasztottak. Amolyan vegyes osztályok alakultak ki a feltöltődés révén, sokan hadifogságból érkezve ültek a padba. A mikósok közül sokan az Úz völgyében is harcoltak, volt hősi halottunk az előpataki erdőben is. A Székely Mikó református felekezeti gimnázium maradt, a diákság nem érezte a bekövetkezett radikális változást, mert a tradicionális szellemet sikerült fenntartani.

– *Mi foglalkoztatta a diákságot?*

– Figyelemmel kísértük elsősorban a párizsi békekonferenciát. A végleges döntés hírére – 1947. február 10-én írták alá a békeszerződést – emlékszem, a nagyobb diákság az Újvárossy-kertbe vonult ki, és ott tárgyalta meg, hogy tulajdonképpen mi is történt. Ismét megjelent a tantervben a dákoromán kontinuitás elmélete. Felkérésünkre, külön előadások is hangzottak el. Felkértük egyik tanárunkat, fejtse ki véleményét, illetve a pro és kontra érveket. Az illető a táblát kettéosztotta, egyik oldalára felírta a kontinuitás mellett, a másikra az ellene szóló érveket. Azzal fejezte be: mindenki maga döntse el, a kettő közül melyik a helytálló. Rendkívüli módon érdekelt a diákságot Szabó Dezső, Illyés Gyula, Veres Péter, Móricz Zsigmond, az általuk vallott eszmék iránti szimpátia nőtt. Nagy úttörők voltak ebben Beke Gyuri és Vékás

Domokos⁸² osztálytársaim, komolyan foglalkozott a népi írókkal és eszméikkel az egy évvel kisebb Széplaki Karcsi is. (Vékás magyar diplomata, kolozsvári főkonzul lett aztán.) Az önképzőkör? Az is, de

A BENTLAKÁS OLYAN VOLT, MINT A KASZINÓ,
kérem. Vagy nevezném inkább vitakörnek. Ott a matematikusok egyebet nem csináltak, mint feladatokat oldottak meg, és a megoldási formák felett vitatkoztak. Az irodalmárok – ők politizáltak – a maguk dolgaiban mélyültek el. A bentlakást az épület parkkal szembeni szárnyában helyezték el. A sportélet is beindult.

Mi 1946-ban érettségiztünk. Hamarosan kezdetét vette az osztályharc éleződésének – élezték, ugye – időszaka. Már akkor nyomást gyakoroltak a földművesekre, kisiparosokra, kiskereskedőkre és szabadfoglalkozásúakra az adók, egyéb megszorítások, pl. az anyagiutalások eszközével, melyek mind a hatalom rendelkezésére álltak. Furcsa volt, hogy tagadni kellett a múltat, és hogy ami akkor történt, az mind rossz volt és helytelen. Számunkra elfogadhatatlan, megemészthetetlen álláspont. Mivel fejezném be? Tudja, a lakosság kezdett berendezkedni

A TÚLÉLÉSRE.

Mindenki maga iparkodott meghatározni, hogyan és milyen formában. Az emberek próbáltak elhelyezkedni valahova, egzisztenciát teremteni, mert egyre világosabb lett, hogy a kisiparos, földműves, szabadfoglalkozású úgy megélni, mint addig, nem fog tudni. Meg kellett keresni a beilleszkedés és túlélés módját.

– *Márpedig a szentgyörgyi társadalom főleg e kategóriákból állt.*

– Persze. Kisiparosok, kiskereskedők és nagyszámú földműves a Vojkánban. A Székely (ma Május 1, valamikor Székely) utcán felüli részt is mind gazdálkodók lakták, akárcsak Szemerjät.

– *S ezzel az akkori várost – és talán két évtizedének történelmét is – úgy-szólván körbejártuk! Köszönöm.*

MÉG NINCS VÉGE

Kónya Ádám 1946-ban eszmélő kamasz volt:

– Gyárfásék: hogy én milyen pofonokat kaptam 1946-ban értük! Gyárfás Pista nevű osztálytársammal, másodikos gimnazisták voltunk, és akkor voltak ezek a béketárgyalások, visszakérülünk-e vagy nem, jönnek-e az amerikaiak stb. Láttuk az utcán kiragasztva a piros-fehér-zöld keretes nyomtatva-

⁸² Vékás Domokos (1926–1995), magyar diplomata lett Olaszországban, majd negyedszázadon át Bukarestben szolgált, 1984–88 között az iroda bezárásáig kolozsvári konzul. (Kónya Ádám: *i. m.*)

nyokat, és meg vagyok győződve, hogy a Nagy Laci bácsi féle Kossuth-körösök⁸³ és Kovásznai Ádi, az ügyvéd készítették. Úgy éreztük, nekünk is valamit kéne tenni. Maradtak magyar világból nagy blankettái apámnak, piros keretek, középen zölden beírva, hogy en voyage: úton van. Ilyen ragasztós nyomtatvány, amit bizonyos reklamációk esetén a postán ráragasztottak. Mi ezt fogtuk, volt zöld színű tintaceruzánk, s az en voyage-t kis zöld keretbe beszíneztük, és lett egy kokárda: piros-fehér-zöld. Ezt elkezdtük ragasztgatni. Szegény apám hazajött a postáról a Kossuth Lajos utcán, s látta, az esőcsatornán olyan ismerős ragasztványok – ez csak az ő fia lehetett! Na, akkor kaptam a pofont. S megszíveltem. Azt mondta: amikor valami disznóságot csinálsz, egyedül csináljad! Kettő: a lakásodtól a legtávolabbi helyen. Ezt később egyetemista koromban megfogadtam, és be is tartottam az ötvenes években. Tudniillik arra hivatkoztam, hogy Gyárfás a legjobb barátom! Erre még kaptam két pofont, mert a keresztapja Gyárfás Albert volt. Akkori al-megyefőnök. S apám attól tartott, hogy Pista elmeséli: keresztapa, mi ragasztgattunk. Akkor úgy elvitték az embereket az ilyesmiért, mint a pinty.

1995–2004

⁸³ L. Nagy László visszaemlékezéseit a Kossuth-körről a *Székely Hirmondó* 2005. ápr. 8-i számában.

SZÉTSZABDALT SZÉKELYFÖLD

Közigazgatási átszervezések száztiz éve (1876–1989) különös tekintettel Háromszékre

Háromszék és egyes tájegységei közigazgatási hovatartozása, illetve az, ahogy hol ide, hol oda csatolták őket, sokat elárul arról, milyen sorsot és jövőt szánt a Székelyföldnek, a székelységnek az épp regnáló főhatalom. De az évezrede fennálló demográfiai tény, a *székelymagyar tömb léte, a jól körülhatárolható egységes területen élő homogén (mára inkább többségi) etnikai-nemzeti lakosság* olyan lehetőség hordozója, melynek kiaknázása csak a mostoha feltételek, politikai és egyéb életkeretek miatt késhet, de melyről mint kimondott vagy kimondatlan reményről, a népcsoport legnagyobb elnyomása idején sem tudtak vezetői lemondani. A székelység máig magában hordja a nemzetépítő önállósodás, például autonómiákban realizálható potenciálját, ebből kiforgatni sem az osztrák uralom, sem a román nemzetállamiság nem tudta. Emiatt is ébreszt olyan rendkívüli szenvedélyeket, valahányszor közigazgatási átszervezés kérdése merül fel a székelységgel kapcsolatban, mert bevallottan vagy nem, de az emberek úgy vélik: az valamilyen módon befolyással lehet e kibontakozás esélyeire. Legutóbb a Székely Nemzeti Tanács¹ megalakulása kapcsán feltámadt autonomista törekvés exponálta ismét a kérdést, s ha a megyerendszer reformja megkezdődik – a megyék számának felére csökkentéséről beszél a kormányzó szociáldemokrata párt² –, nyilván még hevesebb vitákat fog kiváltani. Háromszéket vármegyeként a dualista időben hozták létre 1876-ban az akkori közigazgatási korszerűsítés fontos lépé-

¹ Az SZNT 2003 októberében alakult meg, 2004. január 17-én elfogadta autonómia státútum-tervezetét Sepsiszentgyörgyön egy páratlan íramú pár hónapos szervezőmunka nyomán, mely, a kedvező kül- és belpolitikai feltételeket, az ország európai integrációs törekvéseit kihasználva, valóságos népi mozgalommá szélesítette.

² Például 2004 februárjában látott napvilágot a sajtóban pár ilyen értelmű kormányhivatalnoki nyilatkozat az európai beilleszkedés vitája és a létező, 1997-ben bevezetett regionalizmus bírálata kapcsán. A természetes gazdasági-etnikai viszonyokkal nem számoló mai fejlesztési régiók közül a Székelyföldnek az ún. „közép régió” jutott, mely Gyulafehérvár központtal alakult meg, és Fehér, Székely és Brassó megyét foglalja magába Maros, Harghita és Kovászna mellett. Utóbb a régió központja Brassóba költözött. (Az átalakítást végül elnapolták, azt a 2004-es ellenzéki választási győzelem után kormányra került jobbközép D. A.-szövetség is az EU-s integráció utánra halasztotta.)

seként, mintegy elismerve egyúttal az ezeréves fennálló realitásokat is, hiszen az új megye – bár az új polgári közigazgatást testesítette meg, és ez szakítást jelentett a középkorral –, bizonyos értelemben az ősi széki rendszerre épült. Az új egység a három hagyományos szék (Sepsi, Orbai, Kézdi) és Miklósvárszék összevonásából keletkezett, beletagolódott egyúttal Felső-Fehér megye a maga enklávéival, így Hídvég, Kanta stb.³ A román állam 1919-ben átvette e szerkezetet, a kezdeti időkben nem szétverni, hanem kinevezett hivatali apparátusa révén uralma alá hajtani kívánta, s ezáltal Nagy-Romániába mintegy beilleszteni – nem kis katonai, adminisztratív és nemzetiségi represszió árán. A húszas évek végén a leplezetlen gyarmatosító törekvések már ennél jóval átfogóbb célokat követnek, a tömeges etnikai beolvasztáshoz és teljes anyagi kifosztáshoz azonban sem kellő erővel, sem elég idővel nem rendelkezett az új állam. Minden elnyomás ellenére a megyehatárokon nem változtattak, a Székelyföld szétszakításának terve leplezetlen formában Bucsgi tartomány létrehozásakor (1938) mutatkozott meg.

A továbbiakban e közigazgatási-területi átszervezések történetét tekintjük át a sokat megélt sepsiszentgyörgyi köztisztviselő és közgazdász, Czíko Árpád és pár kortársa, a pedagógus Kónya Ádám és Albert Ernő⁴ személyes emlékeinek felidézésével. A narrátorok tevékeny résztvevői voltak helyi szinten a megye újraalkotása körüli csatározásoknak, illetve a belső intézmények kialakításának. A beszámolókon túli kommentárjaik maguk is forrásértékűek:

³ A későbbiekben, más előjellel és szándékkal, ismét kiújultak az akkori viták, melyek a szomszédos területekkel vonták volna össze a megyét. „A képviselőház 1876. június 7–8-án tartott ülészakán tárgyalta a közigazgatási módosításról szóló törvényt, ahol újra napirendre került Háromszék és Brassó egyesítésének kérdése. A vita során többen a [hétfalusi] csángó-magyarok Háromszékhez való csatlakozását is létsükségletnek tekintették, főleg birtokjogi és egyházügyi szempontból. A kormány azonban ezúttal is elzárkózott a kellemetlennek tűnő határozat meghozatalától, sőt a miniszterelnök azt is felvetette, hogy ha a képviselőház mégis az egyesülés mellett szavazna, azt Brassó központtal tegye. A háromszékiek érdekeit képviselő Künnle József, felismerve a veszélyt, amely a miniszterelnöki felszólalásban rejtett, ennek elhárítására ellenindítványt terjesztett elő, amelyben ezúttal a két különálló megye szükségessége mellett szállt síkra. A szavazás után a benyújtott módosítások elestek, és immár törvényerőre lépett Háromszék és Brassó különálló törvényhatóságkénti megalakulása. (...) Belügyminiszteri rendelettel Felsővolált is Háromszék megyéhez csatolták (...) Háromszék megye a következő Felsőfehér megyei helységekkel gyarapodott: Márkos, Nyén, Bodola, Bodza vidéke, Lüget, Nyárospatak, Előpatak, Hídvég, Árapatak, Erősd, Bükszád, Mikóújfalú, Alsóvolál, Felsővolál, Karatna, Peselnek, Szárazpatak. Ezek közül Nyén, Bodola, Márkos és Bodzavám kéressel fordult a belügyminiszterhez Brassóhoz való csatlakozásuk érdekében. Háromszék közgyűlése szeptember 26-án elutasította az elszakadási kérelmet. 1877-ben az addig Udvarhelyszékhez tartozó Telegdibacon egyesült Sepsibaconnal, és így Háromszék megyéhez kerülhetett.” Utóbb Bardócszék kérelmezte még, hogy Háromszékhez csatolják, hasonlóképpen Ürmös is, azonban mindkettő sikertelenül. (Bicsok–Cziprián–Kozma–Székely: *Erdély közigazgatás-története*. Főiskolai jegyzet, Sepsiszentgyörgy, 2003. 148–149.)

⁴ Életrajzi adataikat lásd a *Nagyidő kisvárosban* c. fejezet lábjegyzeteiben.

a legillékonyabb történelmi materiáról, a korhangulatba szőtt közvélekedésekről és meggyőződésekről, reményről és hitvesztésről vallanak.

AZ ELŐZMÉNYEK

Czikó Árpád emlékezik:

– Tekintsük át előbb a közigazgatási-területi átszervezések harmincas évekbeli előzményét, lássuk, milyen hivatalos indoklással élt a hatalom, illetve, hogy miként hatott ki az esemény az erdélyi magyarság életére.

Nos, 1938. augusztus 14-én a királyi diktatúra idején törvényerejű rendelettel az országot tartományokra (ținuturi) osztották fel, élükön egy-egy királyi helytartóval. Az indoklás úgy hangzott, hogy a jobb irányítást szolgálja mindez. Tulajdonképpen mi történt: a Székelyföld megyéit úgy osztották szét, hogy mindegyik egy román többségű országrészbe tagolódjék be.

– Teljesen mesterségesen csoportosítva a megyéket. Nem véletlenül bizonyult életképtelennek az ötlet, miként az is jellemző, hogy a soron lévő diktatúra, a kommunista, szintén a megyerendszert beörlő tartományok révén vélte konszolidálhatónak a maga hatalmát.

– Így került Háromszék megye Bucegi tartományhoz, melynek határa majdnem Bukarestig terjedt. Ennek következtében a nemzetiségi szembenállás kiéleződött, s azt valamennyien megéreztük.

– Mivel járt az, hogy az adminisztratív központot Ploiești-re helyezték?

– Az utasításokat attól kezdve onnan adták ki. A közigazgatás átszervezése azt jelentette, hogy a megyék jelentősége lecsökkent, valahogy hatalmilag súlyukat veszítették. A királyi helytartókat teljhatalommal ruházták fel.

– Költöztettek el Sepsiszentgyörgyről hivatalt?

– Nem, de azok tevékenysége leépült.

„A RAJONÁLÁS”

– A második nagy horderejű átszervezés 1950. szeptember 6-án történt, amikor a Nagy Nemzetgyűlés megszavazta a törvényt, mely új alapokra helyezte a közigazgatást: megszüntette a történelmi megyéket, és bevezette a tartományokat és rajonokat (regiuni și raioane). Mi „rajonálási törvény” néven emlegettük. Összesen huszonnyolc tartományt létesítettek, a Székelyföldet kettő közt osztották szét. Az első Sztálin tartomány volt, mely Csíkszereda, Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Rákos és Sztálinváros (Brassó) rajonokból állt. A második Maros tartomány, ehhez Gyergyószentmiklós, Szászrégen, Marosvásárhely, Erdőszentgyörgy, Marosludas és Dicsőszentmárton székhelyű rajonok tartoztak. A tiszta vagy majdnem tiszta magyar lakosságú területeket úgy tették-vették, hogy a népesség vegyes lett, s a tartományok vezető szerveiben nagyon érezhető volt az eltolódás. Sztálin tartomány magába olvasztotta Csík vármegyéjét – Gyergyót leszakították róla –, továbbá Háromszéket, Brassó megyét, a szintén megcsonkított Udvarhely

megyét, valamint a történelmi Nagy-Küküllő vármegye területét. Maros tartomány a valamikori Maros-Torda, Gyergyó járás, Kis- és Nagy-Küküllő egy része, valamint Aranyos vármegye helyén terpeszkedett. Hivatalosan erre azért volt szükség, mert a gazdasági növekedés, a tökéletesebb irányítás, a lakosság igényeinek jobb kielégítése azt megkövetelte volna. A tulajdonképpeni cél azonban kettős volt: egy: hogy a Szovjetuniót majmolva, átvegyék a tartományok és rajonok rendszerét (megjegyzem, a többi „népi demokrácia” ezt nem tette meg, ilyen szolgálai másolásra másutt talán példa sincs); és kettő: hogy komoly lakosságkeveredést hozzanak létre, illetve, hogy a lakosság etnikai összetételét megváltoztassák. Birtokában vagyunk a térképeknek, s azokból látható a tendencia: a székely tömböt fellazítani, szétszakítani, felhígítani, szétszilálni!

– *Erre, gyakorlatilag, az 1938-as előzményt leszámítva, nem volt korábban példa. Egy történeti folytonosságot kívántak...*

– ... felszámolni! Látható, hogy Csík és Udvarhely megyét összevonták, Maroshévíz nincs is feltüntetve, azt Gyergyóhoz csapták. Szászrégen, Marosvásárhely és Dicső: ezeket Kis- és Nagy-Küküllő, valamint Torda-Aranyos vármegyékből szakították ki, és lettek rajonjai az új kreációnak.

– *Látom, hogy Kolozs tartomány is Zilahtól Enyedig terjed! Dés, Abrudbánya, minden benne van!*

– A népesség nemzetiségi összetételét kiszámítani nehéz a területek összevissza csatolása miatt, nem is közltek. Igaz, később az 1968-as megyésítéskor – nem a történelmi vármegyéket állították helyre, ugye – összekuszálták a dolgot azzal, hogy az új közigazgatási egységeket vetítették vissza a múltba, a közzétett adatokból nem lehet kiolvasni a népesedési viszonyok alakulását. Szándékos kódosítás, az összehasonlítás lehetetlenné tétele, ugyebár.

– *Sepsiszentgyörgy rajoni központ lett tehát. Brassóba kellett mindenért felutazni?*

– A rajonnak a nagyobb horderejű dolgokba nem volt beleszólása, a kisebb, operatív jellegű végrehajtás volt a feladata, mindent a tartományi központból irányítottak. Hogy folytassam, 1952. szeptember 27-én törvényrendelettel módosították az 1950-es beosztást, a huszonnyolc tartományt tizennyolcra csökkentették, s életre hívták a Magyar Autonóm Tartományt.

A MAGYAR AUTONÓM TARTOMÁNY

– Székelye Marosvásárhely volt, tíz rajon tartozott hozzá, és területe nagyvonalakban egybeesett a négy székely megyével (Csík, Udvarhely, Háromszék, Maros-Torda), 13 500 négyzetkilométerre terjedvén ki. Megfelelne a történelmi Székelyföldnek.⁵

⁵ Bálinth Gyula, aki fáradtságos munkával rekonstruálta a történelmi Székelyföldet, 11 ezer km²-re szűkítene a kört. Lásd a kötet idevágó fejezetét: *A székelység lélekszáma...*

– *Talán nagyobb is annál. Soroljuk fel a térképről a határai mentén fekvő településeket: Erdőszentgyörgy – Marosvásárhely – Régen – Déda – Bélbor – Maroshévíz – Gyergyószentmiklós – Csíkszereda –, illetve a Kászonok és a Gyimesek – Kovászna – Zágon – Uzon – Előpatak – Barót – Székelykeresztúr –, s benne található Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy.*

– Pontos adatokkal szolgálhatok róla. Összlakossága 731 387 lelket számlált, ebből városi lakos volt 208 792, községi pedig 522 595. Az 1956. február 21-i népszámlálás adatairól van szó. Marosvásárhely lakossága 65 191 főre rúgott, zömük magyar volt. A nemzetiségi megoszlás: román 146 830, magyar 565 510. Összeírtak továbbá 5900 cigányt, 3200 németet stb. Itt tehát egy közel hatszázezres magyar tömb élt, a romániai magyarság egyharmadánál több, talán kétötöde. Az összetételt tekintve 20,1 százalék volt a románok arányszáma, 77,3 százalék pedig a magyar nemzetiségűeké. A román lakosság két rajonban jelentett többséget: Szászrégen rajonban élt 59 102 román 31 366 magyar mellett, Maroshévíz rajonban pedig 28 829 románra 10 147 magyar esett. Mindkét rajon a megye északi sarkában húzódik meg. Másutt nagyon kis létszámban éltek románok, így Székelyudvarhely rajonban 859, de nem voltak sokan Csíkban (2533) sem, Sepsiszentgyörgy rajonban 8160-at, Kézdivásárhely rajonban 4951-et és Erdőszentgyörgy rajonban 3000-et írtak össze. Minálunk ugye Bereckben, Ojtozban, Zabolán, Zágonban és Vajnafalván éltek kisebb-nagyobb csoportok, közösségek. Sepsi és Kézdi együtt a mai Háromszéket adná ki, Bodzaforduló vidéke nélkül, az ugyanis Brassóhoz tartozott egészen 1968-ig.

AZ AUTONÓMIA TARTALMA

– Bevallom, magam nem tudok pontos magyarázatot adni arra, hogy mi nek a következtében született meg a Magyar Autonóm Tartomány, a nagypolitikai előfeltételek feltárását másra hagyom. Hogy valaminek lennie kellett a háttérben, az biztos. Tényként fogadom el, hogy külföldi behatás is hozzájárult.

– *Kapásból belpolitikai okot adni udvariatlanság is lenne, viszont annyi talán megkockáztatható, hogy az új hatalom a maga rendszerének kiépítése közben tehermentesíteni akarta e folyamatot, s ezért az autonóm tartomány megteremtésével mintegy zárójelbe kívánta tenni a nemzetiségi kérdést és az ellentétek bonyolult szövevényét, melyre demokratikus megoldást találni amúgy sem tudhatott. No, de önöknek Brassó felsőbbbsége után felüdülést jelenthetett...⁶*

⁶ Erről lásd Vincze Gábor szaktörténész interjút a kötetben. R. Süle Andrea szerint pedig: „Az 1952. szeptember 24-én kihirdetett alkotmány az 1936-os szovjet alkotmány számos bekezdését szó szerint átvette. Az alkotmány a kisebbségekre vonatkozóan lényegében ugyanazokat a jogokat biztosította, mint az 1948-as alaptörvény, bár az anyanyelvi oktatás szervezésének joga helyett a minden fokú anyanyelvi oktatás jogát mondta ki. Továbbra is

– Úgy szervezték meg a közigazgatást, hogy a magyar nyelvet minden vonalon használni lehetett. Az oktatás is magyar nyelven folyt városon és falun egyaránt, leszámítva a román közösségeket. A közigazgatás ügyeit két nyelven intézték, de használni volt szabad a magyar nyelvet a törvényszéken, élt vele az igazságszolgáltatás, a milícia (a korabeli rendőrség) nemzetiségi összetétele is megfelelt a lakosságénak. Olyan dolgok történtek, melyek majdnem a mai elvárások szintjén mozogtak. Ha a bankokat – én a szentgyörgyi Nemzeti Bank igazgatója voltam –, vagy bármilyen intézményt vesszük, mindenik élén magyarok álltak. A Román Nemzeti Banknak Kézdivásárhelyen Lovász volt az igazgatója, dr. Kun Ádám az aligazgatója és Hegyi Sándor a főkönyvelője. Ahol a lakosság túlnyomó része román volt, ott az igazgatók is románok voltak.

– *A románokra nehezedett-e külön nyomás, netán a maihoz hasonló különleges, kivételezett státust élveztek?*

– Semmiféle nyomás nem volt. Nálunk a bankban románok is dolgoztak, de nemzetiségi ellentét soha nem merült fel.

– *Pedig az őshonos románság és a tisztviselők – az két külön dolog kellett hogy legyen...*

– A bankbeli tisztviselők, akiket ismertem, zömükben valóban nem itteni születésűek voltak. De ők jól érezték itt magukat, és a nemzetiségi kérdés, mint mondtam, nem merült fel körünkben.

– *No de például az iskoláztatás vagy más tekintetben, mondjuk, egy vajnafalvi⁷ nem érezte-e hátrányos helyzetben magát?*

– Egyformán hátrányos helyzetben voltunk valamennyien, itt ugyanis semmilyen fejlődés nem volt. Kevés lévén a pénz, az kibontakozási lehetőséget nem nyújtott, gazdaságilag az általános stagnálás jellemezte a vidéket. A már létező tradicionális iparágak esetleg haladtak valamelyest, bővült az Olt textiltígyár, Kézdin a fakitermelés, többfelé a kisipari termelőszövetkezetek, kialakult a helyiipar minden rajonban.

tisztázatlan maradt a kisebbségi nyelvhasználat kérdése (...), és ez lehetőséget adott a két-nyelvűség fokozatos felszámolására. (...) szovjet mintára – elrendelte a Magyar Autonóm Tartomány létrehozását. (...) az Autonóm Tartomány a Román Népköztársaság többi tartományával egyenlő hatáskörrel rendelkezik. (...) Bár (...) felölelte a legnagyobb kompakt magyarlakta területet (...) ez Románia magyar nemzetiségű lakosságának csak körülbelül egy-harmadát jelentette. A meghirdetett autonómia is teljesen illuzórikussá vált, mivel a 21. szakaszban lefektetett jogi normák alkalmazására, a tartomány Szabályzatának kidolgozására sohasem került sor. A tartományban élő magyarokat azonban – a tartomány 1968-as megszüntetéséig – olyan jogok is megillették, amelyek a MAT területén kívül élőket már nem, illetve csak korlátozott mértékben. Önálló magyar iskolahálózat létezett (...) és lehetőség a magyar nyelv hivatali és törvény előtti használatára. A tartomány létezésére hivatkozva ugyanakkor a MAT határain kívül élő magyar lakosságot egyre több alapvető kisebbségi jogától fosztották meg (...)” (R. Süle Andrea: Románia politikátörténete 1944–1990. In: *Románia 1944–1990*. Atlantisz, Medvetánc, Bp. 2000. 224–26.)

⁷ Kovászna városának román negyede.

– *A párt és néptanácsi vezetők nemzetisége?*

– A vezető szervek nemzetiségi összetétele megfelelt tökéletesen a lakosságénak.

– *Fennállott-e az a jelenség, amit később bőségesen tapasztalhattunk, hogy magyar volt a párttitkár vagy igazgató, de állt mellette egy olyan román helyettes, aki kritikus kérdésekben tulajdonképpen maga döntött, s állandó ellenőrzés alatt tartotta a főnökét?*

– Hát ez mindenütt fennállt, léteztek az ún. exponensek, de főleg 1961 után, addig a párt- és egyéb befolyás másként érvényesült. Mert a párt és néptanácsi szervek felépítésében mindenütt magyarok voltak a vezetők és a helyettesek is. Pártvonalon például a tartománynál voltak román nevűek, így egy Bătagă nevű titkár, de egyformán jól beszélte a két nyelvet. Gyűléseken jórészt magyarul folyt minden, a rajoni párt- és néptanácsi konferenciák mind magyarul zajlottak le. Aki akart, románul szólt hozzá persze. Az pedig nem számított, hogy a jelentést románul olvasták fel, a hozzászólások magyar nyelvűek voltak.

– *Műveltség dolgában hogyan állt ez a vezető réteg?*

– Ahogyan az egész országban!

VÉGE VÍG ANDRÁSNAK

– 1960. december 21-én a Nagy Nemzetgyűlés ismét átszabta az országot, s a tartományok számát tizennyolcra tizenhatra csökkentette. Csak kettő volt az előbbi hája, de minálunk hatalmas átszervezés indult meg. A Magyar Autonóm Tartományból leszakítottak két rajont, Kézdit és Sepsit, ezeket Brassóhoz csatolták, ráadásul Kézdihez tiszta román területeket is hozzácsaptak: a Bodza-vidéket, mely korábban Brassóhoz tartozott.⁸ Sepsi rajon is hatalmas nemkívánatos „gyarapodáson” ment át: hozzácsatolták Földvárt, Botfalut, Hőltövényt, Krizbát, Barcaújfalut, Szászhermányt, Tatrangot, Zajzont, Pürkerecet, Prázsmárt és Keresztvárt, úgyhogy rajonunk határa egészen Brassóig nyúlott. Hogy mit szolgált mindez? Nyilván a lakosság felhígítása végett tették. S miután megtörtént, a rajoni tanács elnökévé már román neveztek ki – választattak meg. S ezzel egy csapásra megváltozott minden. Tekintettel arra, hogy a gyűlésekre magyarul nem értők is bejöttek, attól kezdve azok románul folytak. Egyetlen pozitívum a tartományi székhely, Brassó közelsége lett volna, de ami a gazdasági stagnálást illeti, maradt minden a régiiben. Hatalmas erővel folyt és akkoriban ért véget a mezőgazdaság kollektivizálása. Jobb híján azt tekintettük szerencsénknek, hogy a két rajonban az első titkárok magyarok maradtak. Ennek bizonyos értelemben kiegyensúlyozó hatása volt, a

⁸ A Bodza-vidék 1940-ben Romániában maradt, majd Brassó körül gravitált, s végül a most tárgyalt változás osztotta ki rá ama szerepet, mely Hargita megyében Maroshévízre hárul: a román befolyás és a románosítás eszköze, közvetítője lett.

túláságosan szélsőséges hatalmi kilengéseknek élt vehette. Meg kell azonban jegyeznem, hogy főleg a Brassóból kiküldött magyar pártaktivisták eléggé komiszul viselkedtek. Valahányszor tartományi gyűlésekre bementünk, ha másként nem, indirekt éreztették velünk, hogy amolyan másodrendű társaság vagyunk, s kisebbségi érzés lépett fel. Igaz, Brassó valóságos „főváros” volt, alája tartozott Szeben, Medgyes, Fogaras, Segesvár – hatalmas tartománnyá nőtte ki magát. A város iparának állandó fejlesztése miatt komoly nagyipari központtá lett, a székely rajonok a munkaerőt és az élelmiszer egy részét szállították, amolyan hinterlandként fungáltak a nagyváros mellett.

– A brassói magyarság a 19. század végi tizezerről addigra negyvenöt-ezerre nőtt.

– Akkoriban rengeteg volt az ingázó. Reggelenként egy szerelvény zsúfolásig megtelt velük. Elindult a munkásvonat Bükszádról, és szedte fel az embereket az egész vonalon. S délután, ha kiment az ember az állomásra, úgy elárasztották a környéket érkezéskor a leszállók, mintha népvándorlás lett volna. Az orvosok konstatálták, hogy tömegessé vált az ún. ingázóbetegség: a fáradság következtében fellépő gyomorfekély, melynek másik oka a rendszertelen étkezés, az éhomra elfogyasztott alkohol. Aztán sokan mások szív- és érrendszeri betegségekben szenvedtek.

„HÚZD MEG!” UTÁN AZ „ERESZD MEG!”

– 1967. december 6–8. között a Román Kommunista Párt országos konferenciáján megtárgyalták Románia közigazgatási-területi szervezésének megjavítása kérdését, miként a korabeli sajtóban megjelent. A tartományok felszámolása rendjén felvetődik a megyerendszer visszaállításának gondolata. Alakult egy bizottság, melynek feladata volt a kérdést tanulmányozni, illetve konkrét javaslatokat tenni. Január folyamán megjelent egy térkép, mely körül hatalmas vita támadt az országban. Nemcsak nálunk, hanem mindenütt, ahol a megyei státust vissza szerették volna kapni, de azt a tervezet nem adta meg nekik. Kavargott a vita Brăilán, Galacon, Caracalban és másutt, mert e megyéket nem kívánta a hatalom restaurálni.⁹

⁹ Mi volt a tétje a változásoknak, mi volt a nagy szenvedélyeket kavaráó vita mélyebb szociológiai oka? „1968. január 1-én Románia 17 tartománya helyett 40 megye (judet) lett a közigazgatási alapegység. Megszűntek a járások, viszont a 13 000 falut összefogó községek számát közel felére, 2705-re csökkentették. A háromlépcsős rendszer helyett gyorsabb információ-áramlást ígérő kétlépcsős rendszer alakult ki. A változások jelentős politikai hatása volt a tartományi vezetők hatalmának megtörése. Az új megyei vezetők a Ceausescuhoz hű fiatalabb káderek köréből kerültek ki. A megyerendszer bevezetésével megszűnt a Maros-Magyar Autonóm Tartomány, Maros és Hargita megye alakult ki a helyén. A Székelyföld déli területe Kovászna megye néven vált ki Brassó tartományból. E változásokat a magyar tartományi vezetők a hatvanas évek végének viszonylag liberális belpolitikai helyzetében nem tekintették a nemzetiségi jogok csökkentésének. A hatalom ekkor még nem használta ki a megosztás és külön-státus felszámolásából adódó lehetőségeket. A maradék kollektív nemzetiségi jogok elvesztése sokak számára nem látszott nagy áldozatnak, amikor az általános

– Éles harc robbant ki minálunk is, tekintettel arra, hogy ismét szétszakították volna Háromszékét. Egy ún. Nagy-Hargita megyét kreáltak volna, melyet azonban nem lehetett két-három székely megye összeolvasztásának tekinteni, mivel semmibe vette a történelmi tradíciókat. Tulajdonképpen Háromszék egy részét tartalmazta volna csupán, mivel Hídvéget, Árapatakot, Bölönt, Nagyajtát, de még Illyefalvát, Uzont, Nagyborosnyót és Papolcot is mind Brassónak rendelték volna alá. Brassó megye egészen Székelykeresztúrig nyúlt volna föl. A javaslat visszás érzéseket szült.

– De jött a második variáns, amely szerint Brassó megye határát kitolták volna egészen Csíkgig, sőt azon túl, annyira, hogy az Szentsimon és Szentmárton között húzódott. Ezzel Brassó bekebelezte volna Tuszádót, Csíkköz-mást, a Kászonokat és mindent, ami ezektől délre terül el. Tehát a legképtelenebb agyrém! Nos, váltott is ki olyan élénk vitát a két változat, hogy 1968 januárjában és februárjában valósággal felforrt a hangulat vidékünkön.

KÜLDÖTTEK ÉS LOKÁLPATRIÓTÁK

– Meg kell emlékezni itt arról a rendkívüli crélyes propagandáról, melyet a brassóiak 1968-ban kifejtettek, élükön Pană Gheorghe Brassó tartományi első titkárral, aki később felkerült Ceaușescu mellé. Leküldték továbbá a központból Vasile Patilineț-et, a Központi Bizottság egyik titkárát, aki lupényi bányászcsalád fia volt, jól beszélt magyarul, Lupényban annak idején Patilineț-et Pacinak szólították. Egy rendkívül arrogáns, durva és semmitől vissza nem riadó ember. Ő tüzzel-vassal keresztül akarta vinni, hogy Brassó megye egészen Szentsimonig terjeszkedhessék.

– *No de a tartaléktervezet nem arra szolgált-e, hogy önöket rávegyék: menjenek bele a másikba, fogadják el azt, amely januárban jelent meg?*

– Hogy ők mit terveztek, nem tudom. Tény, hogy az egész bukaresti pártvezetőség meglepődött és elcsodálkozott azon az ellenálláson, amelybe ütközött.

– *Értem, a Gheorghiu-Dej halála (1964) utáni fellazulás állapotában történt mindez. De ugyan bizony ki merészelt ellenállni?...*

– A lakosság. Spontán gyűléseket tartottak a vállalatokban, népgyűléseket a falvakon. S a leghatározottabban állást foglaltak, hogy a javasolt területi

oktatási, publikálási, művelődési lehetőségek rövid időre javultak az országban.” (Hunya Gábor: Románia területi fejlődése és regionális politikája. In: *Románia 1944–1990*. Atlantisz, Medvetánc, Bp. 2000. 163–64.) Az országos nemzedékváltásban a magyar, főleg a székely funkcionárius réteg úgy látta, végre cselekvési lehetőséghez jut, hogy saját helyzetén javíthasson. Az is világossá vált sokak előtt, hogy a kisebbségi érdekvédelemben találhatnák meg morális támaszukat. Érdekes közeledés indult meg a magyar pártfunkcionáriusok és a kisebbségi, népi közvélemény, a magyar közember közt. Ennek előbbiek már csak azért is szükségét látták, mert minden igény csak akkor vált legitimmé, ha „népi” kontösben lépett fel.

árszervezést nem hajlandók elfogadni. A vita oly hevesé vált, hogy ott fenn elhatározták, lecsillapítják a kedélyeket, s az ún. „meggyőző munka” (munca de lămurire) után gyűléseket hívnak össze, s azokon szavazás alá bocsátják a kérdést, és a többség akarata dönt majd. Feljegyzik, hogy ez és ez a község ide vagy oda kíván tartozni.

– *De hogyan engedhette ezt meg a diktatúra? És a pártfunkcionáriusok? Felrúgták talán a fegyelmet?*

– Igazság szerint egy ránk nézve kedvezőbb megoldásnak voltak „fent” is hívei, indirekt még bíztak is. Kezdetben azonban keményen fegyelmeztek, elmondom, hogyan. Amikor valaki már nagyon kellemetlen volt számukra, egész egyszerűen nem engedték be a gyűlésekre. Én is így jártam. Ugyanis miközben a vita már javában zajlott, a lakosság forrongott, megjelent Pană és Patilineț elvtárs, és összehívtak szakemberekből és jelentősebb intézmények vezetőiből egy tanácskozást. Ott Patilineț a következő mesével állt elő: a megysítés, mondta, nem azt jelenti, hogy a régi megyéket visszaállítjuk. Azokat ugyanis szerinte a földesurak és kizsákmányolók alkották meg saját céljaik szolgálatára; mi természetesen új típusú, szocialista megyéket kívánunk létrehozni. Ilyen dajkamesékkal akartak minket elaltatni. Nos, ezen a gyűlésen – természetesen Pană is alájátszott neki – mindenkinek színt kellett vallani. Sajnos, voltak hajbókoló magyarok, akik „nagyon helyesnek” és „bölcseknek” találták a kiküldött elvtárs szavait. Én kijelentettem, hogy nem értek egyet az elhangzottakkal, tekintettel arra, hogy én Hargita megye párti vagyok, és azt is helytelenítem, hogy Háromszék egy részét lekapcsolják Brassó megye javára. Márpedig azért, mert eddig is hinterlandja voltunk Brassónak, s ha ezután is azok maradunk, akkor az minket a fejlődés lehetőségétől is megfoszt. (Különben ördögi módon Kilyén és Szotyor között akarták megvonni a megyehatárt.)¹⁰

– *Őn a rajoni pártbizottság gazdasági szakosztályának is tagja volt...*

¹⁰ Egy négy évvel későbbi interjújában ugyanarról Czíkó megjegyzi: „(...) az egész megysítés háttérében a párt belső vezetésében felerősödött ellentétek fontos szerepet játszottak.” Czíkó Constantin Pârvolescu, Gheorghe Vasilichi, Szenkovics Sándor és Alexandru Drăghicinek az új pártfőtitkárral éleződő ellentéteire gondol. Ceaușescu emiatt is törekedett pozíciói erősítésére, és kereste „a népi támaszt”. Ebben odáig ment el, hogy „községi népszavazásokat”, intézményen belüli hasonló szavaztatást is elképzelhetőnek tartott, a vezetők, hangadók és a közvélemény kellő előzetes „megdolgozása” után. (Sylvester Lajos: Húzd meg, ereszd meg. In: *Háromszék*, 1998. február. 21.) Az új pártvezetőség két alaptörékvésének és a közigazgatási reformnak az összefüggéseit Gagyí József így jellemzi: „Ceaușescu hatalomra kerülése után Bukarestben hozzá láttak egy olyan közigazgatási, területfejlesztési és település-hálózat fejlesztési koncepció kidolgozásához, amelynek politikai célja egy, a megváltozott központi hatalmat kiszolgáló, lojális helyi elitnek, gazdasági célja pedig a decentralizált, erőltetett ütemű iparosítás helyi feltételeinek a megteremtése volt.” (Sarány István – Szabó Katalin: *Megyecsinálók*. Status Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001. 7.) A magyar funkcionárius réteg legitimitását a központ szemében nyilván e célok szolgálata nyújtotta.

– Úgy van. Engem attól a perctől kezdve kipécézték. Némi ötletességgel úgy intézték, hogy további „szökdösésemnek” elejét vegyék. Érkezett Bukarestből a Nemzeti Bankból egy vezérigazgató, aki a tartományi igazgatóval megjelent nálam, és hozta a megbízólevelet, mely szerint az én feladatom lesz az új Hargita megye Nemzeti Bankjának megszervezése. Azt feleltem, tudomásul veszem, de egyelőre nem megyek bele. Erre ez az ember, egy Petrescu nevezetű (különben nagyon szimpatikus), naponta kijárt Brassóból feltenni a kérdést: Na, meggondoltam-e?

– *Szóval át kellett volna költöznie?*

– Át, Csíkszeredába. A végén már pártvonalon is nyomást gyakoroltak rám egy Lengyel nevezetű KB-aktivista révén. Megjelent nálam egy pártdelegáció, és ez a Lengyel rá akart kényszeríteni, hogy azonnal nyilatkozzam és menjek. Visszaütasítottam: kérem, nekem családom, családi házam van itt, idevalósi vagyok, itt születtem. Erre fel harmadnap előrángattak egy új indokot, kisütötték, hogy csíksomlyói származású vagyok, és legfőbb ideje lenne „hazatérnem”. Mondom: én itthon érzem magam... De így, de úgy! Közben megkezdődtek a szentgyörgyi vállalatokban is a gyűlések.

– *Az ellengyűlések?*

– A gyűlések és az ellengyűlések! Tény, és ma is meghatódva gondolok a szentgyörgyi textilesekre, akik e nehéz pillanatban is megállták a sarat. Említettem már, hogyan szervezték meg március 15-ét 1946-ban, és sodorták magukkal a mikós diákokat. Nos, most is egyöntetűen Hargita megye mellett álltak ki, és tiltakoztak a Brassóhoz csatlós ellen. Hatalmas méretű megmozdulás volt, ők valóban a legnagyobb erőt képviselték akkoriban itt.

– *De hogyan? Az üzemben?*

– Igen, benn történt. A textilgyári tiltakozás után összehívtak megint egy gyűlést a rajoni pártbizottságban. Ott felállt az igazgató, Hegyi Zoltán, és azt mondta: „Én a munkásság megbízásából kijelentem, hogy a textilgyáriak Hargita megyéhez kívánnak tartozni.” Olyan rendkívüli hatása volt, hogy mikor szavazásra került a sor, majdnem mindenki Hargita megyére szavazott. Nálunk a Nemzeti Bankban is volt egy tanácskozás. A párttitkárt, egy magyar embert, úgy megdolgozták, hogy képes volt Brassó mellett kardoskodni. Később sikerült az első adódó alkalommal felfele buktatni, hogy megszabaduljanak tőle.

– *Volt-e önök közt valami szervezettség? Ki volt még szálla ellenfeleik szemében?*

– Nagyon érdekes, hogy az ellenállás spontánul alakult ki. Például az egészségügy, a városi kórház százszázalékosan Hargita megye mellett szavazott. Ott dolgozott ugye Koczka doktor, Darkó, Simó, Strömpell, Papp Endre, Tihanyi – ezek mind egy véleményen voltak. Állandó kapcsolatban álltam Bálint Bélával, aki a Beruházási Bank igazgatója volt. Akkor Bunika Mihállyal, aki a Kereskedelmi Bankban dolgozott. Továbbá a kézdivásárhelyi

kollégákkal. Annyira jutottunk, hogy megbeszéltük: kitartunk Hargita mellett! Felhívott egy kézdivásárhelyi, hogy találkoznunk kellene. Mivel én meg voltam hűlve, kértem, jöjjön le ő a lakásomra. Egy órára rá megjelent a szekuritáté nálam. Talán lehallgatták a beszélgetést. Egy magyar szekus, a későbbi kézdi főnök, aki kifelé jó fiúnak mutatkozott, de rengeteg bajt okozott. (Még volt vele egy afférom a megye megalakulása után is, mikor egy kiválóan képzett személyt a megyei turisztikai hivatal élére szerettünk volna állítani, és ő azzal fürta meg, hogy az illető a „nyugatnémetek zsoldosa” volna.) Akkor a találkozást kívánta meghiúsítani.

– *A rajoni pártbizottság megoszlott-e? Ki volt az első titkár?*

– Ideiglenesen Sántha Károly. A bizottság megoszlott. Volt azonban a vezetésben egy Chivăru nevezetű, Brassó megbízottja, aki minden eszközzel nyomást gyakorolt ránk. Az tiltotta meg, hogy én rajoni gyűlésekre járjak.

– *Ön persze románul is kiválóan beszél. Vagy nem románul kellett érvelni?*

– Románul. Viszont nem azért tiltott le, hanem mert elleneztem a Brassóhoz csatolást. El kell mesélnem, hogy küldtem ezzel kapcsolatban egy írásos tájékoztatást Fazekas Jánosnak.¹¹

Együtt a fenti társaimmal. Ide tartozott még Nagy Károly, a textilgyár főkönyvelője, aki személyesen vitte az iratot, és adta át Blénessynek, a Fazekas kabinetfőnökének. Ezek után Fazekas János megjelent Szentgyörgyön. Egyértelműen Hargita megye mellett foglalt állást. Ő javasolta, hogy a textilesek rendezzenek egy újabb gyűlést, ezúttal a gyáron kívül. A színházra esett a választás, meg is telt a terem zsúfolásig. Február elején történt. A hatalmas tömeg, amikor az elnökség – Pană, Patilineț, Fazekas – elfoglalta helyét, örült ordításba kezdett, hogy „Hargitát akarjuk!” És sorra csak magyarul beszéltek. Olyan tüntetést rendeztek, hogy az már meggondolkoztatta magát Patilinețet is. Meg kell jegyezmem, hogy Szász József, a későbbi Hargita megyei első titkár volt az egyik „brassói ügynök”, ahogy akkor neveztük. Nem az egyedüli.

– *No de milyen csoportok értettek egyet önökkel?*

– A tanügyiek! Az értelmiség! A színház! Kovács Dezső és Pákai színészek. Komolyan veendő társaság. A szembenállás annyira kiéleződött, hogy a szekuritáté is beleszólt. Patilineț a Központi Bizottságban a hadseregért, az ügyességért, a belbiztonságért felelt, ugye. Olyan céllal énhozzám ugyan

¹¹ Fazekas János (1926–2004) számított a legmagasabb rangú magyar vezetőnek a kommunista pártban, a KB. említettekkel összemérhető súlyú személyiségeként. Pályája felívelőben volt, az 1967. november 29–30-as KB plenárison a VB tagjává választják, majd miniszterelnök-helyettesé léptetik elő. Tekintélyét a hetvenes-nyolcvanas években, kegyvesztetté válásáig nemegyszer felhasználta a kisebbségi érdekvédelem, nevét adta több olyan történelmi munka megjelentetéséhez, melyben a magyar értelmiség adott hangot sérelmeinek, új jogvédő ideológiájának. 1989 után, bár megkísérli, nem sikerül visszatérnie a politikai életbe, végül a neokommunista Ilie Verdet, a volt miniszterelnök vezette Szocialista Munkapárthoz csatlakozik.

nem jöttek, de biztosan figyeltek. Említettem ugye, a telefonbeszélgetéseket lehallgatták. Végül engem a bankszervezés kapcsán felküldtek Marosvásárhelyre. A bukaresti utasított, hogy menjek az adatokért. Mert Udvarhely, Gyergyó és Csík Maroshoz tartoztak akkor, s a személyi és gazdasági adatokat Vásárhelyen tárolták.

A TITKOS ÚT

– Nekem olyannyira titokban kellett elmennem, hogy a rajoni első titkáron kívül senki más nem tudhatott róla. A sofőrnek sem árulhattam el. Mikor Szentgyörgyöt elhagytuk, azt mondtam neki, hogy utunk célja Segesvár, s csak Előpatak után közöltem a tulajdonképpeni végállomást.

– *De miért titokban?*

– Akkor még titkolóztak. Sajátos napok voltak. Én ultimátumot kaptam, hogy azonnal foglaljam el a helyemet Csíkszeredában. Felhívott engem az ottani frissen kijelölt titkár, egy Branis László nevezetű, akit ismertem még Marosvásárhelyről, az ottani pártbizottságban dolgozott azelőtt. Erre elindultam fel Csíkszeredába. Az ottani Nemzeti Bank igazgatója, régi ismerős még az autonóm tartomány idejéből, nem tudott szegény semmiről semmit. Egy-órai előkészítés után árultam el, miért jöttem. Mutattam a papírt, hogy né, engem neveztek ki a helyére. Nagyon kellemetlen volt. Próbáltam a helyi szervekkel felvenni a kapcsolatot. A szervezőbizottsággal – de ott senkit sem találtam. Branisot kerestem, de azt felelték, Vásárhelyre ment. Egyetlenegy emberrel tudtam beszélni, Kovács B. Mihállyal, régebbi sepsi rajoni, akkor csíki első titkárral. Közölte velem, tudott az érkezésemről, többet most nem árulhat el, de három órára legyek a kultúrotthonban, s ott a nagygyűlésen mindenről felvilágosítást kapok. Másfél órás várakozás után megjelent két Mercedes, kiszállt belőle Branis és Vereş Nicolae, akkori Maros tartományi első titkár, román ember, és megtartották a gyűlést. Bejelentették, hogy a pártvezetőség határozatával új megye jött létre, s annak Sepsiszentgyörgy lesz a székhelye. Akik onnan érkeztek, azonnal üljenek autóba, és térjenek haza.

Ez 1968. február tizenvalahányadikán történt.¹² Másnap reggel megkaptam Bukarestből az utasítást, hogy a Nemzeti Bankot, az ittenit (a sepsiszentgyörgyit), szervezzem meg, a papírt már elküldték. Én azonnal jelentkeztem

¹² Február 11-én. Átlapozva a korabeli napisajtót, hogy kicővekeljem az időben is az eseményeket, konstátalom, hogy azok bizony nem tudósítottak arról, mi történt. Az *Előre*, az egyetlen országos magyar napilap 1968. január 14-én írja, hogy 35 megye tervét tartalmazza a javaslat, köztük van Nagy Hargita megye Csíkszereda központtal. A municípiumi rangra emelendő városok listáján nem szerepel sem Sepsiszentgyörgy, sem Csíkszereda, sem Udvarhely, nyilván nem feleltek meg a kritériumoknak. A csatolt térképen Sepsiszentgyörgy és Kovászna Nagy Hargita megyébe esnek. Január 25-én a lapban Demeter János aláírásával egy cikk úgy véli, hogy „Az Udvarhely, Gyergyó, Csík, Kézdi és Sepsi rajonok összevonásával létesítendő új megye az egyenjogúság biztosításának tanúságtétele” lenne. Február 6-án hozza a lap Beke György megrendelt parádés riportját Csíkszeredáról. Február 15-én

Brassóban a tartományi igazgatónál, hogy beszéljük meg a részleteket, mert ő ismerte azokat. A harcunk így ért véget.

megtudjuk, hogy 14-én az RKP KB plenáris ülése véglegesítette a területi rendezés tervét, és azt a Nagy Nemzetgyűlés elé terjeszti. A február 16-i szám már közli N. Ceaușescu pártfőtitkár a Nagy Nemzetgyűlés rendkívüli ülésszakán elhangzott 15-i beszédét, benne a javaslat: „Kovácsna megye, Sepsiszentgyörgy székhellyel. A megye Sepsi és Kézdi rajon helységeiből áll majd. Ez biztosítja a megye összes helységeinek megfelelő gazdasági-szociális fejlődését, jobb körülményeket teremt Hargita megye megszervezéséhez.” A főtitkár bejelenti, hogy a vita nyomán a korábbi 35-ös megyeszámot 39-re emelték, Kovácsna mellett Szilágy, Brăila és Mehedinți megyéit is létrehozzák. (Valószínűsíthető hát, hogy Nagy Hargita megye kirívóan nagy lett volna a többi mellett, ezért is kellett kettéosztani, ráadásul számolni kellett a politikai nyomással, valamint a népszerűségi szempontokkal is. Bár a magyar kisebbség és a székelység fokozatos visszaszorításának rendjén kezdetben célszerűbbnek ítélték a Nagy Hargita tervet, s Fazekas ennek képviselőre kaphatott megbízatást.) Az új közigazgatási beosztási törvényről február 17-én számol be az *Előre*, benne Hargita megye központjaként Csíkszereda szerepel, Székelyudvarhelyt viszont municípiummá léptetik elő – nyilván kárpótlásként, hogy elesett a megyeszékhelyi státustól. Csíkszereda és Sepsiszentgyörgy a „városok” kategóriában szerepelnek. A február 20-i szám szerint alakulnak a megyei pártbizottságok és ideiglenes megyei néptanácsok. Fazekas János 16-án Csíkszeredában vett részt az alakuló gyűlésen, Kovácsna megyében Vasile Patilineț képviselte a központi pártvezetést. Király Károly emlékiratai szerint Kovácsna megye február 18-án alakult meg. – A kronológiai sorrend dilemmáját végül két riportert az oral history módszerével készült könyve (Sarány István – Szabó Katalin: *Megyeveszínalók*. Status Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001.) segítségével Gagyai József így tisztázza – érdemes egyéb adatai miatt bővebben idézni: „1968 január közepén jelenik meg az erre a célra alakított Központi Párt és Állami Bizottságnak a megyék és minicípiumok megszervezésére vonatkozó javaslata. Ebben az ország területének 35 megyére való felosztása szerepel; Hargita megye magában foglalná Csík, Gyergyó, Udvarhely, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely rajonokat – egy 7680 km² nagyságú, 375 921 lakosú, az átlagnál nagyobb megye lenne; tervezett központja pedig a központi fekvésű, de Sepsiszentgyörgynél és Székelyudvarhelynél is kisebb Csíkszereda” (7.). „Fazekas János és udvarhelyi társai kezdeményezték és elérték, hogy ne Csíkszereda, hanem a valóban népesebb Székelyudvarhely legyen a megyeközpont. Már összehívták február 14-re a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága plenárisát, hogy jóváhagyja a végleges döntést, valamint február 15-re a Nagy Nemzetgyűlést, hogy törvényerőre emeljük a párthatározatot, amikor sor került a »szeredai tüntetésre«. 1968 február 11-én, szombaton délelőttre a csíkszeredai kultúrházba gyűlésre hívták Csík, Udvarhely, Gyergyó rajonok párt- és állami hivatalainak vezetőit – a rajonok elitjének jó részét. A gyűlést Vereș Nicolae, a Maros Magyar Autonóm Tartomány pártbizottságának első titkára vezette. Bejelentette, hogy a Központi Bizottság határozata értelmében az eredeti Nagy Hargita megye helyett két kisebb megye lesz: Kovácsna és Hargita; ecsetelte ennek a döntésnek az előnyeit. Amikor megemlítette, hogy Hargita megyének Székelyudvarhely lesz a központja, a jelenlévő udvarhelyiek tapsolni, ujjongani kezdtek, a csíkiak hallgattak.” (8.) A csíkiakat azzal is megalázták, hogy még aznap végig kellett nézniük, hogyan ünnepel Udvarhelyen az utca népe. Vasárnap elindult a szuttogó propaganda Csíkszeredában és környékén, hétfőn, 13-án a mínusz 20 fokos hideg ellenére, miután a legkönyebben mozgósítható Csíkszemortányból megérkezett az első tiltakozó csoport, a város gyáraiból is megmozdulás kezdődött, a tüntetők a pártbizottság épülete köré gyűltek, az embergyűrű 14-én egész nap az éjszakába nyúlóan körülfogta az épületet, közben még 13-án 20 tagú küldöttséget választottak (köztük volt János Pál történész, Pataki Imre későbbi tanácselnök, prefektus stb.), mely éjjel leutazott Bukarestbe, ott délelőtt a KB székházában tárgyalt a pártfőtitkárral, s úgy tért haza, hogy a végeleges döntést 14-én éjjel üzenték meg a fővárosból: mégis Csíkszereda lesz a megyeközpont. A küldöttség tagjait erre 15-én kötelezték, járják végig a gyárat, nyugtassák meg a közvéleményt, és vetessék fel az alkalmazottakkal a munkát. (Lásd i. m. *Előljáróban* c. fejezetét.)

– Nos, elbeszéléséből ítélve a Brassó- vagy Hargita-dilemmát úgy oldotta fel a pártvezetőség, hogy a Székelyföldet kettéosztotta, illetve háromfele szakította, s ez utóbbi részt Maros megyébe foglalta. Külön elemzést érdemelne, miért. Belejátszott nyilván az is, hogy egy székely „nagy megye” a valamikori autonóm tartományra emlékeztetett volna, márpedig azt nem tekintették kívánnatosnak, hiszen éppen ennek felszámolása volt a cél. Másfelől a két székely megyét egymás ellenében is ki lehetett játszani. Hogy az elszigetelés szándéka is ott munkált, s hogy ez nem kis sikerrel járt, az beigazolódott a továbbiakban. Úgy gondolom, e számítás bevált, a megosztás kiváló manipulációs lehetőségeket teremt. Hogy egyebet ne mondjak, egységes székely közvéleményről a mai napig sem beszélhetünk, már csak a szétszakítottságot reprodukáló sajtóviszonyok miatt sem – akkor hogyan alakulhatna ki bármilyen akcióegység? Most persze, emlékeiről van szó. Mivel magyarázza, hogy január és február olyannyira felkavarta a népi szenvedélyeket is?

– Mi a rajonálás után megtapasztaltuk, mit jelent mellékvágányon vesztegetni. Adott pillanatban pedig már az anyanyelveden sem szólalhattál meg, nem lehetett, illetve nem volt szabad. De mondom, az országban másfele is megmozdultak az emberek. Emiatt gyorsan el kellett oltani a tüzeket. És tisztában voltak azzal, hogy nálunk nem veszélytelen a játék, mert a nemzetiségi probléma is fennáll. Itt még fel szeretném sorolni, ki vett részt a küzdelemben. Kézdivásárhelyen egy nagyon erős csoport jött létre, igaz, a rajoni első titkár, Szász Domokos velük tartott. Valahonnan Beszterce megyéből származik, rendes ember. Kitelepült azóta Magyarországra. Ott volt Sylvester Lajos¹³ rajoni főtanfelügyelő. Komolyan összetűzött Panával és Patilineţ-cel, a megfigyelték közé került. Akkor dr. Benedek Géza Kovásznáról. A lényeg az volt, hogy tartsunk ki, és maradjunk kapcsolatban egymással. Az ottani bankigazgató, Szöcs József és én voltunk az összekötők. „Ne engedjétek!” Említsem meg Drunek Zoltán IFET-igazgatót vagy Szentgyörgyön a textilgyár egész vezetőségét.

– Az itteni párt és néptanácsi vezetés?

– A néptanácsi elnök román volt, a párttitkár magyar. A pártnál sok volt a román. Nos, e szervezetekben konformistábbak voltak az emberek, a felsőbb utasítást várták, teljesítették. Fazekas János? Az igazság az, hogy ahol megjelent, nyíltan megmondta kérdésbe burkoltan: „Ugye, fiúk, Hargitához akartok tartozni?” Lejárt a gyűlésekre, végül nem is ment el, mikor látta, mire megy ki a játék.

¹³ Pártfunkcionárius és személyes vélemény kettősségére nagyon jellemző, amit Sylvester Lajos visszaemlékezéseiben ír: „Szász Domokos rajoni első titkár, (...) nem az irodájába hívatott, hanem szembejött velem a pártszékházban, és a padlásfeljáróhoz vezetett, ahol suttogva magyarázta, hogy a Hargita-tervért valamit tenni kell, mi ne törődjünk azzal, hogy a brassói vagy bukaresti elvtársak előtt ő miket mond, a lényeg az, hogy mi dolgozzunk, a tanügyiek révén »világosítsuk fel« az embereket, tartsanak ki a tervezett Hargita megye mellett.” (A tét: Háromszék egysége. *Háromszék*, 1998. febr. 24.)

–Emlékszem, Csík és Udvarhely élesen szembekerültek a megyésítéskor. Csíkban mintha lázadás tört volna ki. Ebből kimaradt, Czíkó úr?

–Az később történt. A gyűlésen, melyről beszéltem, a mi távozásunk után bejelentették, hogy a székhely nem Csíkszeredában, hanem Udvarhelyen lesz, kinn állnak az autóbuszok, azok mindenkit átszállítanak. Nos, másnap a város felbolydult. Az sem volt komolytalan dolog! Megsapkáztak sok embert. A karhatalom ki sem mert vonulni.¹⁴

MELEG FÉSZEK ÉS KIS SZIBÉRIA

Folytatásképpen Kónya Ádám, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója idézi fel a megyésítéshez fűződő emlékeit, felvázolva a korábbi évtizedek hangulatát is a városban, melyben iskolai tanulmányait végezte, ahol később pedagógusként érdemelte ki az általános megbecsülést magának. Kónya Ádám 1952-ben érettségizett, s négy kolozsvári egyetemi év után 1956 őszétől egykori elemijében kezdett el tanítani, mely közben általános iskolává fejlődött. A Magyar Autonóm Tartományt tömören így jellemzi: „meleg fészek és kis Szibéria”.

–Mint az akkor sebtiben felállított Váradi József- és Gábor Áron-emlékmű és -emléktábla, vagy a Korunk folyóirat újraindulása jelzi, 1956 után egy átmeneti enyhülés légkörében éltünk. Ez 1958-tól átcsapott egy országosan általános retorzióba. Meglehet, túl fiatal és érzékeny voltam, megütköztem az apróbb jelenségeken is, de mintha a „magyar autó”-nak itt lett volna a kis Szibériája 1959–1960-ban. Mondjak egy példát: Szőke Imre igazgató kicsengetést tartott a VII. osztályt végzett tanulóknak, rendesen, kártyával. No, ezek felvételiztek a Mikóba, s én rohantam megnézni az eredményt. Megnézem s megnyugszom, de két órára rá egy síró édesanyával találkozom. Györffi Irénke anyukájával, hogy „hát nem sikerült!” Rohanok vissza, s látom, egy másik névsor van kitéve, arról két név hiányzik. Mi történt? Megvolt a névsor, s azt valószínűleg felkérték „pártunkhoz”, és készült egy új – a két név nélkül. Az Irénke apja magánasztalos. Kérem, ez egy bevett eljárás volt!

¹⁴ Király Károly emlékirataiban így számol be róla: „Hargita megyében viszály keletkezett Udvarhely és Csíkszereda között, miután Fazekas János a megye székhelyét Csíkszeredából Udvarhelyre költöztette. A csíkiak fellázadtak. Február 10–11-én tömegtüntetésre került sor [valójában 13–14-én – l. fennebb], sok ezer székely gyűlt össze a Csíki-medencéből, megostromolták a pártszékházat, betörték ablakait, és addig nem távoztak, amíg a döntést nem módosították. A kedélyek lecsillapítása végett Bukarestből leküldték Gere Mihályt és Vasile Patilinejet. Foglyul ejtették őket a pártszékházban. Szolidaritásból egy fél éjszakát velük töltöttem, csak azután távoztam Sepsiszentgyörgyre. Az emberek tudták, hogy az új megye főnöke vagyok, így szabad utat nyertem. Csíkszeredát közben katonasággal fogták körül, de a tömeg nem hátrált. A II. világháború után a Székelyföldön ez volt az első tömegmegmozdulás párthatározat ellenes politikai indítékkal. [?] A tömeg csak akkor oszlott szét és engedte szabadon a túszoikat, miután Ceaușescu rádión bejelentette, hogy Hargita megye székhelye Csíkszereda lesz. Udvarhely városát municípiumi rangra emelték.” (Király Károly: *Nyílt kártyákkal*. Nap Kiadó, Bp. 1995. 23.)

Vagy az itt élő Balogh Attiláné tudná elmesélni, hogy nővérének számos osztálytársa – nagyon jó osztály volt – már eleve nem jelentkezett a középiskolába, s nemcsak a pap- vagy ügyvédgyerekek, hanem a magániparosokéi sem. Tudták, hogy itt nem számíthatnak bekerülésre, ezért Brassóban vagy Hoszszúfaluban tanultak tovább.

– *Tehát a diktatúra, a közigazgatás „osztályharcos” szigorára, keménységére, merevségére gondolva használta a kis Szibériát?*

– Az eljárásokra értettem. A törvényesség felrúgására, a méltányosság hiányára... Mit méltányosság? Hát abba az osztályba mind jó előmenetelű gyerekek jártak! Tulajdonképpen önmagunk alatt vágtuk a fát! Vágatták velünk! Itt nem egy olyan ember volt emiatt, aki 1961-ben nem vette rossz néven, hogy az új adminisztratív felosztással Brassóhoz fogunk csatoltatni.

KISSZERÜ, ZSARNOKI

– Hogy mást ne meséljek: én kirándulásokat szerveztem, de a „magyar autonómban” ki volt adva, hogy ne Erdélyt járjuk, hanem az ország többi részét. Így nem hagyták jóvá a sátoros kirándulást, amit a Lakóca-hegygerincen veztettem volna, s már térképes plakátunk is megjelent róla a faliújságon. Az egyik indok az volt, hogy „Mint a cigányok, olyan füstös sátrakban? Nem!” Akkor alakult meg a turisztikai iroda elődje ONT néven: „Majd inkább autóbusszal!” Mert mit szólnak a szülők, hogy sátrakba és primitív viszonyok közé vinném a gyerekeket? A másik pedig az volt, amit az IMSZ¹⁵ nál meg is mondtak: „A Lakóca! A Lakóca! De menjenek az elvtársak keletebbre!” Nos, később az összeverődött társasággal kitűztük célként a Barcaság bejárását. De semmilyen pecsétes papírom nem volt, a magam felelősségére állítottam be a brassói tanfelügyelőségre. És emlékszem, hogy elhültem, mert az illető táborigazgató először leültetett, mivel akkor nem dohányoztam, cukorkával kínált meg, s miután annyit mondtam, hogy egy kirándulócsoporthal érkeztem, semmi papírt nem kért, csak annyit kérdezett: „Kolléga, hány fiú és hány lány?” Öt perc múlva kezünkbe adta a címet, hol szállhatunk meg.

– Az az igazság, hogy abban a Magyar Autonóm Tartományban az ‘56-os forradalom után ‘58-ban felerősödő és ‘59-ben már dúló retorzió következtében 1959-ben olyan volt a hangulat – akkor már az ítéletek is megszülettek, nemcsak a letartóztatások –, hogy – még létezett a szentgyörgyi korzó szombatoként – első igazgatómmal körbejárva arról beszélgettünk, bár csatolnának, mennyivel jobb a helyzete a Brassóban élő magyaroknak. Hogy mennyivel úribb módon tárgyalnak egy brassói tanfelügyelőségen, ahol leültetik az embert stb. Volt egy ilyen: ki kéne ebből a gettóból szabadulni! És a Brassóhoz való csatolás következtében tényleg került a párthoz egy Rottstein nevű

¹⁵ Ifjú munkás Szövetség – az elemistáknak szánt, pionírszervezetre épülő, egyetlen ifjúsági szervezet, mely később visszavette korábbi nevét (KISZ).

propagandatitkár, akiről megjegyeztük: mennyire különbözött a beszédstílus, ahogy szóba állt az emberekkel... Anekdotikus eset: egy időben ilyen jelzavas táblákon kellett dolgoznunk, libamájgyűjtés és egyéb – és a zöld mezt mi sárgára festettük. Naná, hogy piros–fehér–zöld összetétel miatt dutyiba zárjanak.

– *Nem értem.*

– Voltak ilyen országút mellé elhelyezett táblák. „Eltársak, tenyésszettek libákat, mert a libamáj jól jövedelmez.” Vagy a pihetoll! Nemcsak propagandisztikus, hanem a gazdasági célkitűzéseket szolgáló két méterszer másfél méteres pléhtáblák az országutakon. Ezeket néhányan a „termelésből kiemelve” festették. A liba fehér, a betűk pirosak – a mező zöld nem lehet. És mi sárgára festettük a rétet. Jött Rottstein és kérdi, miért sárga a rét? „Nem dö-lünk be” – mondtuk neki. Elmagyaráztuk. „Na, ne számárkodjanak, kérem!” Az más kérdés, hogy Brassó ígért földgázt stb., eget-földet, és nem sok valósult meg. Úgyhogy azon a februári gyűlésen néhai Berekméri Antal matematikatanár nagy precizitással, az újságból kiírt ígéretek számszerű összegét is bemutatva, olvasta fel, hogy Brassó mennyire nem törődött velünk. A történelemben visszamenve 500 évre gazdaság-földrajzilag kétségtelen árnyékban tartotta mindig Szentgyörgyöt.

– *Így van. Az iparosítással pedig teljesen magához láncolta.*

– Így van, a hetvenes évek gépipari egységei voltaképpen a brassói nehézipart kiszolgáló segédműhelyek voltak.

– *Ha úgy vesszük, most szabadult fel a város ebből az ipari rabságból, ama tragédiának köszönhetően, hogy összeomlott a román ipar. Ezt ki kéne használni. No de a sokféleképpen jellemzett „autonóm” tartomány tehát alulról nézve kisszerű zsarnokságot, kiskirálykodást, rövidlátást jelentett volna, melyhez képest még a rajonálás utáni idők is fellelegzést hoztak?*

– Már Brassóhoz tartoztunk, de ennek kimondottan röhejes megnyilvánulásai még megvoltak. Tanítók napján, mely ugyebár ünnepség kellett volna hogy legyen – szóval ehelyett egy hőltövényi százsz tanárnőt kiszólitott „pártunk” képviselője, és megszegyenítette, merthogy ő az az elvetemült, aki az amerikai mesterséges holdat megmutatta a tanulóknak! Tudniillik kiránduláson voltak, s az Echo nevű felfújott ballont, mely a Föld körül keringett, szabad szemmel is lehetett látni. És ő megmutatta a mesterséges égítést – a tudományos világnézet szellemében nevelt, ha úgy vesszük! Igen ám, de amerikai volt a szerencsétlen! Hát hogyan szolgálja ez a proletár internacionalizmust?! Ebből akár Szovjetunió-ellenes dolgot is lehetett volna fabrikálni...

TARTALÉK TERV LETT VOLNA?

– A meggyésítésre térve: 1962 és '72 között a pionírházban természetjáró kört vezettem, ez volt a sátoros kirándulások időszaka, amit azóta is vissza-sírok egyféleképpen.

– Nos, önt helyi földrajz-szakértőnek tekintik többek közt, s mint ilyenekkel konzultált önnel egy iasi-i egyetemi tanár.

– Tulajdonképpen a debreceni tanszékvezető, Kádár László ajánlott az egyik iasi-i geográfusnak, Szvizewsky Casimirnek, akinek székelyföldi témája került, s így keresett meg engem.

– Jó, de sejteni lehetett, hogy politikai törekvés is meghúzódik mögötte?

– Igen, akkor én is elhültem. Miután a lengyel–magyar barátság előzményeit felelevenítettük, elmondta, hogy a Gyergyói-medence földrajzával foglalkozik, mert az egyetem távlati munkatervében megkapták a Székelyföld keleti felének a területét. Tényleg meglepődtem, mert egy ilyen egyetemi távlati terv, az ugye nem megalapozatlanul körvonalazódik, s különösen, ha gazdasági és település-földrajzi hangsúlyú, akkor egy közigazgatási felosztást is előkészíthet. Mi sokat diskuráltunk szakmai dolgokról, neki aztán dolgozata is jelent meg a Gyergyói-medence településföldrajzáról. Az évre nem emlékszem, olyan 1966 táján volt. Nagyon tartózkodóan viselkedtem kezdetben, míg félre nem vont és azt nem mondta. „Tanár úr, én nem vagyok többségi!” Az emberbe beletáplálódott, ugye, a bizalmatlanság, ha valaki hozzád fordult, arról sose lehetett tudni, szakember-e vagy más. Ő észrevette, hogy itt valami „hézag” van, s akkor idézte előttem a lengyel mondást: „Hej, Báthori, Báthori, mért születél? De ha már megszülettél, mért haltál meg?” Igen, a fejedelemről, későbbi lengyel királyról van szó, akinek a mai napig nemzetközi gyorsvonat viseli a nevét – egyebek között.

– Mi lehetett akkor a megrendelő szándéka, melyről e lengyel emigráns tanár maga esetleg nem is tudott?

– Miután minden területi átrendezést valamilyen reális alapra kell helyezni, azt adatgyűjtés előzi meg. Bennem akkor felébredt a gyanú, hogy valami készül. Rá két évre be is következett, szerencsére nem olyan formában, melytől tartottunk. Nincs bizonyítékom rá, de fölmerülhetett egy olyasmi, hogy a Görgény-, Hargita-hegységeket természetes választvonalnak tekintve, hosszában metszenek le és egyesítsenek moldvai megyékkel bizonyos székelyföldi részeket. Hogy Brassó és Vrancea megyék közt Háromszékkel mi történt volna, nehéz megmondani, de az 1968-as viták abból adódtak, hogy a már téképileg is megjelent javaslaton Brassóhoz csatolták volna.

AMI MARADANDÓ

– Elérkeztünk az 1968-as megyésítéshez. Ön vezető állást nem töltött be, a légkör viszont annyira felforrósodott ama januári napokban, bizonyára önt sem hagyták hidegen a viták.

– Én akkor nagyon csendes ember voltam, a természetjáró kör vezetése nagyon lekötött. De nyilván mindenkit foglalkoztatott a kérdés. Hetekig folyó viták dúltak, egyfajta népszavazásokat tartottak. Még ilyen humoros ki-

szólások is voltak: bizonyos illető mondta, hogy bement az egyik ajtón, mint aki Hargita megyéhez akar tartozni, és mire kijött a másik ajtón, már azt kérte, tartozzunk Brassóhoz! Sepsi rajon akkori vezetői a Brassóhoz tartozás hívei, a kézdivásárhelyiek viszont kimondottan Hargita megye pártiak voltak. Nem véletlen, hogy a végül megalakult Kovászna megye vezetőségének jelentős része az egykori Kézdi rajon garnitúrájából került ki.

– *A nagygyűlések résztvevőit a végén már megszűrni igyekeztek.*

– Januárban vettem részt egyen, a napra már nem emlékszem. Én arról a gyűlésről nem tudtam előzőleg, de délután fél öt óra tájban Albert Emővel találkoztam az utcán bevásárlószatyorral a kezemben, s egészen indulatosan szólt rám, mert nagyon sietett: „Azonnal menj a nagyterembe, mert ottól nagygyűlés!” A „nagyterem” az államosított Fogolyán-házban volt, ahol ma a megyei tanács székel. Ott láttam, hogy a Központi Bizottság részéről Patili-neț és Pană elvtársak jelenlétében zajlik a gyűlés. A terem zsúfolásig megtelt. Nem tudom bizonyítani, de vagy későre értesítették a rajoniakat, vagy ők késve adták tovább, szóval mintha azt akarták volna, hogy ne gyűljenek össze az emberek, s akkor igazolni lehet, hogy a lakosságnak semmi problémája nincs. Nos, tömve volt a terem. A véleménynyilvánítások közül Völgyesi András színházi rendező felszólalására emlékszem, aki a Brassóhoz vagy Hargitához csatolás helyett, a terület természeti adottságaira, gazdasági stb. múltjára hivatkozva, az önálló megye mellett adta le voksát. És a jó emlékezetű Forrai Ferenc színész következett másodiknak, aki lényegében ugyanazt mondta el.

– *A két színházi ember megrendezte a maga jelenetét.*

– A hang leütése szempontjából valóban hatásos, ha rögtön támogató jelentkezik. Arra is emlékszem, hogy egy szigorúságáról ismert tanárkolléga, Berekméri Antal meglepő részletezéssel felsorolta a be nem váltott brassói ígéreteket – földgáz bevezetése, gyárak építése stb., megindoklandó, hogy jobb lesz nekünk magunkban. A hangulatot ők szabták meg.

– *A gyűlés szavazással ért véget?*

– Nem is volt rá szükség. De akadt, aki szemére vetette egyes helyieknek, hogy itt valakik vállalati népszavazásokkal próbálják meg befolyásolni a hangulatot, holott – mondták a bukaresti elvtársak – ilyesmiről szó sem volt eredetileg. Még volt egy érdekes momentum: néhány nappal korábban, mikor intézményi dolgozók ún. hovatarozási összejövetelei voltak (nevet), tudomásom szerint a sepsi rajoni néptanácsnál összehívott ülésen az egyébként nem idevaló, hanem bántási Kapui János, aki a tanfelügyelőségen dolgozott, vetette fel, hogy ugyan nem ismeri az itteni régmúltat, de úgy emlékszik, létezett valamikor egy Háromszék vármegye. Azon a gyűlésen bár nyilván a brassói orientáció egyébképpen uralkodott – ígéretések nyomán –, de tudomásom szerint Szentgyörgyön az első ilyen – ahogy én tudom – tehát még a

Fazekas-féle Nagy Hargita megye és a Brassóhoz tartozás ellenében is úgy tudom időrendileg, ez volt, ahol egy ilyen határozott érdekes javaslat elhangzott.

– *E Háromszék-javaslat – Kolumbusz tojása – kompromisszum volt két véglet között.*

– *Úgy van, ütköző megye jött létre.*

– *Ennek isszuk most a levét?*

– Némiképpen isszuk. De nem ez volt az egyetlen, mert hasonló helyzet alakult ki a történelmi Erdély északnyugati peremén. Az első térképváltozat szerint nem létezett Szilágy megye. De ez a szilágysági magyarságnak jelentett valamit, mert addig három tartomány közt voltak szétosztva. És akkor tulajdonképpen ez a két új megye jött létre Erdélyben.

– *A székelységre nézve akkor előnyösebbnek tűnt, de hosszú távon nagy hátulütői vannak...*

– ... mivel ez még mindig egy ilyen ütköző terület, másfelől viszonylag kicsi volta miatt alkalmat ad arra, hogy azzal érveljenek: a korszerű közigazgatás nagyobb területi egységeket kíván.

– *És megosztja a székelységet. Ma érzékeljük, hogy a két megyében mennyire más a közhangulat, és ebből milyen károk származnak az autonomista mozgalomra nézve.*

– Valóban.

– *Mit mond a földrajzos: a történelmi és a mai Háromszék megye miben különbözik?*

– A Bodza-vidék történelmileg ide tartozott (most derült ki, hogy a Béli grófok nevében van), aztán Bikfalvának is rendkívül kiterjedt határa volt valamikor. De a Bodza-vidék nem csupán az ott kialakuló nemzetiségi viszonyok miatt állt közelebb Brassóhoz, hanem a vasúti és közúti hálózat folytán, majd a tömegmérteket öltő ingázás révén is. Mindennapi ügyei intézését csak bonyolította, hogy Sepsiszentgyörgyhöz csatolták. Nem vitás, hogy hasonló szerepet töltött be, mint Maroshévíz és környéke a szomszédos megyében. A Hídvég és Bölön közti két falu, Lüget és Nyáraspatak kérte a megyésítést, hogy tegyenek velük kivételt, kerüljenek Brassóhoz. Ugyanilyen alapon viszont méltányos lett volna Apáca és Ürmös idecsatolása. Barót környékén Ágostonfalva román többségű, lennebb van viszont Alsórákos és Datk, magyar falvak. A közlekedés sajnos, rendkívül rossz, járható út talán máig nincs az Olt alsórákosi szorosában. Szóval többet is kaphattunk volna, de mindent összevéve, Háromszék időálló alkotása a múltnak.

ALBERT ERNŐ A KÉTKULACSSÓSÁGRÓL

Újabb koronatanánk a megyésítés és az akkori közhangulat ügyében Albert Ernő, az ismert sepsiszentgyörgyi néprajzkutató, magyar szakos peda-

*gógus, aki két ízben, összesen tizenhét éven át volt a Székely Mikó Kollégium igazgatója.*¹⁶

– 1967-ben tarthatta meg a Központi Bizottság ülését, melyen először volt szó a régi megyék visszaállításáról. Illetve dehogy! Az új körülményeknek megfelelően, esetleg más beosztással, újakat kellett létrehozni! De a tartományok megszüntetése mindenképpen napirendre került. Én azt hiszem, hogy ez beilleszkedett abba a politikába, mely a „Nagyfőnök” „trónra lépésével” megkezdődött.¹⁷ Azt mindegyre tapasztalta az ember, hogy a korábbi dolgok neki nem felelnek meg. Ezt a demokrácia gondolatába ágyazva, bizonyítani akarta, hogy a Gheorghiu-Dej-féle megoldások rosszak voltak, s ő most olyasmiket valósít meg, amiket korábban nem voltak képesek. A hatvanas évek második felében egyre több olyan cikk, KB-határozat jelent meg, mely bebizonyította, hogy mind mezőgazdaságilag, mind iparilag lemaradt Románia. Ez azért volt meglepő, mert korábban a legnagyobb eredményt mindenből mi értük el. Vagy ha nem hasonlították a más országbelihez, a köztudatban mindenképp azt próbálták meghonosítani, hogy csodát művelt a szocialista ipar és mezőgazdaság. Az ilyen újságközlemények sorjázása azt sugallta, hogy itt tényleg a való helyzet feltárására törekvő, új szemléletű vezetőség alakult ki. Demokratikusnak mutatkozott, akárcsak a megyésítés, de meg kell jegyez-nem, hogy felszínes volt. Utólag visszagondolva rá, szemfényvesztésnek szánták, leplezendő a valódi célokat azzal, hogy tömegeket nyernek meg a szocializmus ügyének.

Itt most két másik esemény jut eszembe. Az egyik, amikor a hetvenes években az egyháznak nyújtott kezét ország-világ előtt, és kötött egyezséget vele a pártvezér. A televízió egész nap közvetítette, ahogy az ortodox főpapokkal, egyházi vezetőkkel találkozott. Közölték azt is, ezentúl az állam nem szól bele, ha hittanórákat tartanak az egyházi székhelyeken, templomokban. De csendben már másnap jöttek a Központi Bizottság aktivistái, összehívták az iskolaigazgatókat, és tudomásukra hozták: jó, hogy megtörtént ez a nagy nyilvánosság előtt, de továbbra is az ateista politika érvényes, nehogy valaki arra gondoljon, hogy a tanulók vasárnapi foglalkoztatása megszűnt, vagy hogy

¹⁶ Albert Ernő, tanár, néprajzkutató, történész, szül. 1932-ben Csíkdánfalván, magyar tanári oklevelet szerez a Bolyai Tudományegyetemen, ezt követően Sepsiszentgyörgyön tanár, igazgató, illetve igazgatóhelyettes a Székely Mikó Kollégiumban, az 1-es sz. Leánylíceumban, 1976-ban váltják le a románosítás rendjén, 1994-ben az akkor más nevet viselő (Matematika-fizika Líceum) Székely Mikóból megy nyugdíjba. Első kötete, a Háromszéki népballadák, 1973-ban jelent meg, a kilencvenes évektől 2004-ig még 18 kötetet publikált, folyóiratokban számos néprajzi tanulmánya jelent meg.

¹⁷ Az 1989. december 24-én kivégzett Nicolae Ceaușescu 1964-ben pártfőtitkár, majd államfő, köztársasági elnök lett, a diktátor Plutarkhosz tollára méltó klasszikus típusa volt, balkáni Caligulának is nevezték.

ezentúl mehetnek hittanórára! Ha nagyon akar, elmegy, de nem kell neki menni!

A másik: szintén a hetvenes években – 1971 tavaszán – megint szóba került a magyar oktatás ügye, és nyár elején, júniusban megjelent az újságokban, hogy visszaállították a független, önálló, tiszta magyar iskolákat, így Udvarhelyen, Csíkszeredában, Marosvásárhelyen, Gyergyószentmiklóson, és mi is szerepeltünk a felsorolásban. A Mikóban ennek megfelelően készítettük elő a következő évet, de már szeptemberben jött Stanca elvtárs¹⁸, hogy *mi kérjük* a román tagozat további fenntartását, mondjunk le a szétválasztásról és a tiszta magyar iskoláról.

– *A tagozatosítást mikor vezették be?*

– 1954-ben. Azóta volt a Székely Mikóban román tagozat. Nem annyira a tanárok és tanulók közti megértés hiányzott, hanem az volt a baj, hogy egyre inkább arra irányult minden, a román osztályok száma szaporodjék, a magyaroké pedig csökkenjen, mígnem ez kimondottan vészes méreteket öltött a nyolcvanas években. Nos, alig kezdődött meg a tanév, jött nagy fondorlatozan – de hát ezt nem itt találták ki! – Stanca elvtárs, hogy márpedig én kérem, maradjon minden a régiiben. S mikor látta, hogy ez így nem megy, gyűlést hívott össze, s bizony jó néhányan az ő szája íze szerint szóltak, az önálló iskolát nem tartották szükségesnek. Még egy kicsit úgy meg is fenyegettek forma.

E két példát azért említettem, hogy az uralkodó szemléletet jellemezzem. „Elhatároztunk” valamit, azt a világgal nagy hangon közöltük, s utána a háttérből meghiúsítottuk, visszavontuk, gyakorlati alkalmazását megakadályoztuk. Miként máskor, így az 1918-as gyulafehérvári népgyűléstől kezdve, mikor is „megmondottuk”, hogy megadjuk az autonómiát és az anyanyelvű oktatást és mindent, de utána szépen agyonhallgattuk. Nos, itt is „meghirdetünk”, mit teszünk – de ugyebár, ha *ők* kérik, hogy ne úgy legyen, akkor beleegyeznek még az államfő is.

Ennek ellenére mi a gyűléseken végül úgy döntöttünk, hogy ha nem is egyszerre és azonnali kiköltözéssel, de megoldjuk a szétválasztást, s a következő évtől nem indítunk kilencedik osztályt a román tagozaton. Eljutottunk végül odáig, hogy már csak a kimenő tizenkettedik osztályunk volt vegyes – amikor miniszteri rendelet állította vissza 1974-ben a teljes román tagozatot a Mikóban.

E félrevezető politika tisztán megmutatkozott a megyésítés alkalmával is.

¹⁸ Nagyhatalmú megyei propagandatitkár, a megyei nomenklatúra gyakorlatilag második embere.

Az emlékeztető Fazekas János beszéde volt a Központi Bizottság ülésén, de lehet, hogy a Nagy Nemzetgyűlésben hangzott el¹⁹. Abban ő ismét és nagyon célrátörően bizonyította, hogy szükséges a nemzetiségek lakta országrész közigazgatási egységgé alakítása, szinte olyan önálló területté tételére gondolt. Az egy tömbben élő székelység egységesen és sajátosságainak megfelelően szervezze meg a saját életét – mondotta. Persze, a szoros központi irányítás fennmaradt volna, de mégis biztatónak és serkentőnek éreztük. Most tenni kell, itt az alkalom, hogy valamelyes önállóságot és a cselekvési szabadság lehetőségét megteremtse az ember! Fazekas javaslata a székelység zömét egy nagy megyében egyesítette volna: Udvarhely – Gyergyó – Csík és Háromszék nagy része. Szentgyörgy alatt húzódott volna a megyehatár. Sok szülővel, diákkal, ismerőssel beszélgettem róla, mindenképpen kedvezőnek mutatkozott, és annak ítélte mindenki. Úgy tűnt viszont, hogy e nagy területet átfogni nem lesz könnyű, ezért a hagyományos székel megyék

¹⁹ A Román Kommunista Párt 1967. október 5–6-i ülése fogadta el az *Alapelvek Románia közigazgatási-területi megszervezésének javítására és a falusi helységek szisztematizálására vonatkozólag* című határozatot, ezzel veszi kezdetét a reform. Fazekas János a december 6-i országos konferenciáján vázolta a nagy székel megye tervét, erről jelentette Vincze József bukaresti magyar nagykövét szigorúan titkos beszámolójában – a fentiekől eltérő, alighanem realisabb megvilágításba helyezve a politikai vezetés tulajdonképpeni szándékait és Fazekas szerepét: „(...) az új megyék határainak kialakításánál a gazdasági, földrajzi, demográfiai szempontokat tartják szükségesnek figyelembe venni, nem említvén tehát a tényezők között a nemzetiségi összetételt. A megyehatárok kialakításának ezt az új szempontját érvényesíti Fazekas Jánosnak, a VB tagjának felszólalása, amikor részletesen ismerteti a Székelyföldön létrehozni javasolt új megye határait. E javaslat szerint 5 jelenlegi járásból alkotnák meg az új megyét (Udvarhely, Csík, Gyergyó, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy). Az ily módon kialakítandó új megye területe megítélésem szerint kb. 3/4 része lenne a mai [Maros]-Magyar Autonóm Tartomány területének. Ha figyelembe vesszük, hogy az irányelvek 40–45 megye létrehozását tartják szükségesnek, úgy meg kell állapítanunk, hogy területét tekintve ez a „Székely megye” bizonyára egyike lesz a legnagyobb megyéknek. (?) Ugyanakkor, amikor ez az új megye területi nagyságát tekintve a legnagyobbak közé tartozna, ipari fejlettség szempontjából viszont az utolsók egyike lenne hosszú éveken keresztül. (?) Többek véleménye szerint a Székelyföldön kívül a többi magyarlakta vidék – az itteni magyarság túlnyomó többségét felölelő – megyéinek megszervezése? (...) Fazekas János 10 pontban foglalta össze a Romániában élő nemzetiségek jogait, azok megvalósulásának biztosítékait és a román néphez fűződő kapcsolataik elveit. (...) megítélésünk szerint azonban a 10 pontban foglalt olyan tételek, mint a nemzetiségeknek a román népével egyenlő politikai, társadalmi stb. jogai, a nemzetiségek hagyományainak a román nép hagyányaival való egyenlő ápolása a legjobb esetben is eléréndő célokat fogalmaznak meg – és nem a ma valóságát tükrözik.” (In: *Történeti kényszerpályák, kisebbségi realpolitikák*. II. Összeállította Vincze Gábor. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2003. 287–88.)

visszaállítása még jobb lenne, s legfeljebb ezek közt egy szorosabb kapcsolatot kellene kialakítani. Megjelent a térkép is, mely valóban nagy vitát váltott ki. Ismételten úgy tűnt, nagyon demokratikus megoldás megbeszélni mindenkivel, falun és városon, mit óhajt, s a vélemények figyelembevételével módosítani végül. Sőt, azt hallottuk, hogy imitt-amott kérésre már módosítottak is! Akkor vetődött fel, hogy mind a hagyomány őrzése, mind az emberségesség szempontjából Háromszék visszaállítása lenne a legjobb megoldás.

Nos, alighogy ezek elhangzottak, felgyorsultak az eseménynek. Megjelent Szentgyörgyön Pană, Brassó tartomány első titkára. Ő sem a maga eszétől cselekedett. Nyilván megbeszélték és kisütötték, hogy Fazekas javaslata nekik nem jó – mert az egy darabig sérthetetlennek tűnt –, s eldöntötték, hogy hátba támadják, és nagy jóakaratot mutatva, rávesznek minket is álláspontjuk elfogadására. Patilineţ már korábban lejött, de első időkben még nem ellenezte annyira a Nagy-Hargita megye tervét. Pană Brassó tartományi első titkár jövetele azonban fordulatot jelentett, érzésem szerint, megbeszélték a nagyfőnökkel, hogy megint a „nép kérje”, amit ők akartak. A tervezetet elfogadták ugyan, de az mégsem jó, s ha a háromszékiek maguk kéri a Brassóhoz tartozást, akkor ők beleegyeznek. Pană szándéka azonban nagyon világos volt, az is, hogy határozott céllal érkezett. Mondotta, hogy Háromszék Brassó mezőgazdasági ellátását biztosítaná, s így kiegészítenék egymást. Toborozta a híveket, hogy minél többen vallják: érdekükben áll Brassótól el nem szakadni.

Tulajdonképpen ezzel kezdődött Fazekas János javaslatának aláaknázása, megtorpedózása, lebontása. Azzal érkezett, hogy ki kell menni minden gyárba, intézménybe. Hozzánk, az iskolába is jön a rajoni pártbizottság kiküldötte, gyűlést hív össze, és nem azt kérdi, hogy melyiket kívánjuk a két terv közül, hanem – ezt így mondotta! – így kell szavaztatni: tartsa fel a kezét, aki ellene van Brassó megyének! S világossá tette, hogy az vezetni jól a gyűlést, aki eléri az előkészített javaslat megszavazását.

A dolog, persze, felháborodást szült. De nem mindenkinben. Mert amikor az aktivisták mentek vissza, olyan jegyzőkönyveket vittek magukkal, hogy gyárak, intézmények is kéri a Brassóhoz csatolását a volt Sepsí rajonnak. S úgy nézett ki, hogy a többség tényleg Brassó megyét kéri. Ennek hatására jött le Fazekas János Szentgyörgyre, s nagyon figyelte mindenki, mire teszi a hangsúlyt. Világossá vált, hogy a saját korábbi álláspontját nem adta fel, de hozzátette azért, hogy ezen még lehet vitatkozni. A fő kérdés azonban az volt – úgy emlékszem, a sepsiek mellett a kézdi vezetőket is lehívták –, hogy most már el kellene dönteni, melyik tervet választjuk. S bizony még tudományra hivatkozó emberek is akadtak, akiket előzőleg megdolgozhattak, gondolom (neveket nem akarok mondani, én már öreg vagyok ahhoz), akik hivatkoztak arra, hogy a gazdasági kapcsolat mindenképpen Brassóhoz fűz minket, s Fazekas javaslata emiatt nem célszerű. Igaz, egyre többször elhangzott az ellenvélemény is.

Végül a döntő többség úgy foglalt állást, hogy az önálló megye lenne a legjobb, s ha ezt nem lehet – világos volt, hogy csak a Központi Bizottság dönt –, akkor egyik része Brassót, másik Hargitát választaná inkább. Elhangzott, hogy igen kis területű lenne Háromszék, nem ekkorára méretezték a többi megyét. Brassó feltétel nélküli hívei voltak a legkevesebben, ezt meg kell jegyezni. S azt is, hogy tulajdonképpen mindenki érezte, nekünk a Csikhoz tartozás lenne a legelőnyösebb mindenképpen. Akik ezt nem akarták vállalni, vagy szolgai módon végrehajtották, amit elvártak tőlük, azok állandóan a Brassóhoz fűződő kereskedelmi kapcsolatokra hivatkoztak. Ellene érvelni csak úgy lehetett, hogy Csikot hasonlóképpen vonzotta Brassó a múltban, de igenis lehetséges új központokat teremteni. Azzal álltunk fel, hogy a Brassó pártiak a Pană emberei, a Hargita pártiak a Fazekas emberei. Én? Én Háromszék mellett szoltam hozzá, illetve hogy a Székelyföld közigazgatási egységként működjék.

E gyűlés a megyei tanács mai épületében, a díszteremben folyt le délelőtt. A tanácskozás után mi beültünk a vendéglőbe beszélgetni. Igazság szerint az ember érezte, hogy most hagyni kell minden egyebet, különben elszalasztunk egy esélyt. Voltunk vagy tizenöten, s folytattuk a „gyűlést”. Úgy egy óra telhetett el, mikor jött valaki: azt üzenté Fazekas János, hogy délután még lesz egy gyűlés. S én azonnal induljak, és értesítsek minél több embert, vegyenek azon részt. Mi ketten Csongvaival azonnal otthagytuk a társaságot, autóbá ültünk, olyan helyeken álltunk meg, ahol többen is laktak. Elsősorban az iskola tanáira gondoltunk. Én az egyikhez, ő a másikhoz! S mindenkit megkértünk, hogy szóljon, telefonáljon az ismerősöknek. Mi az utolsó percig jártuk a várost, két és fél óra állt rendelkezésünkre, lehet, mások is megtették, mert végül a terem megtelt, azt mesélték. Már a villany égett, mikor fel akartam én is menni az emeletre, s hát megállít egy Brassó tartományi aktivista, a neve nem jut eszembe. Arról vált híressé, hogy kifogásolta, miért olvassák Nagyajtán mind csak – ahogy mondotta – Gardányi (!) *Egri csillagok* című könyvét. Ennyire ismerte a mi dolgainkat. Megállít az ajtóban, hogy „Albert elvtárs, maga délelőtt ott volt.” Mondom: „Ott, s most is ott akarok lenni, azért jöttem.” „De maga nem mehet be, mert maga délelőtt ott volt s hozzá is szólt!” „De – mondom – álljon félre, be akarok menni.” Nem engedett be! Esetleg ütni vagy félretaszítani kellett volna... „Na – azt mondja – jöjjön egy cseppet le.” Úgy éreztem magam, mint mikor az embereket kollektivizálták. Bevitt alul az irodába, s nagyon cinikusan, durván és fölényesen: „Mit akar maga? Miért nem akarja Brassót? És mit befolyásolják itt az embereket?” Mondom, honnan veszi, hogy befolyásolják, én a véleményemet elmondtam, ahhoz tartom magam. „De maga aláírja-e, ha kérjük, hogy Brassót támogassa?” Mondom: én azt nem írom alá. „De azt aláírja-e, hogy Háromszékhez tartozzanak?” Azt igen, azt aláírom. Már a végén attól tartottam, hogy valami kellemetlen helyzet alakul ki, annyira erőszakosan lépett fel. Aztán egy fél

óra után befejezte, s én el kellett hogy jöjsek, kikísért, elbúcsúzott, de én a gyűlésbe nem mehettem fel. Érdeklődtem később, a délutáni gyűlés sikere-
sebb volt, már nem az aktivisták, gyárigazgatók vettek részt rajta, s azt hi-
szem, Fazekas észrevette, hogy délelőtt a már megdolgozottakat és vezetőket
hívták össze, akiknek ugyebár jó antennájuk volt, s aszerint igazodtak. Dél-
után viszont a városhoz igazán ragaszkodó, itt élő emberek gyűltek össze.
Persze hogy más hangulat alakult ki!

Arra emlékszem még, hogy a Kovászna elnevezést óvakodva fogadta az
ember – de hát megszokta, úgy látszik, a neveket meg lehet szokni. A Nagy-
Hargita megyétől megrettenhettek, valóban nehéz lett volna irányítaniuk.
Szerencsére a déli székelység leszakítása nem sikerült, s az első időszakban
mindkét megyében szépen alakultak a dolgok.

RIPORTERI SEGÍTSÉG: A HOMÁLYOS RÉSZEK TISZTÁZÁSA

Nem egy kérdést csak megközelítően sikerült tisztázni, Fazekas János sze-
repe például számomra talányos maradt, és nemcsak azért, mert beszélgető-
partnereim némileg eszményítették őt. Végül a segítség onnan jött, ahonnan
legkevésbé vártam. Fazekast halála előtt két riporter kolléga – Sarány István
és Szabó Katalin²⁰ – kereste fel Csikból, akik a nevezetes csíkszeredai tünte-
tés történetét kívánták megírni. A kilencvenes évek végén nyilatkozó Faze-
kas alaposabb tárgyismerettel, sok kulisszatitok birtokában, más szemszög-
ből is megvilágítja az eseményeket, fényt derítve a homályban maradt össze-
függésekre. Nincs különben az a leleplezés, mely a hatalmi elit cinizmusát
jobban jellemezni tudná, mint ahogy itt annak egyik tagja kendőzetlenül be-
számol róla:

„FAZEKAS JÁNOS: Miután megjelenik a térkép a megyéknek a határai-
ról, Ceaușescu, Patilineț Vasilénak a segítségével, Pană Gheorghe, aki volt az
első titkár Brassóban, Szász József, aki volt Brassóban a szervezési osztály
helyettese, Sántha Károly, aki a volt sepsiszentgyörgyi rajonnak az első tit-
kára, megkezdik a harcot, hogy Háromszék egy részét Brassóhoz csatolják.
És ezek a talpnyalók különösen azt a részét akarták, amelyik vadászterület
volt. Na, erre a háromszékiek megkezdik a felkelésüket, nagy ellengyűlések
vannak minden gyárban, minden községben, minden faluban. Összevereked-
nek románok, magyarok, akkor kialakul Háromszéken az úgynevezett két
párt: Hargita-pártiak a magyarok, Brassó-pártiak a románok. A cigányok,
ahol többségben magyarok voltak, a magyarok mellé álltak, ahol a románok
voltak többségben, ott a románokhoz álltak. És ez alkalommal a demokratio-
kus normáknak a nagyon súlyos megszegését követték el Háromszéken. Fel-
ső-Háromszék rajonnak az egész vezetőségét – azok mind határozottan Har-
gita megye mellett voltak, a probléma a Sepsis rajonban volt, ahol ott volt az

²⁰ Sarány István–Szabó Katalin: *Megyecsinálók*. Státus könyvkiadó, Csíkszereda, 2001.

a Sántha Károly, aki Panănak, a brassóiaknak volt az embere. Aztán ezután, mondtam, hogy voltak ezek a gyűlések, a hangulat nagyon rossz volt. Aztán be volt tiltva, hogy a kézdi és sepsiszentgyörgyi rajonokból az autók jöjjenek Bukarestbe. S akkor nekem az információk, hogy milyen súlyos hibákat követnek el, hogy több helyen három-négyszer is szavaznak, olyanokat visznek be szavazni, akik nem odavalósiak. Nekem volt egy jó emberem, egy Fábián Ernő nevezetű agrártitkár, agrármérnök, aki éjszaka áthozta az ojtózi szoroson a jegyzőkönyveket és az információkat, hogy mi történik Háromszéken. S akkor hív Ceaușescu, hogy menjek le, hogy csendesítsem le a népet. Én megtagadtam. Ti csináltátok – mondtam. Egyben megegyeztünk, azt gondoltam, hogy becsületesek vagytok. Nem voltatok azok, úgyhogy nem vagyok hajlandó részt venni. Na, aztán beszéltem Maurerrel²¹. Maurer odahívott: te János, megcsinálták ezt a hülyeséget, ezt a marhaságot, menjél, próbáld meg, hátha le tudod csendesíteni a dolgokat. S mondtam: lemegyek, de csak egy feltétellel: velem egy autóban jön Patilineț és velem egy házban fog aludni, Predealon nem lesz joga telefont adni Panănak, hogy valami előkészületeket tegyen. S akkor elmentünk együtt, Predealon megháltunk. Nekem akkor voltak kíséroid, tisztok, odatettem őket, hogy ne tudjon telefonálni, kapcsolatot teremteni. Reggel megérkeztünk Brassóba, s megmondtam a Panănak, hogy miért jöttünk, s onnan mentünk Sepsiszentgyörgyre. Oda sem engedtem, hogy telefont adjanak. Megérkeztünk, pár óra alatt összehívták a gyűlést, s ott először én beszéltem. Magyarul beszéltem, s elmondtam nekik azokat az áthágásokat, amelyek történtek, s ne, én ezért vagyok itten, hogy újra kell szervezni az összes gyűléseket, új szavazások kellene. Eltartott egy hétig, de a dolgok annyira elmérgesedtek, hogy az összes aktivistákat a falvakból a parasztság elkergette. Maksárol, Barátosról, Zabolán, máshonnan. Zabolán kétszer vagy háromszor kellett szavazni, mert csaltak. Maksán például elterjesztették, hogy a Brassó és Hargita közti határ majd a főúton megyen. A parasztoknak a kollektív gazdaságnak az elnöke, főmérnöke, párttitkára azt mondták: Jól van, ha ezt akarjátok, lebontjuk ezen a részen a lakásokat, csűröket, és átesszük a másik részre, de mi nem maradunk Brassó partján, mi Hargitához akarunk csatlakozni. Na onnan visszajöttem. Mikor láttam, hogy kettőbe van szakadva, a románok és a sepsiszentgyörgyiek Brassót akarták, a magyarok, a felső-háromszékiek Hargitát akarták, hogy visszaállítsam az egységet, azt javasoltam Ceaușescunak, hogy hozzuk létre Háromszék megyét. Nem akarta semmiképpen a Háromszék elnevezést. Mondom, akkor legyen Bodok vármegye. Azt se akarta. Mondom, Bodok szép, az a mi havasunk, székelyföldi havasunk. Aztán végül mondtam, hogy legyen Kovászna, hisz Kovászna a mi nemzetközi híru üdülőtelepünk, kitűnő kezelő-

²¹ Ion Gheorghe Maurer (1902–1990) miniszterelnök, KB VB-tag stb.

bázisokat építhetünk oda. Na, így született meg az elnevezés, Kovászna megye.”²²

A MEGYÉSIÍTÉS HASZNA

Visszatérünk első narrátorunkhoz. *Czikó Árpád* módszeresen fejezi be, amibe belekezdett: az 1968 utáni évek saját szempontú értékelését adja.

– Tényekkel tudom bizonyítani, hogy ahol azelőtt nem történt semmi, a megyésítés kedvezően hatott ki a város és megye életére, a korábbi stagnálást mozgalmas gazdasági és művelődési élet váltotta fel. Rövid idő alatt talpra kellett állítani a közigazgatást és az állami intézményeket. Olyan szakembergárdára volt szükség, mely az akkori elvárásoknak megfelelően vezetni képes egy új megyét. Stock Tibor kézdivásárhelyi kollégámmal Brassóban tárgyaltunk éppen a volt tartományi pénzügyi illetékesekkel – a háromszéki mezőgazdasági bank létrehozásáról volt szó –, amikor utasítás érkezett, hogy azonnal jelentkezzünk Szentgyörgyön a pártbizottságnál. Késő este érkeztünk haza, Király Károly²³ fogadott, akit ismertem még korábról, amikor a Magyar Autonóm Tartomány KISZ-bizottságának első titkára volt. Rajta kívül ott találtuk Szász Domokos kézdivásárhelyi volt első titkárt, Sántha Károly Sepsí rajoni volt első titkárt és Stanca Constantint, aki Kézdi rajonban propagandatitkári beosztást töltött be korábban. Emlékszem még Orbán Árpádra a

²² i. m. 18, 19, 20.

²³ Király Károly – lásd a 25-ös lábjegyzetet is – a Kovászna megyei pártbizottság első titkára 1968-tól 1972-es lemondásáig, aki utóbb a Ceașescu-ellenzék legnevesebb személyisége lett, emlékirataiban írja az ország átszervezésének tervéről és saját kinevezéséről: „A be nem vallott, nyíltan meg nem hirdetett hátere az egész átszervezésnek a [Maros] Magyar Autonóm Tartomány megszüntetését célozta, miután 1960-ban az első lépések megtörténtek ez irányban. (...) Az 1967 őszén közzétett térkép Nagy Hargita megye megalakulását hirdette meg. Hargita megye a térkép szerint magába foglalta volna Udvarhely megye területét, Csík vármegyét és Háromszéket. Menet közben a dolgok megváltoztak. November-december folyamán megindult a Székelyföld területi felosztására irányuló politikai és adminisztratív hadjárat, az etnikai »fellazítás«. Ezek szerint Kovászna városát, Zabola községet, Makását, Dálnokot, Málnást, Nagybacont és egész Erdővidéket, Bodzafordulót, Zágont Brassóhoz kellett volna csatolni. A lakosság véleménye megoszlott. Ilyen körülmények között hatalmaztak fel engem, mint a párt és kormány rendkívüli megbízottját 1967 késő őszén Hargita megye megszervezésével. Együtt kellett működnöm Marosvásárhely és Brassó tartomány vezetőségével. Ebben a minőségben mintegy beleszólásom volt a történelem alakulásába. Személyesen vettem részt Tölgyesen és Gyilkos-tón a döntéshozó népgyűlésen, ahol a maradás vagy változás mellett kellett szavazni. Cozma Ionnal, Maros tartomány párttitkárával összhangban, Tölgyes és Gyilkos-tó megmaradása mellett voksoltunk.” Háromszéken a kézdi pártvezetés ellenezte, a szentgyörgyi támogatta a Brassóhoz való csatolás tervét. Szemlére küldték ki Kézdivásárhelyre. „Amikor a véleményemet kérték, szinte sugalltam, hogy szervezzünk két megyét, Hargita mellett Sepsiszentgyörgy székhellyel egy újabb megyét. (...) Ceașescu pártfőtitkár a javaslatomat elfogadta. Az új megyei közigazgatás megalkotásával engem bíztak meg.” Király saját érdemének tartja, hogy a Brassó megye élére kinevezett Gh. Pană első titkárral is vitázva, a megye függésén a szomszéd metropolissal szemben lazítani próbált, önálló tervezőintézetet, építő-szerelő vállalatot létesített. (Király Károly: *Nyílt kártyákkal*. Nap Kiadó, Bp. 1995. 22–23.)

szakszervezetek részéről és Stemmel Józsefre, Kézdi rajoni volt néptanácsi elnökre, akiről azt beszélték, hogy első alelnök lesz, de nem így történt.²⁴ Nos, előttük tartottuk meg első beszámolóinkat.

Ezt követően megalakultak a vezető szervek. Egy nagygyűlésen jelentették be: a megyei pátbizottság első titkára, egyben a megyei néptanács elnöke Király Károly.²⁵ Pártvonalon Stanca Constantin megyei propagandatitkár volt román, a többi titkár magyar volt, így Szász Domokos és Sántha Károly. Néptanácsi vonalon első alelnök Dragoş János (Ioan) lett, akit Brassóból hoztak. El kell mondanom, hogy tökéletesen beszélt magyarul. A további szervezés gyorsan és zökkenőmentesen zajlott le. Brassóból részben innen elszármazottak tértek vissza, jó szakemberek, így Boda Samu jogász vagy Szávai, a pénzügyi szakértő. Néptanácsi titkár Péter Zoltán lett, aki 1954-től az adminisztrációban dolgozott, és nagy gyakorlatra tett szert. Sok közigazdász jött haza: Szabó István a megyei statisztikai igazgatóság vezetője lett, Demeter Antal az autóvillamossági gyár főkönyvelője, aztán Komoporály Vilmos, hazajött Bukarestből az Állami Tervbizottságtól Beke Lajos, Sándor Istvánné született Veress Katalin, a Mezőgazdasági Bank mostani igazgatója, Szigeti Attila közigazdász és mások.²⁶

Az újonnan alapított gazdasági vállalatok élére is sikerült megfelelő embereket szerezni, így hazajött, és átvette a kézdi csavargyárat Lőrincz József, aki később az autóvillamossági gyár élére került. Sokat tudnék még felsorolni.

Nagy lendületet vett az építkezés, sok lakásra volt szükség, hogy a Brassóból, Kézdiről, Gyergyóból, Bukarestből érkezettek letelepedhessenek. Így raktuk le Szemerja negyed alapjait. Elő volt irányozva egy mozi gyors felhúzása, hasonló ütemben folyt az utak építése és aszfaltozása. Igaz, nem számoltunk azzal, hogy a forgalom mára úgy megnő, s az utak már nem fogják bírni azt a nagy terhelést. Bár a mai utak szörnyű állapotáért részben a karbantartás elhanyagolása a hibás.

– *Czikó úr, elmulasztotta saját beosztását elárulni.*

– Én a megyei néptanács alelnöke voltam, Királynak és Dragoşnak beosztottja, a pénzügy, a kereskedelem, turisztika és munkaügy tartozott hozzám. A bankigazgatást úgy hagytam ott, hogy 1969. március 15-én megválasztot-

²⁴ A megyei néptanács egyik alelnöki tisztségét a narrátor kapta meg.

²⁵ Király Károly (1930–) munkáscsalád sarja, Dél-Erdélyben román elemibe jár, 1945-ben Marosvásárhelyen mint ácsinas belép a kommunista ifjúsági mozgalomba, 1949-től KISZ funkcionárius, 1955-ben Bákó tartományi titkár, 1955–1957 között a moszkvai Komszomol főiskolán tanul. 1957–1965 között a Magyar Autonóm Tartomány Ifjómunkás Szövetségének titkára.

²⁶ Czikó négy évvel későbbi interjújában (lásd fennebb) hozzáteszi: „Brassóban rengeteg tartományi szerv megszűnt, és onnan az embereket ideirányították. Jöttek magyarok is, de ide nyomtak egy csomó román. Főleg az igazgatói beosztásokba. De jöttek magyarok is.” (*Hátrómszék*, 1998. febr. 21.)

tak néptanácsi alelnöknek a megyénél. Ez tartott egészen 1975-ig, akkor összevonták a párt- és állami funkciókat, egyetlen alelnök maradt. Megkérdeztek, hova mennék, ez akkoriban így folyt, s én ismét a bankot választottam.

No, de röviden összefoglalnám a megvalósításokat. *Művelődési* téren helyreállították a központi parkban a szabadságharc oroszlanos emlékművét, amit kétszer romboltak le korábban. Felavatták a Benedek Elek-emlékházat – az erdélyi magyarság színe-javának seregszemléje volt az ünnepség –, fel a Gábor Áron-szobrot Kézdivásárhelyen (a nagyon megható ünnepségre felvont az egész környék) és Körösi Csoma Sándor szobrát Kovásznán, amit tudományos ülésszak követett, többek között dr. Debreczy Sándor (a Székely Mikóból vitték fel az egyetemre még 1943-ban) részvételével. Akkor alapították a bálványosi tánc- és népviseleti fesztivált, az elsők tízezres tömeg ünnepelt, a rétyi könnyűzene-fesztivált nemkülönben. Ezeket egészítette ki a tündérvölgyi csobán lakodalmas (Nedeia mocânească) és a bodzafordulói Ciobănașul táncsoport.

– A színház: az akkorit a maival össze se lehet hasonlítani.²⁷ Nívós, sok tehetséggel rendelkező intézmény volt, a repertoárja ragyogó, s a közönséghez szólt. Dukász Anna vezette, aki kiváló művész és egy nagyon érdekes típusú művésznő volt – evvel megmondtam mindent! Ragyogó társaság: Köllő Béla, Técsi Sándor, Ferenczi Csongor – hogy pár nevet említsek csupán. Versengett a többi erdélyi társulattal, és az élvonalban állt. Azóta szépen és biztosan aláment, mint sok minden. Fellendültek az iskolák, megélnéült a kulturális tevékenység, feltámadtak a művészeti együttesek. Felélesztették a hagyományokat sokfelé Kézdiszentkeresztben, Zágónban és még sorolhatnám. Utóbbi helyen megalakult az első Mikes Egyesület. A hosszú elzárttság után Magyarországra lehetett kultúrcélból menni, így a Székely Mikó a pécsi Leőwey Klára Gimnáziumot fogadta testvéri intézményévé, kölcsönös látogatások következtek. Rendszeresen lejött Szentgyörgyre a veszprémi színház, járt itt a Déryné Színház is.

– Megélnéült az irodalmi élet, megalapították a Megyei Tükört Dali Sándor főszerkesztésével, sok értelmiségi tömörült köré, így Magyar Lajos, Farkas Árpád, Czegő Zoltán, Csíki László, Bogdán László, Vári Attila, akik az újságíróskodáson kívül komoly irodalmi tevékenységet is kifejtettek. Megjelent a *Kapuállító* című antológia²⁸, benne Veress Dániel, Holló Ernő és Markó Béla is szerepelt. Visszhangos irodalmi összejöveteleket tartottak. Én

²⁷ A sepsiszentgyörgyi állami színház – Tamási Áron nevét vette fel 1990-ben – a kilencvenes évek elején súlyos válságba került a színészek tömeges kivándorlása miatt, utóbb magára talált fiatal tehetségek és nem utolsósorban kiemelkedő rendezői, így Bocsárdi László ideszereződését követően.

²⁸ Megjelent 1971-ben. Hasonló címen 1882-ben követte egy második kötet Czegő Zoltán szerkesztésében. Kiadta Kovászna megye Művelődési és Szocialista Nevelési Bizottsága Sepsiszentgyörgyön.

tanúja voltam egy érdekes vitának az árkosi kastélyban, melyen Méliusz József *Az illúziók kávéháza* című kötetét²⁹ mutatták be. Én Méliuszt nagy közmopolitának tartom. Farkas, Veress Dániel, Czegő Zoltán szállt vitába vele. Méliusz azt állította, hogy a székely irodalom egy független valami, s nem az egységes magyar irodalom része, ahogy ellenfelei bizonyították. Moderátori szerepet néhai Földes László töltött be, megpróbálván az álláspontokat egyeztetni. Méliusz írószövetségi alelnök volt, és nagy tekintélynek számított, ugyebár. Hajnalig tartott a vita, a fiatalok ügyesen legyűrték azt az embert, aki ex cathedra kijelentéseket tett az egységes magyar irodalmi szemlélet rovására. Érdekes összejövetel volt még, amikor Gábor Áronról és a '48–49-es forradalomról emlékeztünk meg, Böződi György, Nagy Pál, Bodor Pál, Szász János, Gálfalvi Zsolt, Egyed Ákos tartottak előadásokat. Király támogatta *A Hét* megjelenését, Huszár Sándor főszerkesztő gyakran járt ide le.

– Sok tehetséges építész telepedett itt le, így Ritti Olivér, a megyei tanács mai alelnöke, vagy Szabó Bálint, most tanár a kolozsvári műegyetemen. A lakástervekben persze a kötelező típusterveket volt muszáj használni, azokon javítani lehetett, de lényeges változtatást eszközölni nem. A tervhez fix összegeket rendeltek hozzá. Így épültek a gyenge minőségű, alacsony komfortfokozatú tömbházak, sőt lakótelepek, például a Csíki negyed.

– *De hogyan kerülhetett az egy korábbi mocsár helyére? Lakhatatlanul penészesek a lakások ma is!*

– Valamilyen műhiba nyilván történt, például lett volna hely fel az Örköig elég. De nem ismerem a pontos részleteket. Akkoriban restaurálták az árkosi kastélyt, mely korábban romnak számított. Egy lelkes agrármémők, Féder Zoltán – ma Izraelben él – szívet-lelket beleadott, hogy tataroztassa az agrónomusok háza költségvetéséből és hasznára. Egyetlen festményt és egyetlen bútordarabot találtak meg a széthordott javakból! Az épületet be kellett rendezni, s ehhez nyújtott segítséget a megyei tanács. Helyreállítottuk az oltszemi kestélyt is, igaz, más rendeltetést szántunk neki, motellé kívántuk átalakítani, a minisztert is lehoztuk Királlyal, de nem sikerült megnyernünk a célnak, erre nem adtak pénzt, így lett kisegítő iskola belőle.

Ami a kultúrát illeti: kiváló szervező és kimondott kultúr-politikusnak bizonyult Sylvester Lajos, a megyei művelődési bizottság elnöke. Ő, kérem, erre született! Állandóan akciókat szervezett, örökös mozgásban tartotta a lakosságot. Szabad kezet kapott, továbbá politikai „háttérrel” – ez volt Király – és anyagi „háttérrel” is a tanács részéről, s valóban sok szép dolgot produkált munkatársaival.

²⁹ Kriterion Kiadó, Bukarest, 1971.

– *Ne essünk az egyoldalúság vétkébe, itt van az iparosítás, a régóta várt esemény. A nagyipar megjelenésének fordulatot kellett volna jelentenie a szélesség történetében. Nos, nagyon kétélű dolognak bizonyult.*

– Első fázisában főleg az ingázókat szívtá fel, jórészt a Brassóba bejárókat, Kézdivásárhely környékén pedig főleg a munkaerő-fölösleget. Ott létesült a konfekciógyár, azóta is kiválóan halad, igazgatója Stimmel József, akit már említettem, kereskedelmi igazgató Mágori Attila, a főkönyvelő Zsarnovszki Tibor – nagyon jó együttes. Felépítették a keményítőgyárat. Nem fedelkezhettünk meg a Richter házaspárról. Szentgyörgyön továbbfejlődött a textilgyár a Hegyi Zoltán, Kelemen Viktor, Nagy Károly csapat vezetésével, létrejött az autóvillamossági üzem élén Kányádi Mihállyal, Niczuly Ignáccal, Demeter Antallal. Kézdivásárhelyen komoly helyiipar alakult ki Majorán Vencel, Kiss Ernő és Cseh György irányításával. A megyében a helyiipar össztermelése meghaladta bármely ún. köztársasági vállalatét (országos nagyüzem), ide tartozott a szentgyörgyi Localprod, a Bazalt, a Kenyér- és Malomipar, a Borvíz és a bútorgyár, a mai faipari kombinát³⁰ elődje. A helyiipart Dragoş János irányította.

– *A tapasztaltság lényeges tartozéka volt a dörzsöltség is, amivel a központi kiutalások fénykorában ki lehetett járni valamit...*

– Ennek „technológiáját” ragyogóan ismerte Dragoş, bármit el tudott intézni Bukarestben. Különleges és jellegzetes alakja volt az akkori időknek. Ő a kompromisszumok embere volt. Rendkívül joviális, humorérzékkal és természetes intelligenciával megáldott ember. Pillanatok alatt fel tudta mérni az adott helyzetet, és ahhoz kiválóan alkalmazkodott. Életművész volt, ahogy mondani szokás, nagy népszerűsége tett szert. Liberális gondolkodásával a békés egymás mellett élés hívéül szegődött, az ellentéteket nem szította, hanem elsimítani igyekezett. Most is, ha végigmegy az utcán, mindenki köszön neki, mindenkivel kezét fog, maga is ismeri az egész várost. Bukarestben többször jártunk együtt, s vele soha sehonnan üres kézzel nem jöttünk el. Meggyőző mondókája mellett azzal is tisztában volt, hova kell a „nyomatékot” helyezni. Anyagkiutalások, fűtőanyag, bármi, mindent elintézett. Az iparosításra még visszatérek.

Pár szót az egészségügyről. Akkor kezdték meg az új emeletes megyei kórház építését. A főorvosok jó része a marosvásárhelyi klinikákról került ide, s valóban kiváló szakembergárda alakult ki: Darkó, Koczka, Tihanyi, Strömpell, Papp Endre, Képiró stb. Utóbbi a pécsi orvosi egyetemről került ide 1940 és '44 között, s itt maradt, mert mezőbándi születésű volt. Vagy Simó Ferenc, az ideggyógyász.

Összefoglalva, ezt hozta a megyésítés.

³⁰ Az 1990-es években csődbe ment, a többit magánosították.

– *A szocializmusban hatalmas elvonások történtek, beruházásra sem azelőtt, sem azután soha annyi pénz nem volt és nem is lesz. A kérdés az, hogy az egyedülálló lehetőséget mennyire sikerült okosan kiaknázni. Önök, magasabb beosztású tisztviselők, párt- és közigazgatási funkciókat viselők, mi több, a lokálpatrióták és nemzetiségpolitikusok is egymás kezére dolgoztak. De a központi direktíváknak szükségszerűen kellett szembekerülniük a helyi elképzelésekkel.*

– 1974-ig viszonylag simán ment minden, a mi elképzeléseink nagyvonalakban teljesültek. Mi lakásokat, iskolákat, művelődési házakat, utakat, hidakat stb. kértünk, infrastruktúrát és anyagi alapokat hoztunk létre, az a kultúra bázisát képezte. Persze, ismerve az úzust, mindig sokkal többet igényeltünk, mint amennyit jóváhagytak. Ez bele volt már kalkulálva. Hogy anekdotát meséljek: a megyei költségvetés ügyében felutazik egyszer Dragoş Bukarestbe a pénzügyi igazgatóval. Dragoş felvetette a pénzügyminiszter előtt, hogy kevés pénz jut protokollra, holott hozzánk sokan járnak, külföldről is, vadászni stb., és kétszer annyit kért, mint az azelőtti évben. A pénzügyminiszter elhűlve hallgatta. Elképedéséből magához térve, kérdezi: Hogy képzeled, Dragoş elvtárs? Hát nem ismeri a két nappal korábbi KB-határozatot, mely felére csökkentette az ilyen természetű költségeket? Dragoş azonnal visszakozott: jaj, ha így van, hát így van! – ezt nevetve mesélték még sokáig.

A kérdező utólagos megjegyzése: a kor állami költekezése, a rendszer bukását okozó és a gazdaságosság elemi szabályait felrúgó felelőtlensége, az ún. tervgazdálkodás csődjének átvilágítása helyi vonatkozásban természetesen elvégzendő feladat marad. Más témára térve, a narrátor a továbbiakban egy kerek történetben tárja fel a nomenklatúrába ékelt funkcionárius mozgásterének korlátait, hasonlóképpen apologetikus hangvétellel, de tagadhatatlanul rokonszenves emberi habitusára rá nem cáfolva. Az igazán érdekes azonban a történetben más: egy magánszorgalmú tiszteletadás esetéről van szó úgy, hogy az ember beleborzong...

ELSŐ OSZTÁLYÚ PROTOKOLL

„Látogatáson” a hetvenes-nyolcvanas években az apparátus emberei a pártfőtitkári ún. munkalátogatások abszurd színjátékát értékék, melyeken a nevét viselő „Aranykorszak” hőse úgy is, mint a „Kárpátok Gényusza” kiszállt vidékre, szemügyre venni a vívmányokat. E cím alatt itt egyébről számolunk be.

– 1971-ben történt, hogy Ştefan Voitec³¹, a Nagy Nemzetgyűlés elnökének meghívására látogatóba érkezett hozzánk dr. Beresztóczy Miklós, a Magyar Országgyűlés akkori alelnöke, civilben katolikus hittudományi tanár. Mivel

³¹ Ştefan Voitec (1990–1984), szoc. dem., majd kommunista politikus, 1961-től a Nagy Nemzetgyűlés elnöke.

kérése az volt, hogy egy magyar megyét is felkereshessen, Kovásznát jelölték ki e célra. Megtárgyalták Királlyal a dolgot, és felhívták a figyelmét, hogy első osztályú protokoll szerint kell a fogadást megrendezni. A munka egy részét Király rám bízta. A gépkocsival érkező vendégeket Aradon várta a román parlament küldötte, és egy ún. „tolmács”, ezen természetesen a román állambiztonság emberét kell érteni, aki tudott olaszul, mert beszélt olaszul Beresztóczy is. Nagyon nem tetszett nekünk, hogy Bányai Lászlót³² jelölték kísérőjéül, ismerve Bányai viselt dolgait. Az én feladatom volt a rendőrséggel beszélni, hogy Kököstől gondoskodjék az országúti biztonságról, s meg kellett szerveznem a csernátoni látogatást. A kézdi udvarterek, a múzeum stb. bemutatását Király magára vállalta, együtt az árkosi kastélybeli díszebéddel. Nekem még ajándékot kellett vásárolnom a vendégnek. Nos, a látogatás a következőképpen folyt le. Beszéltem a miliciaparancsnokkal – Bukarestből helyezték ide, udvarhelyszéki családból származott, szülei a Zsil völgyébe vándoroltak, maga bányászként kezdte, majd milicista lett, s ezredesi rangban helyezték ide, nagyon becsületes ember –, hogy mire lenne szükség. Reggel megyek a megyeházára – hát a főkapunál fehér kesztyűs rendőr! Ilyet nem láttam még! A nagyteremben Király Károly várta a vendégeket Dali Sándor, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók megyei tanácsa elnöke és mások társaságában, én a bejáratnál fogadtam őket. Egyszer csak szól a rendőr, a fehér kesztyűs, hogy tessék jönni, mert hallani a szirénát. Elcsodálkoztam, mert a rendőrkocsiról nem volt szó. Megjelenik a kocsi, utána a Mercedes a magyar nemzeti zászlóval és a magyar küldöttséggel, nyomukban a másik a bukarestiekkel. Megérkeznek és felkísérem őket, rendkívül kellemes hangulatban elébeszélgetnek. A vicces az volt, hogy Bányainak kellett a tolmács számára lefordítani, ami elhangzott, mert természetesen magyarul folyt a diskurzus. Utána úgy rendeztem, hogy én menjek a magyar vendéggel, és Bányai üljön a bukaresti kocsiba. Elindultunk, a rendőrkocsi haladt elől, s ahogy Csernátonba értünk, szirénázni kezdett, mire az utca megtelt emberrel. Hatalmas éljenzés! Befordultunk a kollektív gazdaság elé, s meglepte a vendéget – engem is –, hogy vagy száz székelő ruhás lány és legény köszöntötte virágcsokrokkal Beresztóczy alelnök urat. Végig nagy taps, éljenzés. Az akkori térszervező, egy Makó nevezetű, rövid beszéde után a néptanácsi elnök, Kőnczei György üdvözölte a vendéget, bemutatva a község történetét, szinte a honfoglalástól kezdve. Utána szép válaszbeszéd hangzott el, hogy baj ne legyen, a munka szépségéről és a dolgozó emberről. Meghívtak valamennyiünket egy kis falatozásra. Ami jó erős szilvóriumból, fagyos szalonnából, túróból,

³² Bányai László (1907–1981), politikus, közíró, illegális kommunista, tiltakozik a bécsi döntés ellen, és 1940-ben Brassóba menekül, 1945 után MNSZ-vezető, utóbb többek közt tanügyi államtitkár, 1956-ig a Bolyai TE. rektora, majd miniszterhelyettes, a bukaresti Történeti Intézet igazgatóhelyettese, 1970-től akadémiai tag.

hagymából és kürtöskalácsból állott. Az alelnök úr olyan étvággal evett, hogy nekem kellett figyelmeztetnem: Elnök úr, ebéd is lesz! Nagyon tetszett Kézdivásárhely is neki, még fényképeket is készített. Megálltunk Eresztvényben Gábor Áron sírjánál, azt is lefényképezte. Menet közben magyaráztam, merre járunk: Réty, Komolló. „Jaj – azt mondja –, egy jó barátom komollói!” Nem volt más, mint az akkori földművelésügyi miniszter, Dimény Imre. Nemrég szerepelt a Duna TV-ben is. Mentünk tovább, és mondom, ha már híres emberekről van szó, akkor én sorolom: Rétyről származik Kozma István vezérőrnagy, Dálnokról Dózsa Görgy, Dálnoki Miklós Béla és Dálnoki Veress Lajos, mindketten tábornokok. És felsoroltam az összes magyar főtitstet, nem is voltak kevesen. A szentgyörgyi múzeum meglátogatása után a disztribúció jó hangulatban és cigányzenével... Végül köszönetet mondott, és meghívott minket, látogassuk meg Királlyal Budapesten. Ennek mi sajnos, nem tudtunk eleget tenni, hahaha!

Egy szó, mint száz: a látogatás jobban sikerült, mint szeretnék volna egyese-k, s tudtuk, hogy meglesz a „visszhangja”. Persze, úgy tettünk, mintha nem tudnánk semmiről semmit, s mintha minden úgy lett volna eltervezve, ahogy történt. Megjelenik másnap nálam az egyházügyi inspektor, akiről mindenki tudta, hogy szekuritátés tiszt, és azt kérdi: „Na, mi volt tegnap? Miről beszélgettek?” Mármint én és Beresztóczy. Mondom: „Figyeljen ide! Itt nem egy pap járt, hanem a Magyar Országgyűlés alelnöke! Nem az én vendégem volt, hanem az elnöké! Hogy miről tárgyaltunk? Egyházi dolgokról nem! Magát tehát nem érdekelheti. Ha pedig azt érdekli, aki magát ideküldte, az forduljon az elnökhöz! Máskülönben pedig maga azonnal takarodjék innen, mert én tudom, hogy maga mit akar!...” Szóval, tudja, még voltak ilyen ügyek, lehallgató készülékek a szentgyörgyi vagy kovásznai szállodákban stb., én feleltem a turisztikáért is, fordultak hozzám, hogy beszereznék stb. Rendkívüli módon haragudtam!

SZEKUSOK, MILICISTÁK

–Ha már a szekuritáténál tartunk, a nemzetiség nem garancia az erkölcsi tartásra, de mégsem mindegy, milyen nemzetiségűekből állott a rendőrségi állomány és ez a másik illusztris szervezet?

–A milícia nagyrészt magyarokból állt, a szeku fele-fele volt. A parancsnok román, jól beszélt magyarul, ismerte a helyi viszonyokat. 1984-ben váltották le, most is itt él.

–Kik voltak Király mellett az ő megfigyelésével megbízott emberek?

–Ezt nehéz volt megmondani akkor is, most is. A központ embere egyértelműen Stanca Constantin volt, ezt mindenki tudta. Én nem kívánom felmenteni, sok rosszat mondanak róla, én azonban nem tapasztaltam azt a rosszindulatot, amiről beszélnek.

–A megyei párt- és néptanácsi gyűlések milyen nyelven folytak?

– Az előterjesztések románul, a vita magyarul, illetve mindenki olyan nyelven szólt hozzá, amelyiken akart és tudott.

– *A román aktivisták tudtak magyarul?*

– Kevés román aktivista volt, s aki volt is, idővel elment.

KIRÁLY, A MIENK

– Király Károly 1972. április 1-én mondott le. Szeretném elmondani, hogy népszerű ember volt, mindenkit meghallgatott, s nagy erénye, hogy munkatársai véleményét kikérte és meghallgatta. Úgy tartottuk, hogy jó magyar ember, aki nemcsak szavakban, de tettekkel is kiállt, ha kellett a kisebbségi érdekek mellett. El kell mondanom, hogy ami 1968 és 1972 között itt megvalósult a művelődésben, tanügyben, bármilyen téren, az mind az ő tudásával és beleegyezésével történt. Semmi olyan akció nem volt, amiről ő ne tudott volna. Amikor elment, nagy úrt éreztünk, s azt, hogy védtelenekké váltunk egyik napról a másikra. Ő megvédte embereit és kiállt értük. Távozása aztán fokozottabban ki voltunk szolgáltatva az akkoriban lábra kapó irányzatoknak.

A SZORONGÁSOS ÚR

– Király távozását követően a Központi Bizottság kiküldöttei egymásnak adták a kilincset, különféle feladatokkal érkeztek, de mindez csak ürügy volt, tulajdonképpen a hangulatot kívánták kipuhatolni. Így járt itt Gheorghe Pană, aki már KB-titkár volt akkor. Több alkalommal lejött Gere Mihály, a KB pártgazdasági osztályának vezetője. Foglalkoztatott mindenkit, hogy ki lesz az utód. Ideiglenes jelleggel ideküldték Szász Iosifot, a központi apparátus emberét. Ő visszautasította végül, hogy első titkár legyen, két indokra hivatkozva. Az első: pár héttel korábban költözött le Brassóból a fővárosba családjával együtt. Második: személye kompromittálnak számít Háromszéken, mivel '68-ban a megye ellen agitált. Állításai teljesen megfeleltek a valóságnak. Én tipikus konformistának és renegátnak tartom. Egyebet ne mondjak, alig akart magyarul megszólalni. Nagy ellenszenv övezte. A melléje beosztott Kiss nevezetű aktivistával mindenbe beleszóltak, minden addigi eredményt lepocskondiáztak, belekötöttek abba, ahogy a beruházási, kereskedelmi, művelődési ügyeket intéztük.

– A KB káderosztálya lázasan kereste az utódot, s végül Szatmárnémetiben meglették Nagy Ferdinánd³³ személyében. Őt 1972. április végén iktatták be. Pár szót róla: Háromszéken született, kézdimartonosi, a középiskolát a kézdivásárhelyi volt római katolikus gimnáziumban kezdte, a Székely Mikóban fejezte be. Kolozsváron elvégezte a gépészmérnököt, Nagybányán majd Szatmárnémetiben dolgozott, utolsó beosztása szerint az ottani megyei bi-

³³ 1972 és 1982 között az RKP megyei első titkára, utóbb mezőgazdasági államtitkár. Utóda az első titkárságban Rab István, aki 1989. december 22-én menekül el a pártszékházból.

zottság ipari titkára volt. Tipikus technokrata, aki azonban rendelkezett általános műveltséggel, tájékozottsággal. A társadalmi érintkezésben gátlásokkal küzdött. Szűkebb körben ez állandóan kiütközött, nagy nyilvánosság előtt nem lehetett látni. Gátlásos és visszahúzódó volt – ő, aki tulajdonképpen egy megye ura volt. Másik jellemvonása a rendkívüli bizalmatlanság mindenki-vel szemben. Főleg az első időszakban lépten-nyomon érezni lehetett e bizalmatlanságot a munkatársakkal és mindenki-vel szemben. Mint pozitívumot kell megemlítenem, hogy nagyon szorgalmas és törekvő ember és példás családapa volt, két gyerekkel, magyar feleséggel. Székely-magyar származása, magyar neveltetése és az itt élő nép iránti szeretete viaskodott benne a karriervágygal, mely megalkuvást, konformizmust és sok olyan intézkedést eredményezett, mely szemben állt az itt élők érdekeivel. De e belső küzdelmet lehetett látni! Előfordult, ha nyíltan nem is, de háttérből támogatott sok magyar ügyet. Néha ki is állt, de kapitális kérdésekben győzedelmeskedett a karrier és a bársonyszék!

LEVÁLTÁSOK

Hogy Nagy Ferdinánd milyen utasításokkal érkezett, nem tudjuk. Tény, hogy az első időkben eléggé ellenségesen viselkedett mindenki-vel szemben. Beindultak a változások, s ezek mindenre kiterjedtek. Leváltották Sylvester Lajost³⁴, a megyei művelődési bizottság elnökét, és a színház élére állították, kényszermegoldásként, mert nagy szálla volt az új első titkár szemében Dukász Anna, akit el kellett tüntetni. Eltávolították, s a hozzá közel állók szerint, nem utolsósorban emiatt disszidált Amerikába. Leváltották Izsák Ferenc főtanfelügyelőt, le a pedagógusok házának igazgatóját, aztán Albert Ernőt, a Székely Mikó igazgatóját, le Dali Sándort, a Megyei Tükör főszerkesztőjét³⁵, Bunika Mihályt, a megyei kereskedelmi igazgatóság vezetőjét, le Stock Tibort, a mezőgazdasági bank megyei fiókjának igazgatóját – ő szász-székelynek nevezi magát, édesapja Szeben mellőli szász volt –, menesztették dr. Oprea Pétert vagy Petrut, a megyei egészségügyi igazgatót, köztisztviselőt.

A párt és állami funkciók összevonása nagyszerű alkalmat szolgáltatott arra, hogy sok további embertől megszabaduljanak 1974–1975-ben. A megyei pártbizottságtól egyszerre három titkár ment (magyarok) és a néptanácsi alelnökök. Helyükbe a harmadik-negyedik megyéből hoztak-küldtek irányítókat, és persze Brassóból. A behozottak közt volt például egy rendkívül korlátolt, műveletlen, de nagyon tudálékos ember, aki úgy vélte, mindenhez ért.

³⁴ Sylvester Lajos (1934–) 1968 és 1973 között volt a megyei művelődési bizottság elnöke, utóbb 1985-ig színházigazgató, majd újságíró.

³⁵ Dali Sándor (1930–) 1968 és 1974 között volt főszerkesztő, 1985 és '92 között pedig színházigazgató.

Jellemző a primitív emberekre. Hogy felkészültségének hiányosságait leplezze, nacionalista megnyilvánulásokra ragadtatta magát. Megtörtént, hogy nyílt támadást intézett a vargyasi Dániel, kastély tatarozása ellen, mondván – miért költik ilyesmikre a nép pénzét! Hisztérikus kirohanásaiban annyira belebojzolódott, hogy Ion Lăncrănjan példájára kapcsolatot vélt felfedezni a levétemozgalom, a Rongyos Gárda és műemlék-restaurálás között³⁶. Számomra ma is érthetetlen. Állítom, hogy a változások emiatt minőségi visszaesést jelentettek a megye vezetésében. A jövevények között akadt olyan pártaktivista, volt munkásnő, aki műveletlen önfejűségében arra ragadtatta magát, hogy végül beleszólt abba is, az orvosok kinek adjanak, kinek ne betegszabadságot. De még a diagnózisok megállapításába is belekontárkodott, mi több, a nyugdíjazás kérdésében is maga kívánt dönteni. Nekem például az illető pénzügyi előadást tartott arról, hogy a táppénzt miért nem lehet kifizetni. Akkoriban központilag szabályozták a táppénzes napok és a betegek számát. Megtörtént eset, hogy a panasztevőnek a következő tanácsot adta: Elvtárs, várja ki, míg egy nyugdíjas meghal, akkor maga is nyugalomba vonulhat.

– Az ön leváltása tehát a párt- és állami funkciók összevonásakor következett be 1975-ben³⁷. Csupán emiatt helyezték át?

– Az én dossziémba benne volt, amit én saját kezűleg írtam bele, hogy édesapám aktív tagja volt az Országos Magyar Pártnak. Erre közvetett úton többször céloztak pályámon, legutoljára a volt hadügyminiszter, akkor minisztertanácsai alelnök, Ion Ioniță. Ő „verifikált”. Nem azt kérdezte, hogy „mi volt az édesapjával?”, hanem azt: a Magyar Párt fasiszta volt-e? Dehogy! Akkor milyen? Nem mondhattam, hogy: maga a politikus, kellene, hogy tudja! Válaszom úgy hangzott, hogy történelmi párt volt, miként a liberális vagy a parasztpárt. Történt mindez 1974 karácsonyán. Ült nagy csésze kávé mellett, hatalmas Kenttel a szájában, s tudhattam, hogy ez egy „ragyogó” életrajzi adat, mely miatt az embert bármikor kibillenthetik.

³⁶ Ion Lăncrănjan *Cuvînt despre Transilvania* (Editura Sport-Turism, București, 1982.) c. kötetéről van szó.

³⁷ Az összevonás korábban kezdődött. A pártfőtitkár 1971. július 6-án elfogadtatta az RKP KB VB-jével az ún. „kis kulturális forradalom” 17 tételét, s ezt követően „mélyreható gazdasági, politikai, szervezeti és ideológiai jellegű újításokba kezdett”. Az 1972. július 19–21. között megrendezett országos pártkonferencián megfogalmazta a »fejlődő szocialista ország« koncepcióját, és átvértékelte az ország nemzetközi státusát. Az értekezlet „példátlan méretű társadalmi-politikai mozgósítással járó gazdaságfejlesztési programot hagyott jóvá, és megfogalmazta a társadalmi, gazdasági és etnikai »homogenizálás« tételét. Elfogadták a vezető beosztású párt- és állami funkcionáriusok rendszeres cseréjének elvét (káder-rotáció), és számos állami, tömegszervezeti és pártfunkciót összevontak”. A Ceaușescu–Mănescu csoport és a Ion Gheorghe Maurer miniszterelnök „technokratái” közti ellentét kiéleződik, és a pártfőtitkár győzelmével ér véget, Maurer 1974. március 25–26-i KB ülésen benyújtja lemondását. Létrehozzák a köztársasági elnöki funkciót, és Ceaușescut már március 28-án köztársasági elnökké választják. (R. Stile Andrea: *i. m.* 246.)

– Egyidejűleg a személyi változásokkal az általános helyzet nap mint nap romlott. Amit a lakosság leginkább megérezett, a közellátás hanyatlása volt, a jegyre kapható élelmiszerek számának növekedése. S hirtelen felgyorsult az ipartelepítés. Hatalmas vállalatokat hoztak létre, s ezzel párhuzamosan idegenek nagy tömegei özönlöttek be. Az ötéves tervben megadták a direktívákat, s azokat könyörtelenül teljesítették. „Megalakult ez és ez a vállalat, ekkora munkáslétszámmal.” Iparunk már eleve függő helyzetben van, az autóvillamossági üzem, a szentgyörgyi gépgyár, a kézdi csavargyár stb. tulajdonképpen mind Brassót szolgálja ki, s ezért ott képezték ki a munkásokat is. A zöme azonban Moldvából érkezett. Az Olt-hídon túli részt a megyeszékhelyen ezért is nevezték Új Moldvának. A város nemzetiségi összetételét radikálisan megváltoztatta mindez, a tradicionális, patriarchális életmódról nem is beszélve.³⁸ Például vasárnap délelőtt és délután nagyhangú emberek lepték – lepik? – el az utcákat, s habitusukhoz tartozott, hogy táskarádiót vittek a kezükben, és azt bögették.

Belefogtak a köröspataki szén kitakarásába. A jó termőtalajt tönkretették egy haszontalan célból – hőerőművet terveztek, s milyen szerencse, hogy nem ide, hanem Brassó határába építették fel végül! – milliárdokat öltek a külszíni fejtésbe, de oly gyenge minőségű szén termeltek ki, hogy az nem bizonyult gazdaságosnak. A faluhatárt viszont tönkretették!

A vállalatokban gyakorlattá vált a fiktív jelentések leadása. A megyék egymással versengtek, hogy melyik hány nappal határidő előtt teljesíti a tervét, illetve melyik szárnyalja túl a másikat a túlteljesítésben. Ez oda vezetett, hogy maga a megyei pártbizottság utasította a vállalatokat, mennyit kötelesek jelenteni. Ha a jelentést már leadták, akkor utólag módosították, hogy úgy mond, tévedtek. Ennek rendkívüli következményei voltak. A fizetést a fiktív teljesítmények után folyósították. Olyan pénzek mentek ki, melyeknek semmi fedezete nem volt. Már akkor megásták az infláció árkat, melyen át az később betört az országba. Hiába figyelmeztettük a bankból a pártbizottságot, hogy a felfújt számok játéka veszélyes. Hanyatlott minden vonalon az áruk minősége. Akkoriban nevezték ki a nagyobb vállalatok minőségi ellenőri osztályai élére tiszteket, militarizálták az osztályt az IMASA-ban és a IAIA-ban³⁹ is. Mémökkari tisztek végezték a munkát. Akkor a létszámok! Rengeteg emberrel dolgoztak, álcázott, gyárkapun belüli munkanélküliségnek nevezzük a jelenséget. Ha bementél egy gyárba, olyan jövés-menés volt, mint egy sugárúton. Ezt meg se próbálták orvosolni, mert a jelszó az volt: minálunk munkanélküliség nincs!

³⁸ Lásd erről bővebben a kötet *Urna alakú korfa* című írását.

³⁹ Az első a sebességváltókat gyártó ún. gépgyár, a másik az autóvillamossági és villanymotorokat gyártó üzem, a város két legnagyobb, a brassói teherautógyár részlegei kihelyezése útján létesített vállalata.

A mezőgazdaságban szintén a fiktív jelentések, a terméshozamok felduzzasztása dívott. Ráadásul a falun maradt népesség képtelen volt elvégezni a munkát, s ezért városról hozták a tanulókat, munkásokat betakarítani a termést.

Világosan lehetett látni, hogy megindult a lejtőn e világ, hogy hanyatlása megállíthatatlan, s hogy összeomlás lesz a vége. Azt kívánni, a nehéz időket átvészelni lett az emberek túlélési stratégiája.

NYELVCSERE A HIVATALI APPARÁTUSBAN

– Korábban az apparátus kilencven százalékban magyar volt. Aztán kezdtek a román pártaktivistákat áthelyezni az állami apparátusba. Állandóan érkeztek a Ștefan Gheorghiu⁴⁰ végzett emberek, jó részük román volt. Lassan feltelt a gépezet. Ha valaki nyugdíjba ment, vagy elmozdították, helyét románnal töltötték be. Ennek két eszköze volt, két jelszó, melyre állandóan hivatkoztak: a nemzetiségi összetétel javítása és a nők szerepének növelése. Adott pillanatban a megyei pártbizottság titkárságán több volt a nő, mint a férfi. A nyolcvanas évek végére adott helyeken a lakosság és a vezetős szerv nemzetiségi összetétele közt már fordított arányosság állott fenn.

A SZOBORÜGY

Földcsuszamlásszerű változást eredményezett az ún. szoborrobbantási⁴¹ kísérlet körüli felhajtás és represszió. Vízválasztó tulajdonképpen 1984! Véleményem szerint: egyetlen célja volt: azokat a magyar nemzetiségű tiszteket, akik mind az államvédelemben, mind a rendőrségen parancsnoki állást töltöttek be, egyik napról a másikra el lehessen távolítani azon a címen, hogy megbízhatatlanok, és feladatukat nem tudják teljesíteni. Egyszerű provokáció volt, kérem! Egy gyereket feláldoztak, de még jó, hogy csak egyet! Ha pár

⁴⁰ A bukaresti pártakadémia neve, a pártfunkcionáriusok, újságírók, sőt szociológusok stb. újabb nemzedékeinek nevelője.

⁴¹ Egyedülálló a diktatúra megszilárdulása utáni évtizedek történetében, hogy Sepsiszentgyörgy központjában, a „tapstéri” funkcióval felruházott téren, az újonnan felállított Mihai Vitéz-szoborcsoporthoz kisebb erejű robbanás következett be fényes nappal, déli órában. A környező házak ablakai ugyan betörték, a szobornak azonban semmi baja nem esett. A robbanás mindamellett széttépte Vaszi Jánoskát, a közeli művészeti iskola 12 éves tanuló-ját, aki talán kíváncsiságból vagy mert küldték, hozzányúlt a szobor lábához helyezett csomaghoz. A tulajdonképpeni tettesek kiletére 1989 után sem sikerült fényt deríteni, hiába kértek a szülők, illetve szorgalmazták politikusok. Kozsokár Gábor (1992–2000 között RMDSZ-szenátor, később Alkotmánybírósági tag) különben Czíkó Árpádhoz hasonlóan értékelte az eseményt a *Romániai Magyar Szó* c. lap 1993. április 27-i számában megjelent interjújában: „Az volt és maradt a véleményem, hogy szándékos, megrendezett provokáció történt. Mert ennek alapján eldöntötték, hogy itt »veszély« áll fenn, és a biztonság fönntartása kemény kezét igényel. Ennek nyomán a megyei és városi rendőrségen is leváltották vagy nyugdíjba küldték a magyarokat, helyettük románok jöttek, és nyíltan kimondták, megyei, állami intézményben első számú vezető magyar nem lehet, csak román.” (B. Kovács András: *A diverzió melegágya*)

perccel korábban robban, nagy csapat jött ki a próbáról a kultúrpalotából s azt éri... Hihetetlen dolgok történtek. Két óra nem telt bele, és száznál több bu-karesti szekus tiszt érkezett. Helikopterrel hozták őket, és Kőkös-nél szálltak ki. Minden idevaló állambiztonsági alkalmazott mellé beosztottak még egyet. Úgy közlekedtek az utcán és jártak be az intézményekbe is. Kérdegették az embereket, mi a véleményük a robbantásról. „Ugyan kérem, nem foglalkozunk mi ezzel!” „Hát miről beszélgetnek?” „A vasárnapi futballmeccsről...” Gyűléseken erről soha szó nem volt, csak a következményeket lehetett tapasztalni. Nyugdíjazták, elhelyezték, félreállították a magyar belügyiseket. Megindult egy hajsza is, több száz embert hallgattak ki, aki régebb valamit csinált, azt újra behívták, faggatták, nem vett-e részt az „akcióban”, nem tud-e valamit róla. Maig sem tisztázták, ki a felelős. Én provokációnak tartom, s egy tisztnek, aki nagyon érdeklődött nálam, megmondtam: aki ezt csinálta, professzionista volt, mert a szobor egyáltalán nem sérült meg, s ez nagyon gyanús. Ezzel a diskurzust befejeztük az illetővel. Az új garnitúra válogatott legénységgel érkezett. Craiováról hoztak parancsnokot. 1990-ben olvashattuk a helyi sajtóban a megzavarodott, futásra kényszerült ember vallo-másait, önmentő magyarázkodásait...⁴²

1996. február – március

P. S. 2004-ben Sylvester Lajos tollából újabb fontos részletekre fényt derítő írás jelent meg a *Háromszék* szeptember 1-i számában. Az *Aki farkassal tart, annak vonítania kell?* című sorozat 2. folytatásában Czíkó Árpád a pártvezetés felső köreihez tartozó rokonai biztatásra, illetve a pártvezetés legbelső berkeiben folyó belharcra is kitér a meggyésítés kapcsán. Olyan kapcsolatról van szó, mely a fentiekben nem derült ki, ezért érdemes visszatérni rá. Hogy érthető legyen, előbb Király Károly, a tulajdonképpeni interjúalany emlékezését idézzük: „Hogy közben újat is mondjak, ami eddig semmiféle irodalomban nem jelent meg, elmondom: volt egy Cozma nevezetű férfiú, a fővárosi pártbizottság első titkára. Marosvásárhelyi származású. A felesége Czíkó-rokonság volt⁴³. Czíkó Árpád rokona. (...) Cozma volt mezőgazdasági minisz-

⁴² 1990. február 9-i és 10-i számaiban a *Háromszék* című lap szenzációval szolgált: Mircea Dupac, a megyei szekuritáté volt főfelügyelője, aki a szoborrobbantási kísérlet után került Sepsiszentgyörgyre, önként jelentkezett a szerkesztőnél, hogy „gyónni akar”. A belügyi tiszt nem kevesebbet állít, mint azt, noha két ún. terroristaellenes alakulat, félszáz ember állt készen, hogy bevessék, ő akadályozta meg, hogy a megyeszékhelyen december 22-én vérontásra kerüljön sor. A főfelügyelő a déli órákban menekült el a megyei pártbizottság székházából egy hátsó ajtón át az azt körülfogó munkástömeg elől, akárcsak Rab István első titkár és sleppje.

⁴³ Nagybatyja volt még Czíkó Lőrinc, tanügyi államtitkár (1948–) és Czíkó Nándor, MNSZ-aktivista, mindketten egykori illegális kommunisták, 1945 után MNSZ-vezetők, részt vettek a tanügyi államosításában és a csángóföldi magyar iskolahálózat megteremtésében.

ter is, és azután lett belőle turisztikai miniszter. Drăghici⁴⁴, aki még nagyobb volt (belügyminiszter – S. L.), neki Czíkó Márta volt a felesége. Ezek kijöttek Czíkó Árpádhoz, és otthon, a családban végigtárgyalták a dolgokat.

A politbüro és Központi Bizottság tagját lehallgatta a szekuritáté, és ezt jelentették Bukarestben. Én ezt Vasile Patilineţtól tudom, s utólag ez be is igazolódott. Ezért került sor Drăghici kizárására a pártból egy év múltán. Cozmát még hagyták egy darabig, majd őt is eltávolították. Ezeknek az embereknek pozitív véleményük volt arról a magatartásról, melyet az itteni lakosság körében tapasztaltak, és elítélően szóltak a központi intézkedésekről.” Király Károly szavait Czíkó Árpád – a Czíkó Márta unokaöccse – a riporter számára pontosítja, illetve kiigazítja emigyen: „Drăghici és Cozma abban az időben nem járt az ő lakásán.” Annál óvatosabb volt. Drăghici felesége, Czíkó Márta viszont leutazott »rokon látogatásra«. Sinaián nyaraltak, s belügyminiszter férje kérésére utazott Háromszékre, ott felkereste a Czíkó családot, és átadta Czíkó Árpádnak az üzenetet: „Semmi áron ne engedjétek Székelyföld feldarabolását. (...) Erőszak árán is akadályozzák meg a Székelyföld szétdarabolását.” Czíkó Árpádnak a lakása előtt sétálva adta át az üzenetet a nagynéni, s megnyugtatta, a Székelyföld „egyben tartásának a Központi Bizottságban is vannak” támogatói, „fellépésük azonban csak akkor lehet eredményes, ha ennek van székelyföldi tömegbázisa.” Végül Czíkó Árpád elmondta a riporternak, hogy e nyílt ellenállásra buzdítást a „szekuritáté lehallgatta”.⁴⁵

A történet nem változtat az eddigi képen, de árnyalja azt, s mivel közvetlenül kapcsolódik egyik fő narrátorunkhoz, jónak láttuk ide iktatni. Bár valószínű, de további kutatást igényel annak kiderítése, hogy vajon nem a Ceauşescu által félreállított Drăghici és társai kívánták-e felhasználni a székelység elégedetlenségét a teljhatalmúvá váló pártfőtitkár és csapata elleni harcukban.

2004. szept.

A kézirat lezárása után látott napvilágot a végre az RKP levéltárában (Arhivele Naţionale. Direcţia Bucureşti, fond Comitetul Central al PCR Cancelarie) is folyó mélyebben szántó kutatás eredményeként Novák Csaba Zoltán dolgozata, mely a Drăghici-féle javaslatról azt írja: az ellenezte a nagy

⁴⁴ Alexandru Drăghici (1913–1992), kommunista politikus, Ceauşescu egyik ellenfele, akit 1968 áprilisában zárt ki a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága titkárságából, annak kapcsán, hogy rehabilitálták Lucreţiu Pătrăşcanut és Fóris Istvánt. Az előbbi likvidálása idején, az ötvenes évek elején, Drăghici belügyminiszter volt. Az 1989-es rendszerváltás után felesége Magyarországra menekítve mentette meg a felelősségre vonástól az akkor már idős embert. Vlad Georgescu román történész mint régivágású sztalinistát jellemzi. (*Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*. Humanitas, Bucureşti, 1992. 275.)

⁴⁵ *Háromszék*, 2004. szept. 1.

székely megye tervét, mellyel szerinte egy mesterségesen létrehozott gettó alakulna ki a térségben. Drăghici felszólalásában ellenzett mindennemű mestertérletcsatolást: „Véleményem szerint alaptalan volt Kézdivásárhely rajonhoz csatolnunk a három bodzafordulói román többségű községet csak azért, hogy javítsunk a rajon nemzetiségi összetételén. Azon a véleményen vagyok, hogy ne hozzunk létre mesterséges szerkezeteket. Ha valóban fel akarjuk számolni azt a gettót [Székelyföld – N. Z.], iparosítanunk kell.” (...) A megyésítési tervezet elfogadásában a legfontosabb vitára 1967. december 30-án a Végrehajtó Bizottság ülésén került sor, amelyen a pártbizottsági és munkabizottsági tagokon kívül a tartományi első titkárok is részt vettek. A cél a végleges tervezet elfogadása volt. Az első viták során elhangzott érvek még erőteljesebben csaptak össze. Alexandru Drăghici kitartott azon véleménye mellett, hogy a székelység esetében vissza kellene térni az 1950 előtt létező Udvarhely, Csík, Maros és Háromszék megyékhez. (Novák Csaba Zoltán: *A megyésítés előkészítése és a nemzetiségi kérdés Romániában 1986-ban. A Hét*, 2005. nov. 10.) Összegezésében a szerző úgy látja, az új közigazgatási beosztás fő politikai célja az új hatalmi csoporthoz lojális helyi elitek létrehozása – erre a Székelyföldön kisebbségpolitikailag is szükség mutatkozott –, gazdasági célja pedig a decentralizált, erőltetett iparosítás helyi feltételeinek megteremtése volt. Ugyanakkor ügyeltek arra, hogy a székelység több, három-négy fontosabb központ között oszoljon meg, területileg-adminisztratív megosztott maradjon. Ez egybevág egy neves francia történész megállapításával: a megyésítés „lehetővé tette a magyarok számára, hogy az eddigieknél több megyében többséget alkossanak, ugyanakkor megfosztotta őket attól a lehetőségtől, hogy egy olyan monolitikus, általuk meghatározott tömböt alkossanak, amely a jövőben határozottabb autonómiatörekvésekkel állhatott volna elő”. (Denis Deletant: *România sub regimul comunist*. Fundația Academia Civică, București, 1997. 129.)

A TÖBBSZÓLAMÚSÁG KÜSZÖBÉN

A 2004-es helyhatósági választások Sepsiszentgyörgyön

Bár a 2004-es választási harcot Háromszék központjában nagy fordulatosság és a profi módon viselkedő kampánystábok újdonságszámba menő jelentkezése jellemezte, végeredményüket, akárcsak a 2000-es előzőekét, a magyar egypárt-rendszerből fakadó kényszerű alternatívátlanság szabta meg. A fordulatosságot így jórészt az álalternatívák vetélkedése szülte, s minden látszatmozgalmasság ellenére a választásokon biztos befutónak bizonyult a politikai monopóliumhoz való jogát pár hónappal korábban a törvényhozás kulisszái mögötti alkukban, a Magyar Polgári Szövetséggel szemben sikerrel megvédő Romániai Magyar Demokrata Szövetség. E sikerért az RMDSZ nagy árat fizetett, egy antidemokratikus helyhatósági törvényt szavazott meg érdekében a kormányon lévő Román Szociáldemokrata Párttal összefogva, és további kétes politikai húzásokhoz adta beleegyezését potenciális ellenfele elgáncsolása végett. Mindezen praktikák sikere ellenére, az alulmaradtak kudarca nem minden pozitív hozadék és tanulság nélküli, mivel a magyar politikai pluralizmus kibontakozását az RMDSZ-nek és a kormánypártnak nyilvánvalóan csak elodáznia sikerült, ezért a most először jelentkezett versenytárs olyan úttörőnek tekinthető, mely külön figyelmet érdemel. Áttörését igen, létrejöttét azonban már nem tudták megghiúsítani ellenfelei.

A 2000-ES VÁLASZTÁSOK EREDMÉNYEI

A tömörség kedvéért és hogy nagyobb időintervallumot foghassunk át a tendenciák érzékeltetése végett, táblázatban foglaltuk össze a legfontosabbnak vélt adatokat a korábbi helyi tanácsi választásokról a szabad társadalmi mozgást beindító rendszerváltástól (1989) errefele. Íme beszédesnek szánt számaink!¹ Előrebocsátjuk, hogy a városnak az 1992-es népszámlálás szerint 68 ezer, a 2002-es szerint pedig 61 400 lakosa volt, azaz szavazati joggal a kilencvenes évek elején kb. 55 ezer, utóbb már csak kb. 48 ezer ember rendelkezett:

¹ Adataink a *Háromszék* 1992. febr. 11; 12, 1996. jún. 4, 5; 2000. jún. 7, 20, valamint a *Cu-
vântul nou* 1992. febr. 20; 1996. jún. 4, 6; 2004. jún. 8, 9-i számaiból valók.

Választás éve	1992.02.09.	1996.06.02.	2000.06.04.	2004.06.06
Összes leadott szavazat I. fordulóban	35 000	kb 32 612	23 317	22 537
Távolmaradás	kb. 25%	kb. 41%	kb. 42%	57,8%
RMDSZ tanácsi listára	26 000	kb. 25 000	16 847	12 088
RMDSZ polg.m. jelölt (végig Albert Álmos) ²	27 818 (80,40%)	24 746	14 817	9876 (43,82%)
Megyei tanácsi RMDSZ lista	elektoros választás	80 701	56 663 ³	59 994
II. helyezett polg.m. jelöltre	–	–	3270*	5211** (23,12%)
Összes leadott szavazat II. fordulóban	nem volt	nem volt	21 095	21 550
Távolmaradás	–	–	60,6%	
RMDSZ polg.m. jelölt	–	–	14 822	13 202 (58,52%)
II. helyezett polg.mest. jelöltre	–	–	6003*	9334** (41,42%)

* Ötvös Mózes független jelölt

** Rétyi Ödön SZDP jelölt

A táblázatból világosan kiolvasható, hogy: 1. az RMDSZ, bár mind a négy alkalommal elvitte a pálmát, egy folyamatosan csökkenő népszerűségű jelöltre tett a legutolsó választásokon is, innen döntésének kockázata; 2. hogy, miként korábban is, ellenjelöltjének a második fordulóban nyilván az ún. proteszt szavazatokat besöpörve, sikerült szinte megdupláznia eredeti választói számát; 3. hogy a kormánypárt, ezúttal magyar jelöltre építve, kísérletet tett az áttörésre, s bár elbukott, eredménye számottevően jobbnak nevezhető a korábbi második forduló elődjénél; 4. hogy végül az RMDSZ-jelölt beváltotta a hozzá fűzött reményeket, azaz képes volt a PSD-jelölt ellenében leadott szavazatokat is magához vonzani, és ezáltal biztos fölénytel megnyerni a versenyt. Tudni kell, hogy korábban – bár nemegyszer 6–8 képviselőjüket is beneveztettk a versenybe – a román párti polgármesterjelölteket kimon-dottan esélytelennek ítélték a megyeszékhelyen, 2000-ben ezért egy független és magyar, bár román pártok által támogatott jelöltet indítottak az RMDSZ-

² Közvetlenül az 1989. december 22-es fordulat után a polgármester Gajzágó Márton volt, mellette az alpolgármester Covaciu Mihai, korábban mindketten újságírók, őket követte az első választásokig László Gyula mint polgármester két román alpolgármesterrel, Pop Dumitruval és Tatu Gheorghéval, utóbbi 1996 és 2000 között mint a Demokrata Párt tagja a megye prefektusi tisztségét viselte.

³ A megyeszékhelyen az RMDSZ megyei tanácsi listája 16 ezernél több szavazatot kapott, azaz az RMDSZ-polgármesterjelölt már ekkor jó másfél ezerrel lemaradt mögötte.

jelölt ellenében. 2004-ben először történt meg, hogy a „trónfosztásra” magyar nemzetiségű pályázó nyíltan román párt színeiben próbálkozzék. Kirajzolódik a táblázatból továbbá a választói kedv hanyatlása. A részvételi arány országosan hasonló mértékben csökkent. Mindamellet egy olyan kisebbségi szervezet esetében, mely egy külön nemzeti nyomás alatt élő népcsoportot képvisel, e mutatószám a többségiekétől eltérő motiváció meglétére vall. (Figyelembe veendő körülmény azonban, hogy a választások közben derült ki: a rendőrség által összeállított választói névjegyzékek körül baj van: a 61,5 /a 2002-es népszámlálás előzetes adata/ ezres lakosságú városban ugyanis a hivatalos nyilvántartás 55 ezer szavazati joggal rendelkező egyént mutatott ki, ami demográfiai képtelenség. A városháza a választások után közzétett korrekciós számításai arra vallanak, hogy Sepsiszentgyörgy kiskorú lakosai legalább 13 ezer személyt tesznek ki, ezért valószínűsíthető, 6–7 ezer már a városból bizonyára elköltözött, időközben elhunyt stb. személyt elmulasztottak törölni az illetékesek a névjegyzékből. Hogy a helyzet mióta áll fenn, és hogy választási csalásra teremtett-e lehetőséget, ennek kivizsgálására nem történt kísérlet sem. Tény, hogy 1992, 1996 és 2000-ben még olyan választási törvény volt érvényben, mely az első fordulót csak akkor ismerte el érvényesnek, ha azon a névjegyzékben szereplő fele plusz egy polgár megjelent az urnánál, s eme feltételt csak a módosított 2004-es törvény törölte.)

A MAGYAR POLGÁRI SZÖVETSÉG INDULÁSÁNAK MEGAKADÁLYOZÁSA ÉS ANNAK HELYI KÖVETKEZMÉNYEI

Miután az RMDSZ 2003 nyarán Szatmárnémetiben megtartott, hetedik kongresszusán leszámolt a Reform Tömörülés néven ismert belső ellenzékével, s Tökés László püspököt szabályzatmódosítás örve alatt megfosztotta tiszteletbeli elnöki tisztségétől, a reformcsoport kivált a szövetségből, és alternatív magyar szervezet alapítását határozta el. Így hozta létre a Magyar Polgári Szövetséget, melynek szervezése párhuzamosan haladt az autonomista magyar nemzeti tanácsok, valamint a székely nemzeti tanácsok rendkívüli lendülettel folyó megalakításával helyi és országos szinten egyaránt. Az autonomista törekvések felkarolása rajzolta meg az MPSZ markáns politikai arcélét, hívta fel a figyelmet a rivális szövetségétől elütő céljaira, domborította ki a kisebbségi politizálásban az általa képviselt stílus elvi újdonságát. Az új szövetség és a párhuzamosan folyó szervezés röpké pár hónap alatt olyan pártszerű hálózatát hozta létre az alap- és középszintű szervezeteknek, melyek 2004 januárjában megtarthatták az MPSZ első alapító kongresszusát Székelyudvarhelyen, s e tüneményes sebességű konstituálódás a 2004 júniusára kitűzött helyhatósági választásokon való sikeres szereplés lehetőségével kecsegtetett. Eme eshetőségtől megriadt kormányzó Román Szociáldemokrata Párt – melynek az 1996–2000-es koalíciós kormányzathoz hasonlóan, sikerült a legnagyobb kisebbség-szervezetét az ún. „kis lépések” politikájára

rávennie, s ezzel a kisebbség közösségi emancipációja tulajdonképpeni kérdésének napirendre tűzését egy esetleges NATO-csatlakozás és EU-ba való belépés utáni időkre, azaz tulajdonképpen *sine die* elnapolnia –, valamint a megmérkőzni nem kívánó, kisebbségi monopóliumában kényelmesen berendezkedett, nyugalmit féltő RMDSZ – az egyeduralom mindennemű demokratikus kontroll alóli kibúvás pompás eszközének bizonyult kb. 1997-től erre fele – ezt követően fogott össze, hogy az új szövetséget lehetetlenné tegye. A választási küszöb korábbi megemelése 3-ról 5%-ra is többek közt az RMDSZ-fölény bebetonozásának vágyából fakadt, most ehhez járult az új, 2004-es helyhatósági törvény, mely nagyon megnehezítette a rivális kisebbségi szervezetek indulását. A parlamenti képvisellel nem rendelkező kisebbségi szervezeteknek ugyanis csak abban az esetben engedélyezte a versenybe való benevezést, ha azok egy diszkriminatív bejegyzési procedúrának vetették maguk alá: vagy az illető kisebbség lélekszáma 15%-át kellett tagjaik sorába fogadniuk, vagy legalább 25 ezer taggal kellett rendelkezniük, méghozzá az ország 16 megyéjében megoszolva, megyénként legalább 800 tagot, a fővárosban 300-at mutatva fel. Bár az RMDSZ másra számított, az MPSZ mindezeket az RMDSZ-szel szembeni általános elégedetlenség légkörében viszonylag könnyen teljesítette, s mihamar 54 ezer aláírást gyűjtött össze állásfoglalást kérő ívein, ezért végül csak időhúzás árán – a törvény végrehajtási utasításainak megjelenése hónapokig késett, a kérdőívek megadott formáját rendkívüli kormányhatározattal az utolsó pillanatban, egy héttel a listák letételére kitűzött dátum, május 6-a előtt még egyszer (!) módosították –, formai-procedurális indokokra hivatkozva sikerült listaállítási jogától megfosztani.⁴ Az aláírási ívek nem mindenikén volt azonos az aláírásgyűjtő és az aláírástok hitelesítő személy neve. (De hogy az 54 ezer közül 25 ezer nem felelt-e meg a kritériumoknak, azt végül is nem tisztázták.) Az Országos Választási Bizottságban az RMDSZ-es képviselő javaslatára megvonták az MPSZ jogát a listás választáson való részvételtől, az esetleges párttá alaku-

⁴ Szász Jenő országos elnök, Tulit Attila alsóháromszéki alelnök és Szilágyi Zsolt parlamenti képviselő április 22-én nyújtották be a 54 ezer aláírást tartalmazó íveket az Országos Választási Irodához, ez április 23-án délután utasította el a szervezet bejegyzésére irányuló kérelmet. Az MPSZ ez ellen a Legfelső Bíróságon emelt óvást, ez április 30-án illetéktelennek nyilvánította magát a kérdésben – valójában a kérdés jogilag szabályozatlan –, és az Alkotmánybíróság elé utalta a kérdést, amely mai napig nem nyilatkozott róla, bár egy-két héttel még reménykedett az MPSZ abban, hogy igaza meghallgatásra talál.

⁵ Méghozzá a Partidul Acțiunea Populară (Népi Akció Pártja) színeiben. A pártot a korábbi (1996–2000) demokrata konvenciók államelnök, Emil Constantinescu vezetésével alapították, hogy a 2000 választási vereség miatt széthullott jobboldalt ismét egyesítsék, mely kísérelt a parasztpárt maradékával való sikertelen egyesülési próbálkozásokon végül elvérzett. Ezt követően a párt a magyar körökben nagy tekintélynek örvendő Smaranda Enache asszony közvetítésével nyitni próbált a magyar ellenzék felé már a helyhatósági választásokon, az országos választáson pedig egyes megyékben egész listáját az MPSZ-nek ajánlotta fel, mi több, az autonómia-program elfogadását is lehetségesnek nyilvánította.

lášhoz már késő volt hozzálátni, a Legfelső Bírósághoz és utóbb az Alkotmánybírósághoz való fellebbezés nem hozta meg eredményét, ezzel is csak időt veszített az új szövetség, melynek jelöltjei végül vagy vállalták a függetlenként való indulás kimondottan előnytelen voltát és hátrányait, vagy más szervezetek színeiben léptek fel. Utóbbiak értek is el némi sikert⁵, de e megoldástól érthető okokból sokan idegenkedtek, és már eleve nem éltek vele. (Utólag persze, úgy tűnt, a szövetség reális erejét mégis ennek alapján lehetett volna felmérni.)

Magyarán, a jogi mezbe bújtatott politikai machináció sikerrel járt kiagyalói szempontjából, ami az események sodrában azonban természetesen még nem volt ennyire egyértelmű. Háromszéken például május 7-én még saját nevében adta le a helyi MPSZ jelöltlistáját és polgármesterjelöltje nevét a helyi választási irodának, de egyúttal közölte a sajtóval, ha elutasításra talál, és független tanácstagjelöltek állítására kényszerül, akkor a polgármesterjelölt állításáról lemond. (E döntés miatt támadt utóbb emésztő vita a szervezet kebelében, a lépést hibának minősítette a hamar kialakuló belső ellenzék.) A megyei és városi választási irodák, az országos felettes szerv ismertetett döntésére hivatkozva, visszadobták a helyileg letett listákat, ezt az MPSZ május 10-én megfellebbezte, de hiába. Saját kampányát végül jó pár napos késéssel és kedveszegetten kezdte meg, első szórólapjai és plakátjai a többiekhez képest kéthetes lemaradással jelentek meg, mikor a hirdetőtáblákon jóformán már hely sem maradt számukra, s mikor a többi, még a kimondottan periferikusnak nevezhető párt jelöltjei is már untig ismerteknek számítottak a nyilvánosság előtt.

Háromszéken, a Hargita megyei próbálkozásoktól eltérően, a szövetség idegenkedett attól, hogy identitásán foltot ejtve, más pártok színeiben indítsa jelöltjeit, az egy Illyefalvától (és Bükszádtól) eltérően, ahol különben a falusi szervezetnek végül polgármesterjelöltje és öt tanácstagjelöltje is teljes diadalt aratva (a volt államelnök – 1996–2000 –, Emil Constantinescu és Smaranda Enache vezette Népi Akció Párt listáján), a választások nyertese lett.⁶ Sepsiszentgyörgyön, mint említettük, a helyi szervezet letett független polgármesterjelölt-állításáról, amit belső ellenzéke olyannyira zokon vett, hogy két nagyobb tekintélyű vezetőségi tagja, Kónya Ádám nyugalmazott múzeumigazgató, és Kovács István unitárius lelkész városi tanácstagok külön felhívásban, saját szakállukra egy ígéretebb független magyar jelölt, a közgazdászként ismert Dénes István támogatására hívták fel a párt szimpatizánsait. A vezető-

⁶ Csíkbán e taktika kudarcot hozott, itt a Német Demokrata Fórum megvonta a jelöltek jogát (a listák letétele után ráadásul) ahhoz, hogy pecsétnyomóját felhasználhassák céljaikra, teljes volt viszont a siker Udvarhelyen, ahol a Népi Akció Pártja listáin végül nyolc városi tanácsosát juttatta be az MPSZ. Mivel itt Szász Jenő országos MPSZ-elnöknek függetlenként sikerült polgármesteri mandátumát már az első fordulóban megújítatnia, az „anyaszék fővárosabeli” fordulat döntőnek bizonyulhat az MPSZ fennmaradását illetően.

ség végig, a második forduló lezárultáig kitartott amellett, hogy a párt semleges e versenyben. A két említett tag partizánakcióját az magyarázza, hogy közben a kormánypárt jelöltjének kampánya számukra aggasztóan felfutott, s hogy szükségét látták annak, vegyék elejét egy olyan nemkívánatos helyzet kialakulásának, melyben a második fordulóban a lakosságnak „egy rossz és egy még rosszabb” között kelljen választania. Az ellenzék úgy ítélte meg – és igaza lett –, hogy az RMDSZ jelöltje a második fordulóban mindenképpen bekerül, s ha ott egy román párt jelöltjével szembesül, az legfeljebb az RMDSZ malmára hajtja a vizet, de semmiképpen sem szolgálja a magyar közvélemény általa képviselt részének javát. Az MPSZ vezetősége ismétleten elhatárolódott a belső ellenzék akciójától, semlegességét elvszerűséghez való ragaszkodással indokolva, illetve azzal, nem kívánja kompromittálni nagyra hivatott szervezete jövőjét, ezért úgymond a szimpatizánsok lelkiismeretére bízta e szavazásban való részvétel felelősségét, nem titkolva meggyőződését, hogy a távolmaradás bizonyára még az első fordulóbelineél is nagyobb lesz. Végig ott volt érvelése mögött a föltételezés, hogy az MPSZ-hívek jó része mér eleve nem ment el szavazni, passzivitásával fejezván ki tiltakozását a választásokról való kizárás miatt. Az aktivizmus pártiakat, kik a szervezetépítésben és tekintélyszerzésben a csak négyévente ismétlődő alkalmat elszalasztani nem kívánták, ez az álláspont mélyen irritálta, emiatt a belső berkekben a viták, mint említettük, fellángoltak.

Az MPSZ-nek a városban végül a négyből egyetlen tanácsstag-jelöltje érte el a függetleneknek is előírt 5%-os küszöbértéket, a három másik – a város körzetesítéséhez fűzött remények nem váltak be – ennél kevesebbet teljesített, bár a némileg tétova kampány ellenére összesített 3100 szavazat – az RMDSZ-lista 12 ezer szavazata mellett – nem nevezhető jelentéktelen eredménynek. A jóslat, hogy a szövetség jobb feltételek közt a magyar szavazatok negyedére-felére is számíthat, nem látszott megalapozatlannak. Tény, hogy listás szavazás esetén a 21 tagú városi tanácsba e szavazatszámmal akár három MPSZ-jelölt is bejuthatott volna. A folytatódó belső vitáknak tisztázniuk kellett, egy részvételre buzdító, mozgósító kampány, a polgármesterjelölt indítása stb. nem lett volna-e célszerűbb a szervezetépítés szempontjából is, illetve azt, vajon e tartózkodó semlegesség nem járult-e hozzá ahhoz, hogy a szabadon hagyott helyre benyomulván, a kormánypárt jelöltje a maga javára kamatoztassa az RMDSZ-szel elégedetlenek voksait.⁷

Az MPSZ félreállása, viszonylagos sikertelensége azzal is magyarázható, hogy autonómia-programja, a városra lebontva, még kidolgozatlan volt, nem bizonyulhatott mozgósítónak a mindennapi gondokra és helyi távlatokra koncentráló helyi kampányban.

⁷ Minden adatunk a *Háromszék*, a *Krónika* stb. 2004. áprilisi, májusi és júniusi számaiból származik.

A lakosság jó részének fokozódó és rendíthetetlen apátiája – szavazati jogát már csak egy 50% alatti kisebbség hajlandó gyakorolni – ellenére, a választási kampány nagy izgalmakat szült, az érdeklődők körében magasra csaptak a szenvedélyek, egyes csoportok között kieleződött és nyílt polémikában robbant ki az ellentét, „fenomenológiájában” pedig soha ennyire színes és érdekfeszítő nem volt. Kiábrándulást váltott viszont ki, hogy a második forduló alaphelyzete, a 2000-es választásokat mintegy lekopírozva, kiút nélküli kényszert szült. Hogy undorukat legyőzve, sokan a se egyik, se másik jelöltet nem kedvelők közül, mégis bele kívántak szólni a harcba, és végül egyik fél javára döntötték azt el, annak jele, hogy élt bennük a remény: legközelebb képviselőjük legyőzi azt, akit most kisebbik rosszként nyeregbe segítettek. Demokráciánk jelenlegi állapota ennyit tesz lehetővé: majdani ellenfelelünket lehet egyelőre hatalomra segítenünk, hogy őt hívhassuk ki küzdelemre, s ne legyünk kénytelenek egy újabb álkonfliktusban megrekedni – gondolták sokan. Eme álláspont abban összegezhető: az etnikai szavazásnak nevezett jelenség, melynek logikája győzedelmeskedni látszott a sepsiszentgyörgyi választáson 2004-ben is, remélhetőleg átadja helyét egy belső magyar–magyar küzdelemnek, ha a magyar pluralizmus politikailag kialakulhat, és működni kezd.⁸

*

Az RMDSZ kampányának fáradt volta abból is fakadt, hogy az áprilisi előválasztáson már ellőtte puskaporát, már akkor megjelent a 12 éve polgármesterként fungáló személy, a magát újból jelöltető képe minden forgalmasabb közlekedési csomóponton: „Albert Álmos – én tudom, mit akar a város!” felirattal, s hasonló magabiztosságot hivatott sugározni az összefont karokkal álló, egészalakos másik plakát is. Mindezeknek még eljön a bőjtje, az ellenfelek nem mulasztják el a magabiztosság túljátszásában rejlő kifigurázási lehetőséget kiaknázni, lásd a PSD⁹-kampány pár szellemes húzását alább. Hogy a polgármester megítélése korántsem volt egységes, az az április 18-án tartott RMDSZ előválasztások eredményeiből is kiderült, a magyar közvélemény mély megosztottságát, illetve a polgármester mögött álló Polgári Kör

⁸ Az MPSZ-esélyek alakulásáról, ingadozásáról némi fogalom alkotható az általa megrendelt és a székiyudvarhelyi Ponder Poll piac- és közvélemény-kutatási kft. által készült felmérésből, mely április-május folyamán 770 alany megkérdezése után úgy találta: a korábban 67,8%-ban az RMDSZ-re szavazó alanyok az új helyhatósági választásra készülve 31%-ban szavaztak volna az MPSZ-re, 45%-ban az RMDSZ-re. 15% pedig még nem tudta, mire. Viszont ha az MPSZ nem indulhat valami miatt, akkor 8,4% visszapártolt volna az RMDSZ-hez. (A felmérés $\pm 3,8\%$ -os hibalehetőséggel számol.)

⁹ A kormányzó Partidul Social Democrat Românról, az Adrian Năstase vezette Román Szociáldemokrata Pártról van szó.

befolyásának csökkenését a másik RMDSZ-platform, a Sepsiszentgyörgyön már két éve felszálló ágba jutott ún. kereszténydemokrata csoportosulással szemben, melynek jelöltje, *Kelemen Tibor*; civilben a megyei munkaügyi igazgatóság (Munkaerő Foglalkoztatási Ügynökség) – az önkormányzattal rivális, prefektusi irányítás alatt álló intézményhálózat része! tehát – vezetője, nem állt távol attól, hogy az RMDSZ vele nevezzen be végül a versenybe. (Az RMDSZ előválasztásokon kis híján utóbbi győzött.)¹⁰

Amikor világossá vált, hogy viszonylag sokan indulnak – lásd a pártok listáját az eredményeket tartalmazó táblázatban –, és a ténylegesen nagy elégedetlenség miatt egyesek nem esély nélkül, valószínűsíthető volt már, hogy a magyar szavazatok szóródása miatt kétfordulós lesz a választás, s hogy az első tétje nyilván az: ki hívhatja ki az eddigi polgármestert a másodikban. E szerep arra várt, akinek a tömeges elégedetlenséget sikerül a legjobban megjelenítenie.

Ezért nevezhető *Dénes István* független jelölt indulása különösen célszerűnek, és ezért bizonyult sikeresnek. Az MPSZ félreállítása-félreállása közismertté válásával egy időben egyik napról a másikra és jóformán elsőként még május elején – a kampány hivatalosan egy hónapos, azaz május 4-től június 4-ig tartott – hatalmas mennyiségű plakát „Váltunk?” ajánlattal dobta be rokonszenves fiatal arcát a köztudatba. A villanyoszlopokat is számolatlanul elárasztó plakátok – utóbb bírsággal fenyegették, levételükre kötelezték, de azok közben feladatuk teljesítették – a szűk körű ismertségből egy csapásra kiragadták, és a merész lépés –, kis késéssel utóbb csak a két „nagymenő” mert ilyen vehemenciával jelentkezni – némi meghökkenést és enyhe malíciát követően, második reakcióként már egy hét múlva olyannak mutatták a fiatal „technokratát”, a Mercurius gazdaságfejlesztő szervezet és az Inda vállalkozásfejlesztő kft (consulting, ő Befektetés-fejlesztő Ügynökségnek nevezi) vezetőjét, mint aki a régi polgármesterrel esélyesként vehetné fel a versenyt, és ezért bizalmat érdemelhet. Különösen, hogy közben kiderült, és május közepére tisztázódott, a Legfelső Bíróság válasza nyomán, az MPSZ szárnyaszegetten szállhat csupán harcba.

Más hangütésű volt a másik, végül a második fordulóba bekerült szociáldemokrata párti (Partidul Social Democrat Român) jelölt, *Rétyi Ödön* kampányának kezdete. Őt a magyar közvélemény kezdetben teljesen esélytelennek tartotta, bár magyar voltáról a megyei napilap vezércikkírója elégtétellel nyugtázta, hogy ez a magyar identitás felértékelődésére vall. Hogy csapdahelyzet állhat elő, ez a május végi publicisztikákban válik témává, addig a

¹⁰ A Kereszténydemokrata Mozgalom helyi vezetője Puskás Bálint RMDSZ-szenátor, a román parlament szenátusának alelnöke, aki többek közt a Máltai Szeretetszolgálat országos vezetője is, az egyházak közül főleg a város magyarságának felét felölölő katolikus felekezetre támaszkodik, miként az is őrá.

jelölt nagy szakértelemmel és sok pénzzel dolgozó stábjá a maga menetrendjét követhette. Plakátvariációi végül neki voltak a legszámosabbak, a kezdeteken a „többet érdemel a város”, illetve a „jobban is lehet” szölam szerepelt, melyek a szakma legszokványosabb közhelyei, de a választó megszólításaként beválnak. Jött ugyanis a folytatás. Az ajánlott jelölt neve kezdetben amúgy mellékesen jelent meg a plakát alján, jellemző módon párhovatartozás feltüntetése nélkül – ezt, mint félrevezetési szándékot sejtető fogást, egyre hangosabban tette szövé a magyar sajtó, úgy mint a *Háromszék* című független napilap, a *Székely Hirmondó* és az RMDSZ-szócsonk számító *Sepsiszéki Hírlap* című hetilapok. (A román oldalon a *Cuvântul nou* kormánypárti napilappal és az *Observatorul de Covasna* című, a demokrata-liberális választási koalícióhoz közelálló hetilappal kell számolnunk, befolyást a közvéleményre még a StarFM és a MixFM kereskedelmi rádióadók fejtettek ki, kétnyelvű műsoraikkal, az előbbit épp a választás előtt bérelte ki a brassói román licenctulajdonostól (Aristotel Căncescu) a kormánypárti polgármesterjelölt kampánystábjának fiatal és ötletdús, szociológiai végzettségű vezetője. A MixFM magyar részlegének bérlője a Pro Press cég, melyet Tamás Sándor felső-háromszéki RMDSZ-képviselő, Lőrincz Csaba és Kocsis Károly birtokoltak. A helyi tévéadás, bár korábban évekig fungált, eme időszakban szünetelt a városban.

A kormánypárt különben már hónapokkal korábban ígérte, hogy magyar jelölttel nevez be a választási harcba, s akkor (május elején) derült ki, hogy az illető nem más, mint a román körökkel, 1996-ban például az akkor győztes liberálisokkal, előtte és utána pedig a mai kormánypárttal jó viszonyt ápoló árkos Rétyi família tagja, melynek szép vagyont sikerült felhalmoznia a másfél évtized folyamán. A jelölt apja korábbi téeszelnökként egyetlen volt a megyében, akinek sikerült megakadályoznia a téesz vagyonának felosztását, előbb társulást (Búzakalász) alakított, és ezáltal tartotta egyben a gépparkot és ingatlanokat, utóbb egy mesterhúzással ennek egy részét, megválogatott társakkal, átalakította részvénytársasággá (Spicom) úgy, hogy a kívül hagyottak földjeit bérlőként használhatja a mai napig. Igaz, mára az eladó földek jó részének felvásárlása révén többségi tulajdonossá lépett elő¹¹. Politikailag ebben az igyekezetben hangsúlyozottan nem az RMDSZ-re, hanem román kapcsolataira támaszkodott. Árkos 2003-as községi önállósodása után¹² a pre-

¹¹ A földvásárlásban más vevőkkel szemben sajátos előnyt élvezett abból kifolyólag, hogy az alternatívaként létező esetleges kiválás feltételeit (hol adja vissza, mikor és hogyan) maga szabhatta volna meg. Az *Observatorul de Covasna* június 2-i számának adott Rétyi-interjú szerint a Spicomnak 46 részvényese, 110 alkalmazottja van, 650 ha földet dolgoz meg, malmot és pékséget épített az utóbbi években.

¹² A parlament Dálnok, Kézdiálmás, Málnás stb. önállósodása mellett Árkos kiválását is jóváhagyta, utóbbiét Kőröspatakkal való kényszerházasságából, melybe még a diktatúra idején erőltették bele.

fektus ideiglenesen a település polgármesterévé nevezte ki, ő – bizonyára fia választási esélyei javítása érdekében is – a helyhatósági választásokon már a községi RMDSZ-tanácslistán jelentkezett. Joggal hivatkozott hát a kampány során arra, hogy RMDSZ-kapcsolatokkal rendelkezik, állítása azonban, miszerint az RMDSZ-es polgármestere lett volna pár hónapig a falunak csak abban az esetben állná meg a helyét, ha az RMDSZ-szel közismerten adázul szembenálló prefektus által kinevezett tisztségviselőről hihető lett volna, hogy a magyar érdekvédelem akaratát hajtotta végre. A familia a politikai kétlakiság példája az átnyergelt apával és a román pártszimpátiáját őrző fiúval.¹³ Ifjabb Rétyi Ödön a Szociáldemokrata Párt megyei szervezetének alelnöke volt, mikor – mint utóbb világossá vált – a felső pártvezetés sugallatára is – a szervezet Horia Grama PSD-s prefektus és a vezetőség javaslatára polgármesterjelöltté választotta. Ő messze a legvagyonosabbnak nevezhető a jelöltek közt, javai nyilvánosságra hozott leltárját közölte a megyei lap.¹⁴ Valószínűsíthető, hogy a százmillió azonnali kiadása nem volt gond számára, de hivatalosan a központból leosztott félmilliárd lejnyi összeg a pártkasszából is rendelkezésére állt, több tehát, mint amit az RMDSZ vagy más felhasználhatott.¹⁵ Nem fukarkodhattak különben a pénzzel a Dénes István mögött álló vállalkozók sem, utóbbinak magánvagyonra is jelentős, de ő nyilván nagyságrenddel kevesebbet költhetett, mint a kormánypárt stábja.

A PSD-stáb második plakátja már magát a jelölt rokonszenvesnek szánt képét ajánlja, de az arckifejezés inkább a fura, feszült mosolyba rejtett eltö-

¹³ Az árkosi polgármesterségért különben nem véletlenül és a családi taktika egységességének jeleként az idősebb Rétyi veje indult harcba, meg is választották. (*Háromszék*, 2004. jún. 17.) Az ifjabb Rétyi saját politikai hitvallását így foglalja össze a fenti interjúban: „Még 1991 óta szimpatizánsa voltam Ion Iliescu úrnak, meggyőződéseim szerint szociáldemokrata lennék. A 2000-es általános választások után, ott voltam a párt központi székházában, hogy gratuláljak Iliescu elnöknek.” (*Observatorul de Covasna*, 2004. jún. 2.) Cășunean Vlad megyei pártvezető szerint: „mindig kérhettek tőle 2–300 millió lejt”. (*Háromszék*, 2004. júl. 8.) A család állítása szerint az RMDSZ-kampányt is támogatta anyagilag. Rétyi Ödönt végül némi vita után 2004 decemberében a PSD tanácstagjaként iktatták a sepsiszentgyörgyi önkormányzatba, mert e listán is szerepelt a neve.

¹⁴ A *Háromszék*, 2004. június 16-i száma szerint Albert Álmos vagyona szüleitől örökölt, 800 millióra becsült értékű családi ház fele, 2,5 ha föld, 0,1 ha telek a város területén, 1886-ban épült nyaraló, második mandátuma alatt vásárolt orvosi rendelő felesége számára, amit 550 millióra becsülnek, plusz egy Opel személygépkocsi és egy 10 ezer eurós bankbetét. Rétyi más súlycsoportozáshoz tartozik: 7 ha földje Árkoson, 2,6 ha telke Sepsiszentgyörgy belterületén, új háza van, az Arcom kereskedelmi társaság részvényeinek 90%-a, az Euro House 25%-a, az Adriana Prod 50%-a és a Spiret kft egésze az övé, két folyószámláján 5200 euró és 17 500 dollár van, s készpénzben még 17 500 dollárja. Kinnlevőségeinek értéke 100 ezer euróra rúg.

¹⁵ Rétyi Ödön választási kampánya 539 millió lejbe került, ezt plakátokra, szórólapokra, propagandaanyagokra költötték a jelölt szerint, a Mormorán-koncert költségeit szponzorok állták. Albert Álmos stábja 400 milliót költött, ennek egy részét az RMDSZ kolozsvári központja utalta át, másik szponzoroktól származik, a koncerteket a kolozsvári ügyvezető elnökség finanszírozta. (*Háromszék*, 2004. júl. 8.)

kélttségé. A terjesztés módja, ahogy a hirdetőtáblákon túl a hirdetőoszlopokra, tömbházak bejáratí ajtóira, a falakra és különösen sok üzleti kirakatba került – ez mintha már azt a gazdasági erőt is sejtette volna, mely ama vállalkozói kör, a Rotary-klubban s a megye román vezetésű állami intézményei körül csoportosuló román és magyar üzletemberek köreiben testesül meg, melyet maga mellett tudhatott. A plakátragasztás módja, ahogy nem egy helyen az RMDSZ-plakátok mellé került a PSD-é, egyben a kereskedők amolyan előzetes állásfoglalását, óvatosságát is nyilvánosságra hozta, mellyel mindkét fél felé ápolni kívánták a kapcsolatokat.

A Rétyi-plakátok első sorozatait a harmadik követte, melyek már polemikus hangot ütöttek meg, mi több, a negatív kampány elemeit mutatták fel, de az elsőkhöz hasonlóan a PSD neve ezekről is hiányzott. A tény, hogy nagyobb részük magyar nyelvű volt, mutatta, hogy a stáb főleg a magyar szavazókat vette célba. A románok közül a kormánypárti szavazók kb. kétezres táborára külön megdolgozás nélkül is számíthatott, de azzal megnyerni a választásokat nem lehetett. Célba vették hát a magyar fiatalságot, számukra több ingyen-koncertet adtak, a jó nevű magyarországi Kormorán és az Apostol koncerteztek a városban. A propagandisztikus célt diszkrétén juttatták érvényre, tulajdonképpen csak a koncert közben vagy végén derült ki, hogy ezek a PSD-jelölt amolyan ajándékai a magyar fiatalságnak – tessék hát rá szavazni. Közben a fiatalok megnyerése a rádióadókön keresztül is folyt. Rétyi stábja még a Magyar Polgári Szövetség szavazói felé is tett pár gesztust, jelöltje rekláminterjúban sajnálkozott az MPSZ nehézségei miatt, és rosszállotta, hogy az RMDSZ félreállította riválisát. E törekvés a második forduló előtt felerősödött. Az elsőben a PSD-stáb odáig ment el, hogy egész „magyaros” ideológiát koholt, melyből arra lehetett következtetni, hogy meglehetősen szabad kezet kapott, a siker érdekében jóformán bármit állíthat, így a magyarországi ellenzék vezérét, Orbán Viktort is idézheti helyeslően kampánykiadványaiban, s a pártideológiával homlokegyenest ellenkező dolgokat is kimondhat, védelmébe veheti a kisebbségi autonómiatörekvéseket, megígérheti, hogy Petőfi nevére keresztelteti az 1918. December 1 utca első részét, és szobrot állíttat a költőnek (az ígéretet az RMDSZ-éi közül mintegy elorozva) –, mikor pedig ezt a névtáblát pontosan a párt által kinevezett prefektus vetette le annak idején, miután megalázó pert akasztott az önkormányzat nyakába —, s mindennek a tetejébe még azt is sejtetni engedte, hogy a párt magyar körökben nagy népszerűtlenségnek örvendő, erősen nacionalista beállítottságú helyi vezetője menesztését is elintézheti, felső ígérete van rá... A kijelentéseket a megyei sajtó hiteltelennek, csali jellegűnek minősítette, de világossá vált, hogy beindult az ellenközvélemény megszervezése is, sokaknak megdöbbenő volt, amikor az érvényesülési lehetőségek szűkös volta miatt végletes elkeseredettségüket hangoztató, fiatal magyar értelmiségiek (tanár, újságíró stb.) csoportja tört nyíltan lándzsát a PSD-jelölt mellett.

A hangulat felforrósodóban volt. A Rétyi-esélyek nyilvánvalóan megnöttek, számolni kellett azzal, a második fordulóra ő kerül be, nem a független Dénes. A periférikus helyzetben lévő többi román párt legfeljebb a román szavazatok szóródását idézhette elő, velük hát az ügydöntő aktusban számolni nem kellett. A megye vezető publicistái, Bogdán László, Magyar Lajos, Simó Erzsébet, Sylvester Lajos stb. sorra felhívták a figyelmet a helyzet „fokozódására”, s hogy csapdaállítás folyik kormánypárti oldalról.

A kampány, akárcsak a Rétyi–Dénes párvialdal, fordulópontjához akkor érkezett, mikor Dénes erőteljes, de nagyon kulturált hangú, mértéktartó kampánya után – ehhez a közvélemény-kutatás külsőségeit is felhasználta, kampánysátrakat állított fel városszerte, ezek polgári kívánságlistát voltak hivatottak összeállítani –, nos, ezt követően, a kérdő hangsúlyt állítóra változtatva, „Váltunk!” feliratú plakátjait ragasztatta ki városszerte, szórólapok, reklámújság-számok terjesztése kíséretében.

Dénes számításait azonban keresztülhúzta az övénel anyagilag erősebb és ötletekben az övénel nem szegényebb rivális kampánystáb elsőpró lendülete, mely valódi mutatványként, az addig kisebb esélyűnek tekintett Rétyiből időközben sokak számára elfogadható figurát faragott. A PSD-jelölt grafikai anyagok dolgában is lekörözött mindenkit, polémiait már postaládába dobott levelek, rekláminterjúk egész sora, kampányújság-számok, ún. bannerek stb. segítségével vívta. Vele az iramot legfeljebb az RMDSZ-kampány bírta, de mivel ez az előválasztások (április 18-án tartották őket) miatt már hónapok óta folyt, s ötletekkel sem győzte, mégis visszaszorult mögötte, és szürkébb jellegű lett. Albert Álmos polgármesteri levele például tk. ellenjavallt szöveget tartalmazott, a rokonszenves, de tervező józanság helyett a laposság iskolapéldájának tűnt, a folytonosság hasznára téve a hangsúlyt, mikor pontosan ezt nem kívánta a magyarság kiadós része.

*

Városfejlesztési elképzelésekkel különben a kampányanyagok nem kényeztettek el, holott Sepsiszentgyörgy mint a szocialista iparosítás idején létrejött *urbanizált monstrum*, alapvető hiányosságokkal küzdött, kis helyre összezsúfolt, egészségtelen tömbházlakásokba zárt tömegek otthonaként, nagyfokú munkanélküliség, az országosnál 3 millió lejjel alacsonyabb átlagjövedelem jellemezte (8 millió helyett kb. 5), a többi székely város mögött is elmaradt a tőkebehozatal, a magyar hivatali struktúra, a felsőoktatási struktúra kiépítése, az anyanyelvhasználat garanciáinak biztosítása dolgában. A gazdasági pangás és a nagyipar összeomlása nagyszámú munkanélkülit termelt ki, ezek jó hányada külföldön kényszerült megélhetést keresni, a lakosság fogyásnak indult, tíz év alatt 2002-ig ötezerrel csökkent, miközben a román beköltözés és a közhivatali struktúrákon belüli pozícióörzés és térhódítás nem

szünetelt. A város határában új családiházak-kertvárosi negyedek bújtak ki a földből az Árkosi, a szépmezői, az illyefalvi, a Csiki stb. utak mentén, a Május 1 és Kender utcában, illetve a Baróti-hegység Kolcza-tag nevű dombhátján, valamint a szentkirályi határváros felé eső, Szalomér nevű dűlőjében (utóbbi ún. magánnegyed alapítására tett kísérletként), melyek a 61,4 ezres lakosság számára egy természetes és szükséges élettérbővülést ígértek, de mely településrészek teljesen anarchikusan és minden átgondolt területfejlesztési elképzelést nélkülözve látszottak alakulni. A házépítési engedélyeket ugyan időközben elkészült területrendezési terv (PUZ) alapján adták ki, de a város az infrastrukturális fejlesztésben képtelen volt lépést tartani a magánvilla-építéssel, ezért az új házak, új telkek jó része úgy jelent meg, és lakói úgy költöztek bele, hogy azok se az utca-, se a csatorna-, se a villany- vagy vízvezeték-hálózatba bekötve nem voltak még. Az említett terv urbanisztikai alaphibája, hogy a tervezett utcahálózatot nem a szintvonalak mentén, hanem azokat nemegyszer metszve, tehát célszerűtlenül vetítették rá. A kertvárosi fejlesztés egész problematikája egy sajátos populista szemérmesség miatt is hiányzott a választási diskurzusból, amit az magyaráz, hogy az ott építkező, jólétüket fitogtató újjgazdagok nem örvendtek túl nagy szimpátiának a lakosság nagy tömegét és legnépesebb szavazórtegét alkotó, elszegényedett tömbházlakók körében. De emezek sajátos gondjai, a leromlott állagú, vízzel és falkáliakkal elöntött alagsorú „blokkok”, kellőképpen nem szigetelt falaikkal, rossz nyílászáróikkal és állandóan beázó, lapos tetejükkel, akárcsak környezetük feljavításának, a parkosításnak vagy a gyalogjárdák leaszfaltozásának kérdései szintén hiányoztak a felvetett kérdések közül, s ezt a város szűkös költségvetése – a polgármesteri hivatal a legelemibb gond, az utak karbantartásával is képtelen volt már jó évtizede megbirkózni, az utcák minden tavaszra a járhatatlanságig kigödrösödni, kátyússá váltak emiatt – csak részben indokolta. Hasonlóképpen nem lett vita tárgya az ipartelepek célszerű elhelyezése, bár ezek nemhogy elkülönültek volna a lakóövezetektől, hanem a legnagyobb összeviSSzaságban vegyültek velük. – A stratégiai, fejlesztési elképzelések a jelöltek vitáiból való e jóformán teljes hiányából fakadt a választási harc alapvető bornírtága, személyeskedő jellege, ez tette pusztá hatalmi vetélkedéssé, etnikai leszámolássá.

Az egyetlen komolyabb kivételt Dénes István képezte, aki június 1-i Váltunk! című „tájékoztató lapjában” egy alapos városfejlesztési stratégiát vázolt fel meglepően biztos kézzel. A körültekintően összeállított program mögött évtizedes erőfeszítés állt, cége, a Mercurius gazdaságfejlesztő szervezet a polgármesteri hivatal megbízásából 2000-ben már összeállított gazdasági elemzésekre építve egy fejlesztési tervet, de ebből a megye és a város keveset profitált, mivel e berkekben az uralkodó „továbbra is az agrár melankolikus stratégia maradt”, mondja szarkasztikusan a szerző. Dénes István programjának fő pontjai: 1. A város déli irányban való terjeszkedésének elősegítése,

az illyefalvi dombok beépítése (a szeméttároló elköltöztetésével), mert egy ekkora lakosságú nyugati város „hatszor ekkora területen fekszik”. 2. Mivel az átlagbér 2008-ra várhatóan eléri a 300 eurót, ez már lehetővé tenné a *sorházépítés* tömeges megkezdését az átlagos jövedelműek számára, ami minőségileg más lenne a mai lakótelepekhez képest. 3. A mai 100 eurós átlagjövedelmet csak a kisvállalkozások számának megsokszorozása termelheti ki, nem az olcsó munkaerőnek kellene a külső tőkét idevonzania – lásd a bér-munkában dolgoztató nadrágyárakat –, hanem bedolgoztató közepes vállalatok valósíthatnák ezt meg „technológia- és tőke-intenzív befektetésekkel”. 4. A fiatalok lakásgondjain tetőtér-beépítés enyhíthet, a tömbházak külön rekonstrukciós programot igényelnek, már ahol érdemes ezzel foglalkozni, s a terv hasonlóan konkrét és rokonszenvesen átgondolt módon külön szól a nyílt városterekkel, nyugdíjasklubokkal, játszóterekkel, sporttal stb. kapcsolatos elképzelésekről, oda konkludálva: ne a pénzhány miatt sopánkodjunk, mindenekelőtt egy ötletre van szükség, és ha az megvan, a pénzt is meg lehet találni hozzá.

*

A verseny érezhetően éleződött, a versenytársak az utolsó héten célegyenesbe érve, váll váll mellett vágtaztak. Rétyi ellenfeleinek aggodalma, utóbbi tényre látván, május 30-án éjszaka egy nagy hatást kiváltó, aláíratlan és senki által nem vállalt, de egyértelműen „célzott” röpcédula terjesztésében vált nyilvánossá. A cédula – mellyel az egész várost teleszórták, amivel minden postaládát megtöltöttek – szerint: „Sepsiszentgyörgy román kézbe kerülhet! Tudja-e, hogy a román PSD Sepsiszentgyörgy irányításának átvételére készül? * Ezért a PSD polgármesterjelöltje egy megvásárolt magyar?* A román PSD a magyar jelölt indításával téveszt meg bennünket?” A röpcé bombaként robbant. A mögötte álló erő tehát riadót fújva, a város magyarsága elleni „összeesküvésre” hívta fel a figyelmet, miáltal a román lapok még egy hét múlva is mint az etnikai uszítás példájára hivatkoztak rá. Tartalmilag az üzenet alkalmas volt arra, hogy az etnikai szavazás medrébe terelje a választási folyamatot. A PSD-tábor egy újságírója, aki különben állítólag bizonyítékot szerzett afelől is, hogy RMDSZ-esek terjesztették a röpcét, hírügynökségét (Mediafax) úgy tudósította, hogy a röpcé hangvétele a kampány „eldurulásának” jele lenne, s e minősítést átvette az országos román sajtó és még a *Krónika* című kolozsvári magyar napilap is. Szentgyörgyi magyar berkekben a nyers hangot megütő röpcében azonban nem annyira az eldurulás jelét látták, mint inkább a kormánypárti manipuláció szükséges leleplezését, egy tényállás nyilvános kimondását, a további szemfényvesztésnek és porhintésnek gátat szabó lépést. Nem kétséges, hogy a tényérny papírdarab és szövege az egész kampány legemlékezetesebb, legnagyobb példányszámú szórólapja

lett, s gyakorlatilag mindenki megismerkedett tartalmával, még a románságnak magyarul nem tudó rétege is, mely különben nyelvi korlátai miatt meg lehetőségen egyoldalú tájékozottságúnak nevezhető. A román szavazók jó feléről, kétharmadáról van szó, a hetvenes-nyolcvanas években az erőltetett iparosítás idején betelepített tízezres tömegről és leszármazottairól. A PSD-stáb reakcióképpen, az első méltatlankodáson túl, radikális lépésre szánta el magát: befolyásának lehet tulajdonítani a bejelentést, amit a két kereskedelmi adó román és magyar szerkesztősegei tettek június elsején. A StarFM és MixFM rádiók szerkesztősege e hang meg nem engedett voltára hivatkozva, felfüggesztette a kampányanyagok (a fizetett hirdetések) közvetítését, úgyszólván kitiltotta a politikusokat műsoraiból. A példátlan lépésről nem volt nehéz kisütni, hogy az valójában nem a kormánypárti jelöltre, hanem a többiekre, mindenekelőtt az RMDSZ-re nézve hátrányos, hiszen gyakorlatilag azt jelentette, hogy ő nem juthat szóhoz, és nem válaszolhat mindarra, ami a rádióműsorokban már korábban elhangzott órála a kormánypárt stb. szája íze szerint tált információkban. A döntés az illető rádióadók egyoldalú politikai tájékozódására vetett fényt, tény, hogy a PSD-stáb vezetője a Star adó igazgatója lett a kampányt megelőző hetekben.

Mérlegelendő kérdés marad, hogy valóban létezett-e terv a kormánypárt részéről a sepsiszentgyörgyi polgármesteri hivatal átvételére, hogy Rétyi többször sejtetett „jó bukaresti kapcsolatai” mögött nem a helyi, hagyományos magyarellenes, erősen nacionalista és kisszerű PSD-vezetéstől elütő „nagyobb ívű” elképzelés húzódott-e meg. Véleményünk szerint a PSD-jelölt igenis kaphatott elképzeléseihez központi támogatást, illetve még valószínűbb, hogy igenis sugalltak neki a fővárosban egy olyan tervet, melyben választási győzelme esetén szóba jöhetett volna a hagyományos megyei PSD-vezetés bár részleges leváltása, az azt teljhatalmú kiskirályként uraló Adrian Cășunean-Vlad félreállítása – ne feledjük, a renitens képviselő sok borsot tört a központ orra alá, előfordult, hogy, a pártfegyelmet felrúgva, a parlamentben a Nagy-Románia Párttal szavazott (egyetlenként pártjából), és arról volt ismert, hogy bevallottan a legnacionalistább nézeteket karolta fel, lett légyen szó a kisebbségi anyanyelvhasználatról a közigazgatásban vagy az igazgatszolgáltatásban, s prefektus korában is már részt vett 1992–1996 között a Vatra Românească szervezet által mozgatott diverziókban, emiatt többször is kénytelenek voltak meginteni. A központ illetén elképzelései, ha voltak, nem nélkülözték a merészséget, miként a politikai partner, az RMDSZ-szel szembeni illojalitást sem: olyan hátbatámadási kísérletre buzdítottak, melynek célja annak szavazótábora kettészakítása volt, egy eddig példátlan méretű „politikai asszimilációja” valósult volna meg a gyengébbnek tekintett székely megye magyar választói egy részének. (S be kell vallani, némi sikert a kemény kampány hozott is, a szentgyörgyi magyar közéletben és gazdasági életben már meglévő románbarát körök mögé némi tömegtámogatást is sikerült sze-

rezni, egy kisebb fiatal értelmiségiekből álló törtető csoport kiszakításával és konstituálásával, külön sajtószervekkel felszerelt, a magyar nyilvánosságot polarizáló módon, mélyebben megosztva a közvéleményt, mint amennyire az korábban megosztottnak számított. Egészében a kísérlet azonban elbukott, s nem utolsósorban épp azon, hogy e terv körvonalainak kirajzolódásakor a magyar szavazótábor rendezte sorait, és hozta ezúttal is a relatív többséget az első, a döntő többséget pedig a második fordulóban. Ami a Szociáldemokrata Párt központi vezetőségét illeti: egy magyar tagjai által vezetett székelystírdi pártstruktúra kiépítéséről bizonyára nem mondtak le, e cél nem lehetett idegen attól, ahogy a párt kezes partnerévé, sőt szövetségesévé tette az RMDSZ-t a korábbi négy évben.)

A kampány május 31. és június 4-e közötti utolsó hetében a forgatókönyvek megszabta fortissimóba váltott, ezért érintette hátrányosan a rádiós bojkott a nem román és nem kormánypárti jelölteket. Az újságok tömve voltak kampányhirdetésekkal, anyagilag a legtöbbet itt is a kormánypárti jelölt költött, de nem fukarkodott az RMDSZ sem, saját újságszerű anyagokat is osztogattak. A PSD-jelöltet édesapja megindító hangúnak szánt, postai úton és újságban terjesztett levélben védte meg a „rágalmaktól”. Poénokra kihegyezett párbaj zajlott a két legesélyesebb jelölt stábjá között plakáton, levélben, képsíapon, szírólapon pl. a kormánypárt jelére, a rózsára utalva: „Vigyázz, mert bőrdön érezheted töviseit.” „Ébredj, város, ne legyél még négy évig álmos” stb. A kormánypárti stáb a kisvárosban különben visszatetszést szíró hatalmi jelképekhez is folyamodott, két ízben kísérelte meg narancsszín léggömbjét felengedni a város légtérében – a fényt is ők árasztják ránk, ugye –, az utolsó előtti napon (jún. 4-én) pedig több tucat járművel kormánypárti autókaraván dűbörgött végig a városon – a bizonyára országos stábtól érkező segítség azonban fordított hatást ért el, a székelystség a külső és ellenséges szándékú hatalmi lerohanás tervét olvasta ki belőle, sehol célszerűtlenebb nem lehetett volna, mint pont itt. Dénes István jól megírt két választási újságjával próbált hatni, intelligens kompromisszumot és szerepmegosztást is ajánlva hirdetésében is, végig a racionális meggyőzésre építve és a negatív kampányelemektől tartózkodva: *Albert Álmos szolgálja a várost képviselőként, Rétyi Ödön prefektusként, Dénes István polgármesterként*. Rétyi rekláminterjúiban a legmesszebb ment el ígéreteiben, már-már érthetetlen, hogyan tehetett egy kormánypárti ilyeneket. Június 1-én ismerteti a sajtó az RMDSZ megrendelésére készített népszerűség-kutatási eredményeket, ezek szerint Albert a szavazatok 57, Rétyi 12, Dénes István 8%-ra számíthatna. Hogy e közvélemény-kutatások mit érnek, mutatják nemcsak a végeredmények, hanem a vele párhuzamosan készült kormánypárti felmérés is, mely Albertnek 36, Rétyinek 21 és Dénesnek 12 százalékot jósol.¹⁶ Rétyiék egyik utolsó

¹⁶ *Krónika*, 2004. jún. 1.

röpcéje, a dénesi ötlet hasznosításával, agyafürttabb befolyásolási eszközöz nyúl, zöld színnel nyomtatott tenyérszi szavazólapot dobtak nagy tömegben az utcára „Vasárnap a négyes a nyerő” címmel (a sorshúzáson ugyanis az RMDSZ-tanácslista és Rétyi mint polgármesterjelölt egyformán a négyes helyre kerültek a szavazólapokon). Rétyi, mint említettük, kisajátít bizonyos RMDSZ-ötleteket, így a Petőfi-szobor felállítását. Gyermeknapon fagyaltot osztogat az iskolából kituduló gyerekeknek. A kampánylevél mint műfaj fel-futott: az RMDSZ mellett Rétyi, Albert, Milik, Dénes, Rétyi apja is e fogáshoz folyamodott. A sajtó június 3-án (Adevărul) országos adatokra hivatkozva, horribilis kampánypénzek elköltéséről beszél, a kormánypárt leköröz minket, a Pro Democrația Egyesület szerint országosan 2 millió dollárt költött, messze lemaradnak a mögötte következők, a PUR félmillió és a liberálisok és a demokraták, egyenként 350 ezer körüli dollárral, szövetségük, a D. A. 200 ezerrel. Ez Szentgyörgyön is jól kivehető volt. Az RMDSZ autóbuzos városnézésre invitált utolsó pénteken, ezen a polgármester volt a cicerone. A párt lapjának (Sepsiszéki Hírlap) vezércikke egy másfajta ébredésre hív fel: a kormánypárti polgármester nem képviselheti a magyarság érdekeit – érvel –, hiszen legfeljebb úgy „járhatja a táncot, ahogy a román érdekek megkövetelik”.

Ha a *szombat reggeli postával* még nagy mennyiségben érkező grafikai anyagot és kampányújságokat kampánycsend-sértésnek fogjuk fel, azt majd valamennyi fél elkövette. Én június 5-én, tehát szombaton jutottam a vasárnapra a „4-es a nyerő!” felhívást tartalmazó kormánypárti cédulához, mely hátlapján arra buzdít: vasárnap, tehát 6-án – „Szavazzon okosan! Városunk fejlődéséért legtöbbet egy RMDSZ többségű tanács és egy jó kapcsolatrendszerrel rendelkező polgármester tehet!” – ezzel olyan opportunizmusra hív fel, melyre megpuhítottnak vélte már a magyar közvéleményt, s mely a hatalomra törő csoport politikai meggyőződésének természetére is rávall. Elüt mindentől a Dénes István-féle jún. 4-i hirdetés ajánlata a helyi lapban: „Dénes István bizonyíthasson polgármesterként! Rétyi Ödön segítse megyénket magyar prefektusként! Albert Álmos kamatoztassa tapasztalatát a törvényhozásban. Most váltunk!” A hirdetés alján a szakadárságig el nem jutó, de a vezetőséggel élesen szembekerült MPSZ-tanácsstagjelölt Kónya Ádám és Kovács István unitárius lelkész felhívása Dénes támogatására. Dénes hirdetése ismételt példa a nem negatív kampánylépésre, ráadásul a zavartkeltő PSD-féle kompromisszumjavaslattal szemben helyükre teszi a dolgokat, Rétyinek a kormánypárti hatáskörbe tartozó prefektúrán jelölve ki feladatot, Albert Álmost pedig elegánsan állítva félre, mintegy felfelé buktatva őt. A polgármester különben köztudomás szerint nem törekedett a parlamentbe jutni, ambíciói szűkebb körre terjedtek ki. A szombat reggeli postával egy kurta Albert Álmos-levél is érkezett, ezúttal is inkább a pusztá megszólítás gesztusaként, túl általánosnak ható ígéretekkel, az „együtt, szabadon, biztonságban” jelszavakba konk-

ludálóan. Az MPSZ ismét elhelyezte körzeti jelöltje ismert szórólapját a postládámba, most azonban a szomszéd körzet MPSZ-es jelöltjétől is kaptam egy szórólapot, s ez zavartkeltő lehetett, ha megismétlődött. Végül egyik sem jutott be a tanácsba. (Az MPSZ vezetősége még jún. 3-i sajtóértekezletén is elhatárolta magát Dénestől, a szórólapot, amelyen Dénes az ő jelöltjeként jelent meg, hamisítványnak minősítve.)

AZ ELSŐ FORDULÓ EREDMÉNYEI

Az első fordulóban a polgármesterjelöltek versenyében eldőlt az első három jelölt sorrendje. A teljes névsor a városi választási bizottságtól származó szavazócédula sorrendjét követve:

1. Raica Victor	PRM	667 szavazat	2,96%
2. Dragomir Aurel	PUR	291	1,29%
3. Albert Álmos	UDMR	9876	43,82%
4. Rétyi Ödön	PSD	5210	23,12%
5. Milik Otto	PNL	1302	5,78%
6. Peligrad Maria	PUNR	263	1,17%
7. Ötvös Mózes	independent	819	3,63%
8. Dénes István ¹⁷	independent	4108	18,23%
Összesen		22 537	100%

A helyi tanácsi választások eredményei:

1. PRM	763 szavazat	3,31%
2. PUR	334	1,45%
3. PDS	581	2,52%
4. UDMR	12 088	52,46%
5. PSD	2 105	9,14%
6. PNL	1 489	6,46%
7. PUNR	308	1,34%
8. PER	351	1,52%
9. PNTCD	90	0,39%
10. PND	50	0,22%
11. PRSDR	212	0,92%
12. Gazda Zoltán	714	3,10%

¹⁷ Raica Victor nyugalmazott rendőrtiszt, a PRM megyei alelnöke, Dragomir Aurel mérnök, volt PUNR-s parlamenti képviselő 1992 és 1996 között, Albert Álmos mérnök, polgármester, Rétyi Ödön közigazdász, vállalkozó, Milik Otto volt katonatiszt, vállalkozó, Peligrad Maria tanárnő a Puskás Tivadar Szakközépiskolában, pártja megyei szervezetének elnöke, Ötvös Mózes mezőgazdasági vállalkozó, a FNI-botrány megyei károsultjainak vezetője, Dénes István közigazdász, vállalkozó.

13. Kónya Ádám	1 288	5,59%
14. Pethő István	637	2,76%
15. Bálinth József ¹⁸	525	2,28%
Érvénytelen	1 508	6,54%

Utóbbi négy az MPSZ jelöltje volt, egyiküknek sikerült csupán a bejutás, összeredményük azonban (3164 – 13,73%) arra vall, a magyar szavazatok negyedét vagy annál nagyobb hányadát is megszerezheti a párt. Az érvénytelen szavazatok (nem ok nélkül feltételezték sokan, hogy köztük sok szándékosan elrontott, „agyonpecsételt” szavazócédula volt, jórészt az MPSZ-es szavazók tették ezáltal érvénytelenné őket) miatt becslések szerint másfél magyar mandátum úszott el, a függetlenekre leadott szavazatok nem hasznosulása miatt pedig kettő. Nem volt alaptalan az MPSZ-körök állítása, miszerint ha listán, azaz pártként indulhatnak, akkor összmagyar szempontból jobb lett volna az eredmény. Dénes István számításokat végzett annak kiderítésére, Rétyire hány magyar szavazat eshetett. A román pártokra és román polgármesterjelöltekre leadott szavazati különbözetekből kiindulva, úgy találta, hogy az öt hajszállal leköröző Rétyi Ödön kb. 3500 román és 1700 magyar szavazatot vonzott, azaz esetében az arány kb. 70 a 30%-hoz. A legmeglepőbb azonban az marad – az RMDSZ-előválasztások problematikus voltára vall –, hogy maga a szövetség tanácsi listája 2200 szavazattal kapott többet, mint polgármesterjelöltjéé, az 52%-kal ugyanis meg lehetett volna nyerni már az első fordulóban a választást, de a szövetség szavazóinak jó része nyilván a független Dénes mögött sorakozott fel, aki tehát tulajdonképpen második magyar jelöltként lett harmadik. A Dénes jelentkezésében rejlő lehetőség, hogy a választási küzdelmet a belső magyar pluralizálódást meglovagolva, megnyerje, kudarcba fulladt, kísérlete azonban rendkívül tanulságos maradt, és nem sok hiányzott sikeréhez. Dénes különben úgy vélte, szavazatainak legalább egynegyede az MPSZ táborából érkezett.

A Rétyi-stáb törekvése, hogy jelöltjét a második fordulóra bejuttassa, sikerült, a forduló legsikeresebb csapatának ő bizonyult. A román szavazatok helyileg különben az országos tendenciát tükrözve, a PSD és a vele szembenálló két párt, a Demokrata és a Nemzeti Liberális között kialakult egyensúlyt fejezték ki – a román szavazótáboron belül, nagyjából két-kétezer szavazatot összesítve, a többi román szavazat pedig teljes elaprózódásnak esett áldozat-

¹⁸ A betűszók: Partidul România Mare, Partidul Umanist Român, Partidul Democrației Socialiste, Uniunea Democrată Maghiară din România, Partidul Social Democrat, Partidul Național Liberal, Partidul Unității Naționale Române, Partidul Ecologic Român, Partidul Național Țărănesc Creștin si Democrat, Partidul Național Democrat. Gazda Zoltán színész, korábban városi tanácsstag, Kónya Ádám pedagógus, az SZNM volt igazgatója, korábban városi tanácsstag, Pethő István mérnök, alpolgármester, Bálinth József mérnök, vállalkozó.

tul, a Nagy-Románia Párt itt is teret veszített, a többiek pedig ismeretségi körökre szakadó ún. zsebpártokként jellemezhetők, melyek a körzeti irodák választói bizottságaiba delegálhatnak képviselőt (emiat azok általában tizenvalahány román és egy-két-három magyar tagból állnak), élhetnek a listás választás előnyeivel, de ebből nem sok hasznuk származik. A részvételi arány tovább romlott, és tulajdonképpen meglehetősen aggasztó, hogy csupán 39% ment el szavazni. (Ámbátor a szám némileg kiigazításra szorul, a szavazólisták az illetékes hatóság hibájából ugyanis 55 ezer nevet tartalmaztak a valószínűsíthetően 48 ezer körüli szavazati joggal rendelkező polgár helyett. Ez esetben a részvételi arány magasabb.)

A városi tanács felépítése végül a következő lett: a 21 tag közül 15 lett RMDSZ-es, kettő liberális és kettő szociáldemokrata, azaz eggyel több a románok száma, mint négy évvel korábban volt, annak ellenére, hogy 23-ról közben 21-re csökkent a tanács létszám. A 21. különben az MPSZ-es, formailag független Kónya Ádám nyugalmazott múzeumigazgató, a korábbi magyar reformellenzék tagja, a városi Székely Nemzeti Tanács elnöke. A megyeházán a magyarság jobb eredményt ért el, itt a korábbi 11 román képviselő helyett csak hat maradt, ebből négy a kormánypárt színeiben. Tizenkét év alatt az RMDSZ-re leadott szavazatok abszolút számokban 50 ezres veszteségre vallanak a növekvő távolmaradás következtében. Az MPSZ megyei tanácstagjelöltet nem állított.

A KAMPÁNY MÁSODIK FELVONÁSA ÉS A VÉGEREDMÉNY

A versenyben maradt két polgármesterjelölt harcát nem a kampány döntötte el, hanem a magyarság politikai hegemoniája a megyén belül, de harcuk nem egy meglepetéssel szolgált, és végül az RMDSZ-szel szembeni tömeges elégedetlenség kifejeződésének fóruma lett, bár a döntő szót a magyar hegemonia védelmében a maga jövőbeli lehetőségeit is védő szavazótábor egységes fellépése mondotta ki.

A PSD-stáb, miként eddig is, főleg a magyarokra koncentrált, bár szavazóit nemcsak közülük szaporíthatta. E próbálkozásában hitelességükben méltán megkérdőjelezhető mutatóvagyókra ragadtatta magát. A feladat, hogy 23-ról 50% fölé felfuttassák a Rétyi-szavazatok számát, nem akármekkora ígérek. Rétyi Ödön bejelentette: a Sugás vendéglő melletti kampányirodája nyitva áll bárki előtt, mi több, amitől eddig ódzkodott, hogy nyilvános vitára álljon ki Albert Álmossal, abba is belement most. A vita a teljes nyilvánosság előtt folyt le, és tanulságosnak bizonyult, Albert enyhe fölényével ért véget, de Rétyi számára nem jelentett vereséget. Végre konkrét kérdésekről is lehetett személyes véleményeket hallani a túl színvonalasnak nem nevezhető vitában, mely nem jelentette azt az izzó hőfokú személyes élményt, amit nyújthatott volna. Az RMDSZ-stáb az ellenfél hiteltelenségét emelte ki, és a folytonosság – meglehetősen kétélű – kihangsúlyozásával pró-

bálta megszilárdítani helyzetét. Ezt végül nem saját erejéből érte el. Mozgósult ugyanis, méghozzá magától a magyar közvélemény azon része, mely ugyan Albert Álmossal nem látta az eszményihez közelítő magyar jelöltet, de felmérte, mekkora visszalépést jelentene a magyar jövő szempontjából, ha a kormánypárt embere révén a Székelyföld déli sarkán a megyeközpont polgármesteri hivatala politikai szint váltana. Kónya Ádám MPSZ-es tanácsstag és több publicista is ilyen értelemben foglalt állást. A másik oldalon különös hangerővel nyilatkoztak meg azok a fiatal magyar értelmiségiek, akik pár hetes közeledés során már egészen otthonosan mozogtak a Rétyi-stáb köreiben. Jellemző volt egy fiatal pedagógus vagy egy sajtótudósító leplezetlen Rétyi-párti megnyilatkozása, az első az etnikai szavazást nevezte csapdának, „polgár vagyok, nem szavazógép!” felkiáltással, és Rétyi mellett tört lándzsát, nem látván, hogy a magyar pluralizmus lehetőségeinek tágitása hozhatná meg igazán az igényelt változást. Az RMDSZ kiadványként fungáló *Sepsiszéki hírlapot* közben ingyen osztogatták a városban feliratos trikókat viselő leányok, velük szemben agresszíven hangos klakkőri csapata volt Rétyinek a nyilvános vitán. Rétyiék Ébredj, város! címmel osztogatták „a városvezetés által nem befolyásolható lap”-jukat (két száma jelent meg), melyben Rétyi interjúkban kísérelte meg leszerelni az ellenérzést, azt ígérve, hogy a magyar érdekvédelem szempontjai nem sérülnek győzelme esetén, mi több a tulajdon-visszajuttatás megoldatlan kérdéseinek rendezését ígérte, s arra hivatkozva, hogy az RMDSZ is többet elért az PSD-vel együttműködve, mint korábban, úgy tüntetve fel jelentkezését, mint amely egybevág az RMDSZ-vonalvezetésével. Odáig ment el, hogy bejelentette, telket adományozna a magyar egyetemnek, Árkoson a család saját költségén leaszfaltoztatta az egyik utcát, a vitán még az autonómiát is védelmébe vette a Magyar Polgári Szövetséggel egyetemben, amelyet ugye konkurensként az RMDSZ állított félre, ahogy a lap némileg sután fogalmaz: mikor „kihúzta méregfogát” (ti. megakadályozta kisebbségi szervezetként való bejegyzését).

Az utolsó szombat postája megint elhozta az utolsó csapások sorozatát, köztük az övön aluli ütésekét is. Rétyiék vörös fejlécű *Utolsó figyelmeztetés* címet viselő kiadványának alcíme a „polgári összefogás lapja”-nak nevezik az iratot a sokat forgalmazott, sok viszontagságot látott polgári jelző ismételt kisajátításával. A lapszám vezércikke azt a *Háromszékben* jún. 17-én jelent állítást¹⁹ kívánja cáfolni, miszerint Rétyi inkább román, mint magyar szervezetekkel került a második fordulóba. A szöveg érvet felhozni állítása mellett nemigen tud, az arányok és abszolút számokat összekeverve állítja, hogy Dénes a „legmagyarabb” jelölt szavazatai százalékos felépítését illetően és Albert román szavazatokat is kapott. (Ezt a közvélemény-kutatások is való-

¹⁹ B. Kovács András: *Különalku, öncsonkítás*.

színűsítik, hogy mennyit, nehéz kiszámítani, elérhetik a tíz százalékot is, de az adat amúgy sem lenne perdöntő.) Az utolsó posta szellemes Rétyi-párti grafikai anyagot hozott, az Albert-plakátok visszájára fordításával állítja, hogy az ellenfél összefont karokkal, azaz semmittevással töltötte az utóbbi 12 évet, („Mindig a sült galambra vártam!”). Az RMDSZ utolsó postai üzenete pedig a Rétyi Ödön háta mögött álló PSD-s megyei vezér és a prefektus ki-mondottan magyarelles kijelentéseiből, tetteiből közöl válogatást, azzal a szójátékra épülő felszólítással: „Láss át a ködön!” – utolsó négy betű külön kiemelve.

A második fordulóban, június 20-án vasárnap végül 41%-os volt a részvétel, 21 550 szavazatot adtak le, ezerrel kevesebbet, mint az elsőben, ebből Albert Álmos 13 202-t kapott, kihívója pedig 9 334-et, azaz az összes leadott voks meglepően magas hányadát: 41, 42%-ot.

Az RMDSZ-győzelem (58%) egyértelmű és megkérdőjelezhetetlen lett, de a másik fél teljesítménye sem mindennapi, sikerült ugyanis 4100-zal növelve szinte megdupláznia szavazói számát. Szentanuk szerint a román részvétel nem esett számottevően vissza a második fordulóban, nyilvánvaló tehát, hogy a PSD-jelölt ezúttal összesítette a román szavazatokat, ezen az ágon még legalább 2500-an csatlakoztak hozzá, de alighanem sikerült neki magyar hívei számát is gyarapítania, a magyar proteszt (Albert-ellenes) szavatok még egy részét magához vonzania olyan 1500-as nagyságrendben. (Becsülésünk persze spekuláción alapul.) A helyzet kiváltotta polarizálódásra jellemző, hogy Albert ezúttal az első forduló RMDSZ-es szavazatainál is többet teljesített, a kiélezett verseny tehát mozgósítólag hatott az MPSZ-es tábor kiadós részére is, a Dénes korábbi szavazói mellett, bár korántsem mindenkire közülük, együtt többet tudtak volna nyújtani annál, amennyivel a nyertes gyarapította tábora létszámát. A szkepszis tehát sokak álláspontja maradt, végső soron kevesebb magyar szavazó mehetett el szavazni, mint az első fordulóban.

Summa summarum, a Rétyire leadott voksok kétharmada származhatott román polgároktól, egyharmada magyaroktól, a 9,3 ezerből tulajdonképpen csak 2 ezer volt saját pártjáé, a többit más román pártok és az Albert-ellenes magyar szavatok teszik ki – idegen szavazatok begyűjtése terén tehát ő volt a legeredményesebb, itt az arány 1 a 3,25-höz. Albert, aki elsőre még pártja szavazatainál is kevesebbet kapott, másodjára a párt valamennyi voksán túl még ezer idegen voksot is vonzott, mert az illetőkben vagy erősebb volt a magyar kötődés a pártállásnál, vagy Rétyi-ellenes szavazatukat kötelességüknek érezték Albertre adni. E tekintetben Albert három saját szavazata mellett egy idegen ún. proteszt-szavazatot (Rétyi-elleneset) is begyűjtött hát a második fordulóban (arányszám 1:4).

A választások nem kívánt következménye lett a Cășunean-féle leszámolás-i kísérlet a választások után, a kormánypárt helyi korifeusa és teljhatalmú ura lemondásra szólította fel alelnökét. Lemondásra talán azért, mert leválta-

ni nem merte, de szabadulni kívánt tőle. Ugyan románellenes kijelentésekre hivatkozott, elhajlásra a pártprogramtól, arra, hogy nem alkalmas román érdekek képviselőjére (a megyei tanácsosi listán ugyanis bejutott a megyei tanácsba, azt is el akarta venni tőle), de tulajdonképpen a riválistól félt, akkor jött rá, hogy őt akarták félreállítani, s felhasználta a kudarcot arra, hogy megszabaduljon a vetélytársától.²⁰

Az országos RMDSZ-vezetés, miként utólag kiderült, igyekezett okulni az ellenzéki szervezkedés „kudarcos sikeréből”, hangütésének, politikai vonalvezetésének bizonyos változását megkönnyítette, hogy számításaira különben rácsfolva, az országos választást nem az addigi szövetséges PSD, hanem a demokrata-liberális szövetség nyerte meg, államelnököt ő adott, kormányt is ő alakított²¹, s a hozzá végül csatlakozott RMDSZ ennek következtében javuló esélyekkel folytathatta a kisebbségi jogvédelmet és saját kisebbségi törvénytervezete elfogadtatásáért folyó küzdelmét.²²

TANULSÁGOK, POLITIKAI TENDENCIÁK

Sepsiszentgyörgyön a 2004-es helyi választásokon, ami eddig ily világosan nem jelentkezett, a magyar szavazótábor háromfele szakadt.

A választás második fordulójában nem akármilyen horderejű szociálpolitikai kísérlet történt kormánypárti-többségi hatalmi részről, hogy a magyar elit eddig magyar közéletben szalonképtelennek minősülő, az uralkodó román körökkel különalkut kötött része betörjön az RMDSZ felségterületére, annak megingott helyzetét, a magyar közhangulat megromlását és hullámmzésát s politikai monopóliumának megbomlását arra használja fel, hogy a maga pártjára állítsa a korábban hagyományos RMDSZ-választók egy hányadát, s mintegy hozzájáruljon azok bár időleges politikai asszimilációjához. A szemünk előtt támadta hátba a kormánypárt négy éve leghűségesebb szövetségését, a magyar kisebbség érdekvédelmi szervezetét, szakította ki természetes szavazói szinte egynegyedét, s terelte át a kormánypárti s egyúttal többségi karámba, azaz át a kettős, politikai-etnikai határon – egy hamis illúzió, az azonnal és ilyen áron – lásd politikai önfeladás – elérhető nemzetiségi bé-

²⁰ *Cuvântul nou*, 2004. júl. 10. – Rétyi végül maradt a pártban, és tanácsnoki mandátumát is megtarthatta, mégpedig a szentgyörgyi városi tanácsban, ahova szintén bejutott, és ahol végül december folyamán tehetett le az esküt.

²¹ A 2004-es választások után Ion Iliescu helyett Traian Băsescu demokrata pártelnök lett az államfő öt évre, kormányt pedig Tăriceanu liberális pártelnök alakított, a négypárti koalíció a demokratákból, liberálisokból, valamint az RMDSZ-ből és a Humanista Pártból (utóbb Konzervatív Párttá keresztelték át) állt, az magyar érdekvédelemnek három miniszteri és egy miniszterelnök-helyettesi tisztség is jutott benne.

²² Az MPSZ- és RMDSZ-viták kiélezettek maradtak a következő év folyamán is, tárgyak az előbbi javasolta és a parlamentben 2005-ben ismételt előterjesztett, dr. Csapó József által kidolgozott SZNT-féle autonómia-statútum és az említett kisebbségi törvénytervezet közti ellentét volt.

ke és összhang céljának hangoztatásával. A kísérlet teljes sikert nem hozhatott, a szociális demagógia hosszabb távon hatását veszítheti és kimerül, de a választások előtti hetek felforrósodott hangulatában, a hamis remények fel-lángolása idején – csak az olajat kellett önteni a tűzre – az érzelmi túlfűtöttség légkörében a látszólagos alternatíva valóságosként és hitelesként való fel-tüntetése időszakosan sikeresnek bizonyulhat, szavazatelorzásban eredmé-nyes is.

Mindazonáltal, hogy a magyar szavazótábor ilyenén megosztása mennyire vagy maradandó nyomokat, nehéz volt megjósolni. Tendenciaként kirajzolódott a szavazótáboron túli magyar társadalom egységének bomlása is. Kelle-metlen meglepetésként, egyik póluson a politikailag önálló kisebbségi érdek-védelmi szervezetről is lemondó oportunizmus soha még ilyen leplezetlenül nem jelentkezett, az eddig suttyomban a román elit egyes csoportjaival alkut kötött egyének most nyíltan a színre léptek, s érvényesülni akaró fiatalok za-jos csapata csatlakozott hozzájuk. Kísérlet történt arra, hogy periferikus helye-zetükből kitörve, komolyabb térfoglalásba kezdjenek a magyar társadalmon belül. Amivel eddig dicsekedni nem volt ildomos, mert a megalkuvás, nem-zetárulás stb. stigmáját vonhatta maga után, a román párt színeiben való meg-jelenést most merészen és agresszíven mint legitim magyar törekvést ipar-kodtak bemutatni, önállósággá maszkírozva át magát a függő viszony állan-dósítását, az öncsonkító önálárendelést. Holott a leszakítási kísérlet mindent, csak épp magyar érdeket nem szolgált, s mint törekvés szépen beágyazható volt a Székelyföld déli végei „felgöngyölítési” tervébe, melyet a román bel-ügy dédelgetett céljai szolgálatában még a két világháború között dolgozott ki, és azóta is meg-megújuló buzgalommal követett a kontinuitás nagyobb di-csőségére – s íme, eszközei megválogatásában, nem is minden lelemény nél-kül. Felvázolható volt egy olyan kormánypárti óhaj is, hogy a párt magyar tagjai mozgósításával a Székelyföldön magyar többségű vagy jelentős ma-gyar létszámú szervezeteket hozzon létre.

Jól kivehető volt ugyanakkor, s alighanem jövőös tendenciaként első ízben jelentkezett az első magyar politikai élet plurális szerkezetűvé való átalakítá-sának igénye a helyhatósági választásokon, országos mozgásokkal összhang-ban, igaz, itt némileg kisebb eredménnyel, mint Székelyudvarhelyen (ahol az MPSZ-elnök, korábbi polgármesternek sikerült megújítania mandátumát, mi több, a városi tanácsba más párt színeiben – Népi Akció Pártja – 11 RMDSZ-tanács-tag mellé 8 MPSZ-es is került, azaz attól fogva ott erős helyi önkor-mányzati frakciója is működött a pártnak), de az elgáncsolt csiki kísérletnél ügyesebben, mivel itt legalább szavazói egy részét sikerült tömbben megmu-tatnia.

Kézenfekvő tanulsága volt továbbá a harcnak, hogy a két magyar lista le-tétele helyileg mindenképpen előnyös a magyarság egészére nézve, nem állja tehát meg a helyét az RMDSZ egységbontási vádja, pontosan az utóbbi poli-

tikai és képviseleti monopóliumához való elvakult ragaszkodása üt vissza, és hozza hátrányba a közösség egészét. Ennek kapcsán felmerült: nem ártana megfontolni a választási küszöb leszállítását 5-ről 3 százalékra, mintegy visszaállítva a korábbi állapotot, illetve a választási törvény új kisebbségi szervezetekre vonatkozó diszkriminatív előírásainak eltörlését.

A proteszt szavazatok nagy száma, a kényszerhelyzet, melyben sok szavazó arra szorult, hogy ne saját jelöltjét támogassa, hanem az ellenjelöltek érvényesülése megakadályozására használja fel voksát, a demokrácia sajátos kiforratlanságára vetett fényt. Hasonlóképpen a jelöltkínálattal, a választói rendszerrel szembeni elégedetlenséget fejezheti ki a nagyszámú érvénytelen, szándékosan „agyonpecsételt” szavazat jó hányada is, a tiltakozás egy formája, mikor valaki minden jelöltre vagy listára pecsétet üt: ezzel szántszándékkal érvénytelenítve voksát. Hogy miért nem hagyja lepecsételetlenül? „Hogyne, hogy valaki saját hasznára fordíthassa!” – felelte egy megkérdezett.

Az etnikai szavazás rendszere valóban bomlófélben volt, de jellemző, hogy ezt az uralmi és többségi oldal talán még jobban ki tudta használni, mint az ellenzék.

A magyar belső pluralizmusról kiderült: az igazi alternatívát akkor jelenthet, akkor erősödhet meg és tehet szert befolyásra, ha az autonómiaigényt aláásó, ellenkező póluson jelentkező másik magyar–magyar konfliktus teret veszít, és a románsághoz asszimilálódó politikai szárny visszaszorul, a hamis nem tudja magát hitelesként eladni, szavazókat és elitet is veszít, azaz ha vagy az RMDSZ vagy az új magyar kezdeményezés, az MPSZ szívja fel mindkettőt.

Az etnikai szavazásról mindazonáltal el kell mondani: természetes adottsága e multietnikus térségnek, s mint ilyen nem felszámolandó, különösen nem a nemzeti elnyomás rendszerének megszüntetése előtt, hiszen a természetes nemzeti egyenjogúság elérésének és megtartásának eszközeként is fungálhat kisebbségi oldalon. Amennyiben diszkriminatív az emberi minőségre és szakértelemre nézve, annyiban megnyirbálódó és kontroll alá helyezendő. Ennek eszköze az alku és az e célból kidolgozott, jogi és egyéb szabályok betartása, a tisztességes játékszabályok kimunkálása, az előzetes belső szelekció demokratizmusa, mely pályázás útján érvényesíthető. A magyar és román párhuzamos társadalmak versengése tehát és az etnikai szavazás rendszere felszámolásának reális útja nem az egyoldalú politikai asszimiláció, hanem a hatalomnak az autonómiák közti megosztása, a természetes, részarányos képviselet útján kialakított együttműködés, ilyen alapon a természetes nemzetiségi arányok kialakítása minden struktúrában, egyeztetve mindent az emberi minőség és szakértelem, rátermettség, hozzáértés kritériumai-val – mely persze soha konfliktusmentes folyamat nem lesz, de lemondani róla csak a demokrácia rovására lehet. Az alku szabályainak, kódexének kidolgozása útján szabályozható méltányosságra van szükség, nem a többségi

hatalmi fölény pusztá vagy intézményileg kikényszerített, mindenáron és minden körülmények között való keresztülvitelére, a lényegében gyarmatosító és központosító struktúrák fenntartására a Székelyföldön.²³

2004 decembere

²³ A december 5-i parlamenti választásokon az MPSZ nem vehetett részt, miután kisebbségi szervezetként való bejegyeztetését az önkormányzati választáson történetekhez hasonló módon ismételt elgáncsolták. A kiúttalannak tűnő helyzetben a párt országos vezetése is elbizonytalanodott, csak bizonyos megyék szervezetei vállalták, hogy a Népi Akció Párt felajánlásával élve, annak listáit átveszik, mint tették például Háromszéken. Itt, bár a sepsiszentgyörgyi szervezet pár sikeres tömegrendezvénye (gyertyás-fáklyás felvonulás, az MSZP látogatásai elleni tüntetés) és nagygyűlése többet sejtetett és felívelő pályára vallott, a választásokon megyei szinten 3,3 ezer, országosan is mindössze kb. 11 ezer szavazatot kapott. Egyetlen jelöltje sem jutott be a parlamentbe, de bejelentette: nyilvános fórum voltához ragaszkodik, és folytatja a pártépítést. Vezetői önbíráta szerint a helyhatósági választásokon pártként kellett volna indulnia, ezzel az RMDSZ-t is arra kényszeríthette volna, hogy tárgyalásokba bocsátkozzék vele szövetezés céljával. (L. Kincses Előd: Szét-választás? *Krónika*, 2004. nov. 19–21. 16.) A pluralizmus tehát egyelőre amolyan búvópatakként, felemás formában, de a nyilvánosságban létjogot nyerve vonult be a magyar politikai közéletbe, átöröszéről azonban még nem lehet beszélni. Ami az RMDSZ eredményeit illeti, a szövetség hét mandátumot veszített 2000-hez képest, szavazói száma is százazres nagyságrenddel lett kisebb: képviselői listája 628 ezer (6,17%) voksot kapott a négy évvel korábbi 733 ezerrel (6,79%) szemben, a szenátusi pedig 637 ezret (6,23%) a korábbi 747 (6,89%) ezerrel szemben. (L. *Krónika*, 2004. dec. 2.) Relatív is többet veszített, mint a román pártok, alighanem jeleképpen az említett bujkáló, egyelőre inkább tartózkodásban megnyilvánuló pluralizmusnak is, a kiábrándultság és a szövetségtől való elfordulás mellett. Még egy megjegyzés: némileg késői elégtételeként az MPSZ-nek, az őszi országos választások két fordulója közt került nyilvánosságra a nagy tekintélyű Velencei Bizottság véleménye a román helyhatósági törvényről. A jogi fórum szerint sem a román alkotmánynak, sem az európai normáknak nem felel meg a kisebbségi szervezetekre vonatkozó ama szakasza. „A bizottság úgy véli, a helyhatósági törvény sérti a pluralista demokrácia, az arányos képviselet elvét és az egyenlő bánásmódról szóló egyezményt, hiszen monopóliumot teremt egyetlen szervezet számára. Továbbá nem felel meg az arányosság elvének, és veszélyezteti a választások titkosságának elvét is, mivel választópolgárok ezreinek kellett nyilatkoznuk politikai opciójukról. Emellett megállapítottuk azt is, hogy a helyi képviselet nem tehető függővé a parlamentbe való képviseletől” – nyilatkozta Paczolay Péter alkotmányjogász, a testület tagja (l. Diszkriminatív román jogszabály. In *Krónika*, 2004. dec. 8.).

URNA ALAKÚ KORFA

Népesedési viszonyok Sepsiszentgyörgyön 1910 és az ezredforduló között

Isten háta mögötti porfészekből, vidéki városkából a 20. század folyamán vált Sepsiszentgyörgy azzá a közepes urbánus településsé, melyet ma valamivel többen, mint 60 ezren laknak¹, s ez a megye lakosságának jó negyedét jelenti. Megyeközpontként, az öt nagyobb székely város egyikeként történetének utóbbi kilenc évtizede a kisebbségivé vált népcsoportnak szánt sorsot is példázza, demográfiai átalakulása pedig, akárcsak Csíkszereda vagy Gyergyószentmiklós hasonló metamorfózisa, az erőltetett iparosítás örve alatt végrehajtott ama román nemzetállami törekvést tükrözi, mely 10–25%-os román csoportok betelepítését tűzte ki céljául. Marosvásárhely esetében, mint ismeretes, a magyarság mára kisebbségbe szorult.² A folyamat a hivatali struktúrák elrománosításával, s amire korábban alig volt példa, a Székelyföldön belüli román asszimilációs nyomás felfokozásával járt a továbbiakban. Ennek népesedési alapjaira irányítja a figyelmet az interjú eszközeit is igénybe vevő dolgozatunk, Sepsiszentgyörgyre szűkítve a kört. A város az időközben minden szász lakosságát elvesztett ipari metropolissá vált Brassó vonzáskörzetében, a Székelyföld szélén fekszik, a fokozatosan északra nyomuló nyelvhatártól ma olyan 12–20 kilométeres sáv választja el. A lakosság etnikai összetételének változásait természetesen nem kis mértékben befolyásolta, hogy a város, mely az Osztrák–Magyar Monarchia keleti peremtelepülése volt, hirtelen egy idegen és kiadós nagyságú új nemzetállam kellős közepén találta magát az 1918-as impériumváltás nyomán.

Varga E. Árpád alapos statisztikai munkájára támaszkodva, e számbeli gyarapodás mérlege következik az alábbiakban – a város pár idős lakója fűz kommentárt a számok sorához.³

¹ A 2002-es népszámlálás az évtizedekig tartó gyors növekedés után első ízben konstatált lakossági apadást, a korábbi közel 70 ezer helyett már csak 61 512 főt talált a városban.

² 2002-ben Gyergyószentmiklóson 17 517 magyart és 2168 románt, Csíkszeredában pedig 37 217 magyart és 7234 románt írtak össze. Marosvásárhelyen a megfelelő számok 69 825 (m.) és 75 317 (r.). L. a népszavazás előzetes, interneten is hozzáférhető adatait.

³ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. I. Teleki László Alapítvány. Pro Print Könyvkiadó, Budapest, Csíkszereda, 1999. 67–68.

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Egyéb	Zsidó	Cigány
1910	9588	117	9263	170	38	22	
1920	12195	1364	10317	205	309	280	
1930	11898	2211	8857	209	621	281	197
1941	15585	102	15114	186	193	32	
1956	18896	2317	16308	102	169	75	133
1966	22058	2613	18976	88	381	23	331
1977	40804	5812	33975	149	868	31	785
1992	68359	16092	51073	153	1041	18	886
2002	61512	14131	46121	120	969	11	928 ⁴

AZ 1920-AS NÉPSZÁMLÁLÁS

Adatait fenntartással kell kezelni, az újonnan berendezkedett hatalom a maga szája íze szerint változtatta meg a valós számokat, hogy uralmi igényeit úgymond tudományosan is alátámassza.

– Valóban, 1910-hez képest 2607 lélekkel nőtt a város lakossága, ebből magyar 1054 és román 1247 – kezdi *Czikó Árpád*, akit felkértünk a számok értelmezésére. – Az arányok az érdekesek. 1910-ben a magyarság 96,61%-ot, a románság 1,22%-ot képviselt, az impériumváltás után ez 84,6 per 11,18%-ra módosult. E növekedés – a már említett torzításon túl, két szempontból tárgyalandó. Az egyiket az iparfejlesztés hozta létre. A Klinger-féle textilgyárban bővítettek, a létszám elérte az 1000-et. Nőtt a dohánygyár termelése.

– *Románokat is hoztak be?*

– Ekkor valóban hoztak a dohánygyárba. Előpataki román volt a munkások jó hányada. Másfelől pedig eltávozott a magyar közigazgatásban dolgozók jó része, a nem idevalósiak mellett sokan, akik nem tették le az esküt, akkor az államrendőrség és honvédség alakulatai. Ezek mind a magyarság létszámát apasztották. Még furcsább

AZ 1930-AS HELYZET.

Az akkor tartott népszámlálás szerint a városnak kevesebb a lakosa 297-tel 1920-hoz viszonyítva, mégpedig úgy, hogy a magyarok száma 1460-nal csökken, a románoké pedig nő. Tulajdonképpen mi történt? Jelentősen módosult a két nemzetiség aránya, a magyarságé 74,4, a románoké 18,6% – az előbbi 10%-kal csökkent, a románoké pedig 7-tel növekedett. A székelység visszaszorulását gazdasági okokkal lehet magyarázni. A válság és konverzió visszavetette a gazdaságot, elvándorlást eredményezett olyan települések fele, ahol jobban ment az emberek sorsa. A román elem gyarapodásához hoz-

⁴ A 2002-es adatok a 2003-ban közzétett, sajtóban napvilágot látott előzetes adatok jegyzékéből származnak.

zárjárt a kiképző gyalogezred betelepítése jelentős számú tiszttel. A lényeg az, hogy az ezredben sok vezérkari tiszt volt, akik nyáron háromhónapos turnusokban, továbbképzésben részesültek. E mintaezred mutatta be a különböző támadó és védekező manővereket. A tisztekkel azok családjai is itt tartózkodtak. Így lehetett például román iskolát fenntartani.

– *Szolgálati lakást kapott az állandó tisztikar?*

– Nem, kinn laktak a városban, komoly jövedelmet hajtva azoknak, akik kiadtak szobát. A vendéglősöknek is nagyszerűen ment ebben az időben. A tisztikar jórészt bojárfiúkból állt, akik a zsold mellé kapták otthonról az apanázst is, s mivel a „popotát” (tishti étkezde) nem szerették, inkább vendéglőkben étkeztek. Különbözően civilizáltan viselkedő, idegen nyelveket beszélni társaság volt. A II. Károly által a Hitlerjugend mintájára alapított *străjer* mozgalomnak a mai Mihai Viteazul Líceum épületében kiképző központja működött elég nagy létszámmal, ez is szaporította a románságot.

LÁSSUK 1941-ET!

1930-hoz viszonyítva. Nő a lélekszám 3687-tel, ebből a magyarok 6247-tel vannak többen, a románok pedig 2109-cel kevesebben, marad összesen 102 román. A magyarság aránya felmegy 96,9%-ra.

– *A románság gyakorlatilag eltűnt. Sok lehetett a labilis identitású egyén köztük. De nyilván másról is szó van.*

– 194. augusztus 30-án meghozták a bécsi döntést. A város 22 évig tartó idegen megszállás után visszatér az anyaország kebelébe. A szentgyörgyiiek nagy lelkesedéssel fogadták a honvédség bevonulását. Az 1941-es népszámlálás adatai tükrözik e változásokat. Az eltávozott románok száma 2109 volt.

– *A nemzetiséget változtatókat persze le kell számítani.*

– A magyarság számának gyarapodása két fő okra vezethető vissza. Brassóból és Dél-Erdélyből sok menekült érkezett a városba, felduzzasztotta a lakosságot. A másik: az új magyar közigazgatás és intézmények tisztviselőinek betelepődése, családjaikkal együtt. A magyar királyi csendőrség is visszafoglalta helyét.

1956-BÓL

való következő adatunk. 1941-hez képest nőtt a lakosság 3311 fővel, a magyarság 1204-gyel, a románság 2215-tel. Nagyot változott a város, de a magyarság még mindig 86,3%-t tett ki a 12,26%-os románsággal szemben. Az eltelt 15 év fontosabb fordulatai: 1944. szeptember 7-én a várost kiürítette a magyar és német hadsereg, és megszállták az orosz, valamint román csapatok. 1940 és '45 között sok szentgyörgyi teljesített katonai szolgálatot és halt hősi halált, mások szovjet fogságba estek, megint mások Magyarországra menekültek, és nem tértek haza. 1945 márciusában megtörtént a kommunista hatalomátvétel. 1945–1946-ban nagy szárazság volt, gyakoriak az erdőtűzek.

1947. február 10-én aláírták a párizsi békeszerződést, ami sokkolta a lakosságot. Július 15-én bevezették a mezőgazdasági termények kötelező beszállítását, ez belső feszültséget idézett elő a megyében, s megkezdődött a vidéki lakosság beszivárgása a városba. Olyan nagy volt a nyomás, hogy feladtak mindent, és megpróbáltak itt benn elhelyezkedni. A jelenség felfokozódott a mezőgazdaság kollektivizálását meghirdető párthatározat 1949. márciusi meghozatala után. 1950. július 23-án új közigazgatási beosztás lép érvénybe, Brassóhoz csatolnak. 1952-ben a 28 tartományt 18-ra csökkentik, akkor kerülünk át a Magyar Autonóm Tartományhoz. 1955-ben elhatározza a pártkongresszus a mezőgazdaság szocialista átalakítását, beindul az erőszakos kollektivizálás, az emberek a városban keresnek menedéket. Maksán, Gidófalván, Kőröspatakon megvoltak a felkelések. Sok román családot Dobruzsából, a Bărganról Szentgyörgyre deportáltak. Földesurakat, tábornokokat... Száz családot hoztak ide. Jött például egy Argeş megyei család, a férfi a Sorbonne-on szerzett jogi doktorátust, munkásként szerepelt, de főraktáros volt tulajdonképpen. A házak államosításakor rengeteg brassói szászt, magyart, románót kiemeltek, ide telepítettek, kényszerlakhelyként jelölték ki Szentgyörgyöt a számukra, hetente kellett jelentkezniük a rendőrségen. Nem egy szörnyű körülmények közt lakott, pincében, garázsban, csűrben. Egy Szolnok-Doboka megyei család 15 évig mosókonyhában kellett meghúzza magát. A kulákokat a Duna-csatornához internálták, de volt, akit Szentgyörgyre hoztak, például báró Aport Torjáról, mivel a népgyűlés kiállt mellette. Valakik feljelentették, ezért utóbb Balázsfalvára vitték tovább.

1966-BAN

tartották a következő népszámlálást, a 11 évvel korábbihoz képest 3162-vel nőtt a lélekszám, ebből 2668 a magyarság és csak 296 a románság nyeresége, az arány 86% a 11,8%-hoz. Tudni kell, hogy számottevő gazdasági növekedés nem volt sem a Brassó, sem a Magyar Autonóm Tartomány idején, a kisipari termelőszövetkezetek jelentettek mindent, bár építettek egy új fonodát a textilgyárban. A háromszoros növekedés tehát alighanem a faluról beszivárgókból táplálkozott.

1966 ÉS 1977 KÖZÖTT

más volt a helyzet. A lakosság megugrik és 18 746-tal nő, mégpedig 14 999 magyarral és 3 199 románnal, az arány még mindig 83,26 a 15,24%-hoz. 1960-ban történt, hogy Brassó tartományhoz csatoltak, román többségű területek kerültek Kézdi és Sepsí rajonhoz, így például Pürkerec, Tatráng, Prázsmár, Keresztvár, Szászhermány, Botfalva, Höltyvény, Krizba. A Bodza-vidék Kézdihez tartozott. Ennek az lett a következménye, hogy a tartományi székhelyről, Brassóból románokat hoztak be. Egy része ingázott, a népszámláláskor nem itt vették nyilvántartásba. A gazdasági fejlesztés a meggyesítéskor

indult be. Itt 1968-ban megkezdődött az erőltetett iparosítás. Kézdivásárhelyen megépült a konfekciógyár és a keményítőgyár, ezek ott még helyi munkaerő-tartalékot szívtak fel. Szentgyörgyön a könnyűipar volt az első, ide is helyiek kerültek be. De amikor a nagy gépgyárak építése beindult, akkor a moldvaiak betelepítése tömegessé vált. Az eljárás az volt: előbb Szecselébe⁵ hozták be őket az Electropreciziába és annak szakiskolájába, illetve a brasói tehergépkocsi-gyárba, s ahogy Szentgyörgyön felhúztak egy új részleget, átirányították őket ide. De ez még csupán a kezdet volt. Igazán vészessé később vált, mert az IMASA – a sebességváltógyár – addig csak fél kapacitással működött. 1977 és '92 között 10 280 román hoztak be. A nagy „menet” 1977 és '83 között folyt le. Hatalmas szám. Ezért nevezték Új Moldovának az Állomás negyedet, ott adtak nekik lakást, hogy a gyárhoz közel legyenek. A IAIA-ban (autóvillamossági gyár) nem volt olyan arányú a románosítás, mint a gépgyárban. Megindult a románosítás a textilgyárban. A textiliskola sok moldvai gyereket iskolázott be, s azok itt kaptak munkahelyet. Külön brigádok feladata volt tanulókat toborozni és behozni Háromszékre.

– *Marosvásárhelyen is megvoltak ennek a munkának a megbízottai. Itt?*

– Ilyen volt például Stanca, a megyei pártbizottság propagandatitkára. Mindenki tudta, hogy ő az „exponens”. Ezért nem hitte volna, hogy utóbb Szatmárra helyezik. Kétségbe volt esve. Aztán következett Inceu. Nos, az iparosítás eredményeként 13 479 románajkú lakossal nőtt a város népessége.⁶ Emelték továbbá a rendőrség létszámát. Beindult ráadásul a magyarok kivándorlása. A disszidálási hullám 1980-ban kezdődött. Magyar vonalon is volt gyarapodás, 14 ezerrel több a magyar 1977-ben, mint 11 évvel korábban. Ahogy a megye megalakul, rengetegen jöttek Gyergyóból, Szászrégen környékéről, a Nyárad mentéről és sokan a szórványból. Spontánul, mert munkahely volt, és vonzotta őket a magyar tömb.

– *Könnyebben felvették őket?*

⁵ Szecseleváros Hétfalu négy első falvából alakított város Brassó közvetlen szomszédságában.

⁶ Kovászna megyébe főleg Hargita, Brassó, Maros, Bákó és Kolozs megyeiek vándoroltak be, „vonzást” gyakorol a megye a Vrancea, Buzău megyeiekre is. (Veres Valér: A belső vándorlás. In: *Romániai magyar évkönyv*. 2000, Temesvár–Kolozsvár, 61.) Veres különben azzal zárja fejtegetéseit, a városi magyar lakosság aránya bár Erdély más területein igen, a Székelyföldön nem romlott jelentősen a betelepítés következtében. Csak azzal nem számol, hogy a korábbi kétnyelvű és kisszámú románság helyett megjelent itt a tízezres vagy annál nagyobb kompakt és egynyelvű, mi több, egynyelvűségéhez mereven ragaszkodó, az államnynyelvnek nemcsak hivatalos, de kimondottan uralmi pozíciót igénylő tömeg, mely számánál fogva és az elrománosított hivatalokban támaszára lelve, szociológiailag egészen más csoporttípust és közösségi minőséget képvisel, mint a korábbi, például az 1918 előtti vagy akár az 1918 és 1970 közötti.

⁷ A románok betelepítését sok minden favorizálta, betelepedési prémiumról tudnak sokan, külön szervek toborozták és irányították őket erre, az állás és lakásszerzésben külön támogatásban részesültek. A panellakások építése úgy felgyorsult, hogy a '70-es évek végén egyedül Sepsiszentgyörgyön 3000 lakást adtak át egyetlen év leforgása alatt. Egy negyven-ezer lelket számláló településen! A magyar apparátus ezt némileg ellensúlyozni próbálta.

– Fel. A lakásosztásban is előnyt élveztek, a Szemerja negyedbe alig került kezdetben román. Gyergyóból legalább 300 család költözött be. E folyamat bizonyos ellensúlyt jelentett, de az arányok romlását nem tudta megállítani. A gyimesi csángók, akik Illyefalva felől laknak? Azok már régebb ott vannak. A magyar betelepítés bizonyos értelemben ellensúlyozta a román betelepítést. A helyiipar felszámolásáig tiszta magyar volt. Szentgyörgyön az IMASA, a IAIA, Kézdivásárhelyen a csavar- és szigetelőgyár felépítéséig a helyiiparnak volt a legnagyobb súlya. Rengeteg magyar érkezett, ez volt az áldott isteni szerencse. Brassóból is jöttek, kezdetben ingáztak, majd áttelepültek. Ennek ellenére a románság arányaiban felduzzadt, ma az utcán ha végigmész, állandóan román szó üti meg a füledet, vasárnap is ők sétálnak a belvárosban. Az útlevélosztályon jártam, ma: nagy sor, csupa román és cigány.

Kónya Ádámé a szó:

– Két észrevételem volna. Én durván úgy szoktam mondani, Sepsiszentgyörgy egy felfújt disznóhólyag. Hogy 40 év alatt 20 ezerről 70 ezresre felduzzasztották, az tényleg természetellenes volt. Ha a statisztikai adatokat nézegetjük, akkor úgy látjuk, hogy 30 év alatt olyan 70 százalékos növekedés lett volna a természetes. Nagyságrendileg. Ha ebből indulunk ki, jelenleg olyan 38–40 ezer kellene, hogy legyen. És van kb. 20 ezerrel több. De nem csupán arról van szó, hogy erőltetett volt a növekedés, hanem hogy mekkora területen fekszik a város. Mert a testvérváros Kiskunhalasnak a század elején 35 ezer lakosa volt, most 33 ezer van. Stagnál. Elszívták. De nyolcszor akkora területen, mint Sepsiszentgyörgy. Kertváros. Jó, itt is megindult a tudatos kertváros-kiépítés, ott van a Gólya, Fülemüle, Rózsa, Szegfű utca sakktáblaszerűen, melyet még a ‘30-as években elterveztek, és megindult a kicsi magyar világban az Újtelep sarkán a Féjja Géza telep építése. Annak a felső része volt a Szent István telep, ahol az Országos Nemzeti Családvédelmi Alap az ONCSA házakat építette. Boltíves, tornácos kis típusházak, öt vagy hat. Ennek alapján kellett volna a városnak fejlődnie. E helyett – zsúfolt tömbháznegyedek bújtak ki a kertek és a Rét helyén, kis területre beszorítva. Ezt ráadásul utóbb besűrítették. Különösen a volt Lenin, ma Olt negyedben, de a Szemerja negyed alsó felében is utólag még építettek a régiek közé tömbházakat.

Czikó Árpád folytatja beszámolóját:

A RÉGI ROMÁNSÁGOT

állítólag a Daczók hozták be jobbágyokként a birtokukra még a korábbi századokban. Ott szivárogtak fel a hegyen a Borvíz utca felől. Én ismertem Kopriczáékat, Fogarasról idekerült pásztorcsalád volt, mely elmagyarosodott. Igaz, voltak pl. román állami árvaházban felnőtt magyarok, akik ott elrománosodtak, ismertem egy Bedőházi nevezetűt, aki alig beszélt magyarul. A román iskolában, ahova kezdetben jártam, sok magyar, zsidó és német osztálytársam

volt, a román fiúk katonatisztek gyermekei voltak. Egy zenész cigányfiú is akadt, aki később ezredességig vitte, az osztályban sokat csúfolkodtak vele: „Țigănuș cu părul creț, fură rața din coteț, el jură că nu fură, și a fost prins cu rața în gură.” [Göndör hajú kiscigány, kacsát lop az ólból, esküszik, hogy nem ő volt, de rajtakapták, szájában a kacsával.] A pópák közt Popovici bácsi, akiről már meséltem, a baromhegyi templomban szolgált. Nistor, jó megjelenésű férfi, ő volt a románság nagy istápolója, de egy határt azért nem lépett túl. Nem úgy, mint Bidu kórházigazgató és prefektus, akinél nagyobb magyarfaló alig akadt, s akit általános ellenszenv övezett. Nistor főesperes lett Brassóban, a gyerekei 1945 után ide jöttek, az öreg Árapatakon szolgált nyugdíjba menetele után, s ott halt meg 95 éves korában. A veje, egy Antonescu nevezetű, a dohánygyár igazgatója lett a háború után.

– *Olvasom, hogy 1930-ban 125 görög katolikus élt a városban, jórészt magyarok.*

– Igen, imaházuk ott állott az Olt utcában, a mai csendőrség udvarán. A papjuk viszont nem tudott magyarul. Aztán, hogyan értekeztek, ők tudják. De emlékszem,

MÁJUS 10-ÉN,

a román nemzeti ünnepen, a Mikóval átellenben a park felől tribünt állítottak fel, parádét tartottak, az istentiszteletet pedig a görögkeleti és görög katolikus papok celebrálták. Különben a megye román notabilitásai olyankor mutatkoztak a nyilvánosság előtt. 1940-ben a görögkeleti pápa maradt, a másik nem. Az 1950-es évek végén hoztak egy olyan görögkeleti papot, aki tökéletesen tudott magyarul. Én hallottam is prédikálni, az elhunyt magyar felesége és rokonai kedvéért beszélt magyarul, csoda, milyen szépen és helyesen.

– *Az derül ki, hogy 1910-ben kb. 600 görögkeleti és görög katolikus volt összesen, de csak 110 román nemzetiségű.*

– Igen, elmagyarosodtak, vallást viszont nem mind változtattak.

ZSIDÓK

– Abszolút szervezett közösség, valamennyien neológok és magyarok, tehát az asszimilált ágából a zsidóságnak. Kéttornyos zsinagógájukat utóbb aztán eladták a kisiparnak a kultúrotthonukkal együtt, a Csíki utcában állt a rendőrséggel szemben, kissé beljebb. Azóta lebontották. Rabbijuk nem volt, Brassóból járt ki valaki temetésre vagy ünnepekre. A textilgyár, Klinger, zsidó érdekeltség volt. A tisztviselői karba 1938-tól kezdtek strómanokat bevenni. 1940-ben az üzemből a zsidóság elvonult Budapestre, az igazgató is, maradtak a szudétanémet szakemberek és főmesterek. Zsidó alig, 4–5 talán. Polizert, a cégvezetőt letették. A kereskedelembe volt még sok zsidó, de nem állítom, hogy uralták volna az ágazatot. Amikor a keresztény kereskedők antiszemita Baross Szövetsége megjelent, az harcot folytatott a zsidók

ellen, apámat megszólította a főtitkár: mi az, zsidónál vásárolunk? Tudja mit, uram – felelte apám –, én ezekkel sok éve élek együtt, soha semmi vitám nem volt. A zsidók évi Purim báljára meghívták az egész várost, el is mentek az emberek, a szüleim például. A magyar ünnepeken pedig részt vettek a zsidók is. Az antiszemitizmust a hitlerizmus terjedése szította fel.

A NÉMETEK

1940 után mozgolódtak, a szászok beálltak a Volksbundba, beszervezték őket. A textilgyári szudétanémetek, azok nem „vegyítettek” – ahogy székelesen mondják – a szászokkal. A szászok különben vegyes házasságban éltek jórészt, elmagyarosodtak. Kereskedők voltak, kettő vendéglőt tartott fenn.

A CIGÁNYSÁG

két törzsre oszlott: az Olt mentire és az örkőire. Hogy tyúktolvajok, azt mindenki tudta. Vidéken Gidófalván és Nagyborosnyón éltek többen, a román cigányok Hetében. Azért nem volt gond velük, vajdájuk, a városi kutyapecér, a sintérvezér, ahogy még nevezték, nagy fegyelmet tartott közöttük. Dima Daninak hívták, valóságos mauzóleumot emeltek neki a katolikus temetőben. Állami alkalmazott volt. A város vele tárgyalt, ő közvetített közössége és a hivatalosság között. A problémák a háború után kezdődtek, mikor a cigányság egy rész már törekedett az asszimilációra. A kereskedelem felvette őket kifutónak, áruszállítónak, állásaikra büszkék voltak. Utóbb még többen jutottak segédmunkási státusba – ezek 1989 után mind az utcára kerültek. Külön iskolát állítottak fel nekik, majd felszámolták, most az egyház újból létrehozta.⁸ Egy időben még a Mikóba is jártak. Első iskolájuk ott működött a baromhegyi ortodox templom mellett, aminek a helyén az első román tanoda állott valamikor. Amikor az analfabétizmus elleni harc megindult, még engem is kivezényeltek őket betűvetésre megtanítani. Sose felejttem, összeszedtük őket valahogy, egy tanított, kettő tartotta fegyelmet. A legnagyobb röhej az volt, hogy Varga László bácsinak egy éjjel ellopták az összes csirkéjét. Jött apámhoz panaszkodni. Neki az volt a véleménye, hadjáratot nem kell indítani ellenük. A cigányokkal nem lehet kampányszerűen bánni, s előbb anyagi egzisztenciát kellene teremteni számukra.

URNA ALAKÚ KORFA

– Sok román ismerősöm van – meséli *Bálinth Gyula* történeti demográfus –, valahogy egy sem menekült el 1989 után. De tény, Szentgyörgyöt az elmúlt 25 évben kicserélték. Az 1992-es népszámlálás szerint 13 ezerrel nőtt

⁸ Néri Szent Fülöp néven új, korszerű iskolaépületet emeltek az Örkön számukra a '90-es évek végén egyházi alapokból.

a románok száma a gyárak építése folyamányaként. Korábban az 1930-as népszámláláskor 2037 román és 9411 magyart írtak össze. Hogy ebből hány volt az impériumváltáskor bejött tisztviselő stb., azt nehéz megmondani, de ha összehasonlítjuk az 1910-es adatokkal: akkor volt román anyanyelv szerint 117 személy, görög katolikus 120 és ortodox vallású 481. Tehát közel 500-an magyar anyanyelvű görögkeletiek és görög katolikusok voltak. A székely tömb nyilván beolvastott sokakat. De 1930-ban a románoknak tartott valóságukat románoknak írták be, a többiek lehettek a beköltözöttek.

Az Olt utcában, ahol lakom, szemben áll a régi csendőrkaszárnya, amely most költözik az új réti kaszárnyába⁹. Sajnálatos dolog, hogy akkora új lakatanyát kapott a város. Bejön most ide 250 tiszt, tiszthelyettes, tisztviselő, civil, oktató stb., családtagokkal együtt az ezer ember. Vagy több. Hatalmas szám. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy a románság száma 1992 óta – akkor 16 ezer volt – tovább gyarapodott. Akik az 1970-es években jöttek be, azoknak mára gyerekeik születtek. A románság részaránya tehát nőhet. Az összlakosságra vonatkozóan pedig itt egy adat. Elkészítettem szakmai kíváncsiságból a városi lakosság korfáját. 1910-ben és 1930-ban szép fenyőfa alakú, egészséges korosztály-összetételre vall. 1992-ben azonban már egészen másképp néz ki. Úrna alakúvá vált. Azaz az alapoknál beszűkül, egyre kevesebb a gyerek, az újszülött. Ami azt jelenti, hogy 30–40 év múlva kevesebb lakosa lesz városunknak a mainál.¹⁰

VALÓS SZÁMOK?

A 1992-ES NÉPSZÁMLÁLÁSRÓL SEPSISZENTGYÖRGYÖN

Szakembernek nagyobb élmény nincs egy népszámlálásnál. Nemzetállamban a kisebbségek nem ok nélkül tartanak attól, a népszámlálási adatok torzítanak vagy meghamisítottak. A legnagyobb torzulások nem a Székelyföldön várhatók – jelentette ki Bálinth Gyula történelmi demográfus, aki a sepsiszentgyörgyi városi adatok összesítésében vett részt a népszámlálási bizottság tagjaként, az RMDSZ képviselőjeként. De a hiányosságok nem egy pontatlansághoz vezethetnek nálunk is – véli Bálinth Gyula.

A kérdőívvel sokan nem voltak elégedettek.

– A félrevezető megfogalmazás miatt rengeteg, 1990 eleje óta kiment vendégmunkás kimaradt a népszámlálásból. Egyedül Sepsiszentgyörgy esetében több ezres a veszteség. Mekkora lehet hát egy megye vagy az ország egésze esetében? Noha a dolgot menet közben tisztáztuk, mégis előfordult, hogy a

⁹ A sajtó a Székelyföld militarizálásának nevezi, hogy a kilencvenes években minden tiltakozást semmibe véve, többfelé nagyszabású laktanyaépítés kezdődött. Sepsiszentgyörgyön végül 2004-ben adták át a kaszárnyát a Brassóból ide átköltözött csendőralakulatnak, az építkezés azonban folyt tovább.

¹⁰ Az interjú együtt olvasandó a *Nagyidő kisvárosban* és a *Szétszabdalt Székelyföld* cíművel, azokat egészíti ki a népesedési tendenciák felvázolásával.

számlálóbiztosok bizonytalankodása mellett az itthon tartózkodó családtagok is féltek valami miatt bediktálni a például Magyarországon egy-két éve dolgozókat... Sok köztük a feketemunkás. El lehet képzelni, mi történhetett szórványvidéken. Én azt is sajnálom, a kérdőív nem tért ki külön arra, hol vállaltak munkát az időszakosan külföldön tartózkodók. Az évszázadokkal ezelőtt tartott népszámlálások alkalmával, pl. II. József korában, de 1910-ben is megkérdezték, ki hova ment ki és miért. Jó pont viszont, hogy most számba vették a munkanélkülieket. Azt a „nagylelkűséget”, hogy akár „székely anyanyelvűnek” vagy „magyar, székely és csángó nemzetiségűnek” is vallhatta magát a magunkfajta – ezt persze nehéz nem kifogásolni.

– *A sajtó szinte a szájába rágtá az embereknek, mit kell tenni, érthetetlen a több ezres eltérés, mely egyetlen város esetében 5–7 százalékra rúg.*

– A püspöki kar felhívása, mely a vendégmunkásokat arra kérte, jöjjenek haza – félrevezető volt. Nem hazajönni kellett volna (nem is tették meg, aki meg az eszmei időpont, 7-e után érkezett, hiába is jött), hanem az itthoniaknak bediktálni a távollevőket. Így a kint tartózkodó románok, magyarok, németek jó része hiányzik az összeírásból, román állampolgárok, de nem szerepelnek a nyilvántartásban.

– *Dőlt-e be valaki a székely diverziónak?*

– Pár tucat. Az is érdekes, hogy tizenhatezer román közül csak tizennégy görögkeleti, a többi római katolikus, ami arra enged következtetni, hogy városunkban sok Moldvából betelepült csángó, mégpedig a zömük, vallotta románnak magát.¹¹

– *Vessük össze az 1966-os és 1977-es népszámlálás pár adatát a mostanival.*

– Bár 1966-hoz képest a lakosság 3,2-szeresére nőtt, 22 ezerről kb. 68 600-ra, a lakóházak száma valamelyest csökkent, 3764-ről 3693-ra. Beköszöntött a „blokkvilág”, a lakótelepeken él a többség.

– *Igen, mert a lakások száma több mint kétszeresére nőtt. Szaporulat? Betelepedés?*

– 1966-tól mostanig a huszonötezret is meghaladja a betelepülők száma, ebben mindkét nemzetiség benne van.

– *Hány románt mutattak ki az előző népszámlálások?*

– 1966-ban 2613-an voltak (12,3%), 1977-ben pedig 6060-an (14,8%), most 16 ezret, azaz a lakosság negyede román. Hatalmas szám, ugrásszerű növekedés, a nagyarányú és példátlan méretű betelepítés eredménye. A magyar-

¹¹ A moldvai eredetű csángók magyarságba való visszafogadása – bár a nyelvet bírják – Háromszéken távolról sem megoldott, mi több, számukra a római katolikus egyház román nyelvű miséket indított, gyermekeiket román iskolába járatják. Ebben identitástudatuk labilitása, kettősségei éppúgy tükröződnek, mint az országosan rossz politikai légkör, az állandó sovíniszta diverziók és a rendkívül erős nacionalista nyomás többségi részről. Más a helyzet a hétfalusi és a gyimesi csángókkal.

ság arányszáma közben 88%-ról 82,6%-ra módosult, most pedig kb. három-negyede az össznépeességnek, ez várhatóan tovább apad a betelepítés folytatása nélkül is.

– *Nagy felbuzdulás tapasztalható a cigányság körében...*

– Igen, 1977-ben úgy emlékszem, csak 93 cigányt írtak össze, most viszont 800 körüli személy vallotta magát cigány nemzetiségűnek és egyben magyar anyanyelvűnek.¹²

2004 májusa

¹² Az interjúsor eme utolsó része 1992-ben készült. A 2002-es népszámlálás pár adatát lásd a kezdő táblázatban. A számottevő népességapadásra valló adatok – tíz év alatt közel hétezer emberrel lett kevesebb, a két nemzetiség egyforma arányban fogyott – értékelésekor figyelembe veendő, hogy időközben nagy arányokat öltött, a helyi nagyipari vállalatok teljes összeomlása és leállása után, a külföldi munkavállalás mind a magyarság, mind a románság körében. A vendégmunkások közül sokan nem kerültek fel a népszámlálási ívekre. Az elbocsátott, utcára került volt ipari alkalmazottak elhelyezkedni nem tudó másik csoportja pedig hazahúzódott gazdálkodni székely szülőfalujába, időközben visszakapott birtokára, parcelláira. Visszaesett a népszaporulat is, kevesebben születtek és többen hunytak el, mint korábban.

II.

A VISSZAROMÁNOSÍTÁS VITÁJA

EGY ERŐSZAKOS DISSZIMILÁCIÓS KÍSÉRLET KUDARCA

A háromszéki Lisznyó identitásviszonyai a 20. században

A TÉMA

Dolgozatom témája egy helyileg közepes nagyságúnak számító alsóháromszéki falu, a havasalji Lisznyó¹ hivatalos és informális etnikai-nemzetiségi összetételének többrendbeli változása a 20. század folyamán. Mint látni fogjuk, nem az itt megtelepült románság leszármazottainak asszimilációja a székely társadalomba, az ugyanis már a korábbi századokban végbement és lezárult, hanem inkább annak a vizsgálata, hogyan vált a település kétségtelenül heterogén eredetű lakossága mára egyneművé etnikailag és nemzetiségileg mind formálisan, mind informálisan, mind a hivatalosan számontartott, mind az egyénileg és kollektíve vállalt identitás szintjén, hogyan történt, hogy e virulens nacionalizmusban, származáskutatásban, faji uszításban „jelkeskedő” század végül eltüntette a nyomai jó részét is az egykor kétséget kizáróan létező etnikai pluralizmusnak.

LISZNYÓ FÖLDRAJZI HELYE ÉS TELEPÜLÉSI TÉRSZERKEZETE, A TOPOGRÁFIAI SZEPARÁCIÓ

Lisznyó a Keleti-Kárpátokhoz tartozó Bodzai-hegység keleti tövében, a történelmi Székelyföld déli sávját lemetsző, világosan meghúzható román–magyar nyelvhatár közvetlen közelében, a tömbmagyar területen belül fekszik.

A falu határa körös-körül más székely falvakéval érintkezik: Sepsimagyaros, Szentivánlaborfalva, Uzon, Kökös, Bikfalva fogja közre, egyetlen kivétel a délnyugati, román lakosságú Vesszőstelep. A tőle jó nyolc kilométerre, bent a hegyek közt fekvő és elszórt házcsoportokból álló – tehát magától Lisznyótól tipológiailag is elütő és inkább a délkeleti román falvakhoz hasonló – Lisznyópatak közvetítésével kapcsolatban áll a vízválasztón és nyelvha-

¹ Ma közigazgatásilag Uzon község része, együtt Szentivánlaborfalvával, Bikfalvával, Sepsimagyaróssal és Vesszősteleppel, a hivatalos elnevezések: Ozun, Sântionlunca, Bicfalău, Măgheruș és Lunca Mărcușului, korábban, így a két világháború közötti időszakban önálló község volt.

táron túli Dobollóval és a hegyvidék kis román tömbjével, az egy városba, négy községbe és másfél tucat faluba összevont ún. Bodza-vidékkel, és érintőlegesen, de direkte a délről felnyomuló, a nyelvhatárt déli szegélyéig toló román falubokkal is. (Vesszőstelep ezekhez tartozik.) A Bodza-vidék az utóbbi három-négyszáz évben beékelődött amolyan román fiók-tömbnek minősül a Székelyföld déli peremén, tengelyében a moldvaiak betelepülését elősegítő Bodzai-szoroson át vezető útvonal fekszik, délről és keletről a Kárpát-kanyar, nyugatról Brassó megye határolja. Az említett falubokor pedig akár háromszéki-medencebeli folytatásának is tekinthető, egyúttal azonban kapocs is a barcasági és Olt-menti román település-együttes felé.

Maga a vizsgált falu a Lisznyó-patak felső folyása mentén jött létre és, akárcsak körben a többi település, a Háromszéki medence havasalji szegélyén, egy amazoknál kedvezőbb fekvésű szélesebb völgytorokban található. A lakosság demográfiai összetételére, történelmi előzményekre is fényt vet a második térképvázlat, mely a helyiek hétköznapi használatra szánt topográfiai elnevezéseire épít, illetve az egykori etnikai-szociális csoportstruktúra szerkezetét vetíti ki a térbe. A háromszéki Mezőföld, a szépmezei sík völgyi nyúlványán áll az ősi templom (épült a 15. században) a református magyarok lakta tulajdonképpeni településmag központjában. A helyiek ezt nevezik „lent”-nek, illetve a „megyünk a magyarokhoz” szókapcsolatot alkalmazzák rá. A második fokozatot a völgyön fennebb az északi és déli emelkedőkre épült két román templom és a lejtőkre települt gazdaságok jelölik, a valamikori bevándorlók mai leszármazottaival, ámbátor komoly keveredés is történt azóta a „lent”- és a „fent”-nek nevezett eme második lépcsőfok között. „Házasságkötéskor ma csak a szerelem számít” – állítja a református tiszteletes, a korábban is gyengülő tendenciájú endogámia a párválasztásban a három fő csoportosuláson belül – 1. magyarok, 2. görög katolikus és keleti valláson lévő és 3. kimondott románok – úgyszólván megszűnt.

LISZNYÓ

LENT

ref.t 439 (1910)

400 (1930)

712 (1941)

335 (1992)

M. 463

R. 8

FENT

róm.kat. 9 (1910)

139 (1941)

112 (1992)

ort. 203 g.kat. 270

205 238

53 21

20 3

LISZNYÓPATAK

1992-ben 54 ort.

29 ref.

13 róm.kat.

R. 53

M. 43

Az itteni régi házak ma is szerényebb kinézésűek, a gazdasági udvarok felszereltsége, épületei, a kertek fekvése, maguk a méretek kevésbé jómódú portákra, hátrányosabb helyzetre vallanak. A harmadik marginalizációs szintet a 6 kilométerre benn a hegyek közt található, több házcsoporthból álló s mindössze kb. száz lakosú (1992) – fele magyar, fele román – Lisznyópatak,

a hegyi tanyákból a mára elsorvadt egykori gyógyfürdőhely környékén települt tartozékfalú (jellegzetes településfajta a havasalján) jelenti. A második és harmadik gyűrűszelet lakói már évszázadok óta az első felé gravitálnak, minden impériumváltás dacára, noha a 20. század gyengítette e vonzerőt azért, hogy többrendbeli radikális gazdasági és szociális nivellálásnak, vagyoni kiegyenlítődésnek vetette alá a lisznyói társadalmat, és olyan rendkívüli demográfiai érvágással felérő elvándorlási és előregedési folyamatokat indított be, melyekből a település máig sem lábalt ki. Ami azonban a nemzetiségi egyenmősödést illeti, e vonatkozásban a falumag vonzása mégis e században érte el végső célját, s maga az említett nivellálás is a homogenizáció előtt egyengette az utat, mivel olyan szociális válaszfalakat bontott le, melyek korábban az etnikaiakkal részben egybeestek. A hasonulási folyamat a század közepén román uralmi törekvések reakciójaként hágott csúcspontjára – élesen szembekerülve a román nemzetállami céllal, mely az egykori etnikai pluralitást nemzetiségi pluralitás formájában kívánta feltámasztani. Miként látni fogjuk, marginalizációs skálánk, önmaga ellentétébe átfordulva, inkább integrációs fokozatokat jelöl, szegregációs ereje elsorvadásban van.

Ma tehát a szűkebb értelemben vett Lisznyóban az 1992-es népszámlálás adatai szerint 462 magyar lakos mellett mindössze 8 (nyolc), magát románként valló él, a felekezeti megoszlás pedig a következő: 335 a reformátusok, 112 a római és 3 a görög katolikusok, 20 az ortodoxok száma. Utóbbiból kikövetkeztethető, hogy legalább 12 ember egyszerre vallja magát görögkeletinek és magyar nemzetiségűnek (részben vegyes házasságra lépő és emiatt az élettársi vallására áttért, részben pedig olyan egyénekről van szó, akik egy, a századfordulón össz-székelyföldi viszonylatban tízezrekre rúgó réteg utolsó mohikánjainak nevezhetők ma). A falu mindennapjai, a magán- és közszféra használati nyelve mindenütt a magyar, melyet anyanyelvi szinten (háromszéki nyelvjárás) beszél minden itt született egyén. A számadatokból kiderül viszont, a román főhatalom alatti népszámlálások a fentitől merőben elütő összetételt és arányokat rögzítettek – a kérdés tehát az: *hova lett és mi történt a valaha a lakosság jó hányadát kitevő románsággal, és a 60 éve még az össznépesség negyedét kitevő ortodox, valamint a hasonló súlyú görög katolikus gyülekezettel, illetve miért maradt mára csupán főleg öregekből álló hirmondója e csoportoknak?*

A BEOLVADÁS

Az utolsó, 1910-es magyar népszámlálás² adatainak hitelességét, miszerint Lisznyó és Lisznyópatak 924 akkori lakosából mindössze elenyészően

² A népszámlálási adatok Varga E. Árpád Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Teleki László Alapítvány, Pro Print Könyvkiadó Budapest–Csíkszereda, 1998. c. munkából származnak, illetve Jakabffy Elemér Erdély statisztikája, Lugos, 1923. c. kötetből.

kevesen lettek volna a románok (905 magyar mellett 19 román anyanyelvűt írtak össze), az 1918–1919-ben bevonult román hatalom képviselői kétségbe vonták. A hamarosan beindult ún. visszarámánosítási³ kísérlet arra az előföltetésre támaszkodott, hogy a román eredetűnek tartott akkori 270 görög katolikus és 203 görögkeleti – a lakosság fele – beolvadása a székelységbe megállítható, mi több, a hatalmi viszonyok megfordításával és heves disszimilációs folyamatok beindításával, vissza is fordítható, mivel elmagyarosodottsága oly felszínes, oly ellentmondásos, hogy némi külső „segítséggel” rövid idő alatt az erőteljes nyelvi-etnikai románosodás útjára terelhető.

Nos, vajon mennyire voltak hamisak, ideológiai torzítást magukon viselő a népszámlálási adatok? Vajon mennyire vették semmibe az egyének és a kollektívumok saját belső meggyőződését tulajdon identitásukról, mennyire vetítették ki a hivatalos elvárást a tényekre, és cserélték ki azokat vágyképekkel? A lisznyói lakossági csoportok asszimilációba átmenő akkulturációját szaktörténész is feldolgozta (Pál Judit, 1998), amit a faluról Orbán Balázs, Berecz Gyula, Binder Pál és Cserey Zoltán, Vofkori László⁴ írt, amit Derzsi György mai református lelkész kéziratos falumonográfiájában olvastam, mind azt bizonyítja, miként az levéltári anyaggal adatolható, hogy a falu román diaszpórája bevándorlás útján jött létre a 17. századdal kezdődően, s hogy itt egy középkori értelemben véve teljes skálájú, kiforrott székely közösségbe nyertek bebocsátást a bekérezkedők, illetve a birtokosok által betelepítettek, mégpedig kezdetben annak főleg alsó három lépcsőfokán, a magyar jobbágyok, szolgák és zsellérek között. A helyi népesség viszonylag széles skálán mozgott, az 1703-as összeírás tanúsága szerint az uzoni Mikes grófok és Henter bárók földbirtokosként voltak részesei a lisznyói határnak, 6 családfő a faluban nemesember volt, 43 lófő és gyalogos, 23 jobbágy és 13 zsellér. Az utóbbi két kategória az első román jobbágyok megjelenése nyomán – egy

³ A visszarámánosítás elmélete a Nicolae Iorga által kidolgozott történelmi teóriában gyökerezik, melyet a székelység jó hányada román eredete bizonyítására állított fel. Maga Iorga többször korrigálta kezdeti feltételezését, miszerint itt a székelység többségéről lenne szó, követői azonban már a 80 százalékos engegetésétől sem riadtak vissza. A teóriát Tóth I. Zoltán mint nyilvánvalóan politikai-ideológiai fogantatásút és a tényeknek, dokumentumoknak ellentmondót még a negyvenes években meggyőzően cáfolta. Lásd még lennebb *A többség kisebbsége* c. kötetet. Ideológiaként kiválóan alkalmas arra, hogy a „kisebbségvédelem” és történelmi „igazságtétel”, a „lélekmentés” örve alatt igazolja a legsovénabb nacionalizmus támadásait, a tulajdonképpeni kisebbségek jogfosztását. A iorgai érvrendszer ma újreneszánzát éli az erdélyi román kutatók egy ideológiailag jól elhatárolható csoportja tollán, így I. Ranca, V. Lechințan és társaikén, hasonló szemléletűek Russu (*România și secui*) és St. Pascu (*Istoria Transilvaniei*) idevágó munkái.

⁴ Pál Judit: A románok háromszéki letelepedésének néhány kérdése (1614–1850). In *A többség kisebbsége*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 47. – Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. Pest, Ráth Mór Nyomdája, 1868. I. 204. – Berecz Gyula: *Háromszék vármegye népoktatási intézeteinek története*. Brassó, Alexi könyvnyomdája, 1893. 163. – Binder Pál és Cserey Zoltán: *Háromszék településeinek története. Háromszék*. 1991-es év. – Vofkori László: *Székelyföld*. II. Cartographia kft., Budapest, 1989. 305–307.

századdal korábban ketten voltak – fokozatosan gyarapszik, de a lakosság felét soha nem haladja meg. Pál Judit két fogódzó, a nevek hangzására és a felekezeti statisztikákra alapozza becsléseit. Ezekből valószínűsíthető, hogy a román eredetűek és román mivoltúak együttesen is mindig kisebbségét alkották a lisznyói társadalomnak, különösen áll ez tehát azokra, akik etnikai öntudata még román volt. A görög katolikus térítés körükben már korán számottevő sikert aratott – itt élt egész Háromszék legnépesebb unitus gyülekezete –, mely a románság kohézióját a falun belül tovább gyengítette, a csoport heterogenitását növelte. Hasonlóképpen csak serkenthette beolvadásukat, hogy az már a premodern időkben megkezdődött, és annyira jutott, hogy mire a múlt században a görögkeleti és a görög katolikus egyház egy-egy felekezeti iskolát állított fel a faluban, azokban a tan nyelv már csak a magyar lehetett. Ebből ítélve, akkorára a tulajdonképpeni nyelváltáson túljutott már a hívek döntő hányada, s emiatt az iskolák a román nemzeti ideológia, a kibontakozó nemzeti mozgalom erősödéséhez már nemigen járulhattak helyben hozzá (mint tette azt az aldobolyi ortodox iskola például). A két tanintézet párhuzamos fennállása (harmadikként egy református is létezett) inkább arra vall, hogy a redukált cél inkább a felekezeti különállás konzerválása lehetett, és nem utolsósorban az, hogy egymással szemben pozícióikat megőrizték, a két egymás közti versengésével is számolnunk kell tehát. (Ennek alighanem az vetett véget, hogy 1895-ben felépült a község állami népiskolája, s 1919-ben már ez az egyedüli tanintézet.) Kimutathatóan nagy volt a hívek közti összeházasodás viszont e korban, a két csoport egymás közti viszonya jobb az egyházaik közöttinél, a egyes házasságok bizonyos fokú fluktuációhoz vezettek a hívek számában is, mely a század végén a görög katolikusok malmára hajtották a vizet.

A mai öregek emlékezete szerint⁵, a 20. század elején már mindkét templomban magyarul vagy magyarul is folyt az istentisztelet, a hívek különben nem értették volna a prédikációt. A hétköznapi érintkezésben a két pap a saját híveihez magyarul szólt még a két világháború közti években is, amikor pedig az egyházi hatóság keményen tiltotta ezt, s noha a románnak nyilvánított felekezetek papjait kötelezték a román nyelvű szertartásra, a prédikációt a pápa összefoglalta magyarul is, „másképpen nem jártunk volna” – magyarázta egy asszony, egy másik pedig ennek hiánya miatt mondott le a templomlátogatásról.

A bevándorlás kezdeteit vizsgálva, Pál Judit kimutatta, hogy származási helyük szerint is más-más hegyen túli vagy inneni tartományból toborzódtak a jövevények. Hogy az időközben kialakult kettős identitás és a kétnyelvűség milyen szerepet játszott a beolvadásban, erre nincs múlt századi adat, a jelen-

⁵ Lásd itt és a továbbiakban B. Kovács András: *Végvidék. Riportok*. Sepsiszentgyörgy, H-Press Kiadó, 2000. 111–141.

ség mai alakjában arra vall, hogy a helybéli születésűek, még ha románok is vallják is magukat, anyanyelvi szinten csak a magyart beszélik, emiatt az ide helyezett, kizárólag románul tudó pópával – ebben a mai új nemzedék nagyban elüt elődeitől – szembeni idegenkedésüket nehezen küzdik le. Megfigyelhető továbbá, hogy a románoknak két nevük van, a papírjai szerinti Socaci Radut például mindenki Szakács Rezsőként emlegeti a faluban, Bagoláról mindenki tudja, hogy Bagolynak született és hogy két bátyja megőrizte atyai családnevét.

A románság mint közösség kiforrottságban bizonyára soha fel nem vehette a versenyt a székellyel, ahhoz fűződő viszonyára gazdasági, szociális, hatalmi stb. tekintetben mindig szembeszökő aszimmetria nyomta rá bélyegét. Mindez elősegítette és felgyorsíthatta beolvadását, a jobbágyfelszabadítás pedig megnyitotta előtte a jogi emancipáció, a társadalmi és gazdasági felemelkedés lehetőségét is. Vagyonosodása földvásárlás útján folyt, így egyik alany beszámolt arról, hogy nagyapja ipari munkája keresetéből vett kilenc hektárt, s ezzel az örökséggel apja a kulákosítás idején a református nagygazdákkal együtt került fel a feketelistára. Az asszimilációról szóló irodalom a folyamat utolsó stádiumát úgy írja le, mint a kisebbségi csoport behatolását a többségi társadalom intézményes struktúráiba. Ez Lisznyóban a század három nivelláló földreformja (1921, 1945, 1991), az erőszakos téjesztés következtében, a civil társadalom felszámolódása stb. miatt sajátos formát öltött, a természetes folyamatokat megállító, a tradicionális társadalmat felbomlasztó és átstrukturáló hatások következtében az emberek közötti korábbi társadalmi különbségeket eltörölték a radikális változások, a szociális homogenizáció tehát teljes volt, sőt uniformizációba ment át. Ma emiatt egyfajta történelmi újrakezdés, újbóli társadalmi differenciálódás tanúi vagyunk.

Visszatérve a vizsgált időszakhoz, elmondható, a románság Lisznyóban mindig többé-kevésbé amorf diaszpórában és a periférián élhetett, marginalizációján kifogni pedig a betagozódás technikáival próbált meg, alapjában véve sikerrel vette az akadályokat, a protestáns türelmű reformátusságnak is köszönhetően a felekezeti hovatartozás átöröklődött ugyan a közben nyelvet és identitástudatot cserélő utódokra (akiket egy ideig az egyház is követett), azok természetesnek mondható etnikai és nemzeti beolvadása a székelységbe a 19. század végére azonban alighanem befejeződött.

Fennmaradt viszont főleg Lisznyópatakon egy életmódjában, gazdálkodásában a székelyhez, de a Bodza-vidékiekhez is hasonlító román csoport, melynek különállását bizonyos értelemben a hatóság is elismerte már a múlt században a település adminisztratív létrehozásával. Ma e szétszórt házcsoportokból álló falu is megosztott, csupán felerészben lakják románok, azok is kétnyelvűek, és kettős kötődésük nyilvánvaló. Románok léteével tehát a korábbi időszakban is számolni kell, a csoport gazdasági súlya, tekintélye azonban, mint látni fogjuk, nem volt elegendő ahhoz, hogy egy államilag kezdemé-

nyezett disszimilációs kísérletben katalizátora lehetett volna az ún. visszarmánosításnak. Erre szubjektív beállítottsága sem tette alkalmassá. Tény viszont, a későbbiek tanúsága szerint, hogy identitásához ragaszkodó csoportra vall a gesztus, amivel 1945–1946-ban a korábban a református egyházban menedéket kereső sokakból 95 ember – a korabeli tiszteletes szerint a „honvédség által” áttértett, tehát hatósági nyomásra felekezetet változtató román-ság – engedett az ortodox egyház hívásának, és visszatért a görög felekezetük közé, mintegy újraalapítva négyéves szünet után a maga gyülekezetét. Mára e csoport a század nagy felfordulásai által kiváltott valóságos demográfiai katasztrófa következtében a többinél is jobban meggyengült, az előregedés amazoknál is jobban sújtja, és a kihalás még inkább fenyegeti.

Összegezve: a részben vagy teljesen román származásúak beolvadása Lisznyóban a nyelvhatár közelsége, sajátos körülmények megléte ellenére sok más székely faluéhoz hasonlóan ment végbe egy többnyire természetesnek minősíthető és legalább háromszáz éves folyamatban, mely a 19. század végi nagy országos magyarosodási hullám lendületéből a székely környezetben felfokozódott impulzusokat is magába építve, a század végére alighanem lezárultnak, befejezettnek nevezhető. Még inkább helytálló ennek érvényességét az azonosságtudat megszilárdulásában szerepet játszó szinte emberöltőnyire található impériumváltás éveire, 1918–1919-re kiterjeszteni. A népszámláláskor rögzített hivatalos identitás Lisznyóban tehát nagyrészt egybeesett az itteni egyének és közösségek saját etnikai és nemzeti hovatartozásukról vallott véleményével, emiatt a két világháború közti itt tárgyalt kísérlet hamis előfeltevésből indult ki. Ha ez igaz, akkor utóbbinak nem gyanított ellenállásba kellett ütköznie. Akár bukása is megjósolható volt. Kudarcába persze, mint látni fogjuk, sok egyéb is belejátszott.

A NEMZETI HOMOGENIZÁCIÓ KORABELI ROMÁN TECHNIKÁI

A két világháború közti 22 év megpróbáltatásairól idegen előtt beszélni máig tabunak számít Lisznyóban. Ebből is megítélhető, mekkora volt a sokkhatás, ami a falut akkor érte, illetve, hogy az interetnikai viszonyokhoz fűződő félelmek ma is működnek, a veszélyérzetet a nyolcvanas évek nacionálkommunizmusa, a kilencvenes évek elejének nyílt sovíniszta uszítása ébren tartotta itt is. A hallgatásban egyfajta védekezés érhető tetten, mely az elért viszonylagos egyensúly megőrzésében érdekelt, tehát a többség közös taktikája. A hasonlóképpen tragikus vagy még megrázóbb eseményekről: háborús öldöklésről, impériumváltásról, intézményesített hivatali rosszindulatról, gyilkos indulatokról, kollektivizálásról, kitelepítésről, kulákosításról stb., mindenről szabadabban nyilatkozik a lisznyói ember, e kérdéskört azonban máig potenciális veszélyforrásnak kijáró óvatossággal kerülgeti.

Az interjúkból, riportokból, elejtett szavakból kirajzolódó kép a következő: az impériumváltáskor idegenekből és főleg románokból álló új hatóságot

neveztek ki a faluba, 4 román csendőr, jegyző került az őrre és a községházára, velük cimborált a polgármester (a nagybíró), helybéli görög katolikus, tehát az új hatalom által románnak tekintett nagyobb gazda és a neofita kisbíró (altiszt). A kisbíró – korábban református székely ember, aki a tisztségért és egyéb előnyökért egész családjával áttért görögkeletinek, egypár, az egyházi földek ingyenes használata kedvéért hasonlóképpen eljáró más családdal együtt, új fogalmat, a falu és nemzet elárulását testesítette meg a többségi közvélemény szemében.

A község állami magyar iskoláját, egyedüli tanintézetét a román állam vette át, kezdetben a régi tanítókkal együtt, de falai között már kétnyelvű oktatás folyt egészen a húszas évek végéig. Akkor éles cezúra következett, a román maradt az egyedüli tannyelv, mire a református presbitérium elhatározta az anyanyelvű képzés megmentése kedvéért egy saját iskola felállítását. Az egyház szegénysége, a hatóságok folytonos gáncsoskodása miatt ennek építése elhúzódott, s mire elkészült, a faluba időközben kinevezett vasgárdista tanító – a magyar tanítókat menesztette az állam, és a helyiek nyelvét nem ismerő ókirályságbeli pedagógusokat telepített le az ún. kultúrzónának nyilvánított Székelyföldön is dupla fizetéssel és külön földjuttatással – szabályosan kisajátította az épületet az állami román óvoda számára, erőszakos foglalásához a csendőrök nyújtottak védelmet. Az egyház ezt követően öt éven át próbálta meg jogtalanul bitorolt épületét visszaperelni, gyakorlatilag végig sikertelenül, s tulajdonába végül nem az igazságszolgáltatás, hanem az 1940-es impériumváltás helyezte vissza. A harmincas években elrománosított iskolába bevezették a magyar nyelv használatának tilalmát, büntetés terhe mellett még a szünetben sem szólhattak anyanyelvükön egymáshoz magyarul a gyerekek. Maga az oktatás érthetetlen szövegek bemagoltatásánál, a román nemzeti ünnepek megülésének mímelésénél, amolyan idomításnál egyebet nem igen jelentett, magának a román nyelvnek az elsajátítása mint főcél – hiába rendelték alá neki a tulajdonképpeni képzést és nevelést – a legkisebb mértékben sem valósult meg. A nyelvtanuláshoz más pedagógiára, hosszabb időszakon át tartó kétnyelvű oktatásra, a tanulók anyanyelvét ismerő tanítókra, türelmes nemzetiségpolitikára, zaklatottságtól mentes légkörre lett volna szükség – e feltételek teljességgel hiányoztak. Miként hiányzott az a szimmetrikus kétnyelvűség is, mely nagyban megkönnyíthette volna a nemzeti küldetés lázában égő románosítók dolgát. A román nyelvet a hatósággal azonosítva, a falu végig idegennek tekintette, megtanulni pedig minden erőfeszítés ellenére sem tudta. A legényekre saját bevallásuk szerint végül a katonaságnál ragadt némi román nyelvtudás. A székelyek esetében bizonyos fokú kétnyelvűségről csupán ma beszélhetünk, a várost és román szakiskolát járt közép- és fiatalabbak már bírják valamelyest – egyesek kimondottan jól – az államnyelvet, de annak elsajátítása nekik is csupán valóságos kálvária árán sikerült a máig antipedagógikus módszerek miatt.

A románoknak deklarált két felekezet pópáit felettes hatóságai kötelezték a román nyelvű szertartásra, visszaszorult, majd megszűnt a magyar segédeszközként való használata is, ami a hivatalosságokat képviselő intézmények elidegenedésének folyamatába illeszkedve, csak mélyítette a falu formális és informális rendje között támadt szakadékot, a híveket csak eltávolította saját felekezetüktől (abból kilépni persze gyakorlatilag szinte lehetetlen volt), a papokat pedig arra készítette, hogy titokban magyarul is gyóntassanak. Mindamellet meg kell jegyezni, mindkét pópa jól értett, sőt beszélt magyarul, maga is a nyelvhatár övezetének szülötte lévén, alapos helyzetismerettel rendelkezett, tisztában volt a hívek szükségleteivel s azzal, hogy a teljesen román nyelvű liturgiát az egynyelvű lisznyói környezetben a hívek követni képtelenek, mivel nem értik azt. Innen a fokozatosság elemeinek bevezetésére való törekvés részükről. A magyarul egyáltalán nem beszélő papok kinevezése Lisznyóba viszonylag újabb jelenség, miként az is, hogy a négy-öt falu filiáinak gondozásával megbízott görögkeleti pap (településenként alig pár tucat hívet pásztorol) nem itt lakik, hanem havonta-kéthetente tud csupán kijárni híveihez, s vasárnaponként egy-egy szertartás erejéig vannak együtt. A két világháború között az egyenként 200–250 tagból álló két felekezetnek állandó papja volt a faluban, akik lisznyói székhelyükről jártak ki a szomszédos bikfalvi, magyarósi, dobollói és szentiványi szórványokba. A nemzeti ideológia terjesztéséhez, az egyház hivatalosan rögzített nemzeti küldetéséhez némileg szkeptikusan viszonyulhattak mindketten abból ítélve, hogy az öregek mint főleg fakereskedéssel foglalkozó, „bellérkedő” pópákra emlékeznek rájuk, akik a vallásból „nagy ügyet nem csináltak”. Mindamellet erőszakos térítésre van példa. A református esperesi levéltárban őrzött évi papi jelentések tanúsága szerint, míg 1907 és 1918 között 64 felnőtt kérte felvételét a református gyülekezetbe, 1922 és 1939 között a kilépők száma volt nagyobb, 31 személy tért át görögkeleti vagy görög katolikus hitre, s mindössze 7 állt át reformátusnak. Az akkori szokásrend szerint a feleség követte férjét annak felekezetébe. Mára ehhez inkább az ortodoxok és katolikusok ragaszkodnak, ellenállás esetén azonban nehezebben tudják érvényesíteni akarataikat. (Meg kell jegyezni, jellemző a vidéki értelmiség életmódjára, hogy a református pap is folytatott gazdasági tevékenységet, a vidék gazdáit kiszolgáló magyar takarékszövetkezet vezetőségének tagja volt.) A román papok feltételezett viszonylagos közömbösségét volt hivatott talán ellensúlyozni az 1935-ben idehelyezett vaskárdista tanító kihívó erőszakoskodása, zabolátlan basáskodása. Lisznyót alighanem kiemelten kezelte a román egyházak felsőbb vezetése, nagyobb reményeket fűzött az itteni térítés sikeréhez, afféle kísérleti terepnek tekintette nem egy tekintetben, hiszen az itteni felekezeti arányok, az egyetlen iskola sikeres kisajátítása stb. több sikerrel kecsegtettek, mint másutt, ahol például kötemploma sem volt a maroknyi „elszékelyesített románságnak” – miként a korabeliek fogalmaztak.

A névelemzésnek, származáskutatásnak helyileg – a magyar iskola hiánya miatt – inkább a vallásos térítésben volt némi szerepe. Egyes Bagoly nevűeket a korábbi összeírások mint román jobbágyokat rögzítettek, ezt felhasználták győzködésükben, de az eredmény meglehetősen felemás: az egyik eredetileg görög katolikus Bagoly családban a három fiútestvér mindenike más-más felekezetbe lépett be, egyikük római katolikusként, a másik reformátusként élte le életét, a harmadik lett csupán ortodox, és vett fel román nevet, de gyerekei kivándorlását és letelepedését Magyarországra a '90-es években már ő sem tudta megakadályozni.

Hasonlóképpen az erőszakos homogenizációra használták fel a református egyház földreform általi kifosztását, koldusbotra juttatását, az elkobzott erdők (240 kataszteri holdból mindössze 32-t tarthatott meg) egyharmadát államosították, kétharmadát pedig (158 holdat) és a szántók jó részét a két román felekezet kapta meg. Utóbbiakat a bevett gyakorlatnak megfelelően, felparcellázva, akár díjmentesen, illetve előnyös feltételek mellett használatba adták többek közt neofita híveiknek. A magyar iskolaalapítást, a református kultúrház működtetését a hatóság elgáncsolta, holott egy magyar tagozatot igénylő szülői levél szerint – fennmaradt a levéltárban⁶ – 1930-ban a község 70 iskolaköteles gyereke egytől-egyig magyar anyanyelvű volt, közülük 40 református, 20 görög katolikus és 10 ortodox vallású. Az egyház korabeli statisztikája szerint 1935-re a református tankötelesek száma 68-ra nőtt, ebből 61 a román állami elemibe járt, egyetlen kisebb gyerek magyar elemibe, egy másik nagyobb pedig magyar középiskolába – mindketten más helységben. A '30-as évek végén az állandósult gyülekezési tilalom miatt az egyházi intézmények képviselői, nőszövetség, bibliakör, presbitériumok évekig nem ülhettek össze legálisan, évi közgyűléseket nem lehetett tartani. Az ingatlanok dolgában jogsértő erőszakoskodásig fajuló cselekedetekre került sor, s mindehhez nem csupán a helyi csendőr, hanem a megyei törvényszék, maga a prefektúra intézménye is segédkezet nyújtott, jogorvoslatért vagy adminisztratív jóvátételért hiába folyamodott az egyház és a presbitérium. A polgári demokráciát gyakorlatilag felfüggesztették a két évtized tartamára, az adminisztrációt kinevezett vezetők irányították a Székelyföldön, a megyei, de falusi adminisztrációt is, elrománosították. Mindezt csendőrterror egészítette ki és szűnni nem akaró hivatali vegzatúra. Lisznyóban nem román templomépítésre vezényelték ki a népet, mint a többi székely faluban, itt nagy bojárház stílusában megtervezett új ortodox papi lak építése töltötte be ugyanazt a szerepet, ennek telkére kellett szekérszám hordani a követ mindenkinek, a hajdani munkarobot módjára kipréselt ún. közmunka kötelezett-ségnek téve eleget.

⁶ Református esperesi levéltár. Sepsiszentgyörgy, Lisznyó c. dosszié.

A gyors nyelvcsere kényszeríteni hivatott hatósági intézkedések kudarcot vallottak Lisznyóban, történelmileg 22 év arra nem is lehetett elég, még kevésbé arra, hogy tömeges elrománosodás vagy akár visszaramánosodás induljon be a faluban. A kettős kötődés fennállása teremt némi játékteret az egyén számára ahhoz, hogy esetleg visszaforduljon útjából, és rekonstruálja, ami felbomlóban van. Lisznyóban a nemhogy szimmetrikus, de a „féloldalas” kétnyelvűség sem volt meg a legtöbbször esetében, kifejtett kettős kötődések rendszeréről pedig szó sem lehetett.

Az erőszakos fellépés, a leplezetlen adminisztratív kényszer, a külső struktúrák ráoktrojálása erre a falura a tulajdonképpeni székely társadalom „zárójelbe tételére”, működésének állandó gáncsolására alkalmas volt ugyan, magának a főcélnek a megvalósításához azonban nem vitt közelebb, annak elérésére pedig végképp alkalmatlan volt. A helyzet paradoxonát épp ez adja: az elavult, kevésbé polgárisult viszonyokat képviselő, ráadásul sovénnyacionalista elnyomásra redukálódó és a vonzás eszközeit szinte teljes egészében elutasító homogenizációs technika önmaga hatékonyságát ásta alá. Eltávolította ráadásul nem csupán a magyarokat magától, hanem azokat is, akik kiválását a székelységből elő kívánta segíteni, akiket úgymond „fölszabadított”. Ennek következtében nemhogy megosztani nem tudta a falu népét, a korábbi ellenkező előjelű homogenizációt aláaknázva, hanem szembeállította magával azokat is, akiknek úgymond kedvezni akart. Tőlük képtelenül nagy áldozatot követelt meg – három évszázados helyi törekvések feladását és az elért belső integráció felrúgását, azonnali nyelvtanulást és nyelvcsere stb. –, úgyszólván anélkül, hogy bármi jutalmat és pozitív motivációt nyújtani tudott volna cserébe. A társadalmi psziché szintjén uralkodó nemzeti ösztönöket kívánt előhívni eme alkalmazkodásra beállított tömegből, mely ráadásul az emancipációban komoly előrehaladást ért el pontosan a többségi magyar társadalomba beilleszkedve, abba beolvadva. Jórészt többséginek tekintette hát magát adott szűkebb világában – a felszólítás, hogy másik többségbe lépjen át, még hozzá azonnal, jószerével „érthetetlen” kellett hogy legyen számára. A társadalomszerkezet sem változott meg, abban az ő súlya nagyobb nem lett, legfeljebb a hatalom jelentette ki, hogy az ő felszabadítására érkezett – de tette mindezt érthetetlen nyelven, idegen jogrendet követve. Elavult homogenizációs technikáját a román állam a Kárpátokon túl és a 19. században sikerrel próbálta ki, ez a Székelyföldön azonban ott és akkor megbukott – miként bizonyítják a korszakot lezáró évek eseményei. Előbb azonban pár ide kívánczoló megjegyzés a disszimiláció szerény sikereiről.

A DISSZIMILÁCIÓ RELATÍV SIKERE

A kisebbséget sakkban tartó csendőrterror, a hatósági vegzatúra, a nemzetiségi elnyomás egész állampolitikai rendszere védekező pozícióba kényszerítette a székely társadalmat, illetve gáncsolta érdekérvényesítési feladatai

ellátásában, s ebben alighanem hatékonynak bizonyult. Kevésbé volt az viszont a nemzeti identitásváltás kiváltásában. Amit fennebb disszimilációnak neveztem, azt a tényállás ismeretében tulajdonképpen *erőszakos beolvasztási kísérletnek* kell minősítenünk, s itt válik világossá, hogy a visszaramánosítás kulturális gyarmatosítást leplező megnevezés is, mivel egy kialakult és váltalt identitás karhatalmi és kulturális eszközökkel történő, a közösségek és az egyének akarátát megtörő, lehetőségeiket behatároló, erőfölényen és kényszeren alapuló homogenizáció volt alapjában véve. Hogy idő sem állott elegendő rendelkezésére, az igaz, a háborús pszichózis, a reváns szellemének ébren tartása sem kedvezett neki, a kisebbségi önvédelmi nacionalizmus sem volt eredménytelen vele szemben. Kudarcát nem utolsósorban a lakosság passzív és aktív ellenállása magyarázza, az alkalmazott technikák inadekvát, taszítást előidéző volta mellett, s az, hogy hamis előföltevésekből kiindulva látott munkához.

Mindamellettt sikereket is elért, a vallásos térítés és a vegyes házasságok esetében a román egyházak által érvényesített erkölcsi és törvényes kényszer, a csendőrség által gyakorolt sajátos eltekintés a büntetéstől – a bűncselekményen kapottnak felajánlották a büntetlenséget, ha román vallást és identitást vesz fel –, az egyházi földek bérbe adása, a hatalmi gépezet alsó fokain található állásokra való alkalmazás és a hatalom morzsáiból való részeltetés, a besúgó hálózatba való beállítás fejében nyújtott előnyök stb. – szóval mindezen jutalmazó elemet is tartalmazó mozzanatok mégis hoztak létre tartós és akaratilag is vállalt, tudatos és személyes elhatározáson alapuló identitásváltást. Ilyen a kisbíró esete, aki még a család református temetőbeli sírkövén is románosította a nagyanyja magyar nevét, újat vésetve a régi helyére, mintegy visszavetítve a maga románosodását két nemzedékkel, s akinek leszármazottja ma is románként vallja magát. Ilyen azé a bácsié, aki a földvári haláltáborból ortodox megtérés fejében került szabadlábba, s noha magyar volt élete fogytáig, és minden rokona, leszármazottja református, akkori fogadalmát nem szegte meg, és végül ortodox pópa temette. Hasonlóképpen a román egyházi birtok kivételezett használói. Mellettük ott van az, aki például 1944–1945-ben közvetlen életveszélyben vagy annak ítélt helyzetben váltott színt, nyilván önvédelemből, s ahogy tehetett, nyomban visszaállt a maga vallására. Példa és ellenpélda még felhozható hasonló esetekre. Ezek azonban nemcsak hogy nem öltöttek tömeges jelleget, hanem kivételeknek számítanak, sőt elszigeteltnek a lisznyói társadalomban. Egyeseket pedig egyenesen mint áru-
lőkat bélyegzett meg közülük a közvélemény, akik úgymond anyagi haszontért vagy a hatalomból való részesedésért eladták magukat.

A tömeges identitásváltás – ami végül is bekövetkezett, és egész csoportokat fogott át, mi több, szüntetett meg régieket és szült újakat e feszültségektől terhes időkben – itt egészen más irányt vett, mint azt a korábbi hatalom szeretne volna.

(Még zárójelben annyit: az övezetben fekvő Aldobolyban, melyet amolyan kontrollfaluként kezelünk, másképpen alakultak a dolgok. E sok mindenben hasonló helyzetű településen – ahol azonban az elmagyarosodott románság mind görögkeleti, és amely 1940 és 1944 között Romániához tartozott, a „négy évet” tehát nem élte meg – a két világháború közti visszarmánosítás is eredményesebb volt, mára pedig a disszimiláció felerősödésének tanúi lehetünk itt. A lakosság ugyan kétnyelvű, a református magyar többség nyelve a közhasználatú, a kettős identitások belső szerkezeti változatosságára pedig sok példát kínál a falu, de – anyanyelvtől, a családban használatos idiómától úgyszólván függetlenül – az utóbbi évtizedekben megszilárdult román nemzeti azonosságtudatról beszélhetünk egy jól körülhatárolt csoport esetében, mely különállását abban is kifejezésre juttatja, hogy a választásokon szavazatát kimondottan román pártokra adja. A politikai hovartozásnak eme éles jelentkezése a disszimilációs folyamatban érdekes kísérő jelensége és felerősítője a csoportalakulásnak, a vallási identitás valamikori regenerációs szerepe mellé afféle támaszként felzárkózik a választásokon megnyilatkozó opció mint identitásépítő és a székelységtől eltávolító tényező.)

AZ IDENTITÁSVÁLTÁS

1. A lisznyói népességen belüli erővonalakra, a lakosság kohéziós állapotára vet fényt, ami 1940 és 1944 között, illetve azóta történt. A két évtizedes korábbi tapasztalatokból levont tanulságok drámai cselekedetekben öltöttek testet, a falu egész belső struktúrája megváltozott, az identitáselemek – nyelv, vallás, falusféli ragaszkodás, nemzeti és etnikai öntudat, hivatalos számontartottság, vallott és vállalt azonosság, külső szín és belső meggyőződés stb. – átértékelődtek és új viszonyra léptek egymással, más-más súllyal szerepelvén az új konstelláció kialakulásában. A nagypolitika döntése nyomán egyik nappal a másikká új állam polgáraivá váltak a lisznyóiak, teljesen kicserélődött személyzetű hatóság alá kerültek, melynek immár nyelve is a sajátjukkal volt azonos. Hogy a falu társadalmában a legnagyobb szociális és gazdasági súllyal, létszámfölénnyel rendelkező székelység eufórikus hangulatban nemzeti felszabadulásként élte meg az eseményt, arról a román hatalom bőségesen gondoskodott. Problematisabb lehetett amazok helyzete, akiket a maga pártjára akart állítani a korábbi hatalom, de a falutársadalom egységét nem tudván megbontani, jutalmazás dolgában szegényes eszközökkel lévén felszerelve, legfeljebb a retorzióktól való viszonylagos mentességet nyújtott nekik (vagy még azt sem), ami a csalogatáshoz nem bizonyult elégségesnek. Emiatt e hivatalosan románoknak kinevezettek idegenkedésüket a román hatalommal szemben nemigen tudták leküzdeni. Megmaradt hát a lakosság egészét integráló mindennapi munkamegosztáson, a belső gazdasági szükségleteken alapuló kooperáció és függési rendszer. Az egynyelvűség, a paraszti

életmód közösségén és értékein nyugvó olyan belső kohézió állott fenn a faluban, melynek látványos kinyilvánítására szólított fel az impériumváltás kiváltotta kiélezett helyzet, hogy kétség se férhessen hozzá. Az egyének túlélési taktikaiban ez kínálta az optimális biztonságot, s ezt kínálta fel a hatalom is akkor, amikor a spontán áttérési mozgalmat hatóságilag szorgalmazta. Lisznyóban a reformátusság amolyan menedékegyházként százával fogadta be a korábbi görögkeletieket és görög katolikusokat. A „románként” kompromittálódott két felekezettől a háborús pszichózis hangulatában („azt mondták, teszik át a határon, aki nem tér át”) menekült, aki tehetett, ráadásul a katonai hatóság is gyakorolt nyomást ezen irányban. Az 1919 és 1939 közti felekezetváltások és az 1940–1941-es tömeges áttérés közti hasonlóság tehát abban áll, hogy a külső hatósági elem mindkettőben megvan, de a különbségek nem elhanyagolhatók. Azon túlmenően, hogy akkor és ott oltalmat jelentett a színváltás, vajon nem feküdt közelebb a felkínált hivatalos identitás a ténylegeshez? Összetettségében és a túlsúlyos mozzanataiban vajon nem volt könnyebben vállalható az egyén számára a meggyőződés szintjén is, vajon nem kecsegtetett-e szilárdabb belső egyensúllyal? Ha csak azt vesszük, hogy plusz erőfeszítésként nem követelt meg nyelvváltást, hogy legalább a szótértés feltételei megvoltak általa hatóság és egyén, intézmények és közösségek között! A hatalomváltás nyilván mozgósította a Lisznyó évszázados rendjében szervesen fejlődő „székely” társadalom tartalékait is, belső összetartozását felerősítette, és tagoltságát, melyet a korábbi hatalom erős nyomás alatt tartott, és kibontakozásában folyton elgáncsolt, hagyta kibontakozni. Egy sor „felesleges”, rákényszerített, erővel beplántált konfliktust számolt fel a nyomás megszűnte, az új hatalommal szembeni mentalitások pedig még távol voltak attól, hogy kikristályosodtak volna, egy illuzórikus egység légköre és lelkesedése hatalmasodott el a közhangulaton.

A rögtön megejtett népszámlálás a következő helyzetet rögzítette: a 932 lélekből (Lisznyópatakkal együtt) 35-öt írtak be románnak, 863-at magyarnak, anyanyelvileg 37 per 893 volt az arány, a felekezeti megoszlás pedig: 139 római katolikus, 21 görög katolikus és 53 ortodox a 712 református mellett. A református tiszteletes feljegyzései szerint 1941–1942-ben 311 személylyel nőtt a felekezet létszáma, közülük korábban 114-en görögkeletiek, 193-an pedig görög katolikusok voltak. Hozzá kell tenni, hogy 1940-ben mindkét addig románnak nevezett felekezet pap nélkül maradt, azok jobbnak látták a román hatósággal együtt eltávozni. Érdekes a római katolikusok számának felduzzadása, főleg volt görög katolikusokkal. De van példa arra is, hogy ortodoxból lett előbb református egy család, majd amikor a családfőt megbántották – az „újmagyaroknak külön ajtót kell vágni hátul a templomban, hogy azon járjanak be” –, szólt a közszájon forgó korabeli gúnyolódás –, a család végül a római katolikusoknál kötött ki, és ott is maradt.

2. Az identitásváltás következő felvonása a második világháború utáni négy évben folyt le, azóta etnikailag megszilárdult struktúrájának tekinthető az átalakult lisznyói társadalom.

Első lépésként az ortodox egyház igyekezett összeszedni magát a háború után, 1945–1946-ban 97 lélek, főleg lisznyópatakiak, vált ki a református egyházból, és tért vissza ősei hitére. A mozgás úgy tekinthető, mint amely a 1941-est mintegy ellenpontozza, s egyfajta egyensúlyt hoz létre. Második lépésként pedig, mivel közben térítő, apácák és papok jelentek meg a faluban, és erőfeszítéseik nem voltak hiábavalók, a volt görög katolikusok egy csoportja válik ki a számukra is csupán menedékegyházként szolgáló reformátusságból, és csatlakozik a már eléggé nagy létszámú katolikussághoz. Ez jelentéktelen szórványból a falu második legnépesebb felekezetévé lesz röpke pár év leforgása alatt, imaházat épít magának, s ma filiája az uzoni plébániának. A román állam időközben feloszlatta a görög katolikus egyházat, a lisznyóiak előtt nyitva állt volna az út az egyesüléshez a görögkeletiekkel, miként az román vidékeken történt, de nem ezt tették. Hogy a pillanatnyi tudatosság mekkora szerepet játszott benne, nehéz lenne megmondani, de mivel döntésük mellett azóta is kitartottak, annak logikája egyértelmű: *magyarság melletti opciójukhoz jobban ragaszkodtak a felekezeti hovatartozásnál, inkább az volt fontos a számukra, hogy székely voltukat többé ne vonhassa senki kétségbe*, s közben egy újabb váltással, mely fél visszatéréssel ér fel, korábbi csoportidentitásukat is restaurálták egy új égisz alatt.

A lakosság egészét tekintve a változások logikája csakis úgy értelmezhető, hogy a magyar identitás felértékelődött Lisznyóban, a két világháború közti elnyomatás fordított hatást ért el, a lakosság a maga kollektív védelmét az új román világban – melyben azért a székelységben az autonóm tartomány alapítása irányába fejlődtek a dolgok – az egynemű közösség sáncai mögé húzódva kereste, homogenizációját nyilvánította hát ki, annak szerzett érvenyt és elismerést Lisznyóban az egyneműsödés. A két világháború közti retrográd homogenizációs kísérlet csúnyán visszaütött, a két románnak kikiáltott felekezeti identitás kompromittálódott a beléjük születettek legalább háromnegyedének szemében. A két vallási csoport mindazonáltal felére fogyottan, de újraalakult, mégpedig úgy, hogy az ortodox a románságát megőrizte, a görög katolikus viszont, magyarságát kinyilvánítandó, egyházat váltott. A falu a visszatért román hatalommal szembeni kiszolgáltatottsági fokát csökkentette azáltal, hogy a kétségbevonhatatlanul magyar identitásúak magában Lisznyóban túlnyomó többségbe kerültek, a románság pedig jórészt periferizálódott még földrajzilag is. A település népe nem tudhatta, hogy a nemzetiségi kérdést évtizedekig mintegy jegeli, altatja, az identitás kérdéskörét nem firtatja a szociális diktatúra kiépítésével elfoglalt, a belső viszálykeltés még veszedelmesebb eszközeihez nyúló kommunista állam. A nemzeti egyneműsödés az addig történetek eredménye és az azokból levont fő tanulság

volt, a háború után sem bizonyult hátrányosnak – és máig kitartott, mi több, végleg megszilárdulni látszik.

Igaz, a történetnek nincs vége. Az újabb kihívás a beköltöző romák részéről hangzott el, a környék falvaihoz hasonlóan itt is gyorsan növekvő cigány közösség jelent meg, melynek lélekszáma egyetlen család beköltözése (a hatvanas években történt) nyomán alig négy évtized alatt nyolcvanra nőtt, s mára a lakosság szinte ötödét teszi ki. A tehát 400 körüli nem cigány egészen új helyzet előtt áll – összetartozási érzésüket eme kapcsolat nyilván nem gyengíteni fogja. A székelycigány identitás integrációs kísérletének régióbeli kimenetelét pedig – maholnap a határmente falvaiban többségre jutnak, rendkívüli tömegben ékelődnek be Alsó- és Felsőháromszék falvai közé, a körükben tapasztalható demográfiai robbanás szerte a Székelyföldön amolyan társult ikertelepülések párhuzamos rendszerét hozta létre – megjósolni még korai volna.

2001. július

EMBER VAGY BIOLÓGIAI TARTALÉK?

A visszarmánosítás elmélete és gyakorlata Háromszéken – áltudomány és politika flörtje

A KÉZLEGYINTÉS

Ami egyiknek hön áhított vágyálom, az a másikat a rémségek rémségeként üldözheti. A gondolatok elrejtése végett feltalált szavak (Talleyrand) végül mégis nyomra vezethetnek, ha a két reakciót egymás tükrében vizsgáljuk. Valahányszor felmerül a kérdés, hogy a *székelység visszarmánosítását mint politikai ideológiát* mekkora figyelem illeti meg, hogy kiindulópontjainak, állításainak mekkora a valóságtartalma – a kézlegyintés tűnik a legtalálhatóbb gesztusnak. Sokan vélik ugyanis, hogy esetében olyannyira kilóg a lóláb, formalmazóinak ki nem mondott szándékai olyannyira világosak, hogy minden további magyarázat felesleges. Számolni kell továbbá azzal is, hogy a visszarmánosítás amolyan *tartalékideológia* volt még a kisebbségbarátsággal nem vádolható első ilieszkánus rezsim (1990–1996) idején is, melyben végül az állampárti diktatúra második vonalának korábban reform-kommunizmussal kacérkodó csoportja ragadta meg a hatalmat, és lett a kapitalizmus kényszerezett üttörője. A reromanizációs cél felélesztésére tett kísérlet olyannyira leplezetlen rokonságban állt a kelet-európai legdiszkriminatívabb törekvésekkel (pl. a polgárháborúhoz, tömeges vérfürdökhöz, népirtáshoz vezető nagyszerb sovinizmus eszméivel), hogy az csak kompromittálóan hathatott. Az új hatalmi elit neoetartista kurzusa a kisebbségi kérdés kezelésében az ún. *nemzetközi minimumban* keresett hát fogódzót, kihasználva az európai uniós dokumentumok meglehetősen ellentmondásosságát, nem egy nyugati állam kimondott ellenérdekeltségét a kisebbségi autonómia garantálásában. Mindez persze ragyogóan megfért azzal, hogy a rezsim belföldön még a Ceaușescu-éra törvényeinél is korlátozóbb jogszabályokat alkotott és fogadtatott el a parlamentben a kisebbségi oktatás és az anyanyelv közigazgatási használatát illetően.¹

¹ Az 1995 nyarán hatályba lépett tanügyi törvényről van szó, mely valóban visszalépést jelentett a diktatúra jogszabályaihoz képest is: a szakoktatás, a felsőoktatási felvételi egyedüli nyelveként a hivatalos államnyelvet engedélyezi, a felekezeti iskolahálózat visszaállítását megakadályozza, az egyházi javak államosítását fenntartja, a magán- és állami iskola mellett felekezetit nem is engedélyez, s ráadásul minden helységben román osztályok indítását rendeli el, akár van rá igény, akár nincs. Az anyanyelvű felsőoktatást tanár- és művészeti képzésre szűkíti, az iskolai belső demokráciát (igazgatóválasztás) semmibe veszi stb. A közigazgatásban a kisebbségi nyelvhasználatot képtelenül megnyirbálták, és lehetetlenné tették pl. E jogszabályokat az RMDSZ kormánykoalícióba való belépése (1996) után eltörölték.

A frissen felkent, „sajátos demokráciájú jogállam” nagyobb dicsőségére tulajdonképpen a diktatúra *de facto* kisebbségpolitikai gyakorlata jogi kodifikációjának lehettünk kétségbeesett tanúi, s kevés kiábrándítóbb közéleti színjátékot nyújthatott volna nekünk az élet annál, hogy törvényileg szentesítik a kivívott polgári demokráciában pár évvel korábbi kilátástalan jogfosztottságunkat.

Nos, az 1996 előtti Nemzeti Megmentési Front (FSN) és a visszaramanósítás elmélete közös nevezőre jut abban, hogy a kisebbségekkel való bánásmódban a Ceaușescu-érához kell tulajdonképpen visszatérni.

Persze, a szóban forgó konstrukciónak kétszeresen is kiérdemesültnek kellett volna lennie a fordulat igényével fellépő 1996-os évet követően, ha azt nézzük, hogy az ellenzék győzelme után a két nép történelmi kibékülésének és a nemzetiségi kérdés európai szellemű megoldásának jelszavával az RMDSZ-t is bevonták a kormányzásba.² A demokratikus kibontakozással kecsegtető lépéshez fűződő sok remény azonban jórészt illúzióknak bizonyult, jellemző például ami a Bolyai Egyetem felállításának elszabotálásával történt. Ezen túlmenően a székelység közvetlenül érintett fél a visszaramanósítást illetően, s ráadásul a körében folyó ellenséges szándékú, pl. militarista intézményépítés, a marosvásárhelyi pogrom (1990 fekete márciusa), az azt követő és más eszközökkel továbbvivő ún. Har-Kov vita³ lefolyása hozta nap mint nap tudomására, hogy itt koránt sincs egy csupán elméleti lehetőségről szó – egy nagyon is eleven és tevékeny erő dolgozik körében, és plántálja bele világába a maga végül egészzé összeálló elemeit. Mi több, minden hivatalos

² 1996 és 2000 között Romániát a Nemzeti Parasztpártra és a Liberális Pártra épülő Demokrata Konvenció kormányozta a Petre Roman-féle Demokrata Párttal és az RMDSZ-szel koalícióban. A magyar érdekvédelmi képviselőlet kormányba lépését rendkívüli remények kísérték, de valami olyasmi történt csupán, mint Maniu 1928-as hatalomra kerülése idején: mindössze a légkör javult, az elnyomás enyhült, a hisztérikus uszítás csillapodott. A pozitív kibontakozás elmaradt, a közös kormányzás végére minden ellentét újratermelődött.

³ A román parlament 1991. október 17-én külön ülést szentelt a Hargita és Kovászna megyéből 1990 elején állítólag elűldözött románokról szóló jelentésnek, melyet parlamenti bizottság állított össze. Bár sem az üldözés, sem a tömeges elköltözés tényét bizonyítani nem tudták, az ülésen az ultranacionalista hangűtés volt az uralkodó, s az annak adott igazat. Történelmi távlatból nézve, nyilvánvalóan olyan központilag és belügyileg szervezett diverzió volt, mellyel a kisebbségi igények koherens megfogalmazását kívánták megakadályozni, elejét véve annak, hogy kérni lehessen a nyolcvanas évek betelepítési-romanosítási politikája felülvizsgálatát, illetve hogy autonómia-törekvéseket napirendre tűzethessenek. Az igény az RMDSZ vagy a Szócs Géza-féle kisebbségi törvénytervezetekben (1993?) mégis hangot kapott, e tervezeteket azonban a román törvényhozás elfektette. Tulajdonképpen a sikeres halogatás eredményeként végül csak 2004-ben ölthették egy olyan törvénykezdeményezés (lásd a Székely Nemzeti Tanács 2004. februárjában benyújtott székelyföldi státútum-tervezetét) formáját, melyet az időközben az európai integráció sodrába került Románia parlamentje – bár elfogadni még nem szándékozott, és rögtön elvetett – megkerülni már nem tudott és vitára kellett bocsátania. Néhol az előrelépés jele az is, amit másutt legfeljebb helyben topogásnak ha minősítenek.

kisebbségbarát kurzus mellett és azon túl valami olyasmit támogat a „reform kormánya”, mely egy tulajdonképpeni javulás kimondott tagadásaként érvényesül.

A NEMZETÁLLAM JÖVŐJE

Az ún. visszazománosítási teória igazi súlyát az adja meg, milyen irányt vesz a nemzetállam fejlődése régióinkban. Lépést kíván és tud-e tartani a Kelet az európai integrációval, vagy elszakad tőle, netán újfent lehorgonyoz valami baljóslatú „sajátosságban”, melyre nem egy példa volt már. Kelet és Nyugat nagy huzakodásában az utóbbi látszik felülkerekedni most [1998-ban], de vajon érvényes-e eme irányultság miránk is, kiket Kárpát-kanyarostul a balkáni régióhoz csatolt, annak peremére úgyszólván rávarrt a történelem? Az említett elmélet ugyanis az országos kisebbségpolitika fő motívumává léphet elő, ha a keleti hatalmi központok vagy a regresszív erők átmeneti gyengeségük-ből magukhoz térnek.

Történész prognózisát ajánlom az olvasó figyelmébe. Romsics Ignác nagy ívű tanulmányban⁴ készíti el és veti össze az első és második világháború utáni korszakok egymástól mérőben elütő mérlegét. Az első világégés után komoly lépéseket tett a nemzetközi jog a kollektív jogok és a pozitív diszkrimináció elismerése felé, mi több, nemzetközi felügyeletet is kialakított a Népszövetség a nemzetiségek védelmére. E kellő befolyás híján nem túl hatékony fórumot kellett volna hatalommal felruházni a második világháború után, ez lett volna a kedvező fordulat a kisebbségek számára. Ehelyett Kelet-Európa a nemzeti kisebbségek valóságos poklává vált a háborút megelőző és követő években, a kollektív bűnösség botrányos vádjával milliókat pusztítottak el, és tízmilliókat telepítettek át, üldöztek el, hurcoltak kényszermunkára stb., egész országrészeket ürítettek ki, hogy helyükre a nemzetállamok sajátjuknak tartott népeket költöztethessenek. A nagyhatalmak cinkossága miatt is a kisebbségvédelem ügye rendkívül ellentmondásosan alakult, folyton a kisebbségekhez tartozó *egyének* jogaira hivatkoznak a nemzetközi dokumentumok, nehogy a közösségi jogok témája élesebben is felvetődhessék, s nehogy az autonómiatörekvések támogatást és jogalapot nyerjenek.

Romsics a kilátásokat illetően, a mai helyzetet összegezve, így vélekedik: *Az Európa Tanács- és az ENSZ-„dokumentumok alapján megállapítható, hogy a nemzetközi szervezetek kisebbségvédelmi normája bünteti a népiertást; tiltja (de nem bünteti) az erőszakos asszimilációt és a kisebbségellenes diszkriminációk minden más brutális formáját; nem bátorítja, sőt, kivételes esektől eltekintve, ellenzi a lakosság ki- vagy áttelepítését és a politikai határok megváltoztatását; elvárja a kisebbségekhez tartozó személyek nyelvi-kultúrá-*

⁴ Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó, Bp. 1998.

lis jogainak tiszteletben tartását, s végül ajánlja vagy legalábbis lehetségesnek tartja a kisebbségek különböző szintű és formájú öngazgatását. Ez az attitűd és a térség többségi nemzeteinek történelmileg kialakult politikai beállítottsága azt valószínűsíti, hogy Kelet-Közép- és Délkelet-Európa tipikus politikai rendszere a következő évtizedekben nem a nemzetiségeket államalkotó tényezőként és egyenlő félként kezelő svájci vagy belga mintájú társulások demokrácia, hanem a domináns többség számára privilegizált helyzetet biztosító nemzeti demokrácia, illetve – legrosszabb esetben – a történelmileg ismert, durván diszkriminatív autoriter rendszer valamely válfaja lesz”.⁵

E körütekintő prognózis is megerősít meggyőződésünkben, hogy a viszarománosítás elméletének érdemes némi figyelmet szentelnünk.

SZÍNE ÉS FONÁKJA

A székelység román eredetének tanát akkor vették ismét elő az ezredfordulón, mikor a székelyföldi románság üldözésének tételét megalkották, és a Har-Kov-jelentés parlamenti vitájában kicsúcsosodó vészterhes politikai kampány számára valamilyen tudományosnak látszó dekórumot kerestek. A székelyföldi románság védelme lenne tehát a pozitív oldal – melyről a helyi sajtó számtalanszor megírta, hogy önmagában véve is rendkívül problematikus kérdésfelvetés. A „rettegő románok” hangadóiban ugyanis a kiváltságokat féltő csoportok népivé maszkírozott aggodalmát fedezte fel, s a védekezés jelszavát mint a nemzeti, hivatali, gazdasági privilégiumaikat konzerválni kívánók harci felhívását fejtette meg. Az egyenlőség helyébe állított előjog védelme már nem tekinthető jogvédelemnek, s tulajdonképpen kevés hatásosabb eljárást találtak ki utóbbi lejáratására. Az elnyomottként pózoló hatalmi csoport, az áldozat szerepében tetszelgő kiváltságos, ki ráadásul egy egész népcsoport nevében lép fel, nem ok nélkül ébreszt veszélyérzetet abban, akit elnyomónak minősít hangos jajveszékelésével. Megjátszott és valódi félelem – a fortélyos félelem József Attila-i víziója –, támadás és önvédelem e pokoli táncában a dolgok színe és visszája egymásba játszik, s tükrükben tótágot áll a világ. Kiváló terep a politikusok színre lépésére.

TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

A kérdés irodalmának átolvasása után úgy tűnik, kétségbevonhatatlan tény egyetlenegy akad az egész elméletben. Nevezetesen arról van szó, hogy míg Erdély egyéb területein főleg a magyarság olvadt és olvad ma is be a románságba⁶, illetve a magyarság asszimilációs ereje folytonosan hanyatlik

⁵ Kisebbségvédelem Kelet-Közép- és Délkelet Európában a 20. században – *Magyar Napló*, 1998. szeptember vagy fentebb i. m. 380.)

⁶ Az 1992-es és 2002-es népszámlálások végre mérhető voltában számszerűsítve is kimutatták a folyamatot.

Erdély más területein demográfiai háttérbe szorulásával egyenes arányban, addig a Székelyföldön alighanem fordított folyamat zajlott le kb. a 16. századtól egészen a 20. század elejéig, néhol feléig. Ezt kellene a tudománynak minden elfogultságtól mentesen vizsgálnia. Egy tárgyilagos kutatásnak a politikától függetlennek kellene lennie, a pártatlan történeti elemzés politikailag semleges voltában nem nyújthat egyértelműen muníciót a beolvasztó vagy akár visszaasszimiláló törekvések számára. Ami történelmileg lezárult folyamat, például egy nyelvi beolvadása, azt mára befejezett tényként kell elfogadni, az egyénre bízva a további önmeghatározás felelősségét. Ezen változtatni, mégoly nemzetmentő buzgalomra hivatkozva sem lehet az erőszak legitimálása nélkül. A történelmi jogra való egyoldalú hivatkozás nem vezethet máshoz, csakis egy se hossza, se vége történelmi viszályhoz, az emberség és a józan ész sárba tiprásához.

No de hogy egy adott tudományos irányzat s a politika milyen viszonyban állanak egymással, arról sokat elárul a székelyek román eredetének történeti tana.

TÓTH I. ZOLTÁN NICOLAE IORGA ELMÉLETÉRŐL

A székelység eredetének új teóriáját Nicolae Iorga öntötte először koherensnek szánt formába, érdekes, hogy első radikális bírálata a tannak szintén tőle származik. Tóth Zoltán összefoglalásából pár olyan paragrafust emelünk ki, mely Iorga elméletének változásait domborítja ki: „Egyik 1902-ben megjelent erdélyi tárgyú könyvében semmi sem mutat a székelységekre vonatkozó érdemleges ismereteire, mindössze annyit jegyez meg róluk, hogy a többi magyart messze megelőzve kerülhettek Erdély keleti részére határt védeni. Első nagy német nyelvű történelmi összefoglalásában (*Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*. Gotha, 1905) néhány esztendő múlva már részletesebben kifejti a székelyek egy részének román eredetére vonatkozó tételét. Eszerint ezek már nem tudnak románul, de büszkén vallják magukat románoknak – magyar nyelven. Azt is hozzáteszi, hogy ezek a szerencsétlen elmagyarosodott románok néhány év alatt román iskolában jól megtanulnának anyanyelvükön. Papjaik akkor még – szerinte – románok, de féltő, hogy a magyar statisztika hamarosan magyarokat fog belőlük csinálni. Ezzel szemben nem felejt el kiemelni a román állam megértő magatartását a moldvai csángók iránt, akik bántatlanul magyarok maradhatnak, és semmiféle elnyomástól nem kell szenvedniük. (...)

Megismétli állításait, sőt megtoldja a világháború idején. A székelyek szerinte nem magyarok, hanem »külön nép«. A magyarok tudják és takargatják ezt aényt, de a székely, ha megkérdezik, mindig székelynek vallja magát, sohasem magyarnak. A székely a múltban a magyart két formában ismerte: jobbágy és földesúr formájában. Az elsőt lenézte, a másodikat gyűlölte. A székelyeket mai lakóhelyükre a magyar királyok telepítették a régi lakók,

a románok közé. Eleinte sokkal jobb viszonyban voltak ezekkel, mint a magyarokkal. A székelyek zárt tömegben költöztek be, ezért sikerült a románokat hamar beolvasztani. A román hatástól azonban nem maradtak érintetlenek, házuk tája, sőt széki berendezésük is román. (...)

Iorga feladata bebizonyítani, hogy a románság őslakó a Székelyföldön. Még az sem baj számára, ha közben a régi románok kipusztulnak, beolvadnak a székelységbe, elsőbbségüket biztosítva érzi. A később szerinte »újra« betelepülő románok már öröklik az őslakók jogát. (...)

A »visszarománosítás« harcát Iorga később is vitézül vívja. 1926-ban egyik újságcikkében a székely kérdést »nyílt kérdésnek« minősíti. A magyar tudósok – szerinte – mindent elkövettek, hogy a székelyeket a magyaroknál jobb magyaroknak tüntessék fel. Csináltak már belőlük hunokat és más török fajú népet, olyan is volt (ti. Karácsonyi János), aki gepidákat vélt bennük felfedezni. Iorga a sort megtoldja a maga feltevésével: a székelyek *nagyrészt románok*.

Iorga 1926. december 13-i cikkének tekintélyes visszhangja támadt mind a román, mind a magyar társadalom körében. Iorga tanának hatása már előbb is megnyilvánult, így például az állami elemi népoktatásról szóló törvény 8. §-ában, mely szerint »azon román származású állampolgárok, akik anyanyelvüket elvesztették, kötelesek gyermekeiket csakis nyilvános iskolában vagy román nyelvű magániskolákban taníttatni«. A törvényjavaslat vitájában 1924. június 24-én Iorga a parlamentben nyíltan kijelentette, hogy a törvénycikk a Pruton túli ruténekre és az erdélyi székelyekre céloz, mert ezek román származása nyilvánvaló.

Amint a fenti hírhedt cikkében írja: »Néhány gyűrött, sárga, szeplős arcon kívül a székely arca olyan, mint a mienk. Kezdetben a székelység néhány magyarral a mi fajtánk elveszettjeiből alakult. És lassan, de biztosan, vissza kell őket vennünk.« A cél tehát világosan kimondatott: a székelységet el kell románosítani!

(...) Magyar részről a megdöbbenés igen nagyfokú volt: ez részben Iorgát is meggondolkoztatta. Állítása annyira ingatag volt, hogy az érdeklődő Willer József magyarpárti képviselőnek személyesen kijelentette, »a székelyek román eredetét soha esze ágában sem volt állítani, ő csupán azokat a román elemeket követeli vissza, amelyeket a magyarság a századok folyamán magába beolvasztott«. Ezek szerint Iorga, legalábbis részben, visszakozott. Hírhedt cikkében ugyan a székelység nagy többségét eredeztette román ősoktól, és így ismerte tanítását művének egyik legbuzgóbb folytatója, Opreanu Sabin is, de tény, hogy ezek után a székelyek teljes román származásának hangoztatásától tartózkodott, sőt, az effélet egyenesen hülyeségnek jelentette ki. 1926. december 17-én Willer József magyarpárti képviselő beszédére válaszolva elismerte, hogy Erdélyben a románokon kívül még két történelmi »teremtő«, tehát jog szerinti nemzet van: a szász és a magyar. »E jogokat el nem ismerni

több volna, mint hiba. Olyasmi lenne ez, mint amit köznapí nyelven *hülyeségnek* [ineptie] szokás nevezni. És a hülyeségek természetlenek.»⁷

KI DÖNTHET?

Fentieket toldjuk meg azzal, amit Iorga a székelyföldi románok hozzá intézett kérdésére felel. A történész ingadozása meghökkentette ugyanis az Udvarhelyre betelepedett román értelmiséget, és felkérték, valljon szint a visszamaradósítás jogosságát illetően. Íme a válasza:

„Nem vagyok nemzetiségfaló. Nem vagyok, mert nem lehet, de főképp, mert nem jó. Maradjon székely, aki magát székelynek érzi, és aki székely voltát bizonyítani tudja. Mi kárt szenved azzal egy annyi milliós nemzet, mint a mienk? (...) De mindenki meg fogja érteni, hogy az, aki a román templomba jár, és magát oláhnak mondja, a mi emberünk, és jogunk is, kötelességünk is követelni, még ha nem tetszenék is azoknak, akik elvették tőlünk. Fel fogjuk világosítani, és ő meg fogja érteni, hogy a név és a vallás szükségképpen kiengeszteléseként követeli a nyelvet. Ennyit és semmi többet.”⁸

Iorga tehát, nézetei minden változása ellenére, azok képviselője maradt, akik úgy vélik: az egyén nemzetisége megállapításában nem az egyén a legilletékesebb, mivel azt mások jobban tudhatják. E tétel vezetett a származás- és névkutatáshoz, két évtized mindennapi gyakorlatához, melyet ma törvény tilt. Mai felfogás szerint a származás bizonyítása antidemokratikus követelmény, mélyen sérti az emberi jogokat. Ki-ki maga illetékes eldönteni, minek vallja magát, s emiatt minden, még oly jó szándékú áttérítés, beolvasztási kísérlet sem egyéb kényszernél és erőszakos asszimilációnál. Törvény és politikai opció azonban két dolog.

IORGA KÖVETŐI

Nicolae Iorga székelyekkel kapcsolatos hevenyészett állításainak elméletté fejlesztésére fiatalabb követői vállalkoztak. Nem szándékunk ismertetni még kivonatosan sem teóriákat, egy-két dologra azonban mai vonatkozásaik miatt – a kilencvenes években a székelyek román eredetének tételét valló művek reneszánszát hozták meg – érdemes felhívni a figyelmet. A kép egyáltalán nem mentes az ellentmondásoktól. Így például Iorga közvetlen munkatársa, Alexandru Lăpădatu a székely kérdés megoldása végett művelődési és közigazgatási autonómia megadását ajánlja 1918-ban, mivel úgy véli, „a 4–500 ezernyi székely tömb sohasem fog valamely komolyabb hátrányt képezni a román nép nemzeti és politikai életében”⁹. Ez bizony több annál, amit Románia az 1919-es Kisebbségi szerződésben vállalt (székely

⁷ Tóth I. Zoltán: *A székelyek román eredete*. Minerva Kiadó, Kolozsvár, 1941.

⁸ *I. m.* 15.

⁹ Idézi I. Tóth. Zoltán. *i. m.* 17.

egyházi és tanügyi önkormányzat szavatolása – melyet különben soha nem teljesített), s leginkább a gyulafehérvári határozat ígéreteivel rokonítható.

Merőben más szellemben tárgyalja a kérdést Mihăilescu Vintilă szintén a két világháború közt, aki a románok őslakos voltából kiindulva, végül oda lyukad ki, hogy „a székelység alapja a román vér és a régi trák-római-szláv műveltség” (1922). A merész kijelentésnek ma is akadnak hívei, mi több, van, aki régészeti megalapozása végett ragadott ásót, kanalat Háromszéken.¹⁰

A két világháború közt a kolozsvári román egyetem vált a kutatások központjává, Opreanu Sabin doktori tézisé is e témáról írta: *Terra Siculorum* (1924) és *Ținutul Săcuilor* (1927) című műveiben fejti ki, hogy a románok aránya a Székelyföldön már a középkorban legalább 40 százalék kellett hogy legyen. A véleménye szerint szláv-román rétegekre rátelepedett székelység felfogásában nem erőszakkal olvasztotta be az őslakókat, hanem a vonzerőt a székelység kiváltságos jogállása jelentette. A későbbiekben beköltözött románok asszimilációjának okát viszont már „a román egyházaknak e részeken való végletesen hiányos megszervezettségé”-ben kereste (*Săcuizarea românilor prin religie*. Cluj, 1927).

Az alaptétel bizonyításában más hangot üt meg *Popa-Lisseanu*, aki 1932-ben megjelent füzetében az elszékelyesítés erőszakos voltát bizonygatja, annak eszközei a vallás, az iskola, a hadsereg, a közigazgatás lettek volna. Ő a románok 250 évvel ezelőtti arányát a Székelyföldön 40 százalékra becsüli.

A kérdésnek a fentiekén kívül még rengeteg „szakértője” kíván magának babérokat szerezni a román tudomány háza táján, felsorolásukra nincs terünk, elegendő kiemelnünk Tóth I. Zoltán észrevételét, miszerint az illetők nem tartoznak a román történetészek élvonalához.

DEMÉNY LAJOS DOLGOZATA A BEVÁNDORLÁSRÓL

Az előbbiekben említett munkák szerzői nem tagadják, hogy nemzeti feladatot teljesítettek kutatás közben, nem csoda, hogy nemegyszer kimondottan nemzetpolitikai vagy éppen napi politikai szolgálat szintjére szállították le a tudós státusát. A felsorolt munkák nívója egyenetlen, tudományosan komolyan veendő érvek olyan tételekkel keverednek bennük, melyek megalapozatlansága szembeszökő. A tisztázás dolgában sokat várhatunk a vitától, mely tételeik körül kibontakozni látszik.

Ha dióhéjban is, de ismertetni szeretnők Demény Lajosnak a Jakó Zsigmond-émlékkönyvben¹¹ frissen megjelent dolgozatát arról, milyen népesedé-

¹⁰ Sepsiszentgyörgyön külön román történeti múzeumot alapítottak a '90-es években a Román Szellemiség Múzeuma néven, melynek igazgatója is egy moldáviai származású régész, Valeriu Kavruc lett.

¹¹ Demény Lajos: Demográfiai sajátosságok Marosszéken az 1614. évi Bethlen-féle összeírás tükrében. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*. Az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása, Kolozsvár, 1996.

si folyamatok zajlottak le Marosszéken a 17. század elején, mikor is Bethlen Gábor fejedelem rendelt el összeírást az országban. Idézem:

„A magyar történetírás már a múlt század végén felfigyelt a Mihály Vajda és Basta korában beállott óriási népességi pusztulásra a Mezőségen, Szilágyban, Belső-Szolnok, Doboka és Fehér megyében. (...) Már az eddig feldolgozatlan 1604. évi székely összeírás is jelezte, hogy súlyos volt a népességi veszteség a Székelyföldön, annyira, hogy már-már veszélybe hozta a fejedelemség számára oly fontos székely katonaelem kiállítását.

Az 1614. évi összeírás bizonyítja, hogy Marosszéket érte a legnagyobb veszteség. Ezért is talán az összeírók településenként külön rubrikába írták össze a külső jobbág্যokat, a Székelyföldön kívüli részekről, valamint a Székelyföld más településeiből áttelepült zselléreket. Már magában ezen három réteg adatai is jelzik a marosszéki falvakban megtelepült új lakosság arányait. Az összeírt 3760 családfőből 1248 volt a nemrég betelepült külső jobbág্যok és zsellérek száma, s ez magában kevés híján az összlakosság egyharmadát tette ki. Ám a frissen letelepültek aránya ezt is meghaladta, mert csaknem rendszeresen találunk újabban beköltözött családfőket az ősjobbág্যok, a konfiskált, a fejekötött és adományozott jobbág্যok, valamint a szolgák sorában is. Számuk összesen 170. Végző soron a marosszéki településeken (Marosvásárhelyt kivéve) összesen 1418 frissen megtelepült családfőt lehet azonosítani, vagyis az összlakosság 37,6 százalékát. Ezt a hihetetlenül magas arányt némileg csökkenti a Marosszéken belüli vándorlás. A lustra 112 ilyen esetet tart számon. Mindezt figyelembe véve, a Marosszékre más székely székekből, Erdély más vidékeiről vagy az ország határain túlról bevándoroltak így sem kevesebb mint 35 százalék”-ot tesznek ki.¹²

Demény a továbbiakban részletesen elemzi a társadalmi csoportokat, melyekhez a bevándoroltak tartoztak, majd áttér a jövevények földrajzi és népi származására. A kézirat megrongált volta, a bejegyzések hiányos volta miatt 321 családfőről nem tudni, hol lakott a beköltözés előtt, a többiek közül feltűnően sok a háromszéki, fogarasföldi családfő, van köztük, aki Moldvából, Havasalföldről, Magyar- és Horvátországból stb. érkezett. Nemzetiségileg hasonlóképpen színes a kép, erről idézzük az alábbiakban:

„Jelentős volt a marosszéki falvakban frissen megtelepült románok és szászok száma. Az 1614. évi összeírást közvetlenül megelőző időkben összesen 194 román és 119 szász családfő telepedett le Marosszéken. Az összeírt 116 marosszéki településből összesen 76 helységben telepedett meg román és 54 faluban szász családfő. (...) A frissen letelepült románok aránya az összes családfő viszonylatában 5,16 százalékot tett ki, a szászoké 3,16 százalékot. Marosszéken tehát (figyelmen kívül hagyva a széken belüli vándorlást) az összeírást megelőző időkben összesen 1306 családfő települt le. Ebben a viszonylatban a jövevény románok aránya 12,6, a szászoké 9,12 százalék.”

A románokat illetően Demény így összegez:

„Marosszékre a XVII. század elején betelepült románság első jelentős hulláma döntő többségében Erdély hegy- vagy dombvidéki falvaiból származott. Joggal beszélhetünk hullámról, hiszen a nagyszámú betelepültek nyolcadréséről van szó, vagyis minden nyolc Marosszékre betelepült családfőből egy román volt. Az is jellemző, hogy a bevándorolt románok mind zsellérek, külső jobbágyok, kisebb számban más jobbágyok vagy szolgák. Közülük csupán csak egy szerepel a marosszéki szabadosok sorában, gyalog puskás vagy (annál kevésbé) lőfő nincs.”¹²

Demény Lajos a fentiek alapján úgy véli, a Bethlen-féle összeírás fényt vet a lakosság pusztulására és egyben a románság korszakot nyitó térhódítására is Erdélyben. Háromszéken a lustra adataiból kimutathatóan sok székely szabados, puskás gyalog és lőfő elvándorlásra kényszerült a nagyfokú elszegényedés miatt. A munkáskézre viszont olyan nagy szükség volt, hogy pót-lásukra is „kezdett elterjedni már a XVI. század végétől Havaselvéről és Moldvából a románok szerződéses alapon való betelepítése”.¹²

(HÁROMSZÉKI SZÁMADÁS. BETOLDÁS 2005-BŐL)

A Demény dolgozatát követően lendületet vett kutatás végül a székelység által lakott minden régió és tájegységre nézve tisztázni kívánta a románság betelepődése és meghonosítása folyamatát a kérdéses időszakban. A fejedelmkori és későbbi összeírások publikálására¹³ építve, tulajdonképpen cáfolhatatlan hitelességgel tárta fel a jelenséget, elejét véve minden további kódósításnak, célzatos belemagyarázásnak, a történeti mítoszok terjesztésének.

A végül 1999-ben *A többség kisebbsége*¹⁴ címen megjelent összegezésben Pál Judit foglalja össze Háromszékre vonatkozó kutatásai első eredményeit, kiadós, alapos és körültekintő, tárgyilagos és a szenvedélyességtől tartózkodó dolgozata mindenben megerősíti a fentieket, épp ezért csak röviden idéznék belőle. Az okokat keresve, a betelepődés társadalmi feltételeire vet fényt, amit a szerző az alábbiakban ír:

„A románok lélekszámának növekedése nézetem szerint összefüggésben van a társadalom szerkezetének megváltozásával. 1614-ben a jobbágyok aránya Háromszéken 24,57%, a zselléréké 8,13% volt, 1703-ben a jobbágyoké 30% fölött, a zselléréké 16% körül mozgott, 1750-ben 37,11%, illetve 12,38%, míg 1848-ban 48,88%, illetve 4,23% volt az arány. Ebből egyrészt kiténik az alávetett rétegek arányának állandó emelkedése, míg végül a jobbágyfelszabadítás előestéjén e réteg aránya meghaladja a szabadokét. Másrészt pedig a zsellérek aránya a kezdeti növekedés után egyre csökkent, és a XIX. század

¹² *I. m.* 148–158.

¹³ *Székely Oklevéltár.* Új sorozat. Szerk. Demény Lajos. Kriterion Kiadó, Kolozsvár, 1998. IV. köt.

¹⁴ *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéből.* Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.

közepére jelentéktelenné vált. Felismerhető a birtokosok azon törekvése, hogy minél nagyobb számban jussanak stabil munkaerőhöz, ezért a zsellé-
reket is inkább jobbágytelekre ültették. Ezt a hatalmas munkaerő iránti »ke-
resletet« a helyi népesség nem tudta kielégíteni, részben demográfiai, részben
pedig társadalmi-politikai okokból (pl. a székelyek kollektív kiváltságai és
katonai szerepük miatt). Ha a fejedelemség korában a központi hatalom több-
kevesebb sikerrel védte a katonáskodó elemet, a határőrezredek megszerve-
zése után (1762–1764) elképzelhetetlen lett volna a határőrkatonákat jobbá-
gyi sorba taszítani, így aztán szükség volt külső utánpótlásra, ennek jelentős
részét pedig a románok szolgáltatták.¹⁵

Pál Judit sorra veszi az egyes településeken belüli lélekszám-változásokat
is, arra a következtetésre jut, hogy „megfigyelhető a románok bizonyos fokú
»koncentrációja« főképp a határszéli nagyobb településeken, míg a központi
részekben az asszimiláció kezdte éreztetni hatását¹⁶ – írja.

BEOLVADÁS

Az erdélyi magyarság fogyására már a 19. században felfigyeltek a kor-
társak, mivel ahol a szórványosodás előrehaladt, ott a román többségbe való
beolvadás már akkor nagy méreteket öltött. Amellett, hogy azóta százazrek
voltak kénytelenek elhagyni szülőföldjüket – köztük a polgári társadalomban
vezető szerepet játszó földbirtokosok, vállalkozók, értelmiségiek, tisztvisel-
ők, iparosok, akiket nagy népi tömegek követtek –, az erdélyi magyarság
asszimilációs vesztesége is tetemes volt, s főleg a 20. században. Miként az
1992-es népszámlálás kimutatta, a folyamat mérőföldes léptekkel tör előre ma
is, a vegyes házasságból származó gyerekek háromnegyedénél többet nem
magyar identitásúnak nevelnek szülei. Számolni kell továbbá azzal, hogy az
általános nyelvromlás körülményei között az iskolai oktatás elégtelen volta,
alacsony színvonala, illetve teljes hiánya miatt sok magyarnak született gyereket
és kisközösséget erőteljes nyelvi beolvasztó hatás ér – emiatt még ahol
pislálkol a nemzetiségi tudat, a nyelvtudás vesztes sorvadása következtében
nem egy vidék magyarsága gyakorlatilag ott is leírható, a veszteségek közé
könyvelhető el. A román társadalom 1989 utáni demokratizálási kísérletének
egyik tétje éppen az, hogy e beolvadási-beolvasztási nyomást mivel lehetne
ellensúlyozni, illetve hogy a még életképes kisebbségek milyen fokú önvé-
delemre kapnak jogot.

KUTATÓK ÉS SZÁNDÉKOK

1989 után hihetetlen mértékben elszaporodott a székelyek vagy egyes
székely csoportok román eredetét bizonygató munkák száma, nem múlik el

¹⁵ I. m. 68–69.

¹⁶ I. m. 69.

év, hogy ne jelenne meg több olyan kötet is, mely ezzel foglalkozik, s kiadták újra a két világháború közti ilyen tárgyú dolgozatok jó részét. A téma ráadásul mindenféle „tudományos ülésszakok” napirendjén szerepel – egyszóval rendkívüli módon megnőtt a tudományos és ideológiai kereslet a kérdés egy bizonyos beállítása iránt. Vajon mi ennek a magyarázata? Vajon miért van az, hogy múzeumi évkönyvekben se szeri, se száma az új szakértők jelentkezésének, hogy maholnap többen lesznek, mint az elszékelyesített őslakók? Mi az oka annak, hogy az eddig fölöttébb óvatosan kezelt tételek mára, mint minden kétséget kizáró, megfellebbezhetetlen történelmi igazságok kerülnek át a napi sajtóba, és válnak a magyarellenes propaganda eszközeivé?

A szaktörténészek dolgába nem kívánjuk ártani magunkat, minket a tudomány valódi vagy vélt eredményeinek és állításainak, valamint a politikai gyakorlatnak az összefüggése érdekel. A kapcsolatok feltárásában egyik támpontot a kutatói szándékok és célok jelentik, amit a művek szerzői egyáltalán nem rejteneek véka alá.

Ion I. Russu kolozsvári történész például *Românii și secuii*¹⁷ című befejezetlen kézírata, mely post mortem egy kutatótárs néprajzi kiegészítésével végül 1990-ben jelent meg – talán elsőként a hasonló művek sorában –, a szerző fogalmazásában azért íródott, hogy a következő tételt bizonyítsa:

„A román társadalmi és népi elem jelenlétének tisztázása Kelet-Erdélyben (a Székelyföldön) – mely elemet oly helytelenül »eltűntnek« vélték – teljes magyarázattal szolgál arra, hogy a román nép természetes és összefüggő [continuu] történelmi életterében egy három megyére kiterjedő rés [breșă] jött létre, egy olyan mesterséges »űr« [gol], melynek körvonalai a XIX. és 20. századra váltak véglegessékké. (...) Mindebből pedig az következik – folytatja Russu –, hogy Románia egész területén románok éltek, mielőtt Erdély keleti, déli és nyugati részén heterogén bevándorlók [imigranți eterogeni] ékelődtek volna be közéjük, ezáltal megbontva [alterând] bizonyos mértékben a középkorban a Kárpát-medencei és Duna-völgyi [romanitatea carpatodunăreană] románság társadalmi és művelődési szerkezetét és folyamatos nyelvészeti egységét [unitatea continuă lingvistică].”¹⁸

Russu fenti mondatából tehát az derül ki, hogy a kontinuitás közismert, iskolában is tanított időbeli dimenziójához a térbeli folytonosság, megszakítatlanság tétele is járul, mi több, a nyelvi kontinuitáson is rés keletkezik, ha bevándorlók azt előidézik. Megválasztott szavai révén a kutató mintha minősítené is a „heterogén bevándorlók” hatását, hiszen az *altera* szónak mint tárgyas igének két jelentése van: 1. megront és 2. elferdít, meghamisít. Az egységet és a kontinuitást – melyen a vándor népek csorbát ejtettek – tehát önmagukban vett feltétlen értékeknek tekinti a fenti fogalmazó. Russu külön-

¹⁷ Ioan I. Russu: *Românii și secuii*. Editura științifică, București, 1990.

¹⁸ I. m. 18. o.

ben nem mulasztja el leszögezni, hogy a kérdés vizsgálatát meg kell szabadítani a nemzeti és politikai vita áldatlan hatásától, mely a múltban, úgymond, rányomta bélyegét az erdélyi történelmi témák kutatására.

Igen, erről valóban lehet szó. Russu szerint tehát a huszadik századi nemzetállamot legitimáló két alaptétel – a román nép (és tartományok) történelmi egysége, valamint ittlétének kontinuitása – egybeesik a történelmi igazsággal, nála politika és történettudomány között teljes az összhang.

Ezt követően a magyar történészek munkáinak bírálataiba kezd, s érvelése mindenütt oda vezet: azok elfogultsága napnál világosabban bizonyítja, hogy valamennyien az Erdélyt uralma alatt tartani kívánó vagy azt visszakövetelő politika szolgálatában állnak.

NÉVTANI KUTATÁSOK

Russu tulajdonképpen nyelvész, a román nép kialakulásáról szóló fő műve is a dák és trák, valamint latin nyelvi vonatkozások feldolgozása tekintetében hozott újat a kötet előszava szerint. A székelyföldi románság múltjára vonatkozó bizonyítékok szegényes volta miatt Russu úgy véli, a személynevek perdöntő jelentőségük lehetnek tétele igazolására. Ezért a magyar állam múlt századi elnemzetlenítő politikájának részletes taglalása után – s itt főleg a minden rendű és rangú földrajzi elnevezések, családi és keresztnévek magyarosítását emeli ki – rátér a székely személynevek elemzésére, és úgy találja, rengeteg köztük a román eredetű. Ez számára a románság beolvadását bizonyítja, hogy a folyamat egyben keveredés is, nem tartja szükségesnek taglálni. (Pedig egy névnek a családba való bekerülésére a névöröklés rendjén elegendő lehet egyetlen férfi is.) Hogy név és nemzetiség között mi az összefüggés és viszony, erről nem beszél. A sok Ráduly, Kréczuly, Niczuly stb. véleménye e kérdésről mindenképpen lényegesnek számíthatna pedig, elvégre nemzetiségének ki-ki maga a megállapítója, vallója és vállalója, s a népszámlálási adatok e tekintetben döntőnek fogadhatók el.

Igaz, a Sabău, Pușcaș, Lăcătușu, Covaci, Maghiar, Șipoș stb. nevék kérdésével nem foglalkozik Russu, az illetők visszakövetelését „mint emberkölcsonzésből származó” adósságát (saját szavai) alighanem a magyar történészekre bízta. S ha erre ma nincs példa, az mindenképpen meggondolkodtató kellene, legyen.

NÉVELEMZÉS?

A fentiekben azért engedték meg magunknak a polemikus hangnemet, mert elképesztőnek találjuk, hogy név és nemzeti hovatartozás között abszolút problémamentes kapcsolatot tételeznek fel a kutatók egy olyan államban, ahol a kisebbségiek tán felénél is többen román család- és keresztnévet kénytelenek viselni. A sok Chiș, Naghi, Andrei, Vasile, Ștefan, Tiberiu stb., ki valójában mind Andrásnak, Istvánnak, Lászlónak, Tibornak és Kissnek,

Nagynak stb. tudja magát, ezek szerint egy majdani történelmi vizsgálódás tárgyaként majd névelemzés áldozatául eshet és átlényegülhet? Problematiszónak érezzük egyúttal azt is, hogy a két világháború közti név- és származáskutatás diszkriminatív gyakorlata – ezeket ma polgári egyenlőségellenes megkülönböztetésként törvény tiltja – itt most tudományos módszertani eljárás gyanánt, történelmi ornátusban lép fel. Ioan Ranca marosvásárhelyi levéltárfőnök napjainkban adja közre *Románi din scaunele secuiești în antroponimele din conscripții*¹⁹ címen kutatásai több kötetre rúgó anyagát, melyben a középkori és újkori összeírások és népszámlálások idevágó névanyagát csoportosítja. Ranca sorra veszi a székely falvakat, és a 16–17. századtól kezdődően lejegyzí, hány román nevet talál a lajstromokban. A román nevek-ből és „román vallásúak” számából aztán úgy véli, közvetlenül lehet következtetni az etnikailag románnak tekinthetők arányára. Hogy a beolvadás, miként a bevándorlás is, folyamatos lehetett, hogy egy 16. századi Baricz nevű egyén nem biztos, hogy azonos nemzetiségű és anyanyelvű a két évszázad múltán nevét viselő esetleges saját leszármazottjával sem – ennek tisztázására semmiképpen sem alkalmasak Ranca kimerevített pillanatképei. A névkutatás és népkutatás két különböző dolog, s itt egyéb bizonyítékok híján legfeljebb egy nagy ködösítés lehetősége áll fenn. Tessék újraolvasni a címet: azt ígéri a székely székek románjainak létét igazolja, a kötet anyaga viszont a kutatótól románnak vélt neveket sorolja fel, köztük olyanokat is, melyeket szerinte az összeírók lefordítottak – ezért ő visszafordítja azokat. Nála Szócs így lesz Suciu, a Forgács Așchie, miként az Oláh csakis románt jelölhet véleménye szerint. *A szerző amolyan történelmi népszámláló biztosként viselkedik, sőt a nemzetállam múltba kiküldött funkcionáriusa módjára maga állapítja meg, miként a két világháború közti hatalmával visszaélő hatóság, ki milyen etnikumú, sőt nemzetiségű lehetett. Arányszámok dolgában ingoványos talajra téved itt a kutató, s fölöttébb megkönnyíti opponensei dolgát. A nevek összegyűjtése különben, illetve a névtani kutatások ilyenén felkarolása Russu nyomán politikailag kiaknázzható. Ha az eddigi vizsgálódás mindenütt azt hozta felszínre: a román közösségek kisebbségben éltek a székelyföldi településeken, az ez irányú elemzés viszont a románok és román származásúak számának felduzzasztásával kecsegtetett. Ranca mestere, Russu végül „25–35 (ha nem 40!)” százalékra becsüli a román eredetű székelyek arányát. Könyvében viszont bőven idéz ennél jóval nagyobb számokat is, ezek nemegyszer meghaladják az 50 százalékot (lásd V. Bidu volt háromszéki prefektus vélekedését), s elérik a mai sajtóban forgalmazott 70–80 százalékot is.*

¹⁹ Kiadja az Inspectoratul pentru cultură al județului Mureș și Editura Ciubăcan, Cluj-Napoca, 1995.

Az oklevelek névanyaga persze tagadhatatlanul útbaigazít többek közt a román eredetű lakosság vonatkozásában is, de mint láttuk, csínján kell ám bánni vele.

I. TÓTH ZOLTÁN ÖSSZEGZÉSE

Tóth Zoltán idevágó dolgozatát²⁰ összefoglaló jellege és mértéktartó józan-sága arra predesztinálja, hogy a vitát a tárgyilagosság medrébe terelje. Tóth fontosnak tartotta összegezni a vitát. Kár, hogy süket fülekre talált. Tóth a régió románságának eredetéről, a helynevek tanúságáról mond megszívlelendő dolgokat, kitér a kölcsönhatás és a számarány kérdéseire, majd a beolvadás mechanizmusait és fokozatait elemzi.

„A XV. századtól kezdve kétségtelen bizonyos számú román pásztorság, zsellérség létezése a székely területen, de ezek az elemek, akár Erdélyből, akár Havaselvéről, akár Moldvából jöttek, bizonyosan bevándorolt elemek voltak. Abban az ütemben, ahogyan a XV. század vége óta az ősi székely társadalmi és jogállapot fokozatosan elporlik, úgy nő meg a mozgékony, vándorlásra hajlamos román népelemek lehetősége arra, hogy a támadt réseken befurakodjanak a székely székek területére. A jelenség mértékével csak részletesebb, a jövőben elvégzendő település- és társadalomtörténeti kutatás fog bennünket megismertetni. Nem szól a székelyföldi román ősiség mellett a helynevek tanúsága sem. A helynévanyagnak a román elem csak igen csekély részét teszi ki, és ami belőle valóban román jellegű, annak fiatalságát legtöbb esetben könnyen be lehet bizonyítani. Jellemző, hogy a románoktól ősi román településnek tartott Oláhfalunak, Galambfálvának stb. nincs román neve, illet vagy a magyar névből alakítottak a helyi románok (kik betelepülők voltak, s így ősi román nevet, mert ilyen nem is volt, nem őrizhettek meg) vagy a román uralom idején közigazgatási úton, rendszerint egyszerű fordítás vagy kitalálás útján nyertek. A mesterkélt és ügyetlen névadás nemegyszer humoros eredményekre vezetett, és még román részről is kemény bírálatban részesült. Sok sikere a földrajzi spekulációval próbálkozó kutatóknak nem lehetett a székelység létjogosultságának tagadásában. A mai székely nép magyar jellegének kétségbevonása egyenesen gyermekes elvakultság, és a legszembe-tűnőbb tárgyi tények semmibevevése. Kétségtelen, hogy a székely beszédben, szokásokban, életformában, a néprajz keretébe tartozó tények sorában nem egy a románnal megegyező vonást találhatunk, de ezek távolról sem mutatnak román népi eredetre, hanem egyszerűen egy hosszas, évszázadokra terjedő egymás mellett élésnek, néhol összekeveredésnek legtermészetesebb következményei. A jelenség távolról sem egyoldalú, nem mindig a román

²⁰ *A román történelemtudomány és a székelyföldi románság kérdése.* Erdélyi Tudományos Füzetek, Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása, Kolozsvár, 1942.

volt a kölcsönző, a hatás természetesen kölcsönös. A székely–román népi kölcsönhatás kérdése tárgyilagos és elfogulatlan kutatóra vár.

A Székelyföldön otthonra lelő román népelem pontos számarányát nem tudjuk meghatározni. Annyi bizonyos, hogy a felületes általánosságban mozgó román vélemények valóságértéke egyenlő a semmivel. Ha hitelt adhatunk a Bucow-féle összeírásnak (1760), akkor a négy székely megye területén 426 községben összesen 5402 román vallású család volt található. Ezeket mind románnak tekintve (ami kétségen kívül erős túlzás, mert a székelység beolvasztó ereje, illetőleg vonzása sok helyt eleitől fogva érvényesült), családonként – Popa-Lisseanu nyomán – 5 tagot számítva, a székelyföldi románság létszáma 27 010 lélekre volna tehető. Egy másik forrás (1767) 7 szabad oláht (liberi Valachi) és 51 román papi családot jelez. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy ugyanabban az időben az egész Székelyföldön mintegy 37 000 család élt, akkor a két román felekezethez tartozó lakosok arányszáma 14,6% és a magyar felekezethez tartozóké 85,4%. A beköltöző románok beolvadása (és nem beolvasztása) természetszerűleg állandóan folyt, és ebben nem szükséges semmiféle elnyomatást vagy erőszakot keresni. A társadalmi létra legalacsonyabb fokán álló pásztorcsaládok örömmel igyekeztek felemelkedni gazdáik magasabb társadalmi szintjére, ennek legelső lépése a külön világot jelentő és keleti életszemléletet tükröző ortodoxia elhagyása volt. Akik közben görög katolikusokká lettek, azok megindultak a római katolicizmus felé, az ortodoxok jobbra a református egyház híveivé váltak.

De már hamarabb is folyt egyes vidékeken a beolvadás. A társadalmilag emelkedni akaró románok számára sokkal inkább megvolt a lehetősége a székelység jogi keretei közé való behatolásra és a székely előjogokban való részesülésre, semmint azt általában gondolni szokás. Román nevet viselő székelyek már a XVI. században sem tartoztak a ritkaságok közé. Amióta románság volt a székelységben, a beolvadás a legcsekélyebb kényszer nélkül szüntelenül folyt. Persze, nemcsak a székelység hódított, megtette ezt több helyen, így Marosszéken maga a románság is. Nincs igazuk a román szerzőknek, amikor az asszimilációs folyamatot egyoldalúan, csak a románság rovására történőnek mutatják be. Még inkább tévednek, amikor erőszaknak, nemzetiségi politika eredményének tulajdonítják a románság térvesztését. Ha ez így lett volna, nem vesztette volna el a magyarság hatalmas számban fiait Erdély-szerte éppen a kiegyezés korában. A székelyföldi románság fogyása egyébként is jóval megelőzi a modern értelemben vett nacionalizmus és nemzetiségi kérdés korát. (...)

A természetes beolvadás folyamán a két, közönségesen románnak ismert felekezet, a görögkeleti és a görög katolikus székelyföldi hívei sorában mind több és több lett a magyar anyanyelvű. A beolvadást sürgető magyar magatartásra a XIX. század harmincas-egyvenes éveinél hamarabb egyáltalán nem kerülhetett sor, és valójában elemi erővel csak 1848-ban tört ki a két

fajta között a versengés, de akkor sem a Székelyföld belső területén. Az abszolutizmus idején (1857) a román vallásúak száma 60 524, a magyar vallásúaké 322 882 volt, és ez az arány az 1910-i népszámlálás adatai szerint 84 270 és 442 676 volt. Más szóval kifejezve, a fenti 53 év alatt az egész Székelyföldön a román vallásúak jobban szaporodtak (39,2%), mint a magyar vallásúak (37%)! Sőt: összehasonlítva az 1761-i viszonyokkal is, aránylag csekély a román vallásúak számbeli visszaesése. A román vallást követők és a magukat román anyanyelvűeknek valló lakosok aránya 1891-ben 116 429/97 200 és 1910-ben 138 763/114 027 lélek. Abszolút értékben kifejezve, a fenti két időpont közt csak Udvarhely megyében csökkent a román vallásúak és anyanyelvűek száma, a másik három székely megyében, különösen Csíkban és Háromszéken előrehaladást tett a román elem. Indokolatlan ezek szerint a román szerzők panasza, mintha fajtestvéreik száma rohamosan csökkent volna az 1867 utáni korszakban. A tízes évek és a világháború ideje alatt már kedvezőtlenebb volt a helyzet, és az 1916-os román betörés sok román felekezettű székelyt kényszerített áttérni valamelyik magyar felekezetre. Az önkéntes magyarosodás olyan előrehaladott fokon volt (a nyelvi beolvadáson már régen túljutott), hogy az utolsó lépés, a vallásváltoztatás megtevésére megvolt a hajlandóság, még a román uralom beköszöntése után is. A folyamat érettségének köszönhető, hogy a háború után a helyzet nem fordult meg, és a román cikkírók sokszor méltán fejezhették ki emiatt elégedetlenségüket. A gyergyói görög katolikus esperességnek 1911-ben 22 000, 1923-ban már csak 17 000 híve volt; az udvarhelyinek 1911-ben 3807, 1923-ban 2255. A román uralom idején megindított ún. visszarámánosítási mozgalom ért el itt-ott valamelyes sikert, de lényegében a beolvadási folyamatot legfeljebb megállítani tudta, ezt sem mindenütt, de nem egyúttal meg is fordítani. (...) A románból lett székelyek száma a tösgyökeres székelyeké mellett aránylag olyan kicsiny, hogy még sikeres visszaalakításuk sem lett volna jelentős román eredmény, és a Székelyföld népi képét távolról sem változtatta volna meg lényegesen.”²¹

Tóth Zoltán tanulmányából azért idéztünk ilyen hosszan, mert mértéktartóan ésszerűnek tartjuk érvelését; mert a természetes és erőszakos, a nyelvi, vallási és nemzetiségi asszimiláció között különbség van; mert az önkéntességet nem zárja ki a nyilván bonyolult motivációból, s a középkori etnikai, népi beolvadást nem téveszti és zavarja össze a modern államnacionalizmus beolvasztási törekvéseivel. Ráadásul a fejleméleti fertőzöttségtől mentes tudományos szemléletet képvisel. Mint a kérdés mai irodalmának áttekintésekor láttuk, a hisztérikus politikai hatáskeltéstől nem idegen a hang, amit ma a témával kapcsolatban megütnek nálunk. Tóth Zoltán ilyesmiben nem marasztalható el. Álláspontunk tehát a racionalizmusé. Mélységesen irracionálisnak érezzük viszont az államnacionalisták felfogását, mely a kisebbségi

²¹ I. m. 26. és k. ok.

polgárban az embert, kulturális-nemzeti identitásával egyetemben, semmibe veszi – és mindössze amolyan még megformálatlan biológiai nyersanyagot lát benne.

A FORDÍTOTT AUTONÓMIA

Az írásunkban ismertetett történeti teória a húszas-harmincas években politikai gyakorlatként dülta fel a Székelyföld nyugalomát, tételei kemény törvénycikkelyekben öltöttek testet és váltak a hatóság működésének legális alapjává. Románia az 1919-es Kisebbségi Szerződésben, amit a párizsi békeszerződés megkötése kapcsán írt alá, tanügyi és vallási öngazgatást ígért a székelységnek, ennek megcsúfolásaképpen amolyan fordított autonómiaként vezette be a kultúrzónásítás gyakorlatát. Az ún. kultúrzóna ideológiai hátterét képezte a visszaramánosítás tana. Mikó Imre *Huszonkét év* című munkájában írja le a rendszerszerűen kiépített elnyomás intézményeit, itt most a felsorolásra szorítkozva csak jeleznénk, mit is jelentett a diszkriminatív törvények egész sorozatának alkalmazása. Amellett, hogy az elmenekült vagy elüldözött magyar államapparátus egészét román hivatalnoki karral helyettesítették, hogy új hivatalos nyelvet instauráltak, s a vasúti jegyirodától a polgármesteri hivatalokig mindenüvé kifüggesztették: „Vorbiți numai românește!”, hogy jó két évtizeden át gyakorlatilag ostromállapot körülményei között, kinevezett tisztviselőkkel kormányozták itt a helyhatóságokat is – mindezek mellett a kultúrzónásítás azt jelentette, hogy az állami oktatást elrománosították mind tannyelvében, mind pedagógusaiban, a felekezeti oktatást alárendelték neki, bevezették a hivatalos névelmezést és származáskutatást, a román vallásúnak vagy nevűnek nyilvánított székely gyermekeknek megtiltották az anyanyelvű felekezeti iskolák látogatását, kiemelten támogatták dupla fizetéssel, ingyenes földtulajdon-juttatások révén a román tanítószág itteni letelepedését, nagyszabású ortodox templomépítésbe és erőszakos térítésbe kezdtek, az állami alkalmazottakat és kisebbségi pedagógusokat ismételtelen nyelvvizsgák stb. ürügyén zaklatták stb., s mindezeket aprólékosan kidolgozott gazdasági diszkriminációkkal toldották meg. A kortársak a fentieket mint klasszikus gyarmatosítás szimptomáit írták le. Többször elhangzott a parlamentben is a Magyar Párt képviselőinek szájából, hogy a visszaramánosítás tana nem egyéb a székelység erőszakos beolvasztását célzó állampolitika igazolásánál, a nemzeti elnyomásnak a román polgári „demokrácia” körülményeihez igazításánál. Az elmélet mai elővétele a naftalinból aligha nem e sajátos feltételek restaurációs szándékával magyarázható.

Tény viszont, hogy noha a kultúrzónásítás millió sérelmet okozott a székelységben, az erőszakos román nemzetépítést szerény eredményekkel szolgálta csupán, minden sikere ellenére messze hatástalanabbnak bizonyult ugyanis, mint például a szocialista iparosítás. Utóbbi, mely kezdetben a megyék kiegyensúlyozott fejlesztésére hivatkozott, a hetvenes évektől, sutba

vágva a szemérmesteskedést, nyíltan a nemzeti homogenizációt vallotta egyik fő céljának, sikerült is nagyságrendileg megváltoztatnia a székelyekkel együtt élő románság arányát. Így a két megyében (Hargita, Kovászna) például megkétszerezte számukat, a Székelyföld egészen pedig legalább 175 ezerre emelte (l. az 2002-es népszámlálás adatait). A tömeges betelepítés lekörözte az erőszakos asszimiláció kínos-keserves módszerét, s egy csapásra eredményt szült, a városokban több ezres, főleg moldvai stb. eredetű közösségeket honosított meg. A régi lejáratos teóriára, a származáskutatás kompromittálódott eszközére nem volt hát szükség. Hogy a diktatúra vége felé mégis megjelentek a már kipróbált módszerek, csökkenteni kezdték a magyar tannyelvű osztályok számát, valóságos nyelvháború indult a lakosság többségének anyanyelve, kultúrája, intézményei ellen stb., mindez az elnyomás logikájából következett, s a beolvasztási célok nyílt megvallásával volt egyenértékű. Egyúttal úgyszólván zökkenőmentessé tette az 1989 utáni korszakba való beilleszkedést. A folyamatosság a két korszak közt még személyi tekintetben is megvan, a magyarkérdés „megoldásának” diktatúrabeli felelősei ma a két megye román kisebbségének „jogvédői”, a visszamaránosítás szakértői. A jogtiprás specialistái ma a jogvédelem előharcosaiként grasszálnak. S tapasztalhatjuk, hogy ügyködésük körül annál nagyobb a felhajtás, minél kevesebb a tulajdonképpeni kettős kötődésű egyén, akit még meg lehetne vagy kellene „menteni”.

MI A NEMZET?

Hogy a székelység román eredetének és a visszamaránosítás tanának felmelegítése, a rendkívüli módon megélénkült kiadói, évkönyvszerkesztési tevékenységnek mi a funkciója az ezredvégen, hogyan szolgálja a magyar autonómia-törekvések féken tartását, konzerválja a nacionálkommunizmus eredményeit és pozícióit, miként próbál meg előkészíteni egy nem sok jóval kecsgetető korszakot, mindezekkel nem ártana külön foglalkozni, s egyúttal azt is felbecsülni, mekkora veszély rejlik eme ideológiában és a két megye területén működő intézményeiben ma, amikor a hivatalos kormánypolitika az RMDSZ-szel kötött koalíciót még nem rúgta fel. Tény azonban, hogy az országos sajtó nem szűnő magyarellenes kampányaihoz eme intézmények szállítják a muníció jó részét, valóságos divatja van a szegény „elnyomott és elszékelyesített” románokkal való együttérzésnek, szolidaritásnak. Itt mégis a címben feltett kérdésre szeretnénk inkább válaszolni. Mi zavart engem a leginkább, míg a teória görcsösen rögeszmés megalkotóinak dolgozatait olvastam? Íme, mit ír például Ion I. Russu idézett *Secuii și românii* című munkájában az elmagyarosított románok lehetséges jövőjéről: ha ezeket, „bármilyen fanatikus magyarokká vagy katolikusokká és kálvinistákká váltak is, ha ahhoz hasonló társadalmi, jogi és gazdasági helyzetbe hoznák, melyek szüleik és ősük (önkéntes vagy erőszakos) elmagyarosítása idején

áltak fönn”²² – véli Russu, azaz ha választaniuk kellene a megaláztatás és nélkülözés, illetve az előnyök, jólét és kiváltságok között, s ha még fel is világosítanák őket, hogy ők tulajdonképpen románok – nos, Russu úgy hiszi, akkor bizonyára könnyen rá lehetne venni őket, hogy visszatérjenek a maguk „természetes közösségébe”, nemzetük körébe... [Saját fordításaim – K. A.]

Russu tehát úgy tekint a mai Európában a nemzetekre, mint valami cseppfolyós egységekre, s a beolvadásra-beolvasztásra serkentést, mi több, a jólét, javak, kiváltságok, előnyök átcsoportosítását – ez nyilván azt jelenti, hogy másokat viszont kizárunk belőlük, megfosztunk tőlük – a maga célja érdekében megengedett eszköznek tartja. Nos, a nemzetnek e faji-vérségi kötelék-ként való felfogásában, a diszkriminációk eszközként való használata megengedésében van a tan veszélyességének forrása. Nemzetén sokkal emberségesebb mindenekelőtt művelődési-nyelvi közösséget értünk. Aki pedig jogosnak beállított történelmi revans jegyében folytatná az asszimilációt, az ne remélje, hogy elkerülheti az erőszakos beolvasztás vádját. Aktuálpolitikai tanulságunk is ez: egy befejeződött beolvadást – lásd a 19. századi székelyföldi demográfiai folyamatok történetét – csak erőszakkal, jogtiprással, a személyes szabadság semmibevétele árán lehet „visszacsinálni”, a „történelmi jóvátétel” mezében az antidemokratizmus, az erőszak legitimálásának tana jelentkezik.

*

Etnikumok kialakulását felvázolva, a kutatók fogalmi tisztaságra törekedve különbséget tesznek a nyelv, a nép, a biológiai csoport (populáció) és a népnév között. A székelyek közé behozott vagy betelepült románság beolvadása még a prenacionális korszakban kezdődött el, alapvetően etnikai csoportok egymásra hatása eredményeként. Erre a 18–19. században rátevődnek a népeket nemzetté tevő folyamatok. Az erdélyi románság nemzetépítő programmal fellépő kisebbség lett, politikai, értelmiségi elitjének céljai a különféle autonómiáktól az állam létrehozásáig, esetünkben a Romániához való csatlakozásig terjedő skálán mozogtak.

Az egyesülés után ha ugyanazon elit korábbi nemzetépítő programját mások rovására kívánta folytatni – elnyomottból elnyomóvá „avanzsálva” –, hogy államán belül homogén nemzeti közeget teremtsen, akkor a létező nemzeti kisebbségeket előbb nemzetiségből etnikummá kellett lefokoznia, s ezen a pázsmán továbbhaladva szükségszerűen kerültek előtérbe a bomlasztási technikák. Amit történelmi hagyomány és kollektív öntudat, politikai-állami

²² I. m. 134.

szervezettség és kultúra összeötvözött, nép, nyelv, populáció, egységes megnevezés és állampolgári tudat összefonódott egysége szétzilálásához például úgy is hozzá lehetett fogni, hogy a beolvasztandó népcsoportot csak biológiai nyersanyagoknak voltak hajlandók tekinteni, vagy az asszimilációt egy történelmi előállapothoz való visszatérésként vélték igazolhatónak.

1998

AZ ELSŐ HÓRÁTÓL A VISSZAROMÁNOSÍTÁSIG

A magát N. Colan Érsek Egyházi Dokumentációs Központnak nevező intézmény, mely az ortodox püspökség mellett működik, az ugyancsak általa mozgatott, ún. Hargita–Kovászna Európai Tanulmányok¹ kutatóintézettel karöltve, interetnikai párbeszédre hívta 2001-ben a magyar kisebbség képviselőit. A dialógus gyakorlatilag elmaradt, amibe az is belejátszhatott, hogy a központ kiadványaiból – sokat publikált az utóbbi években – a párbeszédtől, eszmecserétől merőben elütő célrendszer körvonalai bontakoznak ki. A nyilvánított szándék emiatt sehogyan sem felelt meg a központról kialakult képnek, s pontosan a meghívottak párbeszédképes része inkább távol maradt. De milyen eszmekörben mozog a vidéket immár tíz éve boldogító társaság? Az ismertetés és reflexió céljával lapoztunk bele kiadványaikba.

AZ ELSŐ HÓRA

Tavalyelőtt jelentette meg a Carpații Răsăriteni Kiadó az Aurel Nistor² volt árapataki ortodox lelkész, későbbi sepsiszentgyörgyi esperesnek szánt kötetet³, ebből válogatunk. A pópa írásai közt bukkantunk az első hora történetére. Az írás eredetileg 1919 októberében jelent meg Nicolae Iorga Neamul Românesc című lapjában, benne A. Nistor a románság sanyarú sorsáról számol be a magyar uralom alatt, mely – mondja – sok helyen asszimilációjukhoz vezetett.

„E testvéreinket mindenekelőtt ki kell menteniünk az elmagyarosítás karmaiból, hogy megtanulhassák újból a román nyelvet, felöltsék ismét a román népviseletet, hogy újból románként érezhessenek és élhessenek. E cél tűzték ki a megye román vezetői, akik feladata egy szívvel-lélekkel végrehajtandó munkaterv kidolgozása. Mindenekelőtt a románság nemzeti büszkeségét kellett felébreszteniük. Eddig nem volt ugyanis alkalmuk belátni, milyen kincseket rejt a román lélek. Azt mondták nekik a magyarok, szégyenkezzenek ami-

¹ 1996, illetve 1999 óta léteznek, vállalt feladataikról lásd Váry O. Péter *Előretolt helyőrségek Háromszéken* c. dolgozatát a Romániai Magyar Évkönyv 2002-ben. 251–252. A szerző a Ceaușescu-diktatúra idején elkezdett románosítás folytatóit látja bennük.

² A szerzőről lásd a *Nagyidő kisvárosban* jegyzeteit.

³ Aurel Nistor: *O pagină din istoria Bisericii și Neamului* [Egy lap a nemzet és egyház történetéből]. Editura Carpații Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, 1999. [Egy lap a nemzet és az egyház történetéből]

att, hogy egy műveletlen, szegény, a magyarnál alacsonyabb rendű »nemzeti-séghez« – tagadták nemzetalkotáshoz való jogukat – tartoznak. Azt sugallták nekik, aminek lett is fogantatja, hogy a román elesett faj, Erdélybe máshonnan bevándorolt szolgák és pásztorok leszármazottja, hogy nincs se kultúrája, se saját művészete, népviselete, nincsenek hagyományai stb. Hogy jobb belátásra bírják eme elmagyarosított románokat, nagy népiünnepélyt szerveztek a megyeközpontban, Sfântul Gheorghe városában – korábbi nevén Sepsiszentgyörgyön –, mégpedig szeptember 15-én (28-án), vasárnap, amelyen előljárók és parasztok vettek részt a megye minden sarkából, s amely nagyon jól sikerült.

Reggel 9-kor hosszú sorokban érkeztek mindenünnen a szekerek a város nagy kiterjedésű piacára, minden falu külön jött, élén a pappal és a trikolórral. Fél tízkor tizenhat pápa ünnepi Te Deumot tartott a tér közepén, hálát adván a Fennvalónak, hogy segített a Román Katonának az ősi álom megvalósításában, s megérhették a csodát, hogy urai vagyunk e városnak.” A prefektúra üléstermében megalakult ezt követően a román művelődési egyesület megyei szervezete. „Majd meghívták az összes elmagyarosított románt, akik úgy százan lehetnek jelen, hogy álljanak ki az elnöki asztal mellé, ahol a prefektus ült. Magyarul fordultak hozzájuk, megmagyarázván nekik, hogy az öszszejövetel célja visszavezetni őket mindenhez, ami román. Bemutatták előttük a terembeli román nők népviseletét, akik szelistyei, mások töröcsvári, rucári, békási, moldvai ruhákban voltak, egyik szebb volt, mint a másik. Saját szemükkel győződhetek meg a román nő varrni tudásáról, művészetéről, melynek párja nincsen más népeknél. Felvilágosították őket, büszkék lehetnek román voltukra, mivel olyan vezetőink vannak, akik nem sajnálják az időt, fáradságot és pénzt, csak hogy a falusiak művelődésben és vagyonilag is gyarapodhassanak. Olyannyira fellelkesültek a mi szegény elmagyarosított testvéreink, hogy a szónoklatok végén, könnyek között és keresztet hányva, valamennyien e kiáltásban törtek ki – ennyit tudtak csupán románul –: Éljen Nagy-Románia!

Délután népiünnepély volt a téren, minden népi táncot előadtak, kezdve a horával, melyben összefogózott valamennyi jelenlevő, idősek és fiatalok, parasztok, lelkészek és minden értelmiségi, hogy alig fértek el a téren, minden erdélyi város egyik legnagyobb központi terén.”⁴

„FELTÁMASZTANI” A NEMZETET

Hogyan folytatódott az ily meghatóan kezdődött „nemzeti feltámasztás” munkája, miként maga szerző nevezi? Sok munkaterv készült, az esperesnél jóval befolyásosabb hatalmak fogtak össze, hogy az eltévedt bárányokat az akolba visszatereljék, mi több, másokat is velük együtt. Az esperestől még ta-

⁴ I. m. 46.

lán annyit, hogy maga azt javasolja 1927-ben: építsenek a három megyeszékhely központjában, Szentgyörgyön, Csíkszeredában és Udvarhelyen egy-egy ortodox katedrálist az egyház „presztízisének növelése végett”, s a meglévő két háromszéki, az ojtói (így nevezték a bereckit, mely utóbb Kézdivásárhelyre költözött) és szentgyörgyi mellé még egy-egy esperességet hozzanak létre Csik és Udvarhely megyében is, melyeknek „misszionáriusi központokként” kell működniük a Székelyföldön⁵, külön kiemelve, hogy a nemzeti propagandának és nevelőmunkának mindenekelőtt görögkeleti, tehát a fő államegyházi vonalon kell kezdődnie és folynia az itteni sajátos körülmények között. Idézzük még 1929-es esperesi jelentésből, hogy körzete az évben négy ortodox hívőt veszített kitérés következtében – vegyes házasságot kötött nőkről van szó, akik férjük vallását vették fel –, nyert viszont tizennyolc áttért férfit és tizenkét nőt, azaz összesen harminc hívőt a négy ellenében. Nagybacontól Sepsimagyaróság a falvak külön megnevezésével.

Hogy eme „nemzetmentők” hite mögött milyen meggyőződés húzódott meg, milyen mozgatórugókra járt észjárásuk és érvrendszerük, annak illusztrálására idézzük még *Az ortodox egyház és az elszékelyesített megyékbeli románkérdés* című dolgozatból: „Az elszékelyesített övezet négy megyét ölel fel, mégpedig: 1. Háromszék megyét 144 934 lakossal, 2. Udvarhely megyét 139 306 lakossal, Csik megyét 158 970 lakossal, 4. Maros megye egy részét 313 250 lakossal az 1939. április 4-i Demográfiai értesítő szerint. Az elszékelyesített övezet románjait három csoportba oszthatjuk. 1. Akik megtartották hitüket, nyelvüket, viseletüket és szokásaikat. 2. Akik megtartották hitüket és nemzeti öntudatukat, de akik elvesztették nyelvüket és többi lelki és nemzeti kincsüket. 3. Akik teljesen elidegenedtek mind a hittől és nemzettől, és akik, noha román etnikai eredetűek, székelynek vallják magukat.”⁶

A nagy kérdés nyilván az, hogy ki tartozik e harmadik csoportba, és hogyan viszonyul hozzá a hatalom, az egyházi hatóság. Nos, mint az 1939-re általánossá váló „elszékelyesített megyék” kifejezés is sejteti – a szókapcsolat propagandisztikus szólamból fakad, és valóságalapja vajmi kevés –, a harmadik csoportba majd mindenki belefér:

„Hogy megérthessük a román nemzeti mozgalom [románismul] nehéz helyzetét, valamint a hatalmas veszteséget is, melyet az idők során elszenvedtünk, nemzetünk háromszéki állapotára hoznék fel példát, ahol viszonylag sikerült megőriznünk magunkat. A megye körülbelül 145 000 lakosából ma románnak körülbelül 29 500 tartja magát, azaz 20%. Ezek közül nyelvét és egyéb lelki kincseit megőrizte úgy 9500, azaz alig 30%, mely 6 tiszta román községben él (öt Brassó és egy Bákó megye határa mentén) és 12 vegyes községben (3 Brassó megye, 9 pedig Buzău és Putna megye határához közel).

⁵ I. m. 57.

⁶ I. m. 86.

A többi 20 000 megőrizte hitét és román öntudatát, de elvesztette többi lelki kincsét. Ők 88 községben élnek.

Elveszett viszont a nemzet és egyháza számára legkevesebb 50 000 román, aki székelynek vallja magát, noha román neveket visel, mint: Dragomir, Barit, Creangă, Crainic, Mircea, Oprea, Sârbu, Raduly, Lungu, Trimfuj, Dobrita, Duca, Coman, Moldovan, Bogdan, Răduț, Gurgui, Luca, Dobra, Todor, Bacs, Berszan, Dumitraș, Safta, Ursui, Daragus stb.”⁷ Ezután a korban divatozó, fölöttébb „tudományos” vérelemzésre hivatkozik a szerző, mely kimutatta állítólag többek közt azt is, a székelység vérösszetételben hasonlít mind a románokhoz, mind a magyarországi magyarokhoz, amiből egyenesen következik ugyebár, hogy miként a székelyek is jórészt elmagyarosított románok, úgy a magyarországi magyarok sem egyebek.

MIRE JUTOTTAK HÚSZ ÉV ALATT?

1940-ben készült összegezés szerint az ortodox egyházépítés nagyot haladt a Székelyföldön. Csík, Háromszék és Udvarhely megyének akkor összesen 446 000 lakosa volt. Szervezetileg az egyetlen berecki székhelyű ortodox esperesség helyett 1940-re már két esperesség létezett Háromszéken Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely székhellyel, utóbbinak a fennhatósága Csík megyére is kiterjedt, továbbá egy harmadik Udvarhelyen. Az ortodox parókiák száma 1920 és 1940 között a három megyében 28-ról 69-re nőtt, ebből Háromszéken 22-ről 37-re, Udvarhely megyében 6-ról 23-ra és Csíkban nulláról 9-re. A templomépítés különösen nagy lendületet vett (közismertek a hatóság erőszakos akciói), így Háromszéken 29 ortodox templomról 48-ra nőtt a számuk, Udvarhely megyében 7-ről 15-re, Csíkban nulláról 3-ra, s van még Háromszéken 10 kápolna, Udvarhelyen 7, Csíkban 8, azaz összesen 25 kápolna, valamint 29 hármass keresztes – „troița” – és 29 harangláb. E győzedelmi jelentésbe foglaltatott továbbá, hogy ötezerrel nőtt a görögkeleti hívők száma a három megyében a húsz év alatt.⁸

MILYEN MÓDSZEREKKEL?

Nos, mint látjuk, az évtized végére az egyre feljebb srófolt számok már a székelység jó felét-háromnegyedét tartották származásilag nem magyarnak. „Munkaterveik” ennek megfelelően alakultak. Bemutatunk egyet a legradikálisabbak közül, mely a kultúrzónásítást kidolgozó hírhedt Constantin Angelescu liberális közoktatási miniszter sugallatára és irányítása alatt készült a harmincas évek második felében. 1935. szeptemberében kapott utasítást Valeriu Bidu prefektus, hogy az „elszékelyesített románok” visszaramanosítását célzó akciókat az újonnan létrehozott ún. *megyei kulturális bizottság* ve-

⁷ I. m. 86.

⁸ I. m. 100–101.

zetése alá helyezze. A bizottság meg is alakult Țeposu Silviu akkori megyei főtanfelügyelő irányításával. Ennek tevékenységéről számol be egy marosvásárhelyi számadó konferencián 1937 áprilisában felolvasott emlékiratában⁹ az új prefektus, Corneliu Năstasi. Pár hosszabb szemelvény:

„Minden román köztisztviselő tudatában van annak, hogy küldetése nem szorítkozhat a közigazgatási hivatalra, az igazságszolgáltatásra, az iskolai katedrára, a templomi szószékre, hanem mindenütt, ahol a román nemzeti mozgalomnak gyógyítandó sebei vannak, iparkodnia kell a román közösségből kiszakított lelkeknek vigaszt és támaszt, az idők folyamán megtapasztalt szenvedésekért elégtételt nyújtani. (...)

MEGVALÓSÍTÁSOK

1. EGYHÁZI TÉREN a kulturális bizottság létrehozása óta elértük a következőket:

– Hat új parókiát hoztunk létre, és további 22 létrehozása van folyamatban, mivel meggyőződésünk, hogy az elmagyarosított románok visszahozatala jórészt az egyházon keresztül valósítható meg, mert ha elszakítottuk a hívőt a kisebbségi egyháztól, lelkileg már megnyertük.

– 1918 és 1935 között 320-an tértek át ortodox hitre az elveszett románok közül. Az utóbbi két évben már 1200-an tértek át.

– Az utóbbi két évben épült vagy épülőfélben van 12 új templom, szemben a korábbi 17 év alatt épült 5-tel.”

A prefektus felsorolja továbbá, hogy kántoriskolába küldtek tíz fiataalt, hogy a megye iskoláit egy-egy regáti középiskola vette gondjaiba, azok diákjai a nyári táborok alkalmával 23 „troițăt” [hármaskereszt] és 26 harangot adtak át, és hogy további tizenkilenc keresztet fognak felállítani. Ami pedig a görög katolikus egyházat illeti, sikerült betölteni a baróti, nagyborosnyói, illyefalvi és torjai papi állásokat.

„2. ISKOLAI TÉREN

1. A román származású tanulók többsége, akik (magyar) felekezeti elemibe jártak, kivétetett és áttetett az állami iskolákba, számuk meghaladja a 700-at.

2. Az elmagyarosított román lakosok számára 82 román nyelvkurzust indítottak a falusi tanítók, ezeken kb. 2000-en vesznek részt.

3. Az állami elemikben működő magyar tagozatokat román tagozatokká alakítottuk át ott, ahol a román származású tanulók száma osztályonként meghaladta a tízet.

4. A régi kétnyelvű tankönyveket, melyekből oktattak megyénkben, kizárólag román tankönyvekkel cseréltük ki.

⁹ Memoriul prefecturii Treiscaune asupra problemei românilor maghiarizați citit la Conferința de la Tg. Mureș ce a avut loc în ziua de 21 aprilie 1937 sub președinția domnului dr. C. Angelescu. I. m. 152–160.

5. A megye lakosainak segítséget nyújtva a minisztérium ingyen tankönyvet osztott ki valamennyi állami iskolai tanulónak összesen 800 000 lej értékben.

6. Mivel az oktatás megyénkben különleges körülmények közt folyik, hogy az iskolák minél nagyobb hasznot hajtsanak, az idén 74 új tanítói állást hoztunk létre.

7. Az ókirálysági középiskolákba (...) 42 ösztöndíjas tanulót küldtünk, főleg elszékelyesített román szülők gyermekeit.

8. A román szokások és hagyományok felélesztése végett az állami iskolákban kolindákat, karácsonyi, újévi stb. szokásokat tanítottak be.

9. A nemzeti táncokat minden állami iskolában nagy sikerrel tanítják.

10. Sok iskolában a népviseletet is bevezették, maguk a tanulólányok varrják meg a ruhákat.

11. A nemzeti ünnepeket illő méltósággal kezdték megülni.

12. Vasárnaponként és ünnepnapokon a tanulókat rendszeresen templomba viszik, ahol részt vesznek a szent liturgiában. Az ősi hit felélesztésére egyházi kórusok alakultak a felnőtteknek több községben. (...)

16. A kisebbségi tanítókat, akik nem bírták a román nyelvet, román tanítókkal helyettesítettük, ennek köszönhetően a román oktatás nagyot haladt előre.

17. Ma az állami iskolák növendékeinek többsége majdnem folyékonyan beszél már románul. Főleg ott van ez így, ahol a tanítóknak megvan a folytonosságuk.

18. Hogy a valós helyzetből lehessen kiindulni, utasítottuk a tanítókat, tanulmányozzák az anyakönyveket, hogy minél alaposabban megállapíthassák az elmagyarosított románok számát. E célból kértük, hogy készítsék el minden község rövid monográfiáját.

A múltban majd mindenik megyei iskolának csak magyar tagozata volt. A tankönyvek nagyobb része román és magyar nyelvű volt. Az állami iskolák tanítói számottevő része kisebbségi lévén, a megvalósítások jelentéktelenek voltak a maiakhoz képest. Sok román származású, de nem görögkeleti vagy görög katolikus vallású tanuló felekezeti (magyar) iskolába járt.

3. EGÉSZSÉGÜGYI TÉREN

A román körzeti orvosok száma megnőtt, és elérte az 50%-os arányt. A román és elmagyarosított románok lakta községekben rendelőket hoztunk létre.

4. KÖZIGAZGATÁS

Minden erőfeszítést megtettünk, hogy a román alkalmazottak arányszáma egyre nagyobb legyen, s mára kielégítő az eredmény, úgyhogy a döntések végrehajtása már nincs kitéve a szabotázs vagy elsikkasztás veszélyének. Bizonyosak lehetünk tehát abban, hogy a régi elnyomotti helyzet megváltoztatását célzó, a régi rendszer zaklatásainak kitett románok védelmére hozott intézkedések nem maradnak holt betűk, mivel a közigazgatási alkalmazottak

nak maguknak is meggyőződésük, hogy kötelességük ama nagy jelentőségű nemzeti ügy szolgálatába szegődniük, melybe fogtunk.

Hogy az erőfeszítéseket össze lehessen fogni, és hogy komoly ellenőrzést lehessen gyakorolni azok tevékenysége felett, akik e mozgalmat irányítják, a megye prefektúráján különleges osztályt hoztunk létre Megyei kulturális propagandaosztály néven külön tisztviselőkkel, irattárral, levelezési regiszterrel.

Mivel meggyőződésünk, hogy az elmagyarosított románok visszatérése mindenekelőtt gazdasági és pénzügyi kérdés, előirányoztunk a megyei költségvetésben 100 000 lejt, hogy ama nélkülöző románokat lehessen belőle segíyezni, akik kinyilvánítják vágyukat a román közösségbe való visszatérésre.

A megyei költségvetésben 1 000 000 lejt a tavaly megkezdett 23 templom építése befejezésére szántunk.

A közigazgatási egységeket utasítottuk, hangsúlyozottan iparkodjanak az elmagyarosított románokat rávenni arra, hogy régi román családneveiket vehessék fel.”

Eddig a megvalósítások. Az emlékirat a sérelmeket is megfogalmazza, ezeket felsorolásszerűen jelezzük csupán, hozzátéve, hogy szinte valamennyi teljesült, s hogy tulajdonképpen nyitott kapukat döngetnek a kérelmezők, illetve a fennálló gyakorlat hivatalos jóváhagyását igénylik. Így például a névváltoztatási illetéket a pénzügy hamarosan eltörölte. Noha állami segínyt kérnek a templomépítésre (meg kell jegyezni, azok különben jórészt – a közmunkát szabályozó törvényre való jogsértő hivatkozással – a székelység rab-szolgamunkájával készültek el), kérik, hogy országos gyűjtés induljon a templomok berendezésének előteremtése, harangok beszerzése végett; hogy papi lakások építése céljából állami segínyt utaljanak ki. Tanügyi téren kérik, hogy valamennyi faluban állami román óvoda és iskola nyíljon; hogy „az elmagyarosított románok lakta helységek felekezeti iskoláit bezárják”; hogy kötelezzék a magyar felekezeti iskolákat a törvény ama cikkelye szigorú betartására, mely megtiltja nekik a román származású tanulók felvételét. Igénylik továbbá az iskolavégzett fiatalok román ifjúsági szervezetekbe tömörítését; a 18 évet betöltött fiatalok kötelező katonai felkészítő – „premilitar” – gyakorlatokba való bevonását; külön román kultúrházak felállítását a falva-
kon; s hogy kizárólag román tanítókat küldjenek a célba vett községekbe, ezek részesüljenek a törvény biztosította, kiemelt dupla fizetésben és földjuttatásban (tíz hektár), akár megyén belüli, akár azon kívüli származásúak. Közigazgatási téren az emlékirat igényeiben még messzebb megy. Idézzük: „Tegyük kötelezővé minden megyebeli főnöknek, hogy a román elemet részesítse előnyben a közigazgatásban valamennyi megyei, községi stb. állás tekintetében. Az államvállásra áttért románokat pedig részesítsék előnyben még a törvényes előírások rovására is.”¹⁰ (Aki nem hiszi, utánanézhethet.) Kéri tovább-

¹⁰ I. m. 159.

bá a prefektusi emlékirat a névváltoztatási eljárások leegyszerűsítését, külön román iparos osztály létrejöttének ösztönzését, mi több, magyar rádióadás beindítását, hogy ellenpropagandát lehessen folytatni az ellenséges híresztelésekkel szemben.

KINEK HASZNÁL?

A magát N. Colan Érsek Dokumentációs Központnak nevező intézmény időszerűnek szánt közleményeiből közzeltünk szemelvényeket. E részleteknek nyilván megvan a forrásértékük, a megye történetének fontos fejezetét tükrözik. Ezzel nem is lenne baj. Mindamellett választ várunk arra a kérdésre: milyen szerepet játszott a központ az ún. Har-Kov Jelentés összeállításában, a levitézlett RNEP-es Petre Țurlea képviselő „adatokkal” való ellátásában (a képviselő úr a szárazajtai gyilkosok tisztára mosására tett kísérletet), a megyében készült feszültségkeltő román „sérelmi” iratok megfogalmazásában? Általában véve milyen fő szellemi tájékozódás rajzolódik ki a központ kiadványaiból? Mire vall az, hogy a székelységet a templomrombolás kollektív bűnében elmarasztaló, rágalmazó fércművet újrakiadásra tartotta méltónak? Tessék belelapozni a *Transilvania prigonită de unguri* című kötetbe!¹¹ Szükség volt-e a legionárius szellemiséget árasztó, az eseményeket meghamisító, a magyarságot demonizáló szennyiratra annak, aki úgymond „etnikai párbeszédre” hív fel, és közös dolgaink békés megbeszélésére? Szavahihetőségét növeli talán? Mire vallanak az általunk ismertetett szemelvények? A magyarságról mint kollektívumról készült bűnlajstromok?

A két világháború közti „visszarománosítási” mozgalmat a központ kiadványai semminemű bírálatban sem részesítik. Jogos, demokratikus törekvéseket követett volna? A súlyos jogsértések embersorsokba beletipró sorozata talán példás cselekedet lett volna az adminisztráció részéről? Az általunk közzétettekből is kiviláglik, hogy a Monarchia-beli román önvédelmi nacionalizmus hogyan vált át államnemzeti, agresszív sovinizmusba, az elnyomottak védelmezőjének pózát levetve hogyan lesz a legkegyetlenebb erőszakos beolvasztási kormánypolitika eszközévé. A visszarománosítás a mai kutatások alapján tulajdonképpen a leggyalázatosabb székellyellenes erőszakos asszimilációra redukálható, voltaképpen az ún. kultúrzónásítás, a történelemhamisítás, a faji diszkrimináció, a származáskutatás, a névelemzés, a hivatali vegzatura, a rendőrállamiság, az ostromállapot és a katonai önkény egész eszköztárának bevetésével folyó „térítés” volt, ezért ideológiailag egy kisebbségellenes, elnyomó gyakorlat védelmét ellátó elméletnél nem egyéb. Aki pedig fel kívánja eleveníteni és folytatandó előzményt lát e nyílt hadüzenetben – az miként hívhat fel „párbeszédre”?

¹¹ Ioan N. Ciolan: *Transilvania prigonită de unguri* [A magyarok sanyargatta Erdély] Editura Petru Maior, Târgu Mureș, 1997.

Hogy más szellemiség is létezik a román égöv alatt, arra olyan véleményt fogunk idézni, mely a román nemzeti mozgalom egy képviselőjétől származik. Más forrásból¹² merítettük persze, mint melyeket a N. Colan Központ előnyben részesít – mely viszont rendelkezik ama előnnyel, hogy alkalmas kiindulópontja a valódi párbeszédnek. A sósmezei, tehát háromszéki születésű Ghiță Pop akitől származik, a dualizmus korában Nagy-Magyarország felbomlasztásáért harcoló román politikus volt, később parasztpárti alminiszter, képviselő, nem egy nacionalista kijelentését is idézhetnénk. Alább, Nicolae Iorga akkori miniszterelnökkel folytatott parlamenti vitájában – Sándor József magyarpárti, Háromszéken megválasztott szenátor védelmében emelt szót – azonban a kisebbségek elnyomása ellen emelte fel szavát. Arról volt szó, hogy pár évvel korábban a kolozsvári I. Ferdinand Egyetemen betiltották a magyar diákok egyesületét. Ghiță Pop reakciója 1932-ből arra épít, hogy az általános szervezkedési jogból következik a kisebbségi diákok joga is a saját egyesület megalakítására, ezt tehát tőlük elvenni nem lehet. „A dolog még súlyosabb jelleget ölt, ha bebizonyosodik az, amit a *Dimineața* állított minap, hogy a román egyesületek elutasítják a beiratkozni óhajtó kisebbségi diákokat. Vajon okos és megfontolt-e, hogy az erdélyi vagy besszarábiai kisebbségi diákokban felébredszük az üldözöttség és jogfosztottság érzését? És ha egy napon titkos diákszervezeteket lepleznének le, vajon nem tehetnénk-e szemrehányást magunknak, ha a kisebbségi diákok arra a látszatra hivatkoznának, hogy a mi politikánk kényszerítette őket a téves útra? (...)

(...) Bírálóink, akik állandóan azt vetik szemünkre, hogy védjük a kisebbségeket, többnyire ugyanazzal az érveléssel akarnak bennünket lefegyverezni. A múltat hánytorgatják, és diadalmasan kérdezik, hogy a magyarok jobban bántak-e velünk az egyesülés előtt, nem üldözték-e eleget a román nyelvet? Érvelésük nem állja meg a helyét, mert a régi magyar uralom alatt elkövetett hibák nem szolgálhatnak az új román uralom hibáinak mentségére.

Jelen esetben érvelésük azért helytelen, mert tájékoztatlanságon alapul. Ausztria-Magyarországon ugyanis a nemzetiségi alapon álló diákszervezetek szabadon működhettek. Az egyesülésig sok, törvényesen engedélyezett román diákegyesület működött, így Grazban a Carmen Sylva, Bécsben a România Jună, Budapesten a Petru Maior, nem is beszélve a számos csernovici román diákegyesületről. A kolozsvári magyar egyetemen működő Iulia román diákegyesületet 1896-ban oszlatták fel, ha nem tévedek, a kolozsvári magyar egyetem sovíniszta vezetőségének hamis és rosszindulatú vádjai alapján....

¹² Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben románok és magyarok, 1867–1940*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2002. 397–398.

Befejezésül engedtessek meg nekem, hogy megfogalmazzam a román állam kisebbségi politikájának alapelvét: a kisebbségi kérdés bőséges komplexumának egyetlen pontján sem szabad rosszabb bánásmódot bevezetnünk, mint amilyenben az egyesülésig az illető tartományban részünk volt. Másodszorban: az elnyomott románoknak adott jogokat nem szabad a jelenlegi kisebbségeink számára maximumnak tekintenünk, csupán egy minimális tény- és jogállapotnak. Inkább több jogot adjunk nekik, mint kevesebbet annál, amit szolgáságunk idején magunk élveztünk.”¹³

Különös hangsúlyt kapnak a Székelyföldön Ghiță Pop ama szavai, melyek az Anghelescu-féle iskolapolitikát bírálják a *Keleti Újságnak* adott 1929-es nyilatkozatában:

„Hibás a mai kétnyelvű rendszer [ez sajnos máig fennáll, K. A.]. Szerintem az oktatás fő célja az ismeretek megszerzése és nem a román nyelv elsajátítása. Ezt mint jó román mondom, aki nem felejtí azonban, hogy az egyetemes emberi kultúrával szemben, nemzetiségre való tekintet nélkül, kötelességeink vannak. Kétségtelen, hogy mi románok, jó szemmel nézzük azt, hogy a kisebbségek elsajátítják az állam nyelvét. A nyelvtanulás tekintetében nem szabad a kényszer eszközeit használni. Az emberi kultúrközösséghez csak az anyanyelven való oktatás vezet. Nagy hibának tartom, hogy a magyar vidékre olyan tanítókat küldenek, akik nem tudnak magyarul, amiből az tűnik ki, hogy a tanítás kizárólagos célja: a román nyelv elsajátítása a többi tantárgy teljes elhanyagolásával. Mert legyenek bármilyen kitűnő tanárok, ha a gyermekek nem értik őket, a tanítás illuzórikussá lesz, nagy szellemi kárára mind az államnak, mind az illető kisebbségnek. Egyáltalában a kétnyelvűség elítélendő. Egy iskolában nem lehet két nyelven tanítani. Ez természetesen nem zárja ki a román nyelvnek tantárgyként való tanítását. (...) Az iskolának nem az a feladata – s ebben különböznék a sovinsztáktól –, hogy a kisebbséget elnemzetlenítse. Aki tehát őszintén és minden hátsó gondolat nélkül lemondott a denacionalizálási törekvésekről, az könnyen be fogja látni, hogy kétnyelvű oktatásnak semmi értelme nincsen, az csupán csak az elnemzetlenítés céljait szolgálja. Az államsegélyhez feltétlenül joguk van a felekezeteknek. Ha kisebbségiek részt vesznek az állami terhek viselésében, akkor joguk van arra is, hogy az állam kellő mértékben támogassa őket.”¹⁴

Ghiță Pop a fentiekben a történelem és földrajz, valamint az alkotmánytan román nyelven való oktatása ellen állt ki, botrányosnak nevezi azt, hogy a korabeli törvények az érettségizőket valóságos tortúrának vetették alá: a magyar, német stb. gimnáziumok végzettjeinek románul kellett vizsgáznuk az iskola tannyelvét nem ismerő román tanárok előtt. „*En is a régi Magyaror-*

¹³ AdevăruL, 1932. március 15. Idézi Bíró Sándor a *Kisebbségben és többségben*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2002. 396.

¹⁴ *Keleti Újság*, 1929. február 1.

szágon tanultam, egy román liceumban, és érettségi vizsgáimat az összes tárgyból románul tettem le, kivéve a magyar nyelvet és irodalmat. Lehetetlen-ség az, hogy mi kevesebb jogot adjunk a kisebbségeknek, mint amennyi jogunk nekünk volt a magyar uralom alatt.”¹⁵

Ismertetett szemelvényeinkből az is kiderül, a román hatalom a Székelyföldet, de minden kisebbségek által lakott, ún. román kultúrzónát is gyakorlatilag ostromállapot körülményei között, kinevezett képviselőkkel, a polgári szabadságjogok jó részének felfüggesztése mellett kormányozta. Érdemes megszívlelni, amit Ghiță Pop mond ennek kapcsán: „*Elég megjegyez-nem annyit, hogy Erdélyben 1867 óta a háború kitöréséig nem ismerték az ostrom-állapotot, a cenzúra fogalmát. 42 éven keresztül Erdélyben egyetlen lap sem jelent meg fehér hasábkokkal, még ha román volt is. A nemzeti diplomácia és a gyulafehérvári határozatok nevében tiltakozunk a kormány eme bűnei ellen.*”¹⁶

A kiemelt mondatokban az ellenzéki politikusnak sikerült a román kisebbségpolitika nagy paradoxonát megfogalmaznia. Egy reális párbeszéd ennek belátását feltételezi. Ténykérdés az új helyi közigazgatási törvény 2001-es elfogadása óta – a végrehajtásig, igaz, hosszú még az út –, hogy a mai Romániában az Európához való felzárkózás kényszerében és igyekezetében kisebbségvédelmi lépéseket is tesz a törvényhozás. Ghiță Pop felismerései tehát kiadós késéssel, de gyakorlatilag érvényesülhetnek. A N. Colan Központ ismertetett kiadványai ennek szegülnek ellen, ezért árad belőlük a múlt századi elfogultságok szelleme, többszörösen idejémtúlt ideológiák fojtó miazmája.

AGYRÉM VAGY PROVOKÁCIÓ?

No de visszatérve korunkba, milyen esélyeket adhatunk az említett párbeszédnek? Hogyan munkálkodik ezen a magát dokumentációs központként meghatározó, egyházinak mondott N. Colan sepsiszentgyörgyi intézmény, mely az Európai (!) Kutatások Központját is felállította nemrég – elvégre nyugatról fúj a szél! És miféle kutatásokat részesítenek itt támogatásban? Olyan kötetet ismertetünk, mely rávilágít arra, kitalálhat-e a párbeszéd ama zsákutcából, melybe a kilencvenes években a nagy publicitást nyert ún. Har-Kov Jelentések juttatták.

NYELVI EGYENLŐSÉGET, DE INKÁBB MÉGSE. A TÖRZZSÉ ZÜLLÉS „VESZÉLYE”

A Román Akadémia szociológiai kutatóintézetében dolgozik Maria Cio-banu-Băcanu, akinek megyénk iránt akkor ébredt fel az érdeklődése, amikor egy marosvásárhelyi kiadónál 1998-ban megjelentette az *S.O.S – a Kovászna*

¹⁵ *Brassói Lapok*, 1929. február 22.

¹⁶ *Új Kelet*, 1923. június 1.

és Hargita megyei románok című könyvét.¹⁷ Utóbb módszeres kutatás tárgyává tette a „veszélyt”, s tavaly az Eurocarpatica kiadásában egy „tudományosabb” cím alatt értekezik róla. A *Kovászna és Hargita megyei románok elmagyarosításának drámája* – ez áll cím gyanánt fekete alapon piros betűkkel a borítón.¹⁸ A szerző beszámol fejtöréséről, melyet a nemzetközi dokumentumok, jelesen a regionális és kisebbségi nyelvek európai chartája (1992) és az EU idevágó keretegyezménye (1994) okozott neki. Az 1994-es keretegyezmény, melyet az Európa Tanács elfogadott, minden egyénnek elismeri ama jogát, hogy nevét anyanyelvén használhassa, s hogy azt hivatalosan is elismerjék a törvényes előírásoknak megfelelően, ama előírásoknak, melyeket – mondja – a román államnak is figyelembe kellene vennie, hogy megváltoztassa, azaz „románosítsa” azon románok nevét, akikét a „horthysta megszállás” idején magyarosították.¹⁹

Figyelemmel olvasván a kisebbségek sokféle nyelvi jogát, melyeket az államoknak „igyekezniük kellene nyújtani, nem tudjuk elfojtani egy észrevételünk, nevezetesen, hogy alkalmazásuk óhatatlanul az illető államok meggyengüléséhez vezet” – írja fokozódó aggodalommal, elmulasztván megjelölni, mely nyugati állam lett erőtlenebb az alkalmazás nyomán. A keretegyezmény ajánlásai ugyanis nem egy helyt már alkalmazott elvek.

De vajon mitől tart még a szerző? Íme:

„A gyakorlati terepmunkát végző kutató szempontjából, aki jól ismeri a kisebbségi magyar haszonélvezők reakcióit, akik vonakodnak a románt mint hivatalos nyelvet elsajátítani, e normáknak (a kisebbségi nyelvek egyenjogúsításáról van szó) sok negatív következménye van:

1. arra buzdítják vagy kényszerítik a kisebbségeket, hogy ne tanulják meg a hivatalos nyelvet, mivel mindenütt beszélhetsz saját nyelveden is, és a többségi partner köteles tolmácsot adni melléd;

2. a hátsó ajtón keresztül más nyelveket, de legalább egy másik hivatalos nyelvet csempésznek be, melyet a többségiek el kényszerülnek sajátítani, hogy szót érthessenek a kisebbségi polgárokkal. Következésképpen országunkban a románok valamennyien meg kell hogy tanuljanak magyarul, ha a közszolgáltatásban kívánnak dolgozni, ezzel a magyarok minden erőfeszítés nélkül megvalósítják a legtisztább etnikai egyenlőséget;

3. gyengítik az állami közösség nyelvi egységét, köztudott ugyanis, a mindenki által ismert hivatalos nyelv kötelékké, kommunikációs eszközzé válik egy ország polgárai között;

¹⁷ Maria Ciobanu-Băcanu: *SOS – Românii din Covasna și Harghita*. Editura Petru Maior, Târgu Mureș, 1998.

¹⁸ *Drama maghiarizării românilor din județele Covasna și Harghita*. Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2000.

¹⁹ Vö. i. m 6163. Fordítás tőlem – K. A.

4. aláaknázzák a többségi nemzet méltóságát, mivel annak el kell tűnie, hogy nyelvileg a kisebbségek vegyék át a helyét;

5. megteremtik a magyarok gettósításának kedvező előfeltételeit;

6. gyengítik a társadalom tagjainak szociális összetartását, és létrehozzák a nyelvi tribalizmus feltételeit, ama törzssé züllesnek a feltételeit, melytől féltükben sokan megvonták volna az önrendelkezés jogát a nemzeti kisebbségektől, s mely most, íme megvalósul a nyelvi jogok révén.”²⁰

A tudós szerző tehát a törzsi viszonyok kiújulásától félt minket, biztosra veszi ugyanis, hogy csak az ürügyet keressük ahhoz, ne sajátítsuk el a hivatalos nyelvet, sőt, hogy „megalázzuk” annak méltóságát.

VISSZA A KONYHÁBA!

Mit javasol hát a szerző, hogyan szabaduljunk a kutyaszorítóból? Nos, nem sokat köntörfalaz: „Elfogadván a kisebbségek jogát, hogy megőrizhessék nyelvüket, úgy véljük, hogy annak a magánélet privilégiumának kell maradnia, melyre senkinek nincs joga kezdet emelni. A társadalomban azonban minden polgárnak ismernie és használnia kell a hivatalos nemzeti nyelvet mint kommunikációs és integrációs eszközt.

Kutatásaink közben a terepen saját bőrünkön tapasztaltuk, hogy a magyarok kihívóan viselkednek a románokkal és a román nyelvvel szemben, és állandóan azt fújják, hogy fiaiknak nehéz, nagyon nehéz azt megtanulniuk. 80 év után sem békültek ugyanis meg a gondolattal, hogy az övék már nem hivatalos nyelv, és csak azért is kizárólag magyar feliratokat függesztenek ki minden utcában lépten-nyomon. A nyilvános helyeken eltekintenek attól, hogy román ajkúak is jelen vannak, és szándékosan csak magyarul beszélnek, hogy sorompót állítsanak fel »önmaguk« és a »másik« között, ami komoly szociális kényelmetlenségérzetet szül. A tolmácsok lehetséges alkalmazásától a törvényszékeken és a magyar nyelvű közigazgatási okmányok elfogadásáról a románok úgy tartják, hogy az nekik és nyelvüknek dobott kesztyű, kihívás, e nyelvet ugyanis a magyarok közismerten megvetéssel kezelik. Ráadásul e lépések [a nyelvi jogok szavatolása] semmibe vennék a román többség akaratát, és a döntő lépést jelentenék az önrendelkezés és föderalizálás felé, melyre régóta várnak a magyarok. Megteremtődne ilyképpen a lehetőség, hogy legálisan lehessen megtisztítani az övezetet a románokhoz, románsághoz, román nyelvhez hasonló »nemkívánatos elemektől«, hogy át lehessen alakítani Kovászna és Hargita megyét »tisztá székely földde« (...)”²¹

Idéznék még egy mondatot arra, hogyan próbálja meg szerzőnk a kecskét (az európai elvárásokat) úgy jóllakadni, hogy közben a káposzta (a represszív román nyelvi fölény) is megmaradjon. De főleg az államnyelv túlsúlya:

²⁰ I. m. 62.

²¹ I. m. 63.

„Minden nyelvet meg kell őrizni, mivel beszélőinek történelmi létét szin-
tetizálja, és az emberiség közös kultúrkincsének része, de a kisebbségi nyelv-
vek beszélőinek nyújtott többletkönnyítések káros hatással vannak a többségi
lakosság méltóságtudatára, a nemzeti nyelv méltóságára, mivel lefokozzák
azt, s a többivel, a kisebbségiekével egy sorba helyezik.”²²

Hát bizony, bizony a nagynemzeti gőgöt és a nyelvi egyenjogúság elvét
egyszerre vallani bajosan lehet. Merthogy vagy az egyikben hisz az ember,
vagy a másikat kívánja, s akkor pedig kár bújócskázni a szavakkal. Az elő-
szóban különben szokimondóbb a szerző: szerinte interjúalanyai egyöntetűen
azt óhajtják, hogy a parlament vegye figyelembe vágyukat, hogy a román
nyelvet „az összes intézményekben és a mindennapi életben, az utcán, a ke-
reskedelemben, mindenütt kötelező módon tiszteletben tartsák”.²³ Sajátos
szóhasználatában a tisztelet egyeduralmat jelent a közsférában.

NO DE MILYEN CÍMEN?

Hogy némileg a könyv „drámai” címére is magyarázattal szolgáljunk, il-
letve, hogy a megregulázásunkra javasolt „megoldások” vélt jogcímét tisz-
tázzuk, idézzünk még egy passzust a történelemszemlélet jellemzésére, mely
az egész koncepciót áthatja:

„Egy emberi csoport totális beolvasztása, mely ma lassan, de kitartóan
érvényesül a magyar nyomásnak és elnyomásnak kitett Kovászna és Hargita
megyei románság körében, szakaszos, összetett és soktényezős folyamat. Kü-
lönféle asszimilációs modelleket lehet megfigyelni a terepmunka során, ami-
kor olyan románokkal találkozol, akik már nem ismerik a román nyelvet,
nem élnek már román szokások szerint, és románságukat már csak nevükben,
vallásukban és leszármazásukban őrzik. Noha nem veszítették el a románok-
hoz és románsághoz tartozás tudatát, mégis megszűntek mindennapi létük
gyakorlatában románként élni. Például szüleik, akik átélték a horthysta meg-
szállás idejét, és akiket arra kényszerítettek, hogy csak magyarul beszéljenek,
nem tudták gyermekeiket anyanyelvükre megtanítani, következésképpen ott-
hon is magyarul beszélnek. Gyermekeik, a mai fiatalok, mivel otthon nem
tudták megtanulni a román nyelvet, azt csupán iskolai tanórákról ismerik, és
meglehetősen törve beszélnek, mivel szintén magyar pedagógusok oktatták
őket. Ezeket a fiatalokat tehát elmagyarosították, azaz magyar iskolát végez-
nek, a művelődési házban a csárdást járják, magyarokkal barátkoznak, mivel
a környezet túlnyomórészt magyar. Megkérdeztünk néhányat közülük, gyer-
mekeikből lesz-e még román, vagy hozzájuk hasonlóan legalább vallásilag és
származásilag románnak fogják-e vallani magukat, mire azt felelték, nem
tudják.”²⁴

²² I. m. 63.

²³ I. m. 4.

²⁴ I. m. 59.

A szerző ezek után sürgős beavatkozásra szólít fel a lelkek megmentése végett, különben ezek az emberek „lemondanak magukról és hagyják magukat beolvasztani”²⁵ – állítja.

Az előítéletes gondolkodás rabjaként a szerző nem a valóságból kiindulva kívánja megismerni a vizsgált tárgyat, hanem prejudíciumát realitásnak kiáltva ki, ahhoz méri és nyilvánítja romlottnak, torznak, amit lát és hall, amit tapasztal. Ha már a feltételezéseknél tartunk, szemlátomást eszébe sem jut megkérdezni, vajon románok-e, és mennyire azok, akiket annak nyilvánít – hogy aztán állapotukról lesújtó képet rajzolhasson. Románnak nevezhető-e az, aki se a nyelvet, se a szokásokat nem ismeri, mi több – tesszük mi hozzá, más nemzetéit tekinti a magáénak, annak nyelvét beszéli a családban és adja tovább gyerkeinek? Mit tesz az, hogy a „románsághoz tartozása tudatát nem veszítette el”? Mennyi ebben a hivatalos állami propaganda szerepe, ki világoztotta fel, és milyen dilemmákat jelent eme emberek számára a kísérlet, hogy amire őseik évszázadokon keresztül törekedtek: beilleszkedni a székely falu rendjébe és értékrendjébe, most hirtelen elvessek, felrúgják, a befogadottság és megbecsülés minden eredményét sutba vágják, a rokoni kapcsolatokat erőszakkal megszakítsák, és meginduljanak a disszimiláció nem kevés hátránnyal járó útján? Vajon miért nem volt a kutatónak szeme meglátni ezt a jelenséget is, a valódi lelkiismereti és egzisztenciális drámát, melyet az államsovinizista nyomás, a nacionálkommunizmus vagy a korábbi visszamaradottság előidézett sokakban, és amelyből, mint kötetünk lisznyóiakról szóló dolgozata bizonyítja (ld. Egy erőszakos disszimilációs kísérlet kudarca), tömegesen menekültek az ortodox vallású magyarok a magyarnak mondott felekezetek tagjai közé, ezáltal kívánván megmenekedni attól, hogy jobb belátásuk ellenére a székely falu életét feldúló államnacionalista nyomás eszközként használhassa fel őket. A helyzet nemismeretére vall az is, ahogy a románok mint tantárgynak a helyzetéről beszél – az államnyelv iskolai oktatása alacsony hatékonyságának ugyanis az a fő oka, hogy nem tárgyként, hanem asszimilációs eszközként és államnacionalista, azaz ideológiai propaganda-eszközként kezelték és kezelik, fittyet hányva a pedagógia és didaktika elemi követelményeinek, megterhelve ráadásul azzal, amivel érzelmileg a nemzeti elnyomás jár. Ha majd a gyerek érdekeiből kiindulva, beszélni, kapcsolatteremtésre, mások megértésére, saját gondolatai kifejezésére alkalmas idegen nyelvként fogják tanítani, akkor szabadulhat meg a tantárgy mindama ballaszttól, mely napjainkban még mindig agyonnyomja. E tekintetben pedig tapasztalati tény, hogy a gyerek anyanyelvét ismerő tanárok érhetnek el igazán jó eredményt a román oktatásában is, semmiképpen sem azok, akik egy vegytiszta idegenség képviselőiként személyükben is csak az állam tanulók iránti kíméletlen érzéketlenségét, egy, a diákokra nézve előny-

²⁵ Uo. 59.

telen és magalázó nyelvi alárendeltséget testesítenek meg. A magyar iskolákba kihelyezett, csak románul tudó pedagógusok abszurd és nevelés-lélektanilag is célszerűtlen helyzetéről még sokat írhatnánk – itt elég annyit megjegyeznünk, „kutatónk” vádja tárgyaltan, mondhatni az ellentéte igaz.

A „lélekmentő” állami beavatkozásra buzdítással pedig csínján kellene bánni: előbb talán azt kellene tisztázni, nem magyarnak vagy részben magyarnak is vallja-e magát az, akit itt ezek szerint önmagától akar megmenteni a saját identitását kizárólagosan bálványozó honleány?

*

A fentiek alapján eldöntheti bárki, mennyi bennük a politika töltet, és mennyi a mértéktartó, pártatlan és tárgyilagos tudományos hozzáállás. A kötet ugyanis szociológiai munkának készült.

2001. június

III.

A SZÉKELY ÖNRENDELKEZÉS KÖRÜL

MAGYAR AUTÓ – ROMÁN SOFŐR

Beszélgetés Vincze Gábor történésszel a Maros Magyar Autonóm Tartományról

A szójátékra épülő mondásra, mely közszájon forgott az ötvenes-hatvanas években, miszerint a Magyar Autonóm Tartományban az „autó” lett volna csupán „magyar”, a vezetés már nem, bizonyára sokan emlékeznek. A köznépi értékeléssel felérő minősítés tulajdonképpen helytállónak nevezhető mai szemmel nézve is, noha hozzá kell tenni, hogy a közvetlen vezetők azért hosszú ideig nem a központból kiküldött román elvtársak voltak. A magyar érdekvédelmi jelleg formális voltát a mondás mindamellett jól érzékelteti. A nemrég megkezdődött történészi kutatások a tárgyban hasonló előfeltételezésekből indultak ki – tudjuk meg a Vincze Gábor szegedi történésszel készült alábbi interjúból. Vincze Gábor az utóbbi évtizedben a 20. századi Erdély jeles kutatójává lett, alapmunkákat publikált olyan központi kérdésekről, mint az erdélyi magyar egyetem, a tulajdonviszonyok radikális módosulása, s minden tájékozódni kívánó számára nélkülözhetetlen eszköz történeti kronológiája.

– Dél-tiroli meg a hozzá hasonló betájoltságú kisebbségi emancipációt, területi autonómiát szem előtt tartva, amit a székelységnek nyújtott a letűnt század, biztosan nagyon szegényes. A két világháború között amolyan „kultúrzonává” minősítette a román állam a Székelyföldet, gyarmatként kezelve az ide tartozó három és fél megyét, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy minél előbb megbontsa a tömb egységét, és beolvassza lakosságát a maga megálmodott, nemzetiségileg egynemű „mennnyországaiba”. Nem csoda hát, hogy valamilyen különállás elérése vált mindazok céljává, akik ezzel szembe kívántak szállni. A háború utáni rezsim ezt kiaknázva sajátította ki a jelszó szintjén e törekvést...

– Szerintem, amikor létrehozták, még nem tudták, hogy alig pár év leforgása alatt amúgy is megszűntetik. A Kárpát-medencében ‘45 és ‘90 között két autonóm terület jött létre. Az egyik a romániai Magyar Autonóm Tartomány, a másik pedig a vajdasági Autonóm Tartomány. A kettő között két alapvető különbség van. Az első ki nem mondottan, de etnikai autonómia volt, tehát Romániában egy magyar többségű területnek adtak papíron önállóságot, a másik már nem volt etnikai elvű. A Vajdaságban a szerbek voltak

többségben, de a vajdasági autonómiának olyan szervei voltak, míg 1990-ben fel nem számolta őket Milosevics¹, az utolsó jugoszláv diktátor, melyek tényleges autonómiát szavatoltak: önálló törvényhozás, önálló jogszabály-kibocsátás stb., egy saját kvázi alkotmány. Pontosan az, ami megkülönbözteti a tényleges önkormányzatot a csak papíron létezőtől. Márpedig a Magyar Autonóm Tartomány csak papíron volt önálló, és ez nem is lehetett másként. Mert míg a liberalizálódó és a sztálini államberendezkedéstől ugyancsak eltávolodó titói² Jugoszláviában meg lehetett engedni egy korlátozott, de tényleges autonómiával rendelkező tartomány létrehozását, addig a sztálini totalitarizmus fénykorában, az ötvenes években mindenfajta személyi, egyházi vagy bármilyen más autonómia teljességgel elképzelhetetlen volt, és különösen az Romániában. A rendszer önmagában véve kizárja ennek a lehetőségét. A kérdés az, miért alakult mégis meg? Én két tényezőt tartok fontosnak e tekintetben. Most megkezdődött kutatásaim vagy megerősítik hipotéziseim, vagy kiderül majd, hogy másról van szó. Egyelőre beigazolódni látszanak. Az egyik az a külső tényező lenne, hogy 1948-tól az egész régió – Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország és Románia is – a másolás korszakát éli. Tehát mindenben, az egyházpolitikától az oktatásig és a közigazgatási berendezkedésig, a gazdaságpolitikáról nem is beszélve, mindenben a szovjet példát követi. A sztahanovista mozgalmat éppúgy, mint az úttörő, Romániában pionír szervezetet például.

– *A lenini nemzetiségpolitikával egyetemben.*

– A lenini-sztálini nemzetiségpolitikát! Itt tehát a másolás logikája működik. A Magyar Autonóm Tartomány közvetlen előzménye az, hogy 1950-ben, megint szovjet mintára, létrehozzák a tartományi-rajoni rendszert. Ebben a Székelyföld gyakorlatilag ketté van osztva, a Csíkszereda–Udvarhely vonaltól délre Brassó tartományhoz, attól fölfelé a Maros Tartományhoz csatolták. Két olyan tartomány alakult ezzel, melyek egyikében sincs magyar többség.

– *A Székelyföldet mintegy lenyelték!*

– És a tartományi párt és állami struktúrák kulcspozícióiban mindenütt románok ülnek. Na most ez két szempontból vetett föl problémákat a korban. Az egyik az, hogy 1949–50-ben kezdődik a kollektivizálás első nagy hulláma. A legújabb kutatások derítenek fényt arra, hogy 1952-re Bukarestben rádőbbennek arra: a Székelyföldön a kollektivizálás az Istennek se akar előrehaladni. Tehát ama rajonokban, ahol a kényszerítés folyik, az elvtársak ke-

¹ Milosevics, Slobodan (1941–), szerb politikus, 1989-ben a Szerb Szoc. Párt elnökeként megdönti a titoista vezetést, 1989 márciusában gyakorlatilag megszünteti a Vajdaság és Koszovó autonómiáját, 1989 és 1997 között Szerbia elnöke. 1999-ben a Hágai Nemzetközi Bíróság az albánok ellen elkövetett etnikai tisztogatások miatt háborús bűnősként emel vádat ellene. 2001-ben tartóztatják le, és adják ki Hágának.

² Josip Broz Tito (1892–1980), jugoszláv politikus, partizánvezér, a kommunista Jugoszlávia vezetője, pártfőtitkár, miniszterelnök, államelnök.

vésbé sikeresek, mint Nagybánya vagy Nagyvárad stb. környékén. És arra a következtetésre jutnak – erre nézve találtunk már feljegyzéseket –, hogy ha magyar elvtársak, struktúrák vállalják át e törekvést, szervezik a kollektív gazdaságokat, akkor nagyobb hatékonysággal dolgozhatnak majd. Eme indok nem a nyilvánosság előtt jelent meg, hanem a belső bizalmas tájékoztatásban. A nagy tömegek felé pedig úgy adták el a Magyar Autonóm Tartomány létesítésének ötletét, hogy az a lenini-sztálini nemzetiségpolitika kiteljesedését hozza, másrészt pedig – ezt a nyilvánosság előtt is elismerték – az 1950-es reform idején a közigazgatási határok megvonása által a székelységet sérelem érte, ezt korrigálni kell. Hivatkoznak a szovjetunióbeli autonóm területek példájára is, és a sérelmet jóvátenni igyekeznek. A háttérben azonban a kolhozosításnak az ún. ideológiai fronton is van egy etnikai vetülete – miután román elvtársak gyözködik a magyarokat: ha ők végzik, hátha jobban sikerül! Még annyit: az 1952-es alkotmányban jelent meg a Magyar Autonóm Tartomány mint sajátos közigazgatási egység, és az alkotmány kilátásba helyezi, hogy a tartomány néptanácsa majd kidolgozza azt a statútumot, amely a tényleges önkormányzat működését szabályozni fogja. E statútum tervezete bár késve, de 1954–1955-re elkészült – Fazekas Jánoséknak volt egy bizottságuk az RKP titkársága mellett, mely kisebbségi kérdésekkel foglalkozott, az dolgozta ki –, de 1955-ben a bukaresti pártvezetés azt gyakorlatilag ad acta tette, elsüllyesztette. Ez biztosított volna némi formális önállóságot, de az ország egész gazdasági és társadalmi élete annyira központosított volt, hogy minden helyi kezdeményezés szerintem egész egyszerűen elképzelhetetlen ebben az időben. No de ebből sem lett soha törvény.

– *A tartomány saját statútum nélkül állott hát fönn, üressége mintegy ezzel pecsételődött meg. Vázoltad a hivatalos apparátus, a nomenklatura céljait, bevallott és be nem vallott szándékait akkor, amikor megalkották a tartományt. A valódi autonómiának bizonyára karikatúrája volt csupán – de a köznépre fantasztikus propagandisztikus hatása volt a jelszónak, az állam, a rendőri stb. apparátus magyarokkal való feltöltése is megnyugtatóan hatott. Itt tehát valóban sikerült népi támaszra lelni, már ameddig az illúziókra nem cáfolt rá a valóság. A közvélemény nyilván a maga vágyait vetítette bele.*

– Itt hadd jegyezzem meg: a nyilvánosságra nem hozott diplomáciai iratokból tudjuk, a székeliek kitörő örömmel fogadják, mert azt hiszik, itt valami tényleges autonómia alakul. Más kérdés, hogy a területen belül élő románok mélységes elkeseredéssel vették tudomásul. De például a kolozsvári magyar értelmiségiek jelentős része is nagy fenntartásokkal fogadta. Félelmük néhány éven belül beigazolódott. Hiszen 1954–1955 körül már azt veszik észre, hogy Kolozsvárnak a magyar művelődésben betöltött kiemelkedő szerepéből igyekeznek lefaragni. Így megszüntetik az Irodalmi Almanach folyóiratot, és beindítják más cím (Igaz Szó) alatt Marosvásárhelyen. A színművészeti akadémiát leviszik Marosvásárhelyre, sőt, egyes feljegyzések sze-

rint magát a Bolyai Tudományegyetemet is arra a sorsra szánták volna, miután az orvosit ugye már '46-ban oda helyezték át.

– *Nem a két világháború közti korszakot búvárlod, de tény, a székely autonómia gondolatának voltak előzményei már korábról. Az 1919-es Kisebbségi Szerződés is egyházi és tanügyi önkormányzatot adott volna a székelységnek, ám ezekből semmi sem lett.*

– Én úgy látom, azok pedzették, akik maguk is székelyek voltak, így Paál Árpád³, de mások nem foglalkoztak vele. Kétségtelen, elkészült néhány konkrét tervezet. Az alapvető probléma az marad, hogy az Országos Magyar Párt nem karolja fel. Elindul egy politikai diskurzus, aztán leáll. A '30-as évek végén Paál Árpád elkészíti nem tudom hányadik változatát a tervnek, de ezt már Budapest veti el, mivel az akkori revíziós kurzusban értelmét veszítette. A háború után viszont megint előjön. Érdekes, mert a háború alatt nyugati szakértői tervezetekben is felbukkan a székely autonómia ötlete, mégpedig úgy, hogy a határmódosítás román–magyar viszonylatban a Partium elcsatolásával oldható meg, ezt kell kiegészíteni a Románián belül maradt székelyeknek adott autonómiával. E nyugati szakértői elképzelések a béketárgyalások idején a szovjet ellenállás miatt nem mennek át. Budapesten is felmerült – sajnos, túl későn –, amikor '46 áprilisára kénytelenek belátni, hogy a határmódosítási törekvések esélye minimális, mert a Szovjetunió ellenzi azt. Nos, 1946 májusában a békeelőkészítő osztály létrehoz egy csoportot azzal a feladattal, hogy konkrét székely autonómia-tervezetet dolgozzon ki. Ezt el is vitték Párizsba, de már nem vették elő. Papíron maradt, mint megannyi elődje. De ezekkel egy időben, 1946-ban feltűnik egy kissé talányos másik tervezet is, elnevezésében *székely tartományt* ígér, és Romániából került az említett béke-előkészítő osztályhoz, és valaki kézzel ráírta: *hírek szerint Groza környezetében készült*. Van Grozának is néhány elejtett mondata '46 tavaszán, amelyben homályos ajánlatot tesz székely autonómia ügyben, sőt az a Bányai László, akit nem lehet azzal vádolni, egy jottányit is eltért volna a pártvonaltól, a bukaresti magyar diplomáciai képviselő vezetőjével beszélgetvén '46 tavaszán, azzal jön elő: persze a határmódosításról szó sem lehet, ők a területi integritás elvét támogatják, de a székelyeknek autonómiát lehetne adni. Sőt, egészen elképesztő az ő szájából hallani azt, hogy a székelyek valamiféle önálló sereget is kapnának a román hadseregen belül. Bár a kutatások nem zárultak még le, az én meggyőződésem az, elterelő akcióról van szó. 1946 áprilisára ugyanis tudomására jut a nagyvilágnak, hogy a külügyminiszterek tanácsa párizsi ülészakán a nyugatiak lemondtak arról, hogy támogassák a magyar revíziós törekvéseket, és elfogadták azt az előzetes tervezetet, mely szerint a béketárgyalásokon a '38-as román–magyar határt kell visz-

³ Paál Árpád az Országos Magyar Párt megbízásából készíti el székely autonómia-tervezeték első változatát, melyet a párt 1933-as marosvásárhelyi nagygyűlése fogad el.

szállítani. Addig a székelység abban az illúzióban él, sikerülnie fog Magyarországhoz visszakerülni, ezért a döntés nyilvánosságra kerülése után óriási a felhördülés, hatalmas kétségbeesés és csalódás lesz úrrá az embereken. Ez kiderül a magyar diplomaták, de a román sziguranca jelentéseiből is. Az 1946-os csíksomlyói búcsún olyan fokú az elégedetlenség, hogy attól lehet tartani, lázadás tör ki. Vannak, akik arra biztatnak: tegyük azt, amit a románok 1919-ben Gyulafehérváron! stb. Márton Áron iparkodik az embereket lecsillapítani. Grozáék ezt nyilván előre látják, érzékelik, és szerintem akkor dobják be csalínak a maguk székely tartomány ötletét.

– Kifogandó a szelet a vitorlákból. Munkáidban feltérképezted a háború utáni magyar elit csoportjait. Hogyan viszonyultak e gondolathoz a Népi Szövetségen belül, hogyan a Márton Áron környezetében vagy a szociáldemokraták például?

– Az MNSZ kommunista vezetőinek, Kurkó Gyárfásnak, Bányai Lászlónak, Balogh Edgárnak, Demeter Jánosnak az a rögeszméje, hogy a magyar-román határ visszaáll eredeti formájában, és a demokratikus Groza-kormányzat – nem azonnal, mert a „reakciós aknamunka” ezt megakadályozza – a nemzetiségi egyenjogúság megvalósulását rendezi, de idővel az egész erdélyi magyarság jogegyenlőséget kap. Ők tehát egy külön székely autonómia ígényét nem támasztották.

– Ráadásul az egész egyenjogúságot sem autonómia, hanem a közös intézmények vezető állásai megosztása útján képzelték el.

– Na most, 1946 május–júniusa folyamán készítették Kurkóék az MNSZ megfelelő szakemberével, Demeter Jánossal egy nemzetiségi státútum-tervezetet, amit megszavaztattak a székelyudvarhelyi kongresszuson, s amit decemberben be is nyújtottak a parlamentben. Nekem erről lesújtó a véleményem, de mivel több fázisban készült, sikerült rábukkanni egy egészen korai verzióra, amely terjedelmében is elüt a végső, megcsonkítottól. Nos abba, kissé homályosan, de bele vannak építve egy különálló székely autonómiának is a jogosítványai. A státútum úgy készült, miként Demeter utólag bevalotta, amikor kis híján kirúgták a pártból, hogy amint kész lett egy változat, azzal futott fel Bukarestbe, megmutatta Lukának és a többi elvtársnak, a kifogásaikat Lukáék piros plajbásszal ráírták, ő azzal visszautazott, és átjavította, majd újra felment Bukarestbe. Szinte naponta egyeztettek. Nem csoda, hogy alaposan kiherélték az egészet. Márton Áronék viszont azért nem foglalkoztak vele, mert ők Grozában nem bíztak, és úgy látták, kizárólag a béketárgyalások miatt ígéret és taktikázik. Márton Áron és környezete, Korparich Ede, a Kaláka Szövetkezeti Központ vezetője, Szász Pál, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület vezetője és mások úgy gondolták, hogy Erdélyt meg kell osztani magyarok és románok között. De nem kelet–nyugati irányban, mint a nyugati szakértők gondolták, amikor a Partiumot csapták volna Magyarországhoz, hanem észak–dél irányban, azaz nagyjából a bécsi döntést követve,

annak egy javított változatában. Ezt követően mindenki a maga térfelén él, és nem lesz viszálykodás. Felfogásuk szerint a Székelyföld természetesen Magyarországhoz került volna, ezért nem merült fel bennük a külön autonómia igénye. Ami a szociáldemokratákat illeti, Brudernek és Pásztainak maradt fenn egy elaborátuma, mely szerint az országot kellene oly módon átalakítani, hogy a történeti tartományok kapjanak megfelelő autonómiát, külön törvényhozással, kormánnyal stb. De Erdélyen belül külön a Székelyfölddel ők nem foglalkoztak. A szocdem politikusok persze kolozsváriak voltak.

– *Igaz, a nyugati demokráciákban ma követendőnek tartott példáim: Dél-Tirol, az Aland-szigetek, Katalónia stb. is mind a második világháború után, sőt az ezredvégre forrták ki magukat. Támpontot sem nyújtott hát a Nyugat korábban.*

– Aland megkapta gyakorlatilag már 1920-ban. De Dél-Tirol és Katalónia esetében meg kell jegyezni, hogy azt sem önként és dalolva adta meg az olasz vagy spanyol állam, ott bizony robbantgattak is, s amit a magyar politikai vezetés nem szorgalmazott eddig: Ausztriának sikerült Dél-Tirol vonatkozásában védhatalmi státust kivívnia már 1945–1946-ban. Az osztrákok szerették volna Dél-Tirolt visszakapni, hiszen Olaszország is a vesztesek közé került. Ez nem sikerült nekik, viszont a védhatalmi státust megkapták, és amikor Róma fogcsikorgatva, de az ‘50-es, ‘60-as években leült a tárgyalóasztalhoz, akkor a dél-tiroliak mellé odatelepedett az osztrák képviselő is, mert az nem minősült belügybe való beavatkozásnak, hanem a párizsi békeszerződés által szavatolt jogosítványa volt Ausztriának.

– *Jóslatokba nyilván nem szívesen bocsátkozol, de szerinted van-e jövője a székely autonómia tervének?*

– Ha valakik felvállalnák, miért ne. Az utóbbi években nagy csend övezte a kérdést. De egy dolgot meg kell érteni. Magyarország két-három éven belül bekerül az Európai Unióba⁴, s bár hangzatos ígéreteket kapott, de Romániának szerintem erre 10 éven belül esélye nincs. Elegendő lesz az első körben bekerülő helyzetét konszolidálni, és felhozni a nyugati szintre, Romániára és másokra nem kívánnak költeni. Én ráadásul nem látom Bukarest gazdaságpolitikájában azt a paradigmaváltást, mely új pályára állíthatja ezt az országot, itt továbbra is vegetálás folyik. Amíg az ország gazdasága a jelenlegi magyar szintre jut, addig legalább 15 év még eltelik. Ezalatt mint jelöltre nagyon oda fognak figyelni rá. Ha lenne az RMDSZ-nek önálló külpolitikája, és noszogatná egy kicsit a brüsszeli bürokratákat, akkor talán többet elérhetne. Például székely autonómiát, ha azt valakik kérnék. De amíg ölbe tett kezekkel várjuk, hogy Bukarestnek megjön az esze, addig semmi nem fog men-

⁴ Magyarország 2004-ben lépett be az Unióba egy tíz országra kiterjedő bővítés keretében. Romániának és Bulgáriának akkor 2007-re ígérték az integrációt egy esetleges egyévi halasztással.

ni. Bukarestben az RMDSZ olyan pillanatokban tudott eredményt elérni, amikor ott valami oknál fogva úgy érzik, külső elvárásokat kell teljesíteniük. Van egy párhuzamom erre: 1946 tavasza, a Groza-kormány és 1996 tavasza, a Ciorbea-kormány. Groza és a román király akkor hozzájárult a magyar egyetem megmaradásához, egy de facto tanügyi autonómiához, mert folynak a béketárgyalások, és Romániának, a vesztesnek, a manista gárdák garázdálkodása stb., stb. miatt elég alacsony volt az ázsiója, ráadásul a nagyhatalmak közt még nem zárult le a vita, hogyan foglaljanak állást a román–magyar ellentétek dolgában. De ahogy ‘47 februárjában aláírták a békeszerződést, alig telik el három hónap, és egy tollvonással felosztatják a magyar szövetkezeti központot. 1996 végén, ‘97 tavaszán pedig, amikor a NATO-hajóra szerettek volna felszállni, amiatt bizonyultak fogékonyabbaknak a magyarság igényei iránt. Ahogy a NATO-hajó elúszott, elmúlt az esély is, amit nem aknázott ki senki. Most is a NATO-felvétel előtt ott van az egyházi ingatlanok ügye – no, de ez túltúlt mai politizálás!⁵

2002 augusztusa

⁵ Romániát többedmagával végül 2004-ban vették fel a NATO-ba.

A „RÉGI SZABADSÁG” ÜZENETE

Interjú Garda Dezső történésszel, képviselővel

Csodálatosan sokrétű hagyománya a Székelyföldnek az autonómia, annak területi változata is évszázadokig kormányzati formája volt a székely társadalomnak, nyugodtan állíthatjuk hát, az olyannyira áthatja e néprész történetét, hogy gyakorlatilag vele azonosnak is nevezhető. A székelység a krónikákban mint a magyarok bizonyos önállósággal bíró csoportja tűnik fel, s eme különállása révén tagolódva bele a magyar királyságba, belső ügyei intézésében nagyon sokáig több-kevesebb függetlenséggel rendelkezett mind nagyobb (lásd az ún. nemzctgyűléseket), mind kisebb kollektívumaiban le egészen a faluközösségekig, illetve az ún. tizesekig. Ha alaposabban szemügyre vesszük, kivételnek ez alól a nemzetállamok kora számít, azaz a 19. és 20. század, amikor tehát – e vonalon – egy szerves belső fejlődést is megpróbáltak felszámolni, a valamikori és ma újra aktuális igényként jelentkező önkormányzatiságot feledtetni azonban nem tudták.

Az ismert történészt és gyergyói RMDSZ-képviselőt, Garda Dezsőt¹ kér-
tük fel, hogy a székely autonómia hagyományos intézményeihez fűződő ku-
tatásai eddigi eredményeit foglalná össze dióhéjban.

– *Az RMDSZ távlati céljai közé iktatta a területi és egyéb autonómiák rend-
szerét mint a kisebbségi egyenjogúságot garantáló kormányzati lehetőséget.
A nyugati példákra való hivatkozás üdvös módon egészíthető ki a székely ha-
gyomány egyik fővonulatából merített megoldási módozattal: a mindenkori
főhatalommal, az állammal szemben az önigazgató székely társadalom meg-
felelő közvetítő mechanizmusokat volt képes kidolgozni és elfogadtatni.*

– Már a magyar királyság korai évszázadaiban eme autonómia fő pillére a *ius regium* (királyi jog) hiánya volt a Székelyföldön, miként a dokumentu-
mok bizonyítják. Az uralkodó elég hosszú ideig *nem adományozhatott vár-
megyei nemeseknek földet* e területen. E tilalmat az Árpád-korban tiszteletben
is tartották, az Anjou uralkodók, I. Károly Róbert és Nagy Lajos király meg-
próbáltak viszont élni az adományozási joggal, a székelység azonban ellene-
szegült ennek, sikerült is megakadályoznia azt. A királyi kegyben részesültek

¹ Garda Dezső (1948–), történész, politikus, képviselőházi tag, 2004-ben harmadik gyergyói képviselői mandátumát nyerte el az RMDSZ színeiben.

házait nemegyszer lerombolták, magukat a szó szoros értelmében elkergették. Nem engedték tehát meg, hogy a király által ide telepítettek itt földet birtokolhassanak. Ezért mondom, gyakorlatilag területi autonómiát jelentett a *ius regium* hiánya.

– *Az illetők a főúri osztály tagjai lettek volna?*

– Ennek a kifejlődését a székely *communitas* sokáig gátolta. *A székely státus szinte nemesi státussal ért fel* – a „nemes székely nemzet”, ugye –, ez sok kívül élő nemest is vonzott. Így például 1579-ben V. Istvánhoz fordul egy Lőrincz nevű nemesember és fia, Lestyán, hogy a székelység szomszédságában fekvő szederjesi és szentkereszti birtokaikat vonja ki az erdélyi vajda joghatósága alól. A király fel is kérte a *telegdi universitast*, az akkori székely közösséget, fogadja be a két nemest birtokostól, ami meg is történt.

– *Gondolod, hogy tömeges lehetett e jelenség?*

– A székely lustrákat végigolvasgatva, főleg a 17. századiakat – ezekre vonatkozó kutatásaimban próbáltam számba venni, honnan is érkeztek a bevándorlók –, arra a következtetésre jutottam, hogy Erdély más vidékeiről, de Közép-Európa térségéből is igen sokan jöttek be, Gyergyóban például 1614-ben, illetve 1643-ban arányuk elérte a lakosság 8,9–9,5 százalékát, Csikban pedig még többen voltak, szinte 11,5 százalékot tettek ki a bevándorlók.

– *Ez tehát nem azonos a román bevándorlással, akik főleg a jobbágyi osztályt gyarapították?*

– Nem azonos azzal, ezeket főleg az ún. székely szabadság vonzotta, a nemesi nemzetbe léptek be. Az autonómiához visszatérve: további fontos intézménye volt az *előljáró választásának joga*. A tisztségviselőket, a székely ispán és királybíró kivételével a székelyek maguk választották saját körükből. Ezt egészítette ki a *szabályalkotási jog*, mikor is törvényeket, ahogy neveztek: regulákat alkottak közösségi életük megszervezése érdekében. A vármegyeitől különböző sajátos székely jog egyik első megfogalmazása Marosvásárhelyen történt 1451-ben, majd az 1466-os zabolai gyűlésen, valamint az 1505-ös és 1506-os nemzetgyűléseken ismét kodifikálták e jogrendszer társadalmuk sajátosságai megtartása érdekében. 1506-ban földjüket „Székelyországnak” nevezik, s igen szigorú határozatokat hoznak a külső ellenség, de a belső pártütők megbüntetésére is. Persze, az erdélyi stb. változásokat a székelység sem tudta elkerülni, a társadalmi tagozódás itt is fokozódik, s 1566-tól János Zsigmond fejedelem sok földet adományoz itt vármegyei, de székely nemeseknek is, főúrnak, például a Lázár grófoknak. Az adományozások száma 1569-ben eléri a 40-et, 1570-ben pedig az 57-et. A székelység megpróbál ellenállni, mi több, 1570-ben Telegdi Mihály, a székelyek főkapitánya is ellentmond a fejedelemnek, amikor az Csíkszentsimont az Andrassy családnak akarja adományozni. A feszültség akkora, hogy az utód, Báthori István már csak nagy körültekintéssel mer birtokot adományozni a Székelyföldön, őt követően pedig az uralkodók már a székely kiváltságok elismeré-

sére törekszenek-kényszerülnek, így például Báthori Zsigmond Udvarhelyszék, Csik és Gyergyó lakosait kiváltságokkal próbálja megnyerni. A 17. század első felében hasonló folyamat tanúi vagyunk. E visszaadott szabadság azonban már nem azonos az 1562. évi felkelés előttivel, ahogy a gyergyóditrói 1581-es falutörvényben fogalmaznak: a „régí szabadsággal”, mivel itt már bizonyos fokú adófizetésre is kötelezik őket. Nem nagy az adó, nem is mindig tudják behajtani, de gyakorlatilag mégis létezik. A székely szabadság megszilárdításában I. Rákóczi György 1631-es *magvaszakadásáról* szóló rendelete bír nagy jelentőséggel. Azt jelentette, ha kihal a család, annak javai nem az uralkodóra szállnak, hanem ha oldalági rokonság sincs, akkor a szomszédság, mindenképpen a székely közösség örökli. Ez ugyan 1566 előtt is úgy volt, de most az uralkodó mintegy megerősíti, és nem engedi, hogy a korábbi kivételekből jogszokás váljék.

– *Bizonyos adómentesség jelenti tehát az autonómia másik pillérét. Az öngazdátás hagyománya még inkább jellemezhetette a korai székely társadalmat.*

– *A székely nemzetgyűlések döntöttek a székelység alapvető ügyeiről. A székely önkormányzat 14. században kialakult szerveiről is beszéljünk. A szék élén álló első ember a hadnagy, akit később kapitánynak neveztek. Ez katonai funkció volt ugyan, de amellet, hogy a mustrákon ellenőrizte a katonák felszerelését, részt vett a bíraskodásban és a közigazgatási határozatok meghozatalában is. 1566-ig ő a szék legfontosabb embere, attól kezdve hatalma csökken, de a 17. században ismét megerősödik. Mert Báthori Gábor, Bethlen Gábor, a Rákócziak, Apafi Mihály idején, a 17. század végi Habsburg–török harcokban is nő a székelység katonai súlya. Érdekeseek az okiratok, melyek Petki István főkapitányt egyenlősítik a főkirálybíró Lázár Istvánnal. Fontos volt továbbá a székbíró, akinek feladata a bíraskodás volt, amiben később az ülnökök és esküdtek is részt vettek. Falvakon a bíró feladata volt az igazságszolgáltatás, de a katonai mustrák előkészítése is, valamint a határ ellenőrzése, a mezőgazdasági munkálatok menetének megszabása, azok végrehajtása. A bíraskodást nem egyedül, hanem 5 vagy 7 esküddel együtt végezte. A termés védelmét, a tilalmasok oltalmazását, a határrendezéseket 12 hites bíróra bízták. Az 1581-es gyergyóalfalusi falutörvény így fogalmaz: „Minden falu az ő falujában 12 hütös bírakat esküsszenek, kik az tilalmas vetésnek oltalmazására gyakorlatossággal vigyázzanak, minden ahhoz való külső-belső dolgokkal, hogy az 12 hütös bírakkal egyetemben az falu az királybíró büntetésén kívül megbüntessék önön köztük való végezet bírságokkal.” Léteznek hát a falutörvények. De a székeknek is voltak ún. constitúciói, ezek megszabták a faluk közti határokat is.*

– *Itt sok idegen befolyás nem érvényesülhetett.*

– *A lényeg az volt, hogy a székelység döntsön saját sorsa felől, s a központi hatalmat, amennyire lehetett, zárja ki ebből. A rájuk kényszerített tisztviselők közt említsük itt meg a székelyek ispánját, előbb a székelyek közül*

nevezték ki, utóbb az erdélyi vajda, majd a fejedelem, még később a Habsburg császár viselte e címet. A *királybíróban* próbálták megtalálni azt a tisztséget, melyen keresztül az uralkodó és a vajda parancsainak kívántak érvényt szerezni a Székelyföldön.

– *Ezt a mai prefektuséhoz hasonló funkciót hogyan gyakorolták?*

– Létezett neki saját apparátusa is, hogyné. A lényeg azonban az, hogy a 17. század elején, Bethlen Gábor idején a székelység elérte, hogy a királybíró választhassák, és ne a fejedelem nevezze ki, ami csökkentette hatalmát. A székely autonómia legkisebb egysége az ún. *tízes volt*. Véleményem szerint településalkotó tényező is, hiszen a székely nemzetségek és ágak és a tízes között szoros kapcsolat állott fenn. A székely ágak alegységeiként formálták a településeket. A közföldek szétosztását a falun belüli önkormányzat rendszerében a tízesek végezték. Tudjuk, hogy a gyalogkatonák egy nyíl földet, a lófők két nyilat, a főnépek háromtól ötig terjedő nyíl földet kaptak, attól függően, hány páncélos katonát vittek magukkal a hadba. A tízesek feladata volt az osztás, kezdeti funkciója tíz katonának a kiállítása. A tízes családi köteleket is jelentett, de a forrásokban területi egységként is mutatkozik. Egy faluban több tízes létezett. Katonai funkcióját akkor veszíti el, amikor a székely szabadság meggyengül, és a gyalogkatonák egy részét jobbágy sorba vagy libertinusí (szabadosi) sorba kényszerítik. Ezt követően a birtokszabályozásban játszott szerepet el egészen a 20. század elejéig!

E belső szükségletekre épített rend, melyben a közösség uralkodott önmagán, hosszú időn keresztül fennállt a fejlett feudalizmus idején is, főleg ott – így Csíksban, Háromszéken és Gyergyóban –, ahol a katonatársadalomhoz tartozó szabad egyének voltak többségben. De a Székelyföld egészen sohasem volt a jobbágytság olyan mérvű, mint Erdély vármegyékhöz tartozó részén. Itt a társadalom bár részben, de megőrizte szabadságát az 1848–1849-es forradalomig szinte.

El kell azonban mondani a hagyományos autonómia megingásának rendjén, a polgári rendezésre a székelység nem volt kellőképpen felkészülve. Így a föld szabad adásvételére sem, emiatt birtokai egy részét elveszítette. Bekövetkezett az ún. *arányosítás*. Mivel azonban addigra sokan telküket, szántójukat részben eladták, arányosításkor már nem részesülhettek akkora erdő és legelőterületben, mely korábban megillette volna őket. E réteg tehát leszegényedett, mert nem tudott megfelelni a 19. század liberális gondolkodásmódja és versenyszelleme követelményeinek. Másfelől a Székelyföld az iparosításban is lemaradt. Jól ismert, hogy a román kormány még az Osztrák–Magyar Monarchia idején támogatta a dél-erdélyi román parasztságot földvásárlásaiban az Albina Bankon keresztül. Érdekes módon e századok és románok lakta vidék ipari fejlődésébe ruházott be a magyar kormány is, igaz, e térség általaji kincsekben gazdag volt. A Székelyföld húzta a rövidebbet. Holott Tisza István több képviselői mandátumát itt nyerte el. Mikor Magyar-

ország miniszterelnöke lett, akkor sem tudott a székelység gondjaira kellőképpen odafigyelni. Előfordult, hogy a barcasági csángók – véleményem szerint szintén székelyek – fordultak hozzá, és ő a szászoknak adott igazat. A példákat lehetne szaporítani: a székelység polgári fejlődésben lemaradt, s ez óriási elégedetlenséget váltott ki. Emiatt hívta össze a székely elit 1902-ben Csiktusnádon a Székely Kongresszust, hogy a térség fejlesztési stratégiáját kidolgozza. Kifejezésre juttatták, elvárják a magyar kormánytól is azt a támogatást, mely a térséget erőforrásaiban megilleti. Mert azt, még ahol az adottságok megvoltak: a fürdők dolgában például, sem kapta meg. A kezdeményezésnek nem támadt kellő visszhangja, emiatt 1906-ban összehívták megint a székely nemzetgyűlést, melynek irányítója a Nagy György-féle mozgalom volt. Nagy György háromszéki újságíró, utóbb képviselővé választották. Hogy mai gondunkra célozzak: ő fogalmazta meg a magánérdeszetek létrehozásának szükségességét és az államnak az erdőkezelésből való kizsorítása igényét. Az utolsó székely nemzetgyűlés Sepsiszentgyörgyön és Kézdiváráshelyen ülésezett.

*

A székely kongresszusok hagyományát pedig a tavaly és az idén elevenítették fel, mai gondjaink bizonyos vonatkozásban rárimelnek ugyanis a száz évvel korábbiakra. Ha ma a polgári autonómia igénye is éledezik a székelység körében, akkor annak egyik oka, hogy a jogegyenlőség mellett a polgári jólét megteremtésének is eszköze lehetne.

2003

MAROSVÁSÁRHELY HŐSE

Mikó Gábor vesszőfutása. Az MNSZ érdekvédelmi illetékessége

Akik a sepsiszentgyörgyi dohánygyár tisztviselőjeként ismerték a szentkatolnai születésű, beszélgetésünk idején 83. évét taposó Mikó Gábort, talán nem is sejtették, mennyire hányatott a múltja, milyen vesszőfutásban volt része a század derekán. Élettörténete számomra arra példa, hogy a huszadik században nem kell útra kelnie az értelmiséginek ahhoz, hogy hátborzongató kalandokban legyen része, elég, ha közéleti szerepre vállalkozik, mert maga a polgári lét válik e korban életveszély hordozójává – különösen ha az ember pont a baljóslatú 1939-as esztendőben, ráadásul piarista paptanárként vág neki pályájának. Beszélgetésünk elején a Magyar Népi Szövetségben játszott szerepére emlékezett vissza Mikó Gábor, melyért magától Márton Áron¹ püspöktől kapott először méltatást. A második részben egyéni sorsa és életútja tanulságait összegezte.

I. MAROSVÁSÁRHELY, 1945

Mikó Gábor tagja volt a Magyar Népi Szövetség² „kibővített” vezetésének, a Százas Intézőbizottságának, és ilyen minőségben vett részt azon az ominózus 1945. novemberi gyűlésen, amelyen baljóslatú nyilatkozatot fogadott el a szervezet, s ezt nem egy kortárs úgy értékelte: „Eladtátok Erdélyt.” A belső ellenzék tagjaként néhány társával együtt őket felelősség nem terheli tehát azért, hogy akkor a kommunista hangadókra és „Groza³ magyarjaira”

¹ Márton Áron (1896–1980), római katolikus főpap, politikus, 1938-tól gyulafehérvári püspök, a II. világháború után nyíltan szembehelyezkedett a kommunista hatalommal, kiáll a kisebbség védelmében, ezért 1949-ben letartóztatják, elítélik, 1955-ben szabadul (*Magyar Nagylexikon*). Egyháza beindította boldoggá avatását.

² Romániai Magyar Népi Szövetség, magyar politikai szervezet (1944–1953) 1944. október 16-án alakult a Magyar Dolgozók Országos Szövetségéből, baloldali irányultságú volt, együttműködött a kommunista párttal, illetve a Groza-kormányral, a román belpolitika 1947-es sztalinista fordulata az autonómiatörekvések és a népfrontpolitika feladására, polgári rétegek visszaszorítására kényszerítette, 1953-ban a kommunista hatalom feloszlatta (*Magyar Nagylexikon*). Vincze Gábor újabb kutatásai fényt vetnek arra, hogy vezetése valójában már a kezdetektől kommunista hegemonia alatt állt.

³ Groza Petru (1884–1958) 1945. március 6-tól román miniszterelnök volt, szovjet nyomásra nevezték ki.

hallgatva, az MNSZ mintegy előzetes beleegyezését adta – amire pedig felhatalmazása az erdélyi magyarság részéről nem lehetett – az 1947-es párizsi békeszerződés Erdélyt illető rendelkezéseire. 49 év múltán Mikó Gábor *sine ira et studio* értékeli az eseményt.

–Erdély kérdésében a két világhatalom döntött. Az Amerikai Egyesült Államok megelégedve azzal, hogy a világszervezet (ENSZ) székhelye Európából áttevődik az új világba, szinte szabad kezét adott a moszkovita imperializmus terjeszkedéséhez. Románia és a Szovjetunió fegyverszüneti egyezménye leszögezte, hogy Észak-Erdély részben vagy egészben visszakérül Romániához.⁴ Hogy kárpótolja Romániát a keleten elszakított területekért, a szovjet hatalom hozzásegítette egész Erdély visszaszerzéséhez. Ennek érdekében az MNSZ 1945 novemberében összehívta a Százas Intézőbizottságot, hogy döntsön a romániai magyarság nyilatkozatáról, miszerint Romániához kíván tartozni. A közgyűlés egy ellenszavazat mellett a nyilatkozatot elfogadta. Az ellenszavazatot én adtam le. Úgy éreztem, hogy magyar ember ilyet meg nem szavazhat. Azt hittem, a szövetség elárulta a magyarságot. Most már látom, a szövetség kutyaszorítóba került. Még a békeszerződés előtt Románia igyekezett különféle eszközökkel hatalmát kiterjeszteni egész Észak-Erdélyre. Ezek között említhetem a Maniu-gárdák működését, melynek Szárazajtán, Csíkszentdomokoson, Egeresen a magyarok tömegesen estek áldozatul. Aztán tízezrek kerültek haláltáborokba vagy a Szovjetunióba vánszorgó marhavagonokba. Most is fenntartom azonban, hogy jogfeladás forgott kockán, s ebbe belenyugodni ma sem szabad.

–*Hogyan folyt le a marosvásárhelyi gyűlés?*⁵

–Nagyon viharosan. Egy sorban ültem Faragó professzorral⁶, Nagy Gézá-

⁴ A román–szovjet fegyverszüneti szerződést 1944. szeptember 12-én írták alá Moszkvában, és annak 19. pontja kimondja: „A szövetséges kormányok a bécsi döntésnek Erdélyre vonatkozó határozatát semmisnek tekintik, s egyetértenek azzal, hogy a békeszerződésben történő jóváhagyástól feltételezeten Erdély (vagy annak legnagyobb része) adassék vissza Romániának...” (Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája. 1944–1953*. Budapest–Szeged, 1994. 14.)

⁵ Az MNSZ Százas Intézőbizottsága 1945. szeptember 15–18-a között ülésezik Marosvásárhelyen, elfogadják azt a kiáltványt, amelyre mint fordulópontra hivatkoznak azóta is a szervezet történetében. Ebben áll: „Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határkérdés. [...] Nem helyeselhetünk semmiféle »áttelepítést«, amely anyaföldünkől szakítana el. Nem helyeselhetünk semmiféle olyan törekvést [...], amely a bécsi döntéshez hasonló módszerrel [...] Erdélyből újból háborús tűzfészket teremtené.” A gyűlésen jelen volt Petru Groza miniszterelnök, aki ismét megígéri az útlevélkényszer megszüntetését. A kiáltvány első változatát élesen támadta Szabó István, Nagy Géza és mások is, emiatt Jancsó Elemér és Csögör Lajos átfogalmazást javasol. A kiáltvány közzététele után Nagy Géza és még sokan kilépnek az MNSZ-ből. Ezt követően írja meg 1949 januárjában Márton Áron híres levelét Groza miniszterelnökhöz, melyre ma mint a kisebbség hiteles igényei összefoglalására hivatkoznak. (Vincze, i. m. 37, 40.)

⁶ Faragó József (1922–) folklorista, szakíró, 1945-ben Móricz-kollégista.

val, Venczel Józseffel.⁷ Előterjesztették a beszámolót sérelmeinkről, s utána a nyilatkozatot. Beszédet mondott Luka László⁸, s amikor azt nehezményezte, hogy a román hadsereg még nem eléggé demokratikus, én közbekiáltottam: „Nem is lesz!” Megválaszolt rá, hogy „De igen!” Mindenki hozzászólt, én is szót kértem. Olyan volt a beszámoló, mint egy temetési beszéd, mondtam, semmi jó nincs benne, felsorolja, mi mindent vettek el tőlünk. Miközben beszéltem, mesterkedtek, többször eloltották a villanyt stb. Megpróbálták megijeszteni. A gyűlés az éjszakába nyúlt. Kijátszották ellenem a Ferenc-rendi papot – sötét alak, mindenben nekik adott igazat. Végül szavazásra bocsátották, s megírta a helyi újság, hogy egyetlen ellenszavazattal fogadták el a nyilatkozatot. Tătărescu⁹ külügyminiszter fel is olvasta később Párizsban mind a kettőt. Ezt és az udvarhelyit.¹⁰ Szóval Vásárhelyt semmi jót nem várhattam magamra nézve. Szavazás után igyekeztem haza. Az egyetemisták fáklyás felvonulásra készültek a tiszteletemre. Nem vártam meg. Egy tehervonattal érkeztem Kolozsvárra. Nemsokára Márton Áron püspök úr a piaristáknál, ahol tanítottam, ebédelt. Akkor nevezett engem „Marosvásárhely hőségének”.

SZÉKELYUDVARHELY, 1946

– *Az MNSZ székelyudvarhelyi kongresszusán 1946-ban elfogadott egy kisebbségi törvénytervezetet. Demeter János¹¹ mesélte nekem, hogy 1949-ben*

⁷ Nagy Géza (1911–1981), irodalomtörténész, magyar–román–német szakos tanár, iskolaszervező, műfordító, 1941–1947 között az Erdélyi Múzeum Egyesület titkára, szociáldemokrata párttag, 1949-ben kizárják az egyesült munkáspártból, 1952-ben letartóztatják, 11 hónapi kényszermunka és további egy év Duna-csatorna után szabadul. Venczel József (1913–1972) a két világháború közti kor legnagyobb erdélyi szociológusa, jogi tanulmányait a kolozsvári román egyetemen végzi 1937-ben, az EMGE statisztikai osztályának vezetője, az EMTI munkatársa, az E. Múzeum főlevéltárosa, egyetemi tanár, majd politikai elítélt, utolsó éveiben tudományos kutató. Temetésén a sorstárs Márton Áron püspök búcsúztatja.

⁸ Luka László, Luca Vasile, székely származású román kommunista politikus, belügyminiszter, a Gheorghiu-Dej pártfőtitkár vezette csoport Ana Paukerrel és Teohari Georgescuval együtt állítja félre 1952-ben a Sztálin által kezdeményezett antiszemita és nacionalista irányvonalat kihasználva. Lukát 1954-ben halálra ítélik, majd ítéletét életfogytiglanra változtatják, 1960-ban magánzárkában halt meg. (R. Süle Andrea: Románia politikátörténete. 1944–1990. In: *Románia 1944–1990*. Atlantisz–Medvetánc, Bp. 1990. 223.)

⁹ Tătărescu Gheorghe (1892–1957), román liberális politikus, több román kormány tagja a két világháború között, az 1947. február 1-én aláírt párizsi békeszerződés megkötésekor Románia külügyminisztere. A békeszerződés szerint a magyar–román határ visszaáll az 1938. január 1-i állapotba, a szovjet–román határ az 1940. június 28-i állapotba. (Vincze, i. m. 53.)

¹⁰ Lásd lennebb.

¹¹ Demeter János (1908–1988) politikus, egyetemi tanár, jogász, az Erdélyi Fiatalok alapító tagja, illegális kommunista, a háború után Kolozsvár alpolgármestere, MNSZ-vezető, a státumtervezet kidolgozója, 1950–1955 között Balogh Edgárral, Csögör Lajossal stb. együtt börtönben van, 1956-ban rehabilitálják.

nem utolsósorban ezért és a benne foglalt autonómiaszemlélet miatt vetették börtönbe őt és társait.

– Ott igazából nem ez, hanem a nyilatkozat volt fontos az MNSZ számára, miszerint nem kéri, hogy a nyugati nagyhatalmak garantálják a békeszerződésben a kisebbségi jogokat. A kongresszusra mindkét fél felkészült, azok is, akik egyetértettek ezzel, azok is, akik nem. Jellemző, igazgatótanító sógorom mesélte, a kis székely faluban, Kézdicsomortányban is felhívták az MNSZ-küldöttek figyelmét, kire vigyázzanak, mint „reakciósokra”. Például név szerint énám. A másik fél sem maradt tétlen. Egy fekete autó járta Udvarhely megye falvait, és mozgósította a népet a vasárnapi nagygyűlésre. Ki lehetett, nem tudom, de úgy hiszem, Ungvári volt, a Sipos tanár veje. Sipossal együtt tanítottunk a piariban. Ungvári? Börtönbe került, s onnan megszökött később. Nos, amikor megérkeztem a székely anyavárosba, meglepetten olvastam az újságból, hogy ünnepi szónok leszek. De erre nem került sor. Már pénteki megérkezésemkor összeszólalkoztam Czikó Lőrincsel¹², nem is tudom, min. Őt aztán a vezetőség némi fejmosás után alázatos bocsánatkérésre kötelezte. Szombaton volt az intézőbizottság ülése. Ott közbekiáltásokkal akadályozták beszédem elmondását. Végül, amikor kétségbe vontam a Népi Szövetség illetékességét a nyilatkozattételre – nemzetközi kérdéseket a két országnak kell egymás között elintéznie, az nem a mi dolgunk, mondtam, s abba az MNSZ már csak azért sem szólhat bele, mert nem a nép választotta, hanem egy csoport jelölte ki és szavaztatta meg önmagát –, akkor Bányai László¹³ intésére Kurkó Gyárfás¹⁴ megvonta tőlem a szót. Visszaültem a helyemre, hallottam, amint a falusi asszonyok mellettem azt mondták: „Azért meg kellett volna hallgatni.” Reverendában voltam, látszott, kíváncsiak a szavaimra. Beszédemet különben Kézdivásárhelyt Kanabé bankigazgató ki nyomtatta.¹⁵

¹² Czikó Lőrinc a 19. század végén Bukarestbe vándorolt székely iparosok ivadéka, illegális kommunista, MNSZ-vezető, 1948-tól Felszeghy Ödön utóda a közoktatásügyi minisztériumban államtitkári minőségben, a magyar iskolák államosítása végrehajtója.

¹³ Bányai László (1907–1981) politikus, történész, a gyulafehérvári Majláth-gimnáziumot végzi, majd Budapesten és Grenoble-ban és Párizsban tanul, illegális kommunista, a MADOSZ titkára, a háború után MNSZ-vezető, népbíró, nagy nemzetgyűlési képviselő, az akadémia levelező tagja.

¹⁴ Kurkó Gyárfás (1909–1983) kisiparos, székely kommunista politikus, regényíró, 1934-től a MADOSZ elnöke, 1944 és 1947 között az MNSZ elnöke, 1949-ben koncepciós pernek esik áldozatul, 1964-ben megbomlott elmével szabadul.

¹⁵ 1946. június 28–30. között tartja az MNSZ Székelyudvarhelyen második kongresszusát. A kongresszus elfogadja az MNSZ Nemzetiségi Statútumát. Nagy Géza kifogásolja, hogy a vallásszabadság és az egyházi iskolák dolgában nem fogalmaz elég világosan. „Mikó Gábor kolozsvári piarista tanár felveti a székelyföldi autonómia tervét, és bírálja a vezetőséget, hogy nem képviselik a tömbmagyarság, a Székelyföld érdekeit. Nagy Géza élesen tiltakozik a székely autonómia terve ellen, mert szerinte ebből csak »magyar gettó« lenne.” (Vincze Gábor, *i. m.* 47.)

Másnap a két tábor összeütközött. Volt egy halott és több sebesült. A tömeggyűlést a városi stadionban rendezték, azon én már nem vettem részt. Távolról néztem, mi történik. A Népi Szövetség minden faluból a legmegbízhatóbb embereit vitte magával. Azok elfoglalták a tribünöket. Felvonultak a falusiak is, zászlókkal, miként Csíksomlyóra szoktak. Nem azt kiáltották, hogy „Eladtátok Erdélyt!”, hanem azt, hogy „Tildy-kormányt akarunk!” Az történt, hogy amikor a menet feltűnt, abban a hiszemben, hogy minden rendben, és éljenezni fognak, beengedték a tribünig. Ott pedig rázendítettek arra, hogy „Tildy-kormányt!” ...Összeverekedtek, s úgy tudom, a lövétei bányászok döntötték el a küzdelmet az MNSZ javára.¹⁶

Később volt vonat, a falusi asszonyokkal együtt utaztam haza. A mellettem ülő asszony azt mondta: „Mindezt annak a gazember papnak köszönhetjük!” (Nyakamba varrta a propaganda a zavarkeltést.) Aztán odahajolt hozzám: „Tisztelet a kivételnek.”

– *Mikó úr, kit képviselt ön a Százas Intézőbizottságban? Az egyházat?*

– Az egyházat kellett. S a magyarságot. Az intézőbizottságot nem választották, hanem kinevezték. Éppen Nagy Géza mondta, visszaemlékszem szavaira: ha egy testületben egyetlen ember védi a magyar érdekeket, akkor az az egy képviseli ott a magyarságot. Jó barátom volt, együtt végeztük Kolozsvárt a magyar szakot a Ferdinánd Egyetemen.

– *Mielőtt erre térnénk: kapott-e külön megbízatást egyházától erre?*

– Az udvarhelyi gyűlés előtt egy kanonok, teológiai tanár felkeresett. Próbált... nem meggyőzni, hanem tanácsokat adni, hogy tartsam az egyházi vonalat. Mindenben egyetértettem vele. Ennyi befolyásolás volt. A vásárhelyi gyűlés előtt is, emlékszem, a ferenceseknél szálltam meg, kedvesen fogadtak, helyeselték álláspontomat.

A riporter számára készült gépiratában Mikó Gábor így fogalmazta meg egyik végkövetkeztetését az MNSZ két kifogásolt állásfoglalásáról: „Mi, romániai magyarok Groza úrnak csak addig voltunk hasznosak, amíg a békeszerződést megkötik. Azután már saját volt osztálytársán, dr. vitéz Boga Alajos püspökhelyettesen sem segített. Tudjuk, hogy a börtönben halt meg. És még hányan!”¹⁷

¹⁶ „A zárónapon az MNSZ kommunista vezetőségének munkáját és eddigi politikáját ellenző helybeli polgárok, kisiparosok és a város környéki földművesek tüntetésükkel megzavarják a sporttelepen tartott nagygyűlést. (Jelszavaik: »Le Kurkóval!, Eladtátok Erdélyt!«) A gyűlésen résztvevők nagy többsége szintén csatlakozik a tiltakozókhoz, és Erdély önállóságát követeli.” (Vincze i. m. 47.)

¹⁷ Vincze Gábor az MNSZ-ről szóló tanulmányában kitér belső ellenzéke szerepének értékelésére, s úgy vélekedik, az a domináns szélsőbállal és centrummal szemben, amelyek minden fontos pozíciót kezükben tartottak, a perifériára szorult. „A fokozatosan az MNSZ »belső ellenzékévé« váló politikusok (Nagy Géza, Mikó Gábor, Decsy István és mások) először a marosvásárhelyi kiáltvány kiadásakor fordultak szembe az MNSZ országos vezetésével. Nyilvános fellépésre ritkán adódott lehetőség, hiszen az MNSZ lapjaiban nem fejthették ki

II. ÉRTELMISÉGI SORS?

TANULMÁNYOK

– Találkoztam a minap az itteni magyar szakos tanfelügyelővel, azt mondja: úgy írok, mintha tanár lennék. Mondom: az is voltam!... Magyar, román és filozófia szakot végeztem a kolozsvári Regele Ferdinand Tudományegyetemen. Románul? Tudok, csak a kiejtésem... Pedig középiskolában is jártam román osztályba. Kézdivásárhelyen volt egy polgári, ott kezdtem. Nem tudom, miért, románba íratlak be. De az csak négyosztályos volt, ezért átiratkoztam a Nagy Mózes Katolikus Gimnáziumba. Amikor a hetediket elvégeztem, a felső tagozat megszűnt. S ezért az utolsó évet osztálytársaim közül ki a Székely Mikóban, ki Csíkszeredában járta ki, ahová magam is mentem. Ott tanított Bányai – akkori nevén még Baumgarten – László. Milyen volt tanárként? Léha! Nem nagyon törődött a tanítással. Francia szakos volt, Majláth püspök küldte volt ki Párizsba. De ő csak azt nézte, teljék el minél előbb az óra... Mielőtt megvonták volna tőlem a szót Udvarhelyen, kijelentettem: „Szemlér, Méliusz, Baumgarten nem képviselik a magyarságot!”

KOLOZSVÁR

– Előbb Marosvásárhelyen egyévi noviciátust kellett végigcsinálni, felkészítőt a tanárira és a teológiára, s 1934-ben kezdtem meg tanulmányaimat a kolozsvári román állami egyetemen. Párhuzamosan elvégeztem a teológiát is.

– *Kolozsvárt csak protestáns főiskolák működtek.*

– Igen, de éltek a városban idősebb, Rómában végzett teológiai tanárok. Vagy például Szász István, fiatalabb ember, akit 1944-ben velem együtt fogtak aztán le, amikor az oroszok összeszedték a magyarokat Kolozsvárt. Kivitték a Szovjetbe, ott is halt meg, nem bírta ki. Sok mással együtt elvitték akkor Kiss Jenőt, a költőt is, akinek sikerült útközben megszöknie, akárcsak piarista társamnak, Dendellének, aki Focşani-ból jött haza. Nos, a katolikus teológia Gyulafehérváron működött, de a piaristák számára létezett Kolozsvárt is egy tanfolyama, hárman-négyen voltunk egy évfolyamon. Ha vizsgázni kellett, jött egy kiküldött, Boga Alajos vagy a helybeli plébános, Baráth

kritikai álláspontjukat. Mindaz a kis mennyiségű forrásanyag, amely alapján nagyvonalakban rekonstruálni lehet a kisebbségpolitikai elgondolásaikat, a következőkben foglalható össze: 1) tudomásul vették – a Szovjetunió meghatározó jelenléte miatt – a magyar kommunista megnövekedett súlyát; 2) nem helyeselték azt a kezdetektől tapasztalható kirekesztő politikát, amely eredményeképpen a középosztály, a vidéki értelmiség jelentős része kívül maradt a szövetségen; 3) elítélték a marosvásárhelyi kiáltvány kiadását; 4) talán legfőbb kritikájuk az volt, hogy az MNSZ a kommunista vezetőség miatt túlságosan függ az RKP-tól, túlzottan lojális a Groza-kormányhoz. Az MNSZ e »belső ellenzéke« utoljára a székelyudvarhelyi kongresszuson szólalhatott meg. Jórészt 1945–46-os magatartásuk miatt többüknek az internálás, börtön lett osztályrészük...” (A Magyar Népi Szövetség válsága. In: Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 273.)

Bélának hívták, akik ellenőrizték tudásunkat. Gyulafehérváron? Én oda nem jártam, de ott tanított például Veres Ernő, az *Erdélyi iskola* szerkesztője. Sokat írtam a lapba magam is, könyvismertetőket, székely műsort előadásokra a falusiaknak stb. Később a *Világosságban* is megjelent több cikkem, Balogh Edgár ragaszkodott hozzám, megírtam például a román–magyar barátság történetét. Bíró Vencel úgy értékelte, annyira tömör az írás, egy újságíró tíz cikket gyártott volna belőle.

EMBERVADÁSZAT 1944 ŐSZÉN

Sokan próbálták megfejteti az okát annak az embervadászatnak, mely a második világháború végén bontakozott ki Erdélyben a szovjet csapatok bevonulása után. Potenciális partizánveszély elhárítása, a hadifogoly-transzportok feltöltése, háborús jóvátételi kötelezettségek törlesztése a kisebbség rovására, a lerombolt ország rabszolgamunkával való újjáépítése, román nacionalisták aknamunkája, leszámolás a magyarsággal, egy kisebbség lefejezése, emberállományának meggyengítése, magyarellenés terrorhullám? – sokféle magyarázat, hipotézis látott napvilágot a hetvenes-nyolcvanas években megjelent emlékiratokban (Balogh Edgár, Veress Pál, Demeter János stb.) vagy később, pl. Szabó György professzor és Kiss Jenő költő emlékirataiban. A legjobban a kolozsvári lefogások történetét ismerjük, a művelődési központban különösen fájdalmas veszteség érte az értelmiséget is. Mikó Gábor eme apokaliptikus napokat Kolozsváron érte meg, és hajszálon múltott, hogy túlélhette.

– Az oroszok bejövetele után engem is lefogtak a szovjetek. Cserkészruhában voltam, a piarista rendházban tartózkodtam, az ún. Szent Jóskában¹⁸. A katonák házról házra jártak, egy magyar kalauzolta őket. Arra hivatkoztak, a törvényszéken igazolványt fogunk kapni, hogy szabadon járhattunk-kelhattunk, és munkát vállalhattunk. Velem együtt bekísérték még két piarista társamat és az öcsémet, aki véletlenül épp nálam tartózkodott, különben Magyarpetén, Kamarás mellett tanítóskodott. Sokakat összeszedtek, sorba állítottak, s mikor egy nagyobb csoport összegyűlt, bevittek a börtönbe. Lehetünk vagy háromezren. Bent már szó sem volt igazolványról. Úgy hiszem, a román állam jóvátétel fejében a háborús pusztításért adott oda minket, magyarokat akkor a szovjetnek. Ledolgozni az adósságot. A kolozsvári börtön a bíróság épületében a mai román opera mellett állott, tizennégyünket zsúfoltak be egy cellába, amit eredetileg két személyre méreteztek. Asztalon, asztal alatt, ki hova befért. Délután kaptunk csak valami krumplicevest, de nagyon sósat. Én az asztal mellé kerültem, és egész éjjel osztogattam az embereknek a vizet. Egyik vederbe vizeltek, a másiktól ittak. Aludni nem lehetett. Reggel

¹⁸ Ma a Farkas utcai Báthori Gimnázium – volt piarista középiskola – elemi iskolája az Egyetem utcában.

mondom az örök – kiengedett a vécére –, hogy „já bálnoj”. Élt ugyanis a négy év alatt Kolozsvárt egy, a németekhez csatlakozott ukrán mérnök, egy házban laktunk, tőle tanultam egypár orosz szót. Annyit tesz, hogy beteg vagyok. De elkergetett, nem hitt nekem, vagy mi. Akkor odamegy az öcsém, rám mutat: „Cselovék dámoj!” Ezt az embert küldjék haza! Hogy más mondta, elhitte. Kihallgattak, s én a dizentériától kezdve, ahány betegségről csak tudtam, mind elsoroltam. Kikeresték nevem a nagy könyvből, mellé írták: „bálnoj”, és elengedtek. Még egy-kettőt velem, de azoknak a feje fel volt dagadva. Már a piarista templomnál voltam, amikor elém szökik egy orosz és rám kiált: „Ruszkij?!” Váratlanul ért a kérdés, különben sem állíthattam, hogy az lennék, hát mondom: „magyarszkij”. Erre megint sorba állít, s én már tudtam, mi következik. Visszavisznek, én mutatom, hogy „bálnoj”, nézzék meg. Megnézik, s megint eleresztenek. Otthon a szobám fel volt dülva. A piaristák, ugye, kapták a jó egri bort, nos a tartaléknak bottal üthettük a nyomát. Fehérneműt, mindent elvittek. Megtaláltam viszont a földre kihányt „certificat de naționalitate”-t, most is megvan. Román állampolgársági igazolvány, még a régi időkből. Abban az áll, hogy „cetățenie: română”. Így tudtam az öcsémet is kiszabadítani. A katona nem tett különbséget a *cetățenie* és *naționalitate* [nemzetiség] között. Mi történt? Első dolgom volt ugye öcsémet menteni. Megtudtam a börtönben, hogy csak a magyarokat szedik össze. Estefelé sétáltam a börtön előtt, hátha valaki tudna segíteni rajtam. Egyszer látom, hozzák az ukrán ismerőst, az oroszok mint kollaboránst letartóztatták. Ő rám ismert, és intett a katonának, kérdezze meg, mit akarok. Besszarábiai lehetett, románul is tudott a katona. Én annak megmutattam az igazolványt, és elmondtam, hogy román vagyok, az öcsémet pedig lefogták. Akkor beleírta, hogy „nyet vengerec – ruminszkij”. Jött a tiszt, katonásan léptem fel, nem köszöntem, csak mutattam, hogy mi vagyok, s azt is beleírták, hogy a testvérem fent van, a szoba számát is meg tudtam adni. Végül a kereksapkás tiszt – biztonságiak voltak – felment, és lehozta az öcsémet. Igaz, azzal engedett el: „nyet propaganda antisztálinisztá”. Lehozta s elmentünk. A többiek, a sok szerencsétlen, köztük Papp Imre, a későbbi tanfelügyelő, Hadházi Sándor, utóbb tankerületi igazgató, Dendelle, Antal Gábor csak nézték belülről: igen, ezek testvérek! Nagy dolognak számított... Mindezt azért mesélem el: tudtam, mi vár rám, ha szembekerülök a Népi Szövetséggel és a mögötte álló Kommunista Párttal.

ÖNKÉNY

A román békeszerződést 1947 februárjában írták alá, ezt megtorlási hulám követte. Idézet Mikó Gábor saját fogalmazványából: „A börtönből én is kivettem a részem. Bizonyára nem jutalomként eddigi helytállásomért.

Mikor a háromszéki képviselők (Szabó Albert, Tóth Géza) a belügyminisztériumban érdeklődtek, azt a választ kapták, hogy dr. Venczel Józsefet

lehet, hogy elengedik, de Mikót semmi esetre sem. És dr. Venczel József húsz évet kapott...

Én 1947. március 11-től július 12-ig voltam börtönben. Személyesen Luka László bocsátott el a belügyminisztérium pincéjéből. Akkor láttam az egyik cellában dr. Venczel Józsefet.

A legjobb időben engedett el Luka László. Azután ő is börtönbe került, és ott megbolondult, akárcsak Kurkó Gyárfás.”

Mikó Gábort tulajdonképpen politikai ellenfele mentette ki.

„Valósággal csodaszamba ment kiszabadulásom. Ez úgy történt, hogy Luka Lászlónak a szebeni árvaházban volt egy osztálytársa, Kászoni Gáspár, akivel Luka tartotta a kapcsolatot, mikor a két világháború között üldözték. Kászoni Gáspár mindkét fiát tanítottam, Zoltinak osztályfőnöke voltam. Kászoni Gáspár két napig kérte Luka Lászlót, amíg ő megígérte, hogy kérését teljesíti. És teljesítette. Hálásan gondolok mindkettőjükre.”

ÁLLAMOSÍTÁS

1948-ig Mikó Gábor a kolozsvári piarista gimnáziumban tanított magyart és időnként románt. Az államosítás elvette a rendtől iskoláját, a paptanároknak püspöki rendelet tiltotta meg, hogy tovább tanítsanak. Mikó Gábor kilépett a rendből:

– Választanom kellett, hogy egyházi szolgálatban maradok plébánosként, esetleg a teológiára vagy egy könyvtárba kerülök, illetve dönthettem a tanítás mellett is. Nem kívántam falura menni, nem tudok énekelni. Márpedig ott első dolog az énektudás. Ha nem is olyan jó szónok az a pap, de ha jó hangja van – az számít! Kolozsvárt nem akartam maradni, öcsém már akkor tanfelügyelő volt Háromszéken, lehozott hát, és kineveztetett a kézdivásárhelyi tanítóképzőbe. Mire hazajöttem, már megvolt a kinevezésem, nem a Kantában, hanem a központban, a malom mögött, ott tanítottam három évet a kolozsvári kilenc év után. Engem ott megbíztak mindenféle feladattal. A városi irodalmi kör vezetője voltam. Ha a falusiak, munkások verset írtak, azt ki kellett javítani, csiszolni rajta. Minden ünnepélyre műsort készíteni. Ha valamelyik vállalat felkért, vittem a képzős lányokat, a műsorokat mind én hoztam össze. Rengeteget dolgoztam a három év alatt, hogy valamit hozzak rendbe. Magyart tanítottam, persze. Három év után Bányai László felfedezett, s kiadta a parancsot, hogy tegyenek ki. Ezt elmesélte egy kolozsvári tanárnak. Igaz, felajánlották, hogy taníthatom a románt, s akkor maradhatok. Nem vállaltam, inkább hazamentem gazdálkodni. Még megvoltak a földek, szántottam, kaszáltam, őriztem a marhákat. Nos, Lukának az öccse, Tóth István Gostat-igazgató [állami gazdaság] volt a községben, bátyám pedig kisbíró. Ő elintézte, hogy Tóth igazgató felvegyen engem normázónak. A normákat kellett megcsinálnom minden foglalkozásnak. Segített egy román, aki azelőtt végezte, de nem feküdt nekem. Igaz, akkor már tudták, hogy a tanügyből kitétek,

s szabadulni akartak tőlem. A Gostat beköltözött Kézdire, én ott maradtam a kázinóban mint könyvelő. A főkönyvelő rendes volt, de a kázinógazgató megkapta az utasítást, egyszerűen kitelefonált Kézdiről, hogy hagyjam fel a munkát. Nem volt mit tenni, s otthon mindig szükség volt a munkaezre a tíz hektár mellé. Én szerettem a gazdálkodást. A szüleimmel, persze. De a két év alatt az öcsém ügyvéd lett Sepsin.

– *Kitették a tanügyből? Miért?*

– Ki. Őt is. Először is szociáldemokrata volt. Másodszor: utaztak az egész Mikó családra. Öcsém a jogi végzettséget közben megszerezte, s felcsapott ügyvédnek. A városban az a mondás járta, hogy degradálni akarták, s herceget csináltak belőle. A legkeresettebb ügyvéd volt, annyi peres üggyel, mint a többiek együttvéve. Ő pedig addig jött-ment, míg engemet berendezett Brassóba a vasúthoz. De lakásom nem volt. Akkor itt a szentgyörgyi cigarettagyárban megürült a jogászi állás. Román ügyvéd volt az elődöm, de „epuráltak”, s itt húzott le jogtanácsosként pár évet. Jó barátságba került az öcsém-mel, ő meggyőzte, engem neveztesen ki utódjául. 1954-ben hát cigarettagyári szolgálatba léptem, s huszonhárom éven át voltam a gyár jogtanácsosa. De itt sem csak a magam dolgát végeztem, mert itt is tudták, ki voltam. A főnök rugonfalvi származású, talán négy osztályt végzett, azelőtt aktivista, de mert részegesnek bizonyult, letették gyárigazgatónak. Alig tudta a nevét aláírni, s emiatt szüksége volt valakire, hogy ne kövessen el baklövéseket. S látta, a pereket megnyerem. Azon kívül akárki fordult hozzám, az osztályfőnökök vagy a káderes, én bármilyen levelet azonnal le tudtam diktálni nekik. Ezek, ha kaptak valami feladatot, futottak fel hozzám, s én lediktáltam nekik, amit kellett. Ez így ment. Mindenkin segitettem, s mindenki megbecsült. 1975-ben, hatvankét éves koromban mentem nyugdíjba, s még két évre visszatartottak, de akkor bejött a törvény, hogy a fizetést a fél nyugdíjjal nem lehet „kumulálni” [halmozni], s így kimaradtam.

EGYHÁZ

– *Olvastam egy levelét a Romániai Magyar Szóban, abban említést tesz egy pápai engedélyről.*

– Házasságkötéshez kellett a pápai engedély. Már a két gyermekünk megszületett, s a feleségem, aki nagyon vallásos volt, íratott a kőröspataki pappal a Szentszéknél, hogy egyháziilag is rendezze a helyzetünket. Én amikor kiléptem a papságból, a suspensio ad divinis nevű büntetést kaptam érte. Azaz az ún. isteni cselekedetektől tiltottak el, tehát nem keresztelhettem, szentmisét nem mondhattam, nem temethettem. Persze, sürgősség esetén bárki gyónathat, keresztelhet stb.

TANÍTANI

– *A papi felfüggesztés hogyan hatott önre?*

– Én nagyon szerettem tanítani, s emiatt vállaltam ezt Kézdivásárhelyen is. Igaz, kézdi diákjaimat össze sem lehetett hasonlítani a kolozsváriakkal. Ottani tanítványaimból mind mérnökök, orvosok lettek, három egyetemi tanár, Pálfalvi Attila¹⁹ a műegyetem rektora lett, Kászoni Zoltán²⁰ mezőgazdasági államtitkár és így tovább. Mind jeles tanulók voltak. Idekerültem Kézdivásárhelyre, és itt sokan a helyesírást sem ismerték. Tanítónők és óvónők – kikerültek az iskolából, és hibásan írtak. Kétségbe voltam esve. Pótórákat tartottam, hogy valamit behozzanak. Én nem engedtem a negyvennyolcból, magköveteltem a tudást, osztottam a négyest nagyon. Akiknek nem tetszett, panaszra mentek. Hová? A párthoz. Egy darabig túrték, aztán sok támadás ért. Pedig, mondom, az irodalmi kört én vezettem, a betegsegélyzőt is az iskolában. Ezt rendeztem, s tartottam a tanüggyel a kapcsolatot. Egyszer megyek a tanügyi osztályra, hát ott van Bányai László! Lekezeltünk, mintha barátok lennénk. Akkor adta ki az utasítást, hogy menessenek engem. Ez szeptember elején történt, alighogy megkezdődött a tanév 1951-ben. Jött a tanfelügyelő, közölte az igazgatónővel, hogy tovább nem taníthatok. Próbálkoztam per útján tiltakozni. Elvégre nem lehetett engem mint végleges tanárt csak úgy meneszteni. De végül visszavontam a pert, láttam, a bíróság is annyira félt. Sztálin, ugye, élt még... S aztán az öcsém betett a gyárba, s ott éltem le az életem.

– *Szóval egész életében meg volt bélyegezve, Mikó bácsi?*

– Meg. Ó, hát egy gyűlésen is feldolgozott az igazgatóm. Nem nevezett meg, de azt mondta a nagygyűlésen: van köztünk valaki, aki minden percben megtehetné, hogy a hátamba szúrja a kést!

– *Aki helyett elvégezte a munkát, Mikó úr?*

– Sőt, még a börtönből is megmentettük az öcsémmel. Udvarolt egy munkásnőnek, ezt a felesége nem tűrte, s a Kórház utcában rálőtt a férjére vadászpuskával. Ha akkor előveszik az ügyet, ugye meneszthették volna. Gyorsan bolondnak kellett hát az asszonyt nyilvánítani. Futott az öcsémhez, az mindent el tudott intézni. Orvosi igazolványt kapott, hogy tettét pillanatnyi elmezavarában követte el.

PÁR BEREKESZTŐ SZÓ

Mikó Gábor sorsának tanulságos fordulatai több teret érdemelnének, a fentiekben azonban a Magyar Népi Szövetség és a második világháború utáni

¹⁹ Pálfalvi Attila (1930–) műegyetemi tanár, a hetvenes években a Kolozsvári Politechnikai Intézet rektora, 1990 elején pár hétig tanügyi miniszterhelyettes.

²⁰ Kászoni Zoltán (1928–), halbiológus, mérnök, a hatvanas és hetvenes években a Halászati Vezérgazgatóság vezérgazgatója volt Bukarestben, majd az országos vadászszövetség alelnöke, számos népszerű halászati szakmunka szerzője.

erdélyi közélethez fűződő emlékeiből válogattunk. Ezen túlmenően a kisebbségi értelmiségi életpályája is kirajzolódik belőlük: a népből kiemelkedő fiatalember kemény harca a kor fő politikai áramlataival, összekülönbözése az uralom különféle szervezeteivel, intézményeivel, az üldöztetés, majd a csodaszámba menő megmenekülés után a kényszerű lemondás az alaphivatásának érzett tanításról s a védelmet jelentő kistisztviselői létbe való visszahúzódás: mind-mind egy, a korszakra nézve nagyon jellemző sorsot példáznak.

1996

A SZÉKELYSÉG LÉLEKSZÁMA A 13. SZÁZADTÓL NAPJAINKIG

Bálinth Gyula becslései

Települési viszonyainak köszönhetően a székelység erőteljes tömbben él, és nem hiába veti reménységét abba, hogy e tény védelmet is jelent. De mekkora e terület; hányan lakták a székely betelepedéstől errefelé; hogyan nőtt a számuk, és mi történt az utolsó kritikus évszázadban? Íme, néhány kérdés, melyre a történelmi népesedési viszonyokat kutató helytörténész segítségével próbálunk válaszolni.

Bálinth Gyula¹ a jó emlékezetű sepsiszentgyörgyi levéltárigazgató, Árvay József² buzditására kezdte el a történelmi demográfiát művelni, mindig Háromszék és a Székelyföld foglalkoztatta. Számokkal való bibelődésének több olyan dolgozat lett az eredménye, mely a *Korunkban*, az *Alutában* és a *Statisztikai Szemlében* jelent meg. Munkássága tulajdonképpen a történelmi földrajz iránti érdeklődéssel kezdődött, Árvay tanácsára nekifogott a történelmi Székelyföld helységei összeírásának jó pár évtizeddel ezelőtt, ezzel megvetvén alapját későbbi demográfiai kutatásainak is. A történelmi demográfia becslésekkel dolgozik – hogy ezek mennyire lehetnek egzaktak, annak bizonyítására érdemes meghallgatni, milyen előkészületek nyomán születnek.

– A megyei néptanács statisztikai osztályán dolgoztam, összebarátkoztam Árvayval, és ő vezetett be a kutatás titkaiba. Az ő tanácsára fogtam hozzá a történelmi Székelyföld településeinek számbavételéhez. A nehézséget többek között az jelentette, hogy szét kellett választani Maros-Torda megye eredetileg Maroszékhez tartozó településeit a többtől. E munkával kb. a hatvanas évek végére készültünk el, s 462 falut írtam össze. Nekiláttam azután, hogy feldolgozzam az 1857-es népszámlálás adatait. Árvaynak az volt a véleménye, hogy ezt könnyű elvégezni, mert sok hozzá az anyag a mi levéltárunkban is,

¹ Életrajzi adatait lásd a *Nagyidő kisvárosban* c. dolgozat jegyzetei közt.

² Árvay József (1916–1975), nyelvész, helytörténész, levéltáros, múzeumőr, Brassóban tanult, Kolozsváron történelmi és magyar szakos tanári oklevelet szerzett, Hétfalu helyneveiből doktorált, 1944-től múzeumőr az SZNM-ben, 1953-tól az Állami Levéltár igazgatója, 1961-től ide kerül az SZNM levéltára, 1974-ben nyugdíjazták, dolgozatai, cikkei folyóiratokban, évkönyvekben stb. jelentek meg, az erdélyi történészek színe-virágával működik együtt. (*Magyar Múzeumi Archépcsarnok*)

azt tanácsolta hát, válasszak nehezebb feladatot: a II. József-féle 1784-es összeírásra gondolt. A szentgyörgyi levéltárban megvan ennek is a dokumentációja településenként, a baj azonban az, hogy a határőrséghez tartozó katonákat és családtagjaik adatait külön űrlapokra vezették fel, s ezeket Bécsben tárolják. Márpedig becslés szerint a katonanépesség a székely nép 55–65 százalékát képezte, úgyhogy a kép teljessé tételéhez bécsi kutatásra van szükség.

TÖRTÉNELMI SZÉKELYFÖLD

Ami a történelmi Székelyföld területét illeti: a hat ún. belső székely szék és Aranyosszék mint a hetedik összterülete 11 ezernél valamivel több négyzetkilométert ölelt fel. A neves történésszel, Györffy Györggyel³ emiatt volt is egy levélváltásom, ő ugyanis egyik könyvében 14 ezer négyzetkilométerrel számol. Én derítettem ki, hogy őt a Maros-Magyar Autonóm Tartomány adatai tévesztették meg, mely tartomány Szászrégent és a Görgény-vidéket is magában foglalta, de mely soha a történelmi Székelyföldhöz nem tartozott. Árvay halála (1975) után is folytattam a munkát, demográfiai adatokban ugyanis nagyon gazdag a sepsiszentgyörgyi megyei levéltár. Az érdekes az, hogy a 19. századi népesedési viszonyokról megbízhatóbb adatokkal rendelkezünk, mint az 1956-os, az 1966-os vagy az 1977-es népszámlálásokról. Nem elég az, hogy a statisztikai adatokat nagyobb részt Bukarestben őrzik, ráadásul bizonyítható, hogy a nemzetiségi-vallási hovatartozás számaikat megmésztották...

A BECSLÉS TECHNIKÁJA

– A Székely Oklevéltárban bukkantam rá, hogy 1567-ben ún. kapuösszeírás volt a Székelyföldön, amikor is a szamosújvári várat építették, és Székelyföld minden egyes adózó családjának 25 dénárral kellett ehhez hozzájárulnia. Helységek szerint található meg a lajstromban, hogy hány az ott élő adózó kapuk száma, így Sepsiszentgyörgy 63, Bölön 130 kapuval szerepel, többel, mint maga Marosvásárhely. Ott ugyanis sok adómentességet élvező család élt. Nos, a történeti demográfia nem abban áll, hogy az adózó családok számát beszorozzuk az átlagos családi létszámnak tekintett öttel... Ezzel nem sokra mennénk. Tudjuk, hogy adómentesek voltak a nemesek, a papok, a főtisztviselők, vagy a szegények is. Elesett család minden településen élt egy-kettő. Ráadásul, akiket valamilyen katasztrófa sújtott – árvíz, tűzvész stb. –, azokat szintén mentesítették, ez sokszor egész falvakra kiterjedt. Rekonstruálni kellett a nemesek számát, ezekre a levéltár általában rávezet.

³ Györffy György (1917–), történész, az MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa, tudományos tanácsadója 1948 és 1988 között, a magyar őstörténetet és az Árpád-kort kutatta, Herder-díjas. (*Magyar Nagylexikon*)

–Kezembe került az 1332–1337-es ún. pápai tizedlajstrom, az egyházi adójegyzék. Meg van nevezve benne, ki a helység papja, és mennyi adót fizetett. Ez nem volt elegendő, a szakirodalom ugyanis azt mondja, hogy minden egyes plébániához tartozott még egy falu, minden egyes ún. egyházasfaluhoz még egy település. Szorozni kellett hát e kettős koefficienssel. Így Háromszéken 59 plébániáról tesznek említést, s legalább kétszer annyi településnek kellett fennállnia. Hozzáláttam az azonosításhoz. Összeírtam a hiányzó falvakat is, s végül 132 jött ki mint öszteteleplülés-szám. Nálunk tehát a koefficiens is nagyobb kettőnél. Van például adat Málnás és Szárazpatak létezéséről, ám-bátor ezek a tizedjegyzékben nem szerepelnek, akárcsak Várhegy vagy Zoltán. Hiányzik Barót és Köpec is, de számolni kellett velük, mert már korább-ról adatolható létezésük.

Jön a háztartásban élő személyek száma. A szakirodalom ötös családtag-létszám-átlaggal számol. Tény, hogy a fiatalok és öregek már különváltak éltek, és külön adózó családnak számítottak. Hogy ellenőrizsem, 13–14. szá-zadi okiratokkal vettem össze, például a hagyatéki tárgyalások dokumen-tumaiból kiderül, hányan éltek egy családban. Nekem aztán statisztikailag 5,22 jött ki átlagos családi lélekszámként. Besorozva ezt a falvanként átlag húsz háztartással, kijött településenként a 104,4 személy. Ez megfelel a kora-beli Magyarország más területei átlagos falusi népességére vonatkozó ada-toknak. Ellenőrző számításokat is kellett végezmem. Mekkora volt például az átlagos falutávolság? Kijött nekem 5,4 kilométer, ez is megegyezett az orszá-gos átlaggal. A háromszéki népsűrűség 4,2 fő/ négyzetkilométer volt Kézdi-széken, Sepsin 4, Orbain csak 2,5. Ez is stimmel. Tudni kellett tovább, hogy a lakosság mintegy kilencven százaléka a megyei összterület mintegy 30–35 százalékan élt, tehát az Olt és Feketeügy völgyében, mert Háromszék 65 százalékát erdő borította. Nos, Felvidéken hasonló adatokat hoztak ki mások.

A tizedjegyzékek korában tehát Háromszéknek 13 800 lakosa lehetett a demográfus becslése szerint.

Ezek után Bálinth Gyula természetesen rátért a Székelyföld egésze népes-ségének kiszámítására. Véleménye szerint az 1330-as években e lélekszám 27–30 ezer fő körül lehetett. Egyes történészek vitába szálltak dolgozatával, mondván, hogy ez kevés. A vádak cáfolatául Bálinth felhozta, hogy a szé-kelység egy nagyon gyéren lakott tartományban telepedett meg, apró szláv, bolgár csoportok ittlétére vallanak a helységnevek.

–*Vajon hány katonát tudott kiállítani ez a 27–30 ezer ember?*

–Lovas és gyalogost olyan 7000 főt. Ezek valamennyien csak a vajda vagy a király hívására kellett hadba szálljanak. Ha alacsonyabb rendű tisztségviselő ment háborúba, akkor kevesebb katona járt neki. Elment tehát 4–5 ezer katona, nyilván a szorosok, az otthonok védelmére is hátra kellett valakiket hagyni.

Az így megkapott adatból vissza lehet következtetni korábbi századokra is.

– Szakmunkákban jelent meg becslés, mely szerint a tatárjárásnak a lakosság legalább 60 százaléka eshetett áldozatul. Én kimutattam, hogy ez nem lehet helytálló, mert olyan 45 ezrelékes szaporodást (születési arányszám) jelentett volna évente 1241-től 1330-ig, holott legfeljebb a 30 ezrelékes az elfogadható. Kiszámítottam, hogy az 1300-as években az átlagéletkor 28 év lehetett, ebből kikövetkeztettem a halálozási és szaporodási mutatókat, a ket-tő különbözete a természetes szaporulat, ami 3 ezrelék körül mozoghatott. Ebből következik, hogy egy falu lakossága átlag 1–2 fővel gyarapodott évente, nem pedig 10–15-tel. A tatárjárás idején, 1241-ben tehát – sem amikor az Ojtozi-szoroson betörték, sem amikor a következő évben kivonultak – nem eshetett emberéletben akkora pusztítás. A lakosság felhúzódott az erdőkbe, s mivel határőrök voltak, nem érhetette teljesen felkészületlenül őket a támadás. Ellenben, ami utána következett, a fekete pestis és az inség az 1243-as, 1244-es és 1245-ös években, az valóban sok áldozatot szedhetett. Különben a tatárpusztítás főleg Háromszéket, Csíkot és Udvarhely alsó vidékét sújtotta, s úgy hiszem, harminc százalékos volt az embervesztéség.

Bálinth Gyula számításaiból az derül ki, hogy a székelység a honfoglalás idején, illetve közvetlenül utána, az első csoportok idetelepülése idején nem érte el a tízezer főt sem. A székelyek elhelyezkedése a Székelyföldön több évszázadig tartott. Orbaiszékre az utolsó érkezők 1247-ben jöttek be.

1567

– Ugorjunk az időben. Az említett kapuösszeírás évéből ránk maradt adatokból rekonstruálható a korabeli népesség lélekszáma. A kapu nem azonos a családdal, egy kapu alatt két család is lakhatott, tehát nyolc személyt is jelenthetett pl. A 2240 adózó kapu mellett persze sok nem adózónak is kellett lennie, így a lófők és primorok, a papok, magasabb rangú katonák adómentesek voltak, akárcsak a nincstelenek. Összevetve mindezt az ellenőrző számítások eredményeivel – népsűrűség, férfi–nő megoszlás, korabeli országos adatok –, kijött, hogy Háromszéknek 28 400–28 700, azaz 29 ezer körüli lakosa lehetett a 16. század közepén. Mindez egybevág a szakirodalom megállapításaival, miszerint 200 év kellett a 13–14. században a népesség megduplázódásához.

Az egész Székelyföldre pedig olyan 82–83 ezer fő jött ki. Egy korábbi adat szerint az 1500-as évek elején 55–60 ezer főt tett ki a székelység. Hatvan év alatt a 27–22 ezer fős növekedés elég sok, ezért meglehet, hogy a korábbi becslés túl alacsony. 1495-ben a székelyek II. Ulászlónak ököradó fejében 10 ezer ökröt küldtek, 1550-ben már 12 ezer ökör illette meg a királyt, azaz 20

százalékkal nőtt a családok száma. Nos, a 82 ezres lakosság esetén az 8 személyt jelent négyzetkilométerenként, ami egybevág a korabeli erdélyi és magyarországi megyék átlagos adatával.

IRREÁLIS SZÁMOK

A demográfiai kutatás sok mitikus adat megcáfolását teszi lehetővé.

– Történelemkönyvekben áll, hogy 1495-ben török sereg tört be a Vöröstoronyi-szoroson, és 5000 foglyot ejtett. Ez borzasztóan nagy szám, a vidék férfilakossága 80 százalékát jelentette volna. Vagy hogy II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata után a tatár büntetőexpedíció Csikban egy helyen állítólag 9000 foglyot ejtett. Ilyen sem történhetett. Vagy Marosvásárhelyen 160 ezer foglyot gyűjtöttek volna össze... Annyi ember nem élt az egész Székelyföldön akkor. Arról nem is beszélve, hogy ennyi emberre felügyelni sem lehet, azok pusztá kézzel is ki tudtak volna törni. Hasonló túlzások gyakoriak még a járványok esetén, s ezeket mind a nagyobb adókedvezmény elérésének vágya indokolta.

1784, 1856

A demográfus mint amolyan tudományos ingyencfalatról beszél II. József rendeletéről, mely az elhalálozások, születések, letelepedések, kivándorlások stb. évenkénti bejegyzésére vonatkozott, s első alkalommal írták össze a nőket is.

Még részletesebb volt a Bach-korszakbeli 1856-os népszámlálás, ebben már nemzetiségi adatok is feltűnnek. Az összlakosság a Székelyföldön akkor 407 700 főre rúgott Aranyosszékkal együtt, felekezetek szerint a római katolikus 168 000, a református 131 000, az örménykatolikus 1730, a görög katolikus 27 3000, a görögkeleti 30 937, az unitárius pedig 36 000 volt, további 2121 más vallású.

KÖVETKEZTETÉS MÁRA

– *Most tehát körülbelül a másfélszerese a székelység száma a múlt század derekán összeírtnak. 150 év alatt mennyivel kellett volna nőnie?*

– Nem a kétszerese, hanem a háromszorosa kellene hogy legyen. Ha az elvándorlás nem következik be, ha nem pusztítanak a háborúk, a járványok. Tervezem, hogy a kivándorlás méreteire is kiterjesztem kutatásaimat.

A kisebbségi sors is beleszólt nyilván abba, ami népesedésileg történt. De a tömb még megvan.

Eddig az 1998 júliusi interjú. Bálinth Gyula 2002-ben bekövetkezett halála miatt e tárgyú dolgozata, tudtommal (érdeklődtem özvegyétől) nem készült el, bár a hagyaték szakszerű átvizsgálása még szolgálhat meglepetésekkel.⁴

EZREDVÉGI KITEKINTÉS: IGAZOLÁSI ÉS KORREKCIÓS LEHETŐSÉG

A vizsgált kérdés vitájának lezárásától nyilván messze vagyunk. Itt az interjú végén, bepillantást kívánván nyújtani a mai állásfoglalásokba, melyek sok tekintetben alátámasztják Bálinth Gyula hipotéziseit, másutt érdekes összevetésekre adnak alkalmat, álljon egy rövid részlet dr. Vofkori László⁵ *Székelyföld népessége a történeti-demográfiai adatok tükrében (1332–2002)* című dolgozatából:

„Ha 1933–1934-ben a 13 500 km²-nyi nagyságú történelmi Székelyföld becsült népessége közel 34 000 fő lehetett, 1614-ben a 20 196 családban közel 130 000-en élhettek, addig 1786-ban 231 763 fő élt. 1910-ben a Székelyföld népessége 500 310 fő volt. Ha a 20. század fordulóján a »székely népfelesleg« volt a székely-kérdés egyik összetevője, 2002-ben éppen a »népfogyatkozás« került első helyre.

Ma a szűkebb értelemben vett Székelyföld fogalmán az Erdély dél-keleti részén elterülő, székelyek lakta vidéket értjük. A székelyek a palócok mellett a legnagyobb, külön névvel megjelölt magyar etnikai csoport a Kárpát-medencében. Székelyföld ma Románia legnagyobb magyarlakta területe, a székelyek a romániai magyar nemzeti közösség tagjai. A mai értelemben vett Székelyföld területe 1992-ben már csak 10 876 km², össznépessége 826 752 fő, melyből magyar 630 418, népsűrűsége 74,36 lakos/km².

A szerző [ti. Vofkori] a 2002. évi népszámlálás és lakásösszeírás előzetes adatainak ismeretében, demográfiai jellegű összesítő táblázatok segítségével vázolja fel a mai értelemben vett Székelyföld népességszámát, összehasonlítva az 1992. évi népszámlálás adataival. A Székelyföld össznépessége 2002-ben 768 870 fő volt, melyből 590 343 magyar, városaiknak száma 15 (ebből 5 megyei jogú város, azaz municípium: Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy,

⁴ Bálinth Gyula legjobb dolgozatait – Kovászna megye népessége és népesedése a XIV. században. *Korunk*, 1978. 3 és Kovászna megye népessége a XVI. század közepén. *Statistikai Szemle*, Bp. 1995. – a szakirodalom a hivatásos történészekéivel egy sorban idézi, Györffy György (Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV század közepéig. In: *Magyarország történeti demográfiája*. Bp. 1963.) hipotéziseit korrigáló számításait mérvadónak fogadják el. Lásd Nyárády R. Károly: Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig. In: KSH Népeségstudományi Kutató Intézet. *Történeti demográfiai füzetek*, 3. 1987/1. Bp. 12.

⁵ Vofkori László (1944–) Székelyudvarhelyen tanult, földrajzot végzett Kolozsváron, kutatási területe a népesség-, település- és tájféldrajz, falu- és városszociológia, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem csíkszeredai karának tanára, több kötet szerzője. (*Ki kicsoda Aradtól Csíkszeredáig?* Pallas-Akadémia Kiadó, 1997.)

Kézdivásárhely, Csíkszereda és Székelyudvarhely), 107 község, összesen 470 faluval. Az adatok összevetéséből kitűnik, hogy 2002-re egy közepes városnyi népesség (57 882 fő, melyből 40 072 magyar) hiányzik Székelyföldről. 2002-ben Marosszék területén 144 022, Udvarhelyszéken 117 800, Csík-széken 158 041, Háromszéken 164 055 magyar élt.

A népesség számának csökkenése elsősorban a negatív természetes szaporodásnak és a negatív migrációs egyenlegnek tulajdonítható.”⁶

Vofkori egy érdekes becslésről is említést tesz az 1992-es népszámlálás kapcsán:

„Benkő Lóránd szerint a közel kétmillió romániai magyarnak körülbelül a fele székely, a székely eredetűek számát pedig a világon egy milliónál is többre becsüli, azaz szinte minden tizedik magyar ember székely származású.”⁷

2003. dec.

⁶ In: *Székelyföld*, 2002. március, 75.

⁷ Uo. 86.

FÜGGELÉK

AZ 1919 ÉS 1939 KÖZTI HÁROMSZÉKI PREFEKTUSOK ÉS SEPSISZENTGYÖRGYI POLGÁRMESTEREK NÉVJEGYZÉKE

PREFEKTUSOK:

- 1919-ig dr. Király Aladár az utolsó magyar főispán, alispán mellette dr. Török Andor;
- 1919 dr. Vecerdea (nemzeti párti), alprefektus dr. Roman Victor;
- 1920 dr. Vasile Pop avereszkánus, alpref. dr. Morvay Endre jún. 7–17. között, majd, megint Roman Victor, júl. 22-én Morvayt mégis megerősítik mint alprefektust;
- 1921 Neamțu Valeriu, 1922. febr.-ban Udvarhely megyébe nevezték ki;
1922. febr.-tól dr. Alexandru Iteanu liberális megyei vezető, utóbb képviselő, mellette az alprefektus Păltineanu Grigore, aki 1937-ig tölti be e tisztséget;
- 1922 jún. körül pár héten át Eugen Popescu, aki előbb tanfelügyelő volt;
- 1922 június 18.–1927. Dr. Vincențiu Rauca-Răuceanu Hídvégen született liberális megyei vezető;
- 1926 ápr. Dr. Zaharia Crișan (parasztpárti), volt szentgyörgyi kinevezett polgármester;
- 1927 júniustól Gheorghe Cernat;
- 1929–1933 Dr. Nicolae Crăciun (parasztpárti);
- 1931 májusától Toma Metaxa pártonkívüli (a Iorga-kormány nevezte ki);
- 1931 Grigorie Popescu;
1933. nov. dr. Crețu Miron volt megyei főorvos;
- 1934–1937 Dr. Valeriu Bidu (liberális), főorvos, utóbb kórházigazgató;
- 1937 febr.-tól Nastasi Corneliu, volt kézdivásárhelyi polgármester;
1938. jan.-tól dr. Culca Ioan;
1938. februártól Petrini ezredes a királyi diktatúra kinevezettje;
1939. szeptembertől Băleanu alezredes
- 1940–1944 báró Szentkereszty Béla, majd Kászonyi Richárd és Szentiványi Gábor a főispán;
- 1944 szeptemberében pár napra V. Rauca-Răuceanu, majd Prázsmárra vonul vissza.

1919-ig Bálint Dénes az utolsó magyar polgármester;
 1919–1920 Dr. Zaharia Crișan mint kinevezett;
 1921 Isidor Rauca-Răuceanu mint kinevezett;
 1926-ban Rauca-Răuceanut megválasztják polgármesternek, 1928 februárjában felfüggesztik, júniusban fosztja meg a városi tanács állásától;
 1917–1923 Kovásznai Gábor az alpolgármester;
 1928 júliusában a tanácsstagok Gyárfás Albertet választják polgármesternek;
 1929. szeptembertől dr. Vintilă mint ideiglenes (interimar) bizottsági elnök, azaz kinevezett polgármester (primar);
 1929 novemberétől Maiorescu gyógyszerész mint ideiglenes bizottsági elnök;
 1931. június 7. től. Dr. Popa Ion mint ideiglenes bizottsági elnök;
 1934. áprilistól Stanciu mint ideiglenes bizottsági elnök;
 1938. januártól Ștefănescu mint ideiglenes bizottsági elnök;
 1938. márciustól E. Penciulescu kinevezett polgármester (királyi diktatúra);
 1938. júniustól N. Crăciun a polgármester.

A HÁROMSZÉK MEGYEI MAGYAR PÁRTI TAGOZAT IONEL BRĂȚIANU¹ MINISZTERELNÖKNEK ÁTADOTT MEMORANDUMA 1924-BŐL

Ionel Brătianu, Duca külügyminiszter és Cipoianu államtitkár kíséretében 1924. júliusában beutazta a négy székely megyét, július 6-án elsőként Sepsiszentgyörgyön tett látogatást. A kökösi állomáson V. Rauca-Răuceanu prefektus üdvözölte, a szentgyörgyi állomáson Páltineanu alispán mondott üdvözlő beszédet, a Mikó Kollégium sarkán felállított diszkapunál pedig I. Rauca-Răuceanu polgármester fogadta. A bevonulásnál egy székely huszár és egy román bandérium haladt elöl, számos fogat képezte a kíséretet – számol

¹ Ion (Ionel) I. C. Brătianu (1864–1927), román politikus, 1895-től a nemzeti liberális párt képviselője, többszöri miniszterelnök, külügyminiszter stb., az 1916-os titkos bukaresti szerződésben eléri, hogy az antanthatalmak Románia háborúba lépése fejében elismerjék az ország igényét Bukovinára, Erdélyre és Magyarország keleti felének tekintélyes részére, miniszterelnökként vett részt a párizsi béketárgyalásokon, de 1919 szeptemberében – mivel nem sikerült a határt a Tiszáig kitolnia – lemondott, 1922-től haláláig ismét miniszterelnök, 1923-ban olyan alkotmányt fogadtat el, amely Romániát egységes nemzetállamnak, az ortodox egyházat pedig uralkodó egyháznak nyilvánította. (*Magyar Nagylexikon*)

be az eseményről a *Székely Nép* 1924. július 6-i száma. A miniszterelnök ezt követően fogadta a küldöttségeket, többek közt a székely kisgazdákét az ár-kosi lövőtér ügyében. A Mikó-kollégium elöljáróságát dr. Török Andor gond-nok vezette, aki „... felhívta a miniszterelnök figyelmét az egyházi iskolák főbb sérelmeire. A miniszterelnök [válaszában közölte] a kultúra gyertyáiból egyet sem akarnak eloltani, és ők egyáltalán nem ellenségei a felekezeti ok-tatásnak. (...) Miután a felekezeti és középfokú oktatásról szóló törvény még nincs kész, megígéri, hogy a felmerülő kívánságokat jóindulattal fogja a kor-mány meghallgatni. Mikor a miniszterelnök úr az új érettségi rendeletről ér-tesült a szónoktól, egészen meglepetve és csodálkozással hallgatta az új érett-ségi rendeletet.” A Magyar Párt nevében báró Szentkereszty Béla szólalt fel franciául, többek közt ezt mondta: „Legnagyobb sérelmünk, hogy ezen ma-gyar többségű vármegyében sem a közigazgatásnál, sem az igazságszolgálda-tásnál nyelvünket nem használhatjuk, és legnagyobb fájdalunk, hogy isko-láinkban a magyar nyelvet sem taníthatjuk úgy, ahogy kívánjuk.” A vendégek meglátogatták a Székely Nemzeti Múzeumot, banketten vettek részt, majd Csíkba utaztak tovább. A látogatás alkalmával átnyújtották nekik a megyei Magyar Párt memorandumát, a kor jellegzetes kisebbségsérelmi dokumen-tumát²:

„Miniszterelnök úr!

A Háromszék megyei székely nép nevében, mint annak politikai képviselő-te, tisztelettel üdvözljük Nagyméltóságodat, mint az államkormány fejét ősi Székelyföldünkön, amikor népünk mindennapi küzdelmes életének meg-ismerése s kívánságainak és sérelmeinek meghallgatása céljával vármegyénk központját személyes látogatásával megtisztelni méltóztatik.

Háromszéki székely népünk háta mögött egy ezeresztendős politikai múlt ezer tanulsága állott akkor, amikor a Mindenható bölcsessége kiszakította ed-digi hazája kebeléből, és azzal a román néppel fűzte össze új államközösség-be, amellyel földjének geográfiai fekvésénél fogva, történelmi múltja folya-mán együtt vagy legtöbbször békességes viszonyban élt, s jóformán minden-napi kulturális, ipari és kereskedelmi kapcsolatban, s igen gyakran közös ellenséggel szemben tartós politikai és katonai szövetségben állott.

Népünk ezért érett politikai mentalitással fogadta a Mindenható sorsdön-tését, és új hazájával szemben is a régi becsületes hűséggel teljesíti állampol-gári kötelességét.

Fiaink szerte az országban hűséggel szolgálnak a hadseregben, és szorgal-masan tanulják az állam nyelvét iskoláinkban, hogy békében és háborúban egyaránt teljesíthessék kötelességeiket.

² *Székely Nép*, 1924. július 6, 10 és 17.

Puritán erkölcsökben és erényekben felnőtt népünk tisztelettel engedelmeskedik a törvényeknek és a törvényes rendeleteknek; pontos kötelesség-érzettel hordozza országunk szellemi és anyagi terheit. Jótékony és kulturális intézményeket tart fenn, és bár a kivetett állami adóteher gazdasági erejét és általános teherbíró képességét messze fölülhaladja, a múlt évre kivetett adónak több mint 95%-át már 1923. december 31-ig befizette, jöllehet ugyanez időpontban az egész országban alig 20%-a folyt be. Népünk élni akar, és életlehetőségét állampolgári kötelességeinek pontos és becsületes teljesítésével kívánja biztosítani.

Miniszterelnök Úr! Ezek a köztudomású tények azonban minket, akiket népünk bizalma az ő politikai gondolkozásának kifejezésére hívott el, nemcsak feljogosítanak, de egyúttal köteleznek is, hogy az ő nevében egynéhány új tényre hívjuk fel Nagyméltóságod figyelmét, ami népünket a maga életlehetőségének biztosításában akadályozza, és egynéhány olyan sérelemnek adjunk teljes őszinteséggel kifejezést, aminek megszüntetése egyrészt Nagyméltóságodnak módjában áll, másrészt népünk lelki megnyugtatására kíválsóan alkalmas lenne.

Nem kívánjuk tehát mindazokat a sérelmes eseteket felsorolni, amelyek egyeseket értek azért, mert székelyek voltunk, hanem csak azokat, amelyek az egész vármegye székely lakosságát érték, és amelyekkel Nagyméltóságod a többi székely vármegyében is bizonyára találkozni fog.

1. Székely népünk minden életküzdelemre egy szabadságszerető, de államot fenntartó kulturált nép erkölcsével és erényeivel vétezte fel magát. A lefolyt öt év alatt bizonyosságot tett arról, miután egyetlen államellenes bűncselekmény, sőt kisebb jelentőségű rendzavarás sem fordult elő, hogy erkölcsös, erényes és hűséges polgára Romániának, s így méltán elvárhatja, hogy jogos kívánságai azzal a komolysággal fogadtassanak és teljesíttessenek, mint amilyen komolysággal ő állampolgári kötelességét teljesíti. Különösképpen is kívánja, hogy senki előzetes bírói határozat nélkül letartóztatható ne legyen, a csendőrségek és állambiztonsági hivatalok működési köre határozatlan megállapíttassék, minden hatóság vagy hatósági személy hatásköre pontosan körülírassék, hogy ezek hiánya miatt vagy törvényes hatáskör túllépése miatt előállható zaklatástól a székelység megkíméltessek.

2. A Mindenható Isten székely népünk szívébe mély és alázatos hitet öntött. Ez a mély hit és az abból fakadó önkéntes áldozatkészség a letűnt századok folyamán egyházakat szervezett, és az egyháznak fenntartására azok tövébe iskolákat épített. Egyházi iskoláink jó része az utóbbi évek folyamán bezárattott, s ezzel népünk iskolafenntartó joga elkoboztatott anélkül, hogy népünknek ez iskolákkal szemben esetleg támasztható jogos kifogásokról idejében értesülni s azokat eltüntetni módjában állott volna. De ami hatásában magára az államra nézve egyenesen veszedelmesen káros, az az, hogy ezen iskolák bezárása folytán az analfabetizmus valóban terjesztetik, mert

sok helyen az állami iskolák elegendő befogadóképességének hiányában a magyar tankötelesek elég tekintélyes része iskolázatlanul marad. (Például Sepsiszentgyörgyön circa 40% tanköteles jelenleg iskolázatlan.) Az erre illetékes hatóságoknak már a törvény értelmében különös gondot kellene fordítani arra, hogy a tankötelezettség végrehajtsék.

Egyházi iskoláinkat népünk vallási buzgósága és a más vallásúakkal szemben gyakorolt türelmessége olyan templomnak építette, melyben a különböző egyházakhoz és fajokhoz tartozók rítus szerint kereshették és imádhatták az Istent.

A közoktatásügyi minisztérium 10088. és 10090. számú rendeletei népünknek ezt a vallási türelmességét megdönteni alkalmasak, mert kizárják a más vallású és fajú tanulókat, pedig a vallási türelmesség államfenntartó, a türelmetlenség romboló erő.

Ezek a rendeletek tehetséges, de szegény sorsú székely fiaink százai és százai elől zárják el a haladás útját, amikor arra kényszerítik, hogy lakóhelyüktől távolfekvő s így aránytalanul költségesebb iskolákban folytassák mint nyilvános tanulók tanulmányaikat. Ezek a rendeletek már félig kizárták egyházi iskoláinkból ősi anyanyelvünket, pedig nyilvánvaló, hogy a nép tömegei mély vallásos erkölcsöt és igaz tudományt, mely államfenntartó erő, csak édes anyanyelvükön tanulhatnak meg.

Tisztelettel kérjük azért Nagyméltóságodat, hogy ezeknek a rendeleteknek sérelmes intézkedéseit, melyek immár egy év óta állandó bizonytalanságban tartják népünket, méltóztassék hatályon kívül helyezni, sőt biztosítani egyházi iskoláink részére úgy az őket jogosan megillető államsegélyt, mint székely népünk önkéntes áldozatkészségének akadálytalan megkeresését és igénybevételét.

Az államnak válik hasznára elsősorban az, ha népünk ősi iskoláit akadálytalanul fenntarthatja.

Tisztelettel kérjük, méltóztassék bezárt iskoláink megnyitását sürgősen elrendelni, eddigi jótékony és kulturális intézményeink fenntartását biztosítani, az időközben állami kezelésbe vett ilyen intézményeinket (pl. a sepsiszentgyörgyi árvaház stb.) autonóm hatáskörükbe visszabocsátani, s lehetővé tenni azt, hogy ilyen intézményeket és hasonló célú egyesületeket ezután is szabadon alakíthassunk.

3. Súlyos sérelem a magyar egyházközségekben az agrárreformnak nem a törvénynek megfelelően történt végrehajtása. Tudvalevően a törvény szerint minden egyházközségnek joga van, ha iskolája van, legalább 71 hold, ha nincs, legalább 50 hold szántóföldre, és ezenkívül feltétlen annyi erdőre, amennyi az egyház tűzifa-szükségletét, valamint az egyházi épületek karbantartására szükséges famennyiséget fedezi.

Ennek dacára, ha egy magyar egyházközségnek lelkészével, kántorával és tanítójával együtt például 60 hold szántója volt, abból a legtöbb helyen kisa-

játhatónak mondták ki 20–30 holdat. Az erdőnél még nagyobb mértékben történtek birtokelvonások. Viszont, ahol nem volt meg a törvényben előírt birtokminimum, ott nem egészítették ki a meglevő egyházi földeket. Szinte hihetetlen, de vannak ma is több száz lelket számláló egyházközségek, ahol az összes ingatlan vagyon nem tesz ki többet 5 holdnál, jóllehet a törvény egyedül csak a templomok részére 10 holdat rendel.

Tisztelettel kérjük Nagyméltóságod szíves intézkedését azért abban az irányban, hogy a megyebeli magyar egyházak hozzájussanak az agrártörvényekben részükre biztosított földterületekhez.

4. Nagyméltóságod szíves intézkedését kérjük az irányban is, hogy a Sepsiszentgyörgy és Árkos község határában létesíteni szándékolt lövőtéri kisajátításnál, mely több száz kisgazda egzisztenciáját veszélyeztetné, a lövőtér létesíttessék legalább 3 km. távolságra a város utolsó házatól, mert ilyen módon a legtöbb gazda mentesülne a kisajátítástól, és a város fejlődése nem akasztatná meg. A folyamatba teendő eljárásnál pedig a tulajdonosok nem az agrártörvény, hanem a rendes kisajátítási törvény intézkedéseinek pontos betartásával hozzájuthassanak a teljes kártérítéshez.

Tisztelettel kérjük ezzel vonatkozásban szíves intézkedését, hogy az amúgy is elemi csapásoktól eléggé sújtott mezőgazdáink terményei a katonaság gyakorlatozásai következtében ne tétessenek tönkre, mert alkalmas gyakorlótér elegendő áll rendelkezésre, hol pedig károk okozhatnak, a tulajdonosok a teljes kártérítést megkaphassák.

5. Azt kívánjuk, hogy népünk anyanyelvét úgy társadalmi jellegű nyilvános összejöveteleinél és mulatságainál, mint a hatóságokkal, hivatalokkal való érintkezésben szabadon használhassa, miután ez ma főképpen az írásbeli beadványoknál nincs megengedve.

Engedtesse meg, hogy nemzeti színeinket az államé mellett szabadon használhassuk.

6. Kívánjuk a közigazgatás területén az autonómiát, az igazságszolgáltatás területén pedig kérjük, hogy az egész Székelyföld területén az I. és II. fokú bíróságoknál a magyar nyelven való tárgyalás és határozathozatal lehetővé tétessék.

Tisztelettel kérjük a választói névjegyzékek kiigazítását és a politikai jogok szabad gyakorlatát.

7. Tisztelettel kérünk sürgős intézkedést arra nézve, hogy az állampolgárságot a törvényben írt hatóságok bírálják el, s mindaddig, amíg ez meg nem történik, a közbiztonsági hatóságok vagy hatósági szervek olyan egyéneknél, akiknél vitás az állampolgársági hovatartozás, senkivel szemben ne tehessenek rendkívüli intézkedéseket, hanem ha ilyen eset fordul elő, az mindig utaltassék a törvényben írt hatóságok elé. Helyesnek tartanók sürgős intézkedésképpen azt, ha valamely közigazgatási hatóság vagy ezen célból létesítendő bizottság feljogosíthatná arra, hogy a közbiztonsági hivatalok

ilyen természetű intézkedéseit felülbírálhassa, s hatályon kívül helyezhesse. Kérjük Nagyméltóságodat, hogy méltóztassék sürgős rendeletet kiadni, mely szerint azok, akik csak egyszerű repatriáló nyilatkozatot tettek, de egy más állam részéről az optálás hiányzik, ha a repatriáló nyilatkozat megtétele után nem távoztak el az országból, továbbra is feltétlenül román állampolgárnak tekintendők.

8. A nyugdíjasok érdekében teljes tisztelettel kérjük Nagyméltóságodat, hogy részükre legalább is a létminimum biztosíttassék. Az államháztartásnak nem jelenti nagy megterhelését, ha a nyugdíjak összege a tényleges megélhetés lehetőségéig felemeltetik, de viszont teljesen képtelen helyzet az, hogy ma valaki havi 50–100 lei nyugdíjból megélhessen.

9. Mély tisztelettel kérjük Nagyméltóságodat, hogy a tisztviselők román nyelvtudásánál a legméltányosabb módon méltóztassék a sajtóban is kifejezett kívánságainkat honorálni. Hangsúlyozottan emeljük ki azt, hogy vármegyénkben e tekintetben a hóságok részéről megértést tapasztaltunk, de arra való tekintettel, hogy az ősz folyamán vizsgázniok kell, s részben koruk, részben hivatali nagy elfoglaltságuk miatt, tökéletesen a román nyelvet még elsajátítani nem tudták, a vizsgáztatást a lehetőség szerint csak azon keretek közé méltóztassék szorítani, hogy hivatali kötelességeiket el tudják-e látni vagy nem?

10. A volt magyar tisztviselők, akik minisztertanácsi határozat alapján még az 1920. évben esküre jelentkeztek, és sok esetben az esküt le is tették, még nagy számban ma is állás nélkül vannak. Ezeknek soron kívüli összeírását, s amennyiben alkalmazásuk nem lehetséges, legalább egyelőre nyugdíjaztatásukat kérjük.

Ezekben a kívánságainkban benne vannak a mi főbb sérelmeink is, melyeknek orvoslását elsősorban emberi jogon kérjük államunk kormányától. Háromszék megye székely lakossága mindig megértésben élt a megye román lakosságával, sohasem akadályozta szabad nemzeti életében, s erre bizonyoságul hívjuk fel megyénk román lakosságát. A székely nem volt sovíniszta soha, s ma is legfőbb vágya, hogy egyenlő és kölcsönös jogok elismerésével és biztosításával elejét vehesse minden ellentétnek.

Meg lehet győződve államunk kormánya arról, hogy a székelyekben igen értékes és hűséges állampolgárokat talált, és ha népünk nemzeti életének szabadsága s így évezredes szülőföldjén az ő meleg otthona biztosíttatik, ez nemcsak neki, hanem hazánknak is csak előnyt jelenthet.

A Háromszék megyei Magyar Párt központi intézőbizottsága nevében
Sft. Gheorghe – Sepsiszentgyörgy, 1924. július 5-én.

Báró Szentkereszt Béla

Elnök

Dr. Keresztes Károly

Titkár

AZ ORSZÁGOS MAGYAR PÁRT 1937-ES SEPSISZENTGYÖRGYI NAGYGYŰLÉSÉNEK HATÁROZATA

Az előző és a tizenhárom évvel később keltezett alábbi dokumentum összehasonlítása nem minden tanulság nélkül való. Aki arra kíváncsi, sikerült-e a román politikai elitnek gondoskodnia a kisebbségi magyar társadalom betagozódásáról, illetve arra, befogadta-e a román társadalom a magyart a két világháború között, akár mérlegét is megvonhatja a kudarcnak, mely e próbálkozást kísérte. Sepsiszentgyörgy második világháború előtti két évtizede talán legfontosabb magyar eseményére került sor 1937-ben, mikor az 1936. évi betiltás után végre megtarthatta kongresszusát a Magyar Párt a városban. A dr. Pál Gábor³ parlamenti képviselőtől megfogalmazott javaslatból született határozat két évtized kisebbségi jogvédelmi küzdelmei szintézisét adja az aktuálpolitikai igények összefoglalásán túlmutató mintaszerűen tömör fogalmazásban. A korábbi szentgyörgyi memorandum hozzá képest érezhetően egy olyan korban készült, mikor az elnyomás még nem volt rendszerszerű és mindenre kiterjedő.

A helyi, teraszosan kiképzett Kolcza-kertben szeptember 4–5-én megtartott kongresszuson különben a helybeliek nagy számban vettek részt, összesen 3210 igazolt tagot regisztráltak, az ülésen az országos pártelnök, dr. gróf Bethlen György⁴ elnökölt. (Őt különben újraválasztották tisztségében.) Érdekes beszédét a másnapi Székely Nép nagy beszámolóban részletesen ismerteti. A következő év februárjában bevezetett királyi diktatúra előtti utolsó nagygyűlése volt a Magyar Pártnak. A nagygyűlésen elfogadott határozati javaslat szövege – pontosan diagnosztizálja a nemzeti hisztériának ama szűk-ségállapotát (Bodor Pál terminusa), mely a század során még előjött a hetvenes-nyolcvanas években is – a következő:

A Magyar Párt országos nagygyűlése fájdalommal állapítja meg, hogy a román sajtóban és nyilvános gyülekezetekben a romániai magyarság ellen

³ Dr. Pál Gábor (1883–1968) magyarpárti politikus, több ízben csíki képviselő, részt vett az Averescu néppártjával való csucsai tárgyalásokon, az országos nagygyűlések dokumentumainak szövegezője, a Nemzetek Szövetsége elé terjesztett több emlékirat kezdeményezője, a csíki magánjavak ügyében képviseli a székelységet, a bécsi döntés után behívott országgyűlési képviselő, 1944-től súlyos betegen Csíksomlyón él haláláig.

⁴ Gróf Bethlen György (1888–1968), budapesti gimnáziumi évek után jogot hallgatott Pozsonyban és Kolozsváron, államtudományi doktorátust tett, gazdasági oklevelet is szerzett, a Magyar Pártnak 1924-től megszűntéig (1938) elnöke, több ízben kamarai képviselő (1926–1937), 1916–1931 között az Erdélyi Gazdasági Egyet elnöke, a II. világháború után rövid időre letartóztatják, majd egy faipari üzemben dolgozik nyugdíjazásáig, Kolozsvárt halt meg.

olyan gyűlöletkeltő uszítás folyik, melyhez hasonlót a világ egyetlen állama sem engedne meg. Ezek az évek óta tartó és büntetőtörvénykönyvbe ütköző sorozatos nemzetiségellenes izgatások, melyek ellen az állam védhatóságai egyetlen esetben sem tettek bűnügyi eljárást folyamatba, mélyreható befolyást gyakorolnak a román közvéleményre, aminek hatása az államigazgatás minden ágában elviselhetetlenné vált bánásmódban nyilvánul meg. Az a tény, hogy a román nemzet lelkiületét megmérgező izgatást a cenzúra szabadon terjeszteni megengedte, nyilvánvalóvá teszi, hogy a cenzúra bevezetése és fenntartása nem az államrend védelmére irányul, hanem arra, hogy minden oldalról megtámadott érdekeink védelmére szolgáló nyilvános panaszainkat lehetetlenné tegye a tervszerűen végrehajtandó intézkedésekkel szemben.

Az ország miniszterelnökének⁵ 1934. évben Kolozsvárt tett azon nyilatkozata, hogy a múltbeli elnyomás címén „a történelmi igazságtalanságok jóvátételét” teljes határozottsággal keresztül kell vinni kulturális és gazdasági téren egyaránt, létfeltételeinknek gazdasági téren való megtámadását is súlyosan fokozta, s kilátástalanná tette a magyar ifjúságnak közpályákon való érvényesülését.

A magyar nemzetiségű közalkalmazottaknak a nyelvvizsgák ürügye alatt való tömeges eltávolítása magyar családok ezreit juttatta kétségbeesítő nyomorba. Az emberiessegen alapuló méltányosság kötelezi az államot, hogy az elbocsátottakat a megérdemelt nyugdíjban részesítse, mert ennek megvonása csak bírói ítélettel megállapított büncselekmény esetén jogosult.

A nemzeti munkavédelmi törvény a munka jogát és szabadságát csak a külföldiekkel szemben korlátozza, de a törvény végrehajtásánál alkalmazott mesterkedések a munkaadókat a magyar munkásság és magántisztviselők elűzésére akarják rábírní. A Magyar Párt országos nagygyűlése ünnepélyes tiltakozását fejezi ki minden olyan törekvéssel szemben, mely hatalmi eszközökkel törekszik a magyarságnak az ipari és kereskedelmi vállalatokból való kiszorítására.

A gazdasági jellegű törvényeknek és intézkedéseknek a kisebbségek tönkretételére alkalmas rendelkezései, az autorizációknak a gazdasági élet mind több területére való kiterjesztése és az egyenlőtlen adóztatás azon bánásmódnak kiáltó bizonyosságai, melyet a miniszterelnök „történelmi jóvátétel” ürügye alatt kormányzati programul állapított meg.

A közigazgatásban az interimár [ideiglenes] bizottságok rendszere folytatja hatalmát, és számos helyen mindenre kapható egyéneket ültet a közigazgatási tanácsokba. A közigazgatási költségekből román templomok, román egyesületek és intézmények nyernek csaknem kizárólagos támogatást. Templomok minden korban azon hívek áldozatkészségéből épültek fel, akik ugyan-

⁵ A liberális Gheorghe Tătărașcu 1934 januárja és 1937 decembere között volt Románia miniszterelnöke.

azon egyházhoz tartoznak. El kell ítélnünk azokat a jogtalan befolyásolókat, melyek e célra más vallási hívek anyagi hozzájárulását és munkáját kényszerítik ki. A törvény szabatosságának hiánya, a közmunkákkal és taxákkal való jogtalanságokat tesz lehetővé, ami elkeseríti népünket.

A belügyminiszternek a közrend fenntartásának címe alatt kiadott intézkedései, s ezzel egy időben kelt titkos útmutatásai az alkotmányban biztosított gyülekezési jogot a csendőri önkénynek szolgáltatva ki. Törvény által alkotott intézmények, törvényesen elismert jogi személyek és egyházi jellegű egyesületek szerveinek működését is számtalan esetben meggátolja. A magyarság kulturális tevékenysége véget nem érő akadályokra talál.

Csendőri közegek részéről elkövetett kegyetlen bántalmazások miatt benyújtott panaszok nem találtak meghallgatásra. Népünk elkeseredése egyre nő. Különösen a Székelyföldön azon bánásmód miatt, melyet az államhatárolom felelős tényezői meg nem akadályoznak.

Az alkotmány ellenére eszközölt lapbetiltások a magyar újságírók ellen a jogos panaszok közlése miatt tömegesen megindított, de felmentéssel végződő sajtóperek valódi képét adják a sajtószabadságnak.

A nagygyűlés megállapítja, hogy az Anghelescu-féle iskolapolitika a békes együttélés feltételeinek megtámadását jelenti azokkal a folytonos zaklatásokkal és igazságtalan intézkedésekkel, melyek egymást érik, s amelyek az alárendelt közegeknek a kisebbségi iskolákkal szemben követett magatartását irányítják.

A névelemzéssel véghezvitt erőszakoskodások nem méltóak az államhoz. A nemzetiség szabad bevallása általános emberi jog, melynek birságolásokkal való lehetetlenné tétele megengedhetetlen erőszakot jelent.

Nemzetközi szerződésekben a kisebbségi iskolák számára biztosított államsegély és a községi, városi költségvetésekből iskolai célra fordítandó 14%-os hozzájárulás következetes megtagadása növeli a magyar kisebbség anyagi áldozatait, s még az állami elemi iskolák építésével és fenntartásával a községekre hárított óriási teher fokozza a lakosság elszegényedését.

Magyar vidéken a tanulók anyanyelvét nem értő tanítók az analfabetizmust terjesztik, mert képtelenek a sikeres tanításra. A „kulturális zóna” a románosítás kétségbevonhatatlan célját szolgálja. Az állam az 1924. évi állami iskolai törvényben kötelezettséget vállalt arra, hogy nem román községekben a lakosság anyanyelvén megfelelő tannyelvű iskolákat fog létesíteni. Ez a kötelezettség is teljesítetlen maradt, sőt a túlnyomó többségben magyar–székely lakosságú megyékben kizárólag román tannyelvű oktatás folyik.

Az országos nagygyűlés ünnepélyesen követeli, hogy az ország kormánya valósítsa meg azt az iskolai autonómiát, melyet az 1919. évi december 9-iki párizsi kisebbségi szerződés 11. cikke ígért, s addig is, az anyanyelven való oktatás bevezetése végett megfelelő sürgős intézkedéseket tegyen. Utasítja a nagygyűlés a párt elnökségét, hogy a nemzetközi szerződésben vállalt kötele-

zetségének teljesítése végett az ország külügyminiszteréhez és a miniszterelnökhöz előterjesztést nyújtson be.

Az egyenlőtlen adózás és az adóbehajtás azon módja, mely a lefoglalt tárgyak elszállításával megfosztja népünket nélkülözhetetlen javainak használatától, súlyos sérelme a magyarságnak.

A székelyföldi közbirtokosságok magánvagyonnal bíró közösségek, melyeket megfosztanak azon természetes joguktól, hogy szabadon rendelkezzenek vagyonuk jövedelmével, s ez a jog csak akkor nem talál gátlásra, ha a jövedelem állami és román intézmények támogatására szolgál. E vagyonszövetségek választott szerveit is időközi bizottságokkal helyettesítik, s ezek rendelkeznek mások vagyonával.

Az állampolgársági törvény nemzetközi szerződéssel ellentétben formalitások elmaradása miatt magyarok ezreit juttatta hontalanságra, s az ezzel járó súlyos helyzetbe.

Az állami anyakönyvekben mindegyre ismétlődnek önkényes név- és válásváltoztatások, melyek a nemzetiségből való kiforgatás célját szolgálják. Ez önkénnyel szemben a magyar családokat a törvényszerű védekezés kötelessége terheli. Az egyházi áttérések kieroszakolására megdőböntő eszközök vétetnek igénybe, ami ellen ország-világ előtt felemeljük tiltakozó szavunkat. A nagygyűlés tiltakozását fejezi ki azon sorozatos intézkedésekkel szemben, melyek a magyar nyelvnek az üzleti és magánéletben való korlátozására, magyar szobroknak és műemlékeknek eltávolítására irányulnak, s amelyek a magyarság ellen való gyűlölködés fokozását, s a közhivatalokban bántó és nemzeti önérzetünket sértő magatartásokat idéznek elő.

A felsorolt önkényességek és jogtalanságok teljes ellentétben állnak az ország miniszterelnökének a parlament 1935. december elsején tett azon kijelentésével, hogy „meg akarjuk tartani a kisebbségeket, részesíteni őket nem az elnyomatásban, hanem az egyenlőség, kiengesztelődés és igazságosság alkalmazásában”. Fájdalommal állapítjuk meg, hogy a tények nem ezt a nyilatkozatot, hanem a miniszterelnök fentebb említett kolozsvári nyilatkozatát fedik.

Az önkormányzat, mely a kisebbségeknek gazdasági és kulturális téren való visszaszorítását programul tűzte ki: a bolsevizmus szomszédságában lévő ország ötmilliónyi kisebbségét állandó elkeseredésben tartja, ami nem állhat az ország érdekében.

A nagygyűlés utal arra, hogy a nemzeti túlzáson alapuló kormányzat, mely a legkisebb közületet is csak a többségi nemzet javára akarja felhasználni, felbátorítja az államhatalom közegeit a visszaélések, elnyomatások és igazságtalanságok állandósítására. A magyarság hajlandó arra, hogy közreműködjék a többségi néppel az ország fejlődésének előmozdításában, a testvéries béke megteremtésében, ami az együttélő népek közös érdeke, de ez a közreműködés csak akkor válik lehetségessé, ha nemzetiségből való kifor-

gatás, az életfeltételeinket támadó izgatás megszűnik, s az államhatalom lehetővé teszi nemzeti jellegünk megtartását, s gazdasági és kulturális életfeltételeink megóvását.

A nagygyűlés felkéri az elnökséget, hogy a magyarság panaszait juttassa Őfelsége elé, s alázatos hódolattal kérje nemzetiünk életérdekeinek védelmét.

A nagygyűlés elhatározza, hogy abban az esetben, ha a cenzúra a határozat közzétételét megakadályozná, úgy nemzetközi fórum útján hozza e határozatot az ország és külföld tudomására.

NÉVMUTATÓ

- Ady Endre, költő 50
Agârbiceanu, Ion, író 98
Agârbicenu, Ilie(Agárdi), kamarai elnök 98
Albert Álmos, polgármester 163, 168, 171, 173, 177–179, 181–183
Albert Ernő, iskolaigazgató, néprajzos 47, 119, 137, 138, 139, 143, 155
Andrási Tivadar, kollégiumi tanár 87
Anghelescu, Constantin, közoktatásügyi miniszter 87, 241
Anton, Ioan postahivatali főnök 91
Antonescu, dohánygyári igazgató 194
Antonescu, Ion, marsall, román diktátor 68, 108
Apafi Mihály, fejedelem 266
Apor báró, üldözött 191
Apor Péter báró, főispán 104
Arany János, költő 101
Árvay József, levéltáros 109,281,282
Averescu tábornok, kormányfő 22, 23, 26, 27,29,30,69,298
- Baciu, Ion, tanár 31
Bagoly János, munkás 66
Bágya András, zeneszerző 101
Balás Ernő, szenátor 69
Balázs Jolán, tanárnő 88
Băleanu alezredes, prefektus 291
Bálint Béla, bankigazgató 128
Bálint Dénes, polgármester 13, 20, 292
Bálinth Gyula, helytörténész 7, 47, 72, 94, 121, 195, 281–287
Bálinth József, tanácsstagjelölt 18
Balogh Attiláné, tanárnő 134
Balogh Edgár, közíró 261, 271, 275
Balogh, asztalos, vezérszónok 113, 114
Bán József nyomdász 74
Bánffy Dániel, földművelésügyi miniszter 99
Bánffy Miklós, báró, politikus 79
Bányai János, tanár 101

Bányai László, kom. politikus, akadémikus 152, 260, 261, 272, 274, 277, 279
 Barabás Andor dr., kereskedő, alispán 54, 57, 66, 69, 104
 Barabás Miklós, festő 50
 Baráth Béla, kat. plébános 275
 Bárdi Nándor, történész 17
 Bardócz, telekkönyvvezető 97
 Bárdossy László, nagykövet 82, 106, 107
 Bartalis Ferenc, '48-as vértanú 28
 Bartha Jenő, megyei főjegyző 105
 Barthalis, képviselőjelölt 26, 28, 29
 Bartók Béla, zeneszerző 50, 58
 Băsescu, Traian, államfő 184
 Basta, generális 225
 Báthori Gábor, erdélyi fejedelem 266
 Báthori István, erdélyi fejedelem 136, 265
 Báthori Zsigmond, erdélyi fejedelem 266
 Beke György, író 106, 115, 130
 Beke Lajos, köztisztviselő 147
 Benedek Géza dr., orvos 132
 Benedek Géza dr., ig. tanácsi tag 74
 Benedek Tivadar, tanár 88
 Benkő Lóránd, demográfus 287
 Berecz Gyula, tanfelügyelő 204
 Berekméri Antal, tanár 135, 137
 Beresztóczy Miklós, országgyűlési alelnök 151–153
 Berinkey Dénes, magyar miniszterelnök 15
 Berthelot, francia tábornok 14
 Bethlen Gábor, fejedelem 266, 267
 Bethlen György, gróf, politikus 298
 Bicsok Zoltán, főiskolai tanár 12, 119
 Bidu, Valeriu, prefektus 64, 98, 111, 194, 230, 241, 291
 Bilciurescu, Alexandru, képviselő 28–30
 Binder Pál, történész 204
 Bíró Sándor, történész 15, 246–248
 Bíró Vencel, egyetemi tanár 275
 Blénessy Ernő, kabinetfőnök 129
 Bocsárdi László, rendező 148
 Boda Samu, jogász 147
 Bodó Jenő, tanár 101
 Bodor Pál, író 149, 298
 Bodor Tivadar dr., szerkesztő 9

Boér Hunor, lexikoníró 49
 Boga Alajos dr. püspökhelyettes 273, 274
 Bogáts Dénes, helytörténész 10
 Bogdán Artúr, megyei pártelnök 65, 66, 69, 73, 104
 Bogdán László, író 148, 173
 Bogdán-Rajcs Zsolt, orvos 65, 74
 Bokor András, nyomdász 74
 Bokor, gör. kat. pap 28
 Bözödi György, író 149
 Branis László, kom. pártfunkcionárius 130
 Brassai, francia fényképész 53
 Brătianu, Ion I. C., román miniszterelnök 7, 292
 Bruder Ferenc, szocdem vezető 262
 Bújdosó Gyula, riporter 75
 Bunika Mihály, kereskedelmi igazgató 128, 155

 Cambrea, tábornok 110
 Căncescu, Aristotel, licenctulajdonos 170
 Căşunean-Vlad, Adrian, képviselő 176, 183
 Ceauşescu, Nicolae, kom. pártvezető 126, 127, 131, 139, 144–146, 156, 160
 Cernat, Gheorghe prefektus 291
 Chamberlain, Arthur Neville, angol miniszterelnök 79
 Chivăraru, pártfunkcionárius 129
 Ciano, gróf, olasz külügyminiszter 80
 Ciobanu-Băcanu, Maria, kutató 248
 Ciolan, Ioan N., propagandista 245
 Codreanu. C. Z, politikus 68
 Comşa, rendőrkomszár 96
 Constaninescu, Emil, államfő 165
 Covaciu, Mihai, alpolgármester 163
 Cozma Ion, kom. pártfunkcionárius 146
 Cozma, kom. pártfunkcionárius 159
 Crăciun, Nicolae dr., prefektus, polgármester 291, 292
 Creţu Miron, prefektus 291
 Crişan (Krisán) Zaharia, polgármester 20, 27, 45, 291, 292
 Culca, Ioan prefektus 291
 Czegő Zoltán, író, 148, 149
 Czikó Árpád közgazdász 47, 54, 58, 73, 86, 92, 95, 109, 111, 119, 120, 127, 146, 158–160, 189, 193
 Czikó Lőrinc, kom. funkcionárius 272
 Czikó Márta 160
 Czikó Nándor, MNSZ-aktivista 159

- Czinczér István, sportoló 59
 Cziprián-Kovacs Lóránd, főiskolai tanár 12, 119
- Csákány Béla, MNSZ főtitkár 114
 Csáky István, gróf, külügyminiszter 106
 Csapó József dr., politikus 184
 Cseh György, gazdasági vezető 150
 Cserey Jánosné Zathureczky Emília, múzeumlapító 50
 Cserey Zoltán, történész 9, 10, 49, 51, 55, 62, 204
 Csíki László, író 148
 Csőgör Lajos, MNSZ-küldött 270, 271
 Csutak Vilmos múzeum- és iskolaigazgató, történész 49, 50–52, 60, 60, 89
- Daladier, Edouard, francia miniszterelnök 79
 Dali Sándor, főszerkesztő 148, 152, 155
 Dálnoki Miklós Béla, tábornok 84, 153
 Dálnoki Veress Lajos, tábornok 153
 Damokos Ödön dr., szerkesztő 9
 Dániel Viktor tanár 58
 Darkó Zsigmond, orvos 128, 150
 Deák József, ref. lelkész 110
 Debreczi Béla dr., rt. vezérigazgató 74
 Debreczy Sándor dr., tanár 89, 101, 148
 Decsy István, MNSZ-ellenzéki 273
 Deletant, Denis, történész 161
 Demény Lajos, történész 224, 225, 226
 Demeter András, prefektus 112
 Demeter Antal, főkönyvelő 147, 150
 Demeter Ferenc, nyomdavezető 74
 Demeter János, jogász, egyetemi tanár 130, 261, 271, 275
 Demeter József, kilyéni lakos 42
 Dendelle, piarista tanár 274, 276
 Dénes István, polg. mest. jelölt 166, 169, 171, 173, 174, 177–180, 182, 183
 Derzsi György, ref. lelkész 204
 Dima Dani, cigányvajda 195
 Dimény Imre, mezőg. miniszter 153
 Dohnányi Ernő, zeneszerző 106
 Dózsa György, parasztvezér 153
 Drăghici, Alexandru, kom. pártfunkcionárius 127, 160, 161
 Dragoș, Ion, néptanácsi alelnök 147, 150, 151
 Drunek Zoltán, gyárigazgató 132
 Duca, I.Gh. román miniszterelnök 68

Dukász Anna, színésznő 148
Dumitrescu, Valeriu katonatiszt 64
Dupac, Mircea, belügyi felügyelő 159

Egyed Ákos, történész 149
Enache, Smaranda, politikus 166

Fábián Ernő, agrármérnök 145
Faragó József, folklorista 270
Farkas Árpád, költő 148, 149
Fazekas János, kom. pártvezető 129, 131–133, 141–144, 259
Féder Zoltán, agrármérnök 149
Fekécs Béla, sportoló 59
Fekete András dr., politikus 23, 26–28, 30, 69
Felszeghy Ödön, tanügyi államtitkár 272
Ferencz Csongor, színész 148
Ferenczy Géza dr., rt elnök 74
Fogolyán Kristóf orvosigazgató 48–51, 53, 58, 65
Fogolyán Kristóf, id. és Endre, vendéglősök 49
Foris István, kom. politikus 160
Forrai Ferenc, színész 137
Földes László, író 149

Gábor Áron, szabadsághős 149, 152
Gábor László sportoló 59
Gábor Győző, tanár 88
Gagy József, antropológus 127, 131
Gajzágó Márton, polgármester 163
Gálfalvi Zsolt, író 149
Gáll Ernő, egyetemi tanár 115
Gall, Anthony művelődéstörténész 52, 53
Garda Dezső, történész 6, 264–268
Gárdonyi Géza, író 143
Gaudi József, prefektus 113
Gazda Zoltán, tanácsstagjelölt 179
Georgescu, Teohari, kom. pártvezető 271
Georgescu, Vlad, történész 68, 160
Gere Mihály, kom. pártfunkcionárius 133, 154
Gheorghiu-Dej, Gheorghe, kom. pártvezető 126, 139, 271
Goga, Octavian, politikus 26, 28, 35
Gödri Ferenc ifj. tanár 90
Gödri Ferenc, polgármester 49, 55

Grama, Horia, prefektus 171
Greceanu, Eugenia, műemlékvédő 53
Groedel bárók, gyárosok 71
Groza, Petru, kormányfő 260, 261, 263, 269, 270, 273

Gyárfás Albert, alprefektus 117, 292
Gyárfás Elemér, szenátor, bankár 78
Gyárfás István, iskolatárs 117
Gyárfás Jenő, festő 50
Györfly György, történész 282, 286

Hadházi Sándor, tankerületi igazgató 276
Halász Kálmán mérnök 53
Hegyi Sándor, főkönyvelő 123
Hegyi Zoltán, gyárigazgató 128, 150
Henter bárók 204
Herepei János, múzeumigazgató 60, 109
Herepey dr., szenátor 23
Hideg Zoltán, gyárigazgató 114
Hitler, Adolf, német diktátor 68, 79, 107
Holló Ernő, költő 148
Horia Sima, politikus 68
Horn Dávid, gyáros 71
Horthy István, kormányzóhelyettes 107
Horthy Miklós, Mo. kormányzója 70
Hory András, rendkívüli követ 82
Hunya Gábor, történész 126
Huszár Sándor, író 149
Hütl Dezső, műépítész 49, 50

I. Mihály, román király 63, 108
I. Ferencz József, osztrák császár 71, 90
I. Károly Róbert, magyar király 264
I. Rákóczy György, fejedelem 266
II. József, osztrák császár 282, 285
II. Károly, román király 62, 63, 68, 70, 76, 79, 99, 190
II. Rákóczy György, fejedelem 285
II. Ulászló, magyar király 284
Iliescu, Ion, államfő 171
Illyés Gyula, író 102, 115
Imre Dezső ref. lelkész 53, 61
Imreh, gépmester 74

Ioniță, Ion, pártvezető 156
Iorga, Nicolae, történész 68, 88, 93, 221–223, 238, 246
Iteanu, Alexandru, prefektus, képviselő 291
IV. Károly, magyar király 90
Izsák Ferenc, főtanfelügyelő 155

Jakab Antal, újságíró 75
Jakabffy Elemér, politikus 11
Jakó Zsigmond, történész 224
Jancsó Elemér, MNSZ küldött, irodalomtörténész 270
János Pál, történész 131
János Zsigmond, fejedelem 265
József Álmos, helytörténész 9, 49, 51, 55, 62
József Lajos, unit. pap 61

Kabay Gábor dr., szerkesztő 9, 53, 75
Kacsó Sándor, közíró 78
Kádár László, egyetemi tanár 135
Kádár Zsombor, történész 71
Kállay Miklós, miniszterelnök 107
Kanabé, bankigazgató 272
Kányádi Mihály, gyárigazgató 150
Kapui János, tanfelügyelő 137
Karácsonyi János, történész 222
Károlyi Mihály, magyar kormányfő 16
Kászoni Gáspár, múzeumalapító 277
Kászoni Zoltán, biológus 277, 279
Kászonyi Richárd dr., főispán 104, 291
Kavruk, Valeriu, régész 224
Kelemen Lajos, szerkesztő 9
Kelemen Tibor, polgármester jelölt 169
Kelemen Viktor, gyárvezető 150
Képiró dr., bőrgyógyász 49, 150
Keresztes István, szerkesztő 9, 58
Keresztes Károly dr., szerkesztő 9, 37, 50, 58, 297
Kincses Előd, politikus, ügyvéd 187
Király Aladár dr., főispán 13, 14, 291
Király Károly, kom. pártfunkcionárius, szenátor 131, 133, 146, 147, 149,
152–154, 159, 160
Kis Ernő, gazdasági vezető 150
Kisgyörgy Tamás, prefektus 113
Kiss Jenő, költő 274, 275

Kiss Jenő, könyvtárigazgató 105
 Kiss Kálmán dr., tanácsjegyző 105
 Klein Sándor, szobafestő 58
 Klinger Henrik, gyáros 55, 71
 Koczka dr., orvos 128, 150
 Kodály Zoltán, zeneszerző 50, 58, 101
 Komporály Vilmos, bankigazgató 147
 Koncz Árpád dr., polgármester 104
 Konsza Samu, néprajzos, iskolaigazgató 90, 108
 Kónya Ádám múzeumigazgató, tanácsstag 47, 48–53, 58, 85, 90, 105, 116,
 119, 133, 166, 178, 180, 181, 193
 Kónya Kálmán, kollégiumi főgondnok 52
 Kóréh Ferenc, szerkesztő 9, 75
 Korparich Ede, szövetkezeti vezető 261
 Kós Károly, műépítész 10, 11, 48–51, 53
 Kovács B. Mihály, pártfunkcionárius 130
 Kovács Dezső, színész 129
 Kovács György, kilyéni lakos 42,
 Kovács István, unit. lelkész 166, 178
 Kovács Lajos, unit. püspök 61
 Kovács Sándor dr., múzeumőr 90
 Kovászai Gábor dr., alpolgármester 13, 20, 71, 292
 Kovásznay Ádám, riporter 75, 117
 Kozma Csaba, főiskolai tanár 12, 119
 Kozma István, vezérőrnagy 153
 Kozma Lajos, kereskedő 92
 Kozsokár Gábor, szenátor 158
 Köllő Béla, színész 148
 Könczei György, községi tanácselnök 152
 Körösi Csoma Sándor, keletkutató 89
 Kun Ádám dr., bank aligazgató 123
 Kurkó Gyárfás, politikus 261, 272, 277
 Künnle József, köztisztviselő 119

Lăncrănjan, Ion, író 156
 Lăpădatu, Alexandru, történész 223
 Lapikás Béla, kereskedő 92
 László Ferenc, régész 49, 50, 89
 László Gyula, polgármester 163
 László Sándor dr., tanácsjegyző 105
 Lázár grófok 265
 Lázár István, főkirálybíró 266

Lechințan, V., történész 204
 Lengyel, pártaktivista 128
 Lestyán Fruzsina, műépítész 52
 Lovász, bankigazgató 123
 Lőrincz József, gyárigazgató 147
 Luka László, kom. politikus 261, 271, 277
 Lurcz Gyula kisiparos 56

 Mágori Attila, gyári aligazgató 150
 Magyar Lajos, költő 148, 173
 Mahara T., cenzor 19
 Maier, rendőrfőnök 21, 20, 25
 Maiorescu, polgármester 292
 Majláth, kat. püspök 274
 Majorán Vencel, gazdasági vezető 150
 Makó, téesselnök 152
 Makovecz Imre, műépítész 53
 Málík József, szerkesztő 9
 Málík Lóránd, szerkesztő 9
 Mănescu, Manea, kom. pártvezető 156
 Maniu, Iuliu politikus 17, 22, 27, 29
 Marinescu, ezredes 19
 Marinescu, iskolaigazgató 76
 Markó Béla, író 148
 Márton Áron, kat. püspök 261, 269, 271
 Maurer, Ion Gheorghe, kom. pártvezető 145, 156
 Mécs László, költő 106
 Méliusz József, író 149, 274
 Metaxa, Toma, prefektus 291
 Mihăilescu, Vintilă, történész 224
 Mihály István, fegyveres ellenálló 13
 Mihály vajda 225
 Mikes grófok 204
 Mikes Hanna, gróf 111
 Mikó Gábor, paptanár 7, 269–280
 Mikó Imre, történész 30, 37, 69, 70, 93, 234
 Milosevics, Szlobodan, szerb államfő 25
 Moisil, Grigore, matematikus 88
 Móricz Zsigmond, író 50, 102, 106, 115
 Morvay Endre, alprefektus 25, 26, 29, 31, 41, 42, 69, 291
 Mosura, szenátor 26
 Mussolini, Benito, olasz diktátor 69, 79, 107

- Nagy Ferdinánd, megyei elsőtitkár 154, 155
 Nagy Géza, MNSZ-küldött, oktatáspolitikus 270–273
 Nagy György, képviselő 268
 Nagy Károly, főkönyvelő 129, 150
 Nagy Lajos, magyar király 264
 Nagy László, Kossuth-körös 117
 Nagy Pál, kritikus 149
 Nagy Viktor, prefektus 66, 113
 Năstase, Adrian, pártvezér 168
 Nastasi, Corneliu, prefektus 242, 291
 Neamțu, Valeriu prefektus 191
 Nemes Antal tanár 52
 Neumann Ernő, sportoló 59
 Neumann Miska szeszgyáros 43, 44
 Niczuly Ignác, gyárvezető 150
 Nistor, Aurel ortodox pap 62, 194, 238
 Nitti, olasz miniszterelnök 21
 Novák Csaba Zoltán, történész 160, 161

 Nyárády R. Károly, történész 286
 Nyíró József, író 58

 Olteanu Gavrilă, Maniu-gárdista 110
 Olteanu, Romulus, járásbíró 20
 Oprea, Petru, orvos 155
 Opreanu, Sabin, történész 222, 224
 Orbán Árpád, tanácselnök 146
 Orbán Balázs, történész 204
 Orbán Viktor, politikus 172
 Osváth Kálmán, lexikoníró 50, 66
 Ötvös Mózes, polgármesterjelölt 163, 179

 Paál Árpád, politikus, szerkesztő 260
 Paczolay Péter, alkotmányjogász 187
 Pákai, színész 129
 Pál Antal Sándor, történész 71
 Pál Gábor, dr. politikus, képviselő 298
 Pál Judit, történész 204, 205, 226, 227
 Pálfalvi Attila, rektor, miniszterhelyettes 279
 Paltineanu, Grigore, alprefektus 20, 291, 292
 Pană, Gheorghe, kom. pártfunkcionárius 126, 127, 129, 132, 137,
 142–146, 154

Pánti, szabó 56
 Papp Endre dr., orvos 128, 150
 Papp Imre, tanfelügyelő 276
 Parhon, I. C., akadémikus 87
 Pârvolescu, Alexandru, kom. pártfunkcionárius 127
 Pascu, Ştefan, történész 204
 Pásztai, szocdem vezető 262
 Pataki Imre, kom. pártfunkcionárius 131
 Patilineţ, Vasile, kom. pártfunkcionárius 126, 127, 129, 131–133, 137, 142, 144, 145, 160
 Pătrăşcanu, Lucreţiu, kom. politikus 160
 Pauker, Ana, kom pártvezető 271
 Penciulescu, E., polgármester 292
 Péter Zoltán, köztisztviselő 147
 Pethő István, jelölt 180
 Petki István, székely főkapitány 266
 Petőfi Sándor, költő 101, 102, 172
 Petrescu, pártaktivista 128
 Petrini ezredes, prefektus 291
 Picu, ügyész 97
 Pila, népőrségi parancsnok 111
 Pop Dumitru, alpolgármester 163
 Pop(p) Ghiţă, politikus 29, 246, 247
 Pop, Vasile dr., prefektus 24, 26, 28, 43, 291
 Popa Radu Aron, tisztviselő 43, 44
 Popa, Ion, dr., polgármester 67, 292
 Popescu, Eugen tanfelügyelő 31, 37, 38
 Popescu, Grigorie, prefektus 291
 Popovici, Iosif, ortodox lelkész 26, 28, 29, 30, 61, 194
 Popa-Lisseanu, történész 224, 232
 Puşcariu, Sextil, egyetemi rektor 31
 Puskás Bálint, szenátor 169

 R. Süle Andrea, történész 122, 123, 156, 271
 Rab István, megyei elsőtitkár 154
 Ráduly György, falusi bíró 42
 Ráduly Mihály, munkás 66
 Raffay Ernő, történész 15, 16
 Rákosi József, szerkesztő 9
 Ranca, Ioan, levéltárfőnök 204, 230
 Rauca-Răuceanu testvérek, ügyvédek 98
 Rauca-Răuceanu, Isidor, polgármester 292

Rauca-Răuceanu, Vicențiu, prefektus 112, 291, 292
Refiroiu, ortodox lelkész 26
Renner, osztrák kancellár 21
Rétyi Ödön, polgármesterjelölt 163–184
Ribbentrop, német külügyminiszter 80
Richter Éva, gyárigazgató 150
Rimbetin, Nicolae, főszolgabíró 43
Ritti Olivér, műépítész 149
Rittstein, kom. pártfunkcionárius 134, 135
Roman, Victor dr. alispán 20, 25, 31, 40, 41, 291
Romsics Ignác, történész 219
Roska Márton, régész 109
Roșu, rendőrtiszt 111
Roșu, ügyvéd 98
Russu, Ion I., történész 204, 228–230, 235, 236

Sajev, szovjet őrnagy 112
Salamon Sándor, író 53
Sándor Istvánné, bankigazgató 14''
Sándor József, képviselő 17, 246
Sántha Károly, pártfunkcionárius 129, 144–147
Sarány István, riporter 127, 131, 144
Schustek, sportoló 59
Senkovici (Szenkovics), Alexandru, kom. pártfunkcionárius 127
Séra, sportoló 59
Serester, üzemvezető 74
Sibianu, Eugen, polgármester 112
Sikó dr., megyei főügyész 105
Simó dr., orvos 128
Simó Erzsébet, publicista 173
Simó Ferenc, ideggyógyász 150
Sinka István, költő 102
Sipos, kereskedő 54
Stanca, Constantin, kom. pártfunkcionárius 140, 146, 147, 153, 192
Stanciu, polgármester 67, 98, 292
Ștefănescu polgármester 292
Stemmel József, gyárigazgató 147, 150
Stock Tibor, bankigazgató 146, 155
Strömpell dr., orvos 128, 150
Sturdza, Constantin képviselőjelölt 29
Sylvester Lajos, közíró 48, 127, 132, 149, 155, 159, 173

Szabédi László, múzeumigazgató, író 60
 Szabó Albert, képviselő 276
 Szabó Árpád, fizikus 102
 Szabó Bálint, műépítész 149
 Szabó Dezső, író 115
 Szabó György, irodalomtörténész 275
 Szabó István, köztisztviselő 147
 Szabó István, MNSZ küldött 270
 Szabó József, nyomdász 74
 Szabó József, természetrajzos 102
 Szabó Katalin, riporter 127, 131, 144
 Szabó Sándor géplakatos 56
 Szálasi Ferenc, nyilas vezető 108
 Szallay Mátyás, róm. kat. pap 61
 Szász Domokos, kom. pártfunkcionárius 132, 146, 147
 Szász István, teológiai tanár 274
 Szász János, író 149
 Szász Jenő, politikus 165, 166
 Szász József, kom. pártfunkcionárius 129, 144, 154
 Szász Pál, gazdasági vezető 261
 Szávai, pénzügyi szakértő 147
 Székely Zsolt, főiskolai tanár, régész 12, 119
 Székely Géza, képviselőjelölt 29
 Székely Zoltán dr., múzeumigazgató, régész 60, 90, 109
 Szele Béla dr., rt alelnök 74
 Szeleccki Zita, színésznő 106
 Szemlér Ferenc, költő 274
 Szentiványi Gábor dr., főispán 104, 291
 Szent-Iványi Tamás, akadémikus 105
 Szentkereszthy Béla báró, id., politikus 70, 293, 297
 Szentkereszthy Béla báró, ifj., szenátor 70, 291
 Széplaki Károly, iskolatárs 116
 Szigeti Attila, köztisztviselő 147
 Szilágyi Ferenc, kilyéni gazda 42
 Szilágyi Zsolt, politikus 165
 Szopos Béla, városi tisztviselő 110
 Szőcs Géza, szenátor 218
 Szőcs József, bankigazgató 132
 Szőke Imre iskolaigazgató 133
 Sztálin, I.V. szovjet diktátor 271, 279
 Sztrókai, rendőrségi fogalmazó 103
 Szvizevsky, Casimir, egyetemi tanár 136

Talleyrand, politikus 217
Tamás Gáspár, író 75
Tamás Sándor, képviselő 170
Tamási Áron, író 90, 148
Tana Gyula, törvényszéki bíró 64, 97, 105
Tăriceanu, kormányfő 180
Tătărescu, Gh. román külügyminiszter, kormányfő 271, 299
Técsi Sándor, színész 148
Telegi Mihály, székely főkapitány 265
Teleki Géza, közoktatási miniszter 111
Teleki Pál, miniszterelnök 106
Țeposu, Silviu, megyei főtanfelügyelő 242
Tesleuan miniszter 23, 26–28
Tigojan, román kapitány 13
Tihanyi dr., orvos 128, 150
Tihanyi Pál, osztálytárs 77
Tildy, Zoltán, államfő 273
Timár József, cipész 56
Timaru tanítónő 76
Tisza István, képviselő 267
Tito, Joszip Broz, jugoszláv partizánvezér 106, 258
Tompá Pufi, színész 100
Tóth Balázs, képviselő 71
Tóth Géza, képviselő 276
Tóth I. Zoltán, történész 204, 221, 224, 231, 233
Tóth István, állami gazd. igazgató 277
Tőkés László, püspök, politikus 164
Török Aladár dr., alispán 13
Török Andor dr. alispán, kollégiumi gondnok 291, 293
Tulit Attila, politikus 165
Tulogdy János, egyetemi tanár 59
Țurlea, Petre, képviselő 245

Újvárossy József, kollégiumi főgondnok 51

V. István magyar király 265
Vaida-Voievod, Alexandru, miniszterelnök 22
Vajna András, gyáros 44
Vámszer Géza, egyetemi tanár 59
Varga E. Árpád, demográfus 58, 61, 188, 203
Vári Attila, író 148

Váry O. Péter, újságíró 238
 Vasas Károly, képviselőjelölt 29
 Vasilichi, Gheorghe, kom, pártfunkcionárius 127
 Vaszi József, terror áldozata 158
 Vecerdea dr, prefektus 21, 291
 Vékás Domokos, diplomata 116
 Venczel József, egyetemi tanár, szociológus 271, 276, 277
 Verdeț, Ilie, kom. pártvezető 129
 Veres Ernő, szerkesztő 275
 Veres Péter, író 102, 106, 115
 Veres Valér, demográfus 192
 Vereș, Nicolae, kom. pártfunkcionárius 130, 131
 Veress Dániel, író 148, 149
 Veress Pál, illegális kommunista 275
 Verestói János, kereskedő 92
 Verzár, járásbíró 97
 Vikárus Árpád, pékmester 56
 Vincze Gábor, történész 6, 122, 141, 257–263, 269, 270, 272–274
 Vintilă dr, polgármester 292
 Virányi Árpád dr., polgármester 104
 Vodă, Ioan, főszolgabíró 41
 Vofkori László, geográfus 204, 286
 Völgyesi András, rendező 137

 Willer József, képviselő 222

 Xántus János, természetrajzos 59

 Zăinescu, pénzügyi igazgató 98
 Zakariás, ügyvéd 97
 Zathureczky Ede, muzsikus 106
 Zentai Ernő dr, ügyvéd 97
 Zentai Leó dr., szerkesztő 9, 12, 19, 36

 Zsamovszki Tibor, főkönyvelő 150

TÁRGYMUATÓ

- a „négy év” 99, 100, 190
állambiztonsági szervek 63, 65, 96, 115, 149, 153, 158, 294
asszimiláció, disszimiláció 23, 121, 140, 176, 188, 193, 194, 195,
201–216, 217–237, 238–253, 300, 301
- bankok 77, 92, 99, 130
bécsi döntés (II:) 82, 83, 85
békeszerződések 18, 25, 115, 191, 270
betelepítés 63, 89, 121, 147, 155, 157, 189, 190, 192, 193, 196, 197, 219,
235
bevándorlás 190, 191, 192, 224, 226
- cenzúra 18, 25, 36, 302
cigányok 195, 198
- csendőrség 103, 208, 300
- egyházak, felekezetek 26, 61, 95, 113, 139, 196, 208, 212, 232, 273, 285,
295, 300, 301
egyletek 24, 294, 299
etatizmus 22, 24, 32, 210
- felsőoktatás 12, 15, 31, 119, 218, 274
film 100, 106
földreform 15, 295
földrengés 103
fürdőhelyek 73
- gazdasági kamarák 98, 99
- hűségeskü 19, 20, 54, 297, 300
- igazságszolgáltatás 11, 64, 97, 105, 294, 296
ingázás 125, 191, 193

interimár bizottságok 19, 299, *lásd még* közigazgatási változások,
 köztisztviselők
 ipar, iparosítás 10, 11, 15, 71, 72, 74, 123, 135, 146, 150, 157, 192
 iskolák 17, 32, 35, 37, 60, 76, 94, 95, 101, 108, 115, 133, 139, 140, 205,
 208, 277, 293, 294, 300

 katonai bevonulás 13, 84, 85, 107, 109, 110
 katonai közigazgatás 13, 15, 16, 86, 103, 112, 157
 kétnyelvűség 19, 47, 96, 154, 194, 205, 208, 247
 kisebbségi önkormányzat 13, 14, 21, 27, 121, 122, 133, 141, 161,
 257–263, 264–268
 kisiparosok 10, 56, 59
 kivándorlás 32, 189, 190, 195, 297
 kollégiumi élet 33, 87, 116
 korrupció 23, 40, 98, 208
 középosztály 11, 56, 57, 78, 92, 97, 128, 150
 középületek 10, 48, 91
 közigazgatási változások 12, 14, 18, 21, 35, 79, 112, 118–160, 296
 közművelődés 59, 60, 105, 148, 149, 295
 köztisztviselők 13, 16, 17, 20, 41, 46, 63, 67, 69, 90, 94, 104, 124, 147,
 150, 155, 156, 292, 297, 299

 munkások 55, 114, 125, 128, 189, 299

 népgyűlés 113, 126
 népszámlálások 11, 188–198, 201–216, 281–287
 névelemzés 76, 101, 210, 229, 300

 nyelvi elnyomás 16, 19, 22, 31, 96, 123, 154, 158, 220, 250, 293, 295,
 296, 297, 299

 orvosok 128, 150
 örmények 65

 politikai pártok 22, 26, 28, 30, 65, 67, 70, 162, 218, 269, 299
 politikai passzivitás 69, 126, 131, 137, 185, 271
 prefektusok 21, 26, 64, 291

 rádió 83
 rendőrség 21, 25, 96, 103, 153, 159
 renegátok 23, 26, 27, 71, 84
 román kiugrás 108

sajtó 9, 12, 18, 31, 36, 75, 117, 148, 298, 300
sport 58–102

származáskutatás 295
szászok 195
színház, színészek 129, 137, 148
szoborrobbantás (1984) 15

templomok 10, 88, 295, 299

urbanizáció 10, 48, 147, 149, 173, 193
utcanevek 39
ünnepek 24, 26, 87, 114

választások 22, 25, 28, 29, 99, 162–187
vasgárdisták 67, 208
világháborúk 79, 80, 81, 106, 190

zsidók 65, 194

Megjegyzés: a szelektív Tárgymutató a Tartalommal együtt használandó.

Háromszék és annak szívében Sepsiszentgyörgy magyarságának utolsó nyolc évtizedét jobbára a kisebbségi sorsban való tengődés jellemezte. Ez a témája a kötetben szereplő írásoknak is.

A könyv tartalmát tekintve tehát hely-, illetve vidéktörténet jellegű, mégis elüt a megszokott tudományos írásoktól, ugyanis a beszélt történelmet rögzíti, hiszen az adatközlés legfontosabb forrásaként az eseményeket megtapasztalt, azaz jól ismerő személyeket szólaltat meg, s hogy hitelessé, tárgyilagossá tegye e forrásokat, történelmi dokumentumokból kiemelt idézetekkel igazolja vagy ellensúlyozza azokat.

A szövegek, bár jellegükben és fajsúlyukban is elütnek egymástól, igazi egységet képeznek, hiszen kiegészítik egymást.

ISBN 973-599-206-X

9 789735 992064